

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Булатова О.В., Захарова О.В.,
Карпенко О.І., Федоров Е.В.

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА КРАЇН
В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЇ:
ВИКЛИКИ, ЗАГРОЗИ, РИЗИКИ**

Київ, 2024

УДК 338.23

*Рекомендовано до другу Вченою радою
Маріупольського державного університету
Міністерства освіти і науки України
(протокол № 13 від 20.06.2024 р.)*

Рецензенти:

Борзенко О.О., доктор економічних наук, професор, завідувач сектору міжнародних фінансових досліджень ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Ліщинський І.О. доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки Навчально-наукового інституту міжнародних відносин ім. Б.Д. Гаврилишина

Резнікова Н.В. доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Навчально-наукового інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка

Булатова О.В., Захарова О.В., Карпенко О.І., Федоров Е.В.
Економічна безпека країн в умовах сучасних глобальних трансформацій: виклики, загрози, ризики/за загальною редакцією д.е.н., проф. О.В. Булатової. . – Місто: Київ: МДУ, 2024. – 290 с.
(наукове видання)

ISBN

У монографії досліджуються сучасні процеси безпекового розвитку країн. Висвітлено ієрархію рівнів економічної безпеки в контексті сучасної просторової структури світового господарства, визначено особливості формування регіональних комплексів безпеки. Досліджено сучасні науково-методичні засади дослідження вимірювання рівня безпеки та моніторингу її стану. Проаналізовано динамічні зміни глобальних трансформацій, визначено їх вплив на безпековий розвиток національних економік. Надано оцінку безпекового розвитку України в структурі європейського регіонального безпекового комплексу.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти, усіх, хто цікавиться проблемами сучасної міжнародної економічного розвитку.

© **Булатова О.В., Захарова О.В.,
Карпенко О.І., Федоров Е.В.**
2024
© МДУ, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА.....	7
РОЗДІЛ 1. БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	10
1.1. Глобальні трансформації та економічна безпека: теоретико-методологічні засади дослідження.....	10
1.2. Структурні компоненти економічної безпеки як різнорівневої інтегрованої системи.....	29
1.3. Виклики, загрози, ризики національної економічної безпеки.....	42
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ГЛОБАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА БЕЗПЕКОВИЙ РОЗВИТОК КРАЇН.....	56
2.1. Регіональні безпекові комплекси: формування та інституційне забезпечення	56
2.2. Оцінка умов забезпечення безпеки національних економік країн ЄС	70
2.3. Вплив сучасних глобальних викликів та загроз на формування економічної безпеки України.....	85
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА РИЗИКІВ БЕЗПЕКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК.....	105
3.1. Науково-методичні засади оцінки ризиків безпекового розвитку країн.....	105
3.2. Інтегральна оцінка економічного ризику безпеки розвитку України.....	124
3.3. Аналіз соціальних ризиків в системі безпеки розвитку України.....	136
РОЗДІЛ 4. ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ТА БЕЗПЕКОВИЙ РОЗВИТОК.....	144
4.1. Концептуальні основи безпекового розвитку національних економік в контексті впливу сучасного глобального середовища.....	144
4.2. Тінізація економіки як загроза національної економічної безпеки.....	152
4.3. Детінізація економіки як фактор безпекового розвитку країни.....	163

РОЗДІЛ 5. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	181
5.1. Профілювання ризиків безпекового розвитку як інструмент забезпечення економічної безпеки країни...	181
5.2. Безпека національних економік в умовах загострення глобальних протиріч.....	206
5.3. Безпекова компонента стратегії розвитку економіки України в умовах глобальних викликів.....	222
ВИСНОВКИ	242
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	244
ДОДАТКИ.....	286

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

COVID-19 – коронавірусна інфекція
АРМА – Агентство з розшуку та менеджменту активів
АСЕАН – Асоціація держав Південно-Східної Азії;
АТР – Азійсько-Тихоокеанський регіон;
БЕБ – Бюро економічної безпеки України
ВАСУ – Вищий антикорупційний суд України
ВЕФ – Всесвітній економічний форум
ВЕФ – Всесвітній економічний форум
ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я
ВРЕП – Всебічне регіональне економічне партнерство;
ЄврАзЕС – Євразійське економічне співтовариство
ЄС – Європейський Союз
ЛАД – Ліга арабських держав;
МВФ – Міжнародний валютний фонд
МЕРКОСУР – Економічний союз держав Південної Америки
НАБУ – Національне антикорупційне бюро України
НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції
НАТО – Організація Північноатлантичного договору
ОАД – Організація американських держав;
ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі;
ОДКБ – Організація договору про колективну безпеку;
ОЕСР – Організації економічного співробітництва та розвитку,
РБК – регіональний безпековий комплекс;
РСАДПЗ – Рада співробітництва арабських держав Перської затоки;
СААРК – Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії;
САП – Спеціальна антикорупційна прокуратура України
СОТ – Світова організація торгівлі;
ШОС – Шанхайська організація співробітництва;
ЮНКТАД – Конференція ООН по торгівлі та розвитку;
DBI – Глобальний індекс легкості ведення бізнесу;
EFI – Глобальний індекс економічної свободи;
SDGI – Індекс досягнення цілей сталого розвитку;
GSCI – Глобальний індекс стійкої конкурентоспроможності;
KOF – Індекс глобалізації;
HDI – Індекс розвитку людського потенціалу;
GPI – Глобальний індекс процвітання;
SPI – Індекс соціального прогресу;
WHI – Глобальний індекс щастя;

CPI – Індекс сприйняття корупції;
DI – Індекс демократії;
GPI – Глобальний індекс миру;
FSI – Індекс крихких держав;
GII – Глобальний індекс інновацій;
GKI – Глобальний індекс знань;
GCSI – Глобальний індекс кібербезпеки;
EPI – Індекс екологічної ефективності;
GGI – Індекс зеленого зростання.

ПЕРЕДМОВА

Безпека – найважливіша людська цінність, вона є базовою основою і гарантією забезпечення сталого та інклюзивного розвитку. Безпека, свобода, порядок, солідарність – є нерозривними та неподільними, їх забезпечення – головний обов'язок держави, однак, як свідчать трагічні події, що пов'язані із військовою агресією з боку росії проти незалежної України, можливостей однієї країни стає замало.

Невизначеність сучасного глобального середовища посилила глобальні виклики. Сучасний світ рухається до суспільства ризику, в якому фокус економічної політики зміщується з вирішення економічних проблем розвитку у бік усунення небезпек, загроз для розвитку суспільства. В умовах високої невизначеності світогосподарського розвитку гальмується економічна динаміка, оскільки на тлі падіння світового ВВП, затяжної рецесії та глобальної інфляції, спостерігається зниження ділової активності в інвестиційній та торговельній сферах. Прогнозні оцінки зростання ВВП на найближчу перспективу є найнижчими з 1990 року. Безпрецедентним викликом безпекового розвитку світового господарства стала пандемія, наслідки якої стали потрясінням і для економічної, і для соціальної сфери, підтвердженням чого стало загострення проблеми нерівності. Все це унеможливає досягнення цільових показників, визначених Цілями сталого розвитку, серед яких особливо гостро стоїть на порядку денному питання подолання бідності, досягнення продовольчої безпеки, забезпечення сталого економічного зростання та інклюзивного розвитку, скорочення нерівності, укріплення глобального партнерства в цілому. Порушення міжнародних норм і правил міжнародного порядку посилюють ризики і створюють нові виклики для всіх країн.

У сучасному світі поглиблюється фрагментарність, факторами посилення якої стали й кризові явища, що відбуваються у світовій економіці, гальмування багатостороннього переговорного процесу, зростання геополітичної напруженості, поглиблення асиметрії та нерівності, що, відповідно, впливає на пошук нових моделей безпекового розвитку країн в умовах сучасного глобального середовища. Безпековий розвиток країн знаходиться у зоні впливу глобальних та регіональних викликів, загроз та ризиків, що за сучасних умов характеризуються складною взаємодією, взаємозалежністю, взаємовпливу тощо. Це, у свою чергу,

вимагає застосування актуальних процедур вимірювання, оцінювання, управління ризиками, їх профілювання та прогнозування на національному, регіональному, міжнародному рівнях.

Формування нової просторової структури світового господарства, що виникла у наслідок поглиблення глобальної регіоналізації, формує нові запити на розвиток регіональної та міжрегіональної взаємодії. Глобальними ознаками процесів регіоналізації стали мультиакторність та складноструктуровість основними системними елементами глобальної регіоналізації стали глобальні регіони. Кожна країна/ регіон мають власні інтереси, однак саме наявність спільних інтересів визначатимете напрями їх співробітництва, у тому числі у форматі залучення до регіональних безпекових комплексів. Відповідно, глобальна регіоналізація створює якісно нові умови формування та розвитку безпекового середовища, в яких формуються нові завдання посилення стійкості країн (зміцнення обороноздатності, захист критично важливої інфраструктури, диверсифікація джерел енергії, посилення кібербезпеки, протидія зовнішньої дезінформації тощо).

Роль регіональних безпекових комплексів (РБК) у забезпеченні безпекового розвитку країн зазнає переформатування, а самі РБК стають важливою складовою безпекової структури сучасного світового господарства. Яскравим прикладом є трансатлантичний регіон, що створюють країни НАТО, що належать до різних континентів, які об'єднані спільними цінностями, характер взаємодії між якими має політико-інституційний вимір. На відміну від НАТО, характер взаємодії країн ЄС, що виступає високорозвинутим інтеграційним об'єднанням в структурі світового господарства, має окрім політико-інституційної, ще й соціально-економічну складову. Війна на європейському континенті актуалізувала новий рівень партнерства ЄС та НАТО. Важливо підкреслити, що у всіх базових документах, які було оновлено у 2022 році – році початку повномасштабної війни РФ проти України, і які визначають стратегічні засади безпекового розвитку ЄС та НАТО, закріплено непохитну підтримку територіальної цілісності та суверенітету України. Допомога, яку отримує Україна від своїх міжнародних партнерів (військову, політичну, гуманітарну, фінансово-економічну, матеріально-технічну), стала визначальним підтвердженням неподільності безпекових інтересів України, ЄС та НАТО. Із огляду на це, поствоєнна

відбудова України є важливою складовою залучення її до європейського безпекового комплексу.

В основу монографії покладено результати досліджень Карпенко О.І (дисертація на тему «Забезпечення економічної безпеки національних економік в умовах глобальної регіоналізації»), Федорова Е.В. (дисертація на тему «Формування економічної безпеки України в контексті сучасних глобальних викликів»), які виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Маріупольського державного університету Міністерства освіти і науки України (науково-дослідна тема «Формування економічної безпеки країн Центральної та Східної Європи в міжнародному безпековому середовищі» (номер державної реєстрації №0121U110940).

Автори усвідомлюють складність та багатоаспектність проблем забезпечення економічної безпеки, погоджуються із тим, що складні питання безпекового розвитку не можуть бути вичерпано розглянуто в межах однієї роботи, і сподіваються, що представлені результати досліджень будуть корисними для всіх, хто цікавиться проблемами міжнародного економічного розвитку та безпеки.

РОЗДІЛ 1

БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

1.1. Глобальні трансформації та економічна безпека : теоретико-методологічні засади дослідження

Національні економіки розвиваються в певному глобальному середовищі, вплив якого на формування та забезпечення економічної безпеки має дуалістичний характер, з одного боку, забезпечується більш ефективно використання ресурсів шляхом розвитку міжнародного співробітництва і залучення країн до інтеграційних процесів, з іншого ж, геоекономічна та геополітична конкуренція в сучасних умовах ще більше загострюється, а з нею посилюються асиметрії та нерівність у світовому господарстві. Сучасне міжнародне безпекове середовище характеризується і залежить одночасно від багатьох процесів і складових, які пов'язані із економічною, політичною, соціальною, інформаційною сферами. У свою чергу, це визначає багатовимірність наслідків впливу сучасного середовища на національні економіки, їх економічну безпеку.

Стан національної економічної безпеки визначається не тільки внутрішніми чинниками, але й великою мірою обумовлюється дією факторів зовнішнього середовища, масштаби впливу яких зростають із поглибленням глобалізаційних процесів та підвищенням ступеню інтегрованості національної економіки до системи світового господарства. Сучасне глобальне середовище стає важливим фактором впливу на безпековий розвиток національних економік. Початок ХХІ ст. став періодом інтенсифікації процесів трансформації глобального середовища, які охоплюють всі сфери суспільного життя. Зростання геополітичної та геоекономічної конкуренції, загострення конфліктів між країнами створює додаткове навантаження на систему безпеки та стійкості як на національному, регіональному, так і глобальному рівнях.

Трансформацій, що відбуваються у світогосподарському розвитку, погіршення світового фінансового середовища, зростання геополітичної напруженості посилили основні ризики розвитку світового господарства в сучасних умовах. Сучасне глобальне середовище стає важливим фактором впливу на безпековий розвиток національних економік. Відповідно, процеси глобалізації визначають безпекову

політику країн у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі [359, с.5]. Зміни глобального середовища пов'язані із наступним. Відбуваються динамічні зміни процесів інтернаціоналізації міжнародних економічних відносин, що призвело до їх інтенсифікації та впливає на якісні трансформації, які посилюють суперечності та збільшують зони конфліктів у світі. До якісних змін слід також віднести посилення впливу недержавних акторів міжнародних відносин на тлі нівелювання не тільки міста й ролі держави (що було тривалий час ключовою ознакою проявів глобалізаційних процесів), а й неспроможності багатьох міжнародних інституцій, функціонал яких спрямований на формування та забезпечення міжнародного порядку та світоустрою.

Оскільки, як справедливо зазначає Колодзей Є. [359,с.422], існують різні розуміння проблем економічної безпеки залежно від історичного, політичного та соціального контексту країн, а також стратегічного середовища, в якому вони знаходяться, актуалізується питання з'ясування концептуальних засад дослідження глобального середовища безпекового розвитку національної економіки, взаємозв'язку між глобалізацією та безпекою.

У найбільш широкому розумінні, безпека, підкреслює Болдуїн Д., визначається як найнижча вірогідність пошкоджень цінностей у суспільстві [223,с.15-20]. Відповідно, основними вимірами безпеки у широкому розумінні стають: «чия безпека», «по відношенню до яких цінностей», «від яких загроз» та, нарешті, «яким чином/засобами» досягається безпека. Конфлікти, які виникають в наслідок реалізації відносин розподілу в умовах капіталістичної організації господарства, по-перше, підкреслює Несадурай Х. [391] виступають безпосередньо важливою частиною капіталістичної ринкової економіки, з іншого боку, реалізація правил ринку має важливе значення для управління в інтересах економічної безпеки.

Умови міжнародного співробітництва країни, джерелом національного багатства, військової сили країни залежатиме від рівня розвитку економіки, яка, підкреслює Нанто Д. [381], відіграє особливу роль у забезпеченні національної безпеки. Саме тому наукові дослідження інструментів та методів забезпечення економічної безпеки мають довгий історичний період [30,с.13-17]. Дослідження захисту національного ринку визначають головний предмет дослідження меркантилістів. Витоки протекціонізму розвиваються понад три сторіччя і пов'язані

саме із визначенням впливу зовнішньоторговельної складової, яка може стати суттєвим джерелом конфліктів, на забезпечення національних інтересів. Саме з огляду цього обґрунтовувалось застосування традиційних інструментів регулювання зовнішньої торгівлі: обмежувальних інструментів митно-тарифного регулювання імпорту, фіскальних інструментів стимулювання експорту тощо. На відміну від меркантилізму у класичній теорії обґрунтовувались принципи вільної торгівлі шляхом використання абсолютних або порівняльних переваг національної економіки, оскільки обмежувальні заходи не сприяють зростанню багатства націй. В умовах ринкового механізму розподільчі відносини нерозривно пов'язані із посиленням ризиків і конфліктів, які, у свою чергу, справедливо стверджує Несадурай Х. [391,с.7-8], можуть стрімко поширюватись не тільки на національному рівні, а й охоплювати міждержавні відносини.

Дослідження безпеки в рамках системи активізуються з другої половини ХХ століття. До кінця 70-х – початку 80-х років цей напрям повністю перебував в парадигмі політичного реалізму, формулюючи свої основні принципи як 4S:

States – держави, які виступають як основні актори безпеки;

Strategy – стратегія, яка передбачала військове планування;

Science – наука, у разі, точні науки, куди спиралося військове планування; і

Status quo – у тому сенсі, що безпека розглядалася як спосіб збереження повоєнного світоустрою [464,с.3].

Посилення глобалізаційних процесів, що призводять до надзвичайної взаємозалежності держав, «spill-over effect», створення наддержавних структур управління, трансформували поняття національного суверенітету, національних інтересів і національних кордонів у складніші відносини, ніж вони були раніше [326].

З іншого боку, такий погляд сформував новий домен, в якому розглядатимуться питання безпеки, а саме – глобальна сфера. Прикладом цього є те, що деякі держави включають до стратегії національної безпеки питання глобального характеру, такі як: посилення глобальної безпеки у сфері охорони здоров'я; формування глобального економічного порядку; протистояння змінам клімату тощо [342]. Значно ускладнилася, з погляду управління, картина світового порядку, що призвело до розвитку нової концепції – «багаторівневе управління»[331], яка

стає дедалі більш затребуваною перспективою аналізу у світі. Говорячи про нові рівні управління Лангенхов Л. [364] вказує на глибокі трансформації, що відбуваються в сучасному світі, які полягають у тому, що до кінця ХХ століття основною одиницею управління була держава, а сьогодні управління знаходиться в руках різних акторів. Держава делегувала свої функції як нагору, – на наднаціональний, регіональний та глобальний рівні, так і вниз, – на субнаціональний та локальний. Ці зміни дали зростання новим конкурентам держав, які можуть бути представлені як різні рівні управління.

Безпековий розвиток національних економік залежать як від внутрішніх, так зовнішніх факторів. Останні безпосередньо пов'язані із сучасним глобальним середовищем. Враховуючи сферу виникнення та прояву процесів, які впливають на міжнародне безпекове середовище, виокремлюють наступні їх групи: економічні, соціально-демографічні, природно-екологічні, інформаційно-технологічні, політико-ідеологічні та воєнні, культурно-цивілізаційні та релігійні [30]. Аналіз досліджень глобального середовища, що визначає умови безпекового розвитку національних економік [115,215,287,295,313], дозволяє систематизувати його характеристики за відповідними групами:

1. Культурно-цивілізаційні та релігійні. Суперечності сучасного світового господарства ґрунтуються на різному визначенні цінностей, які притаманні тому чи іншому суспільству, що, у свою чергу призвело до «глобального конфлікту ціннісних систем» [115,с.13], а від так й до розуміння сучасності та визначення домінуючого способу її інтерпретації, у тому числі, як доводить реальність сучасного світу, із використанням військової сили. Культурні цінності (у першу чергу, релігійні традиції) є фундаментальними, із точки зору визначенні цивілізаційних відмінностей [193,с. 550], а від так – зіткнення цивілізацій є сферою розгортання конфліктів.

2. Природно-екологічні. Глобальні трансформації, що відбуваються на тлі посилення економічної взаємозалежності та суперництва, призвели до формування нових моделей міжнародної взаємодії, що впливають на перерозподіл нових сфер впливу, та визначають нові вектори зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного співробітництва. Обмеженість сировинних ресурсів посилює зони конфлікту між країнами, які виходять за межі ідеологічних розбіжностей. Сучасні ресурсні війни спрямовані на встановлення контролю за ресурсонасиченими територіями,

системами розподілу ресурсів тощо, тому розподіл ресурсів завжди знаходиться у центрі державної безпекової політики [420, 208]. Окрім цього, зміна клімату, посилення негативного антропогенного впливу, зменшення біорізноманіття тощо формують особливу групу ризиків безпеці в сучасних умовах.

3. Економічні. Вкрай негативним проявом глобалізації є значна асиметрія у рівнях розвитку країн світу, яка постійно поглиблюється. Розподіл доходів і багатств у суспільствах через який в національних економіках погіршується становище економічних суб'єктів (обмеження доступу на ринки, скорочення сфери зайнятості, інфляційний тиск тощо), викликає відповідні загрози безпеки [380, с. 82-83]. Від так, нівелюються базові засади для сталого розвитку країн, посилюються ризики глобальної стабільності, оскільки посилюється мотивація у перерозподілі ресурсів, влади тощо. Посилення розриву у рівнях розвитку стосується не тільки міждержавних відносин. Ще однією важливою формою прояву цієї проблемної ситуації є нерівність у розподілі економічної та політичної влади між країнами та глобальними компаніями, оскільки вплив останніх за сучасних умов є настільки потужним, що значна більшість країн світу не має можливості протидіяти негативним впливам з боку інтернаціональних угруповань та бізнес-структур.

Фінансовий сегмент є найбільш глобалізованим у сучасному світовому господарстві, а фінансове середовище є сферою формування викликів і загроз економічній безпеці країни, які можуть швидко виходити за межі національної економіки і переростати у фактори ризику для міжнародної безпеки. На жаль, сучасні процеси глобалізації охоплюють й кримінальну сферу, в наслідок чого, у сучасному світі спостерігається розвиток глобальної криміналізації, основними формами прояву якої є тіньова економіка, нелегальна торгівля наркотичними речовинами, зброєю, людьми. Боротьба із глобальним криміналітетом неспроможна будь якій країні і вимагає виключно спільних зусиль світового співтовариства.

4. Соціально-демографічні. Розрив між багатими та бідними країнами, посилення та розповсюдження конфліктів, війни суттєво загострюють міграційну проблему, і тут мова йде не тільки про збільшення обсягів міграційних потоків, а й про посилення нелегальної міграції, що сприяє розвитку вкрай загрозливій торгівлі людьми тощо. Неспроможність країн врегулювати легальні форми міграції (як це доводить провал європейської міграційної політики, що стала каталізатором

дезінтеграційні процеси в ЄС), зростання нелегальної міграції стимулюють розвиток націоналістичних ідей у суспільстві, підтримують злочинність тощо.

5. Політико-ідеологічні та воєнні. Сучасні глобалізаційні процеси вплинули на звуження традиційних функцій, що виконують держави. Одночасно, поряд із невеликою кількістю домінуючих у світовому господарстві країн, що мають визначний вплив на формування та забезпечення міжнародної безпеки, в сучасній структурі світоустрою спостерігається суттєве зниження впливу з боку більшої кількості країн на вирішення безпекових питань, оскільки втрачається їх суверенність у забезпечення їх внутрішньої та зовнішньої політики. «Ерозія національних держав» стала новою небезпечною тенденцією сучасного світового порядку [28,с.294]. Під впливом саме процесів глобалізації держави певною мірою втрачають здатність до регулювання, хоча й продовжує нести відповідальність за всі рівні впливу (національний, регіональний, глобальний) на розвиток національної економіки [146].

Поряд із добровільним обмеженням суверенітету (як у випадку із країнами ЄС, що делегували частину державницьких функцій створеним наднаціональним структурам, що забезпечують розвиток інтеграційного об'єднання в цілому), спостерігається загрозлива тенденція неспроможності окремих країн протидіяти впливу інтернаціональних корпоративних структур, яка вимушує країни вибудовувати свою систему взаємовідносин із ТНК, у тому числі за умов залежності та тиску.

Окрім цього, до цієї групи слід віднести неконтрольоване поширення зброї масового ураження та міжнародний тероризм. В умовах глобалізації проблема нерозповсюдження зброї, у тому числі ядерної, набуває особливо небезпечних масштабів оскільки у світі, як виявляється, відсутні дієві механізми контролю за їх розповсюдженням. На тлі посилення тероризму у світі актуалізується питання забезпечення міжнародної безпеки на всіх рівнях – від локального до глобального. Інкорпорація міжнародного тероризму у сучасний простір відкрило доступ терористичним угрупованням та організаціям до сучасних військових технологій, зброї, техніки тощо [115,с.32-42]. По відношенню до таких незаконних потоків дуже складно забезпечити реалізацію функцій державного регулювання, надзору та контролю [215], що потребує розвитку механізмів спільної дії, спрямованої на

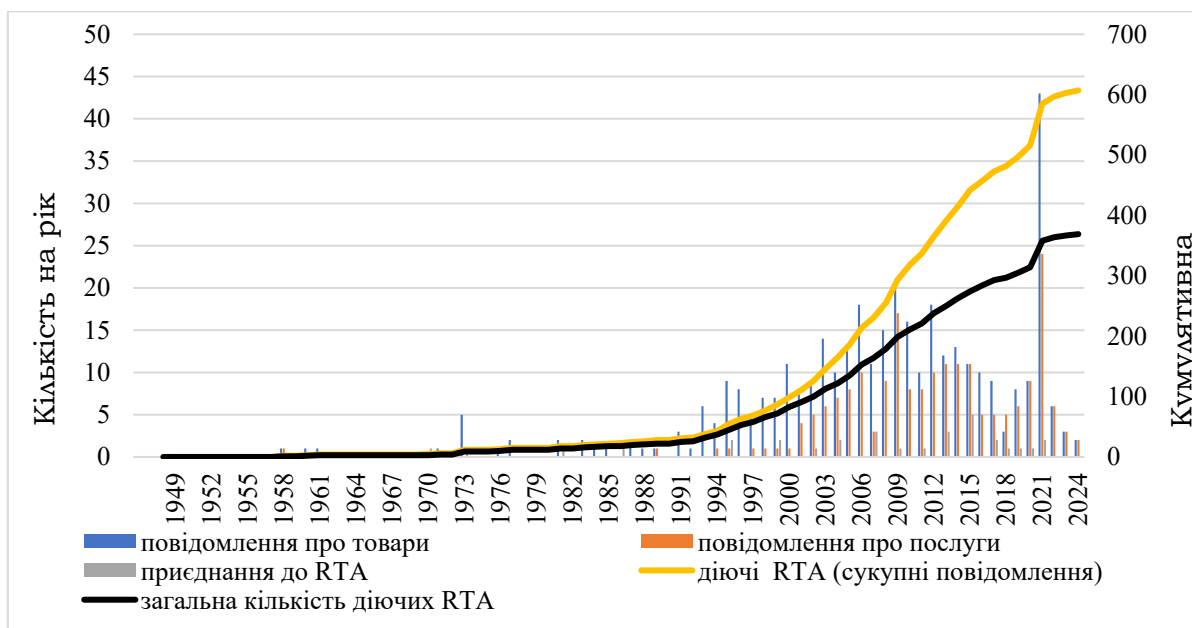
забезпечення регіональної та глобальної безпеки. Особливістю сучасних міжнародних злочинів стає їх транснаціональність. Існуючі протиріччя міжнаціонального, міжконфесійного характеру не тільки мають тенденцію до загострення, а й відзначаються особливим характером переходу від локального до регіонального та глобального рівня. В наслідок чого, наслідки конфліктів мають значно ширший ореол розповсюдження, ніж локальний рівень. Нездатність досягти консенсусу по деяким конфліктним протиріччям у деяких регіонах світу протягом вже тривалого періоду – суттєво посилюють конфліктний потенціал сучасного глобального середовища [115,с.41].

б.Інформаційно-технологічні. Інформаційна складова стала невід’ємною рисою сучасного суспільства, розвиток якої, з одного боку, посилює потенціал світогосподарського розвитку, оскільки інформація стала особливим ресурсом, а інформаційні технології – інструментом розвитку економічних систем. З іншого боку, сучасні інформаційні технології стали важливим інструментом впливу на суб’єктів господарювання, національні економіки, світову інфраструктуру тощо. Хакерські проникнення до інформаційних систем, порушення інформаційної інфраструктури критичного характеру, кібератаки, інформаційні війни стали реальністю сучасного світу, що суттєво загострює проблему його безпекового розвитку, оскільки інформаційні технології впливають на різні складові безпеки як суб’єкта господарювання, так і держави і світового співтовариства в цілому [35]. Окремою проблемою, що має тенденцію до значного поширення у світі стало неправомірне використання або незаконне присвоєння особистих даних, інших баз даних, що призводить до значних економічних збитків, посилення напруженості тощо.

У сучасних умовах інтеграційні процеси набувають нових ознак як на глобальному так і на регіональному рівнях. У попередніх дослідженнях [238,с.295] було обґрунтовано, глобальна регіоналізація виступає об’єктивним процесом, що характеризує процеси розвитку світового господарства, які ґрунтуються на поширенні та поглибленні діалектично взаємопов’язаних інтеграційних процесів на глобальному та регіональному рівнях. Основними системними елементами цього процесу стали глобальні регіони, у наслідок чого, у світі відбувається формування якісно нової структури світового простору. Глобальними ознаками процесів регіоналізації у системі сучасного світового господарства стали: мультиакторність глобальної регіоналізації; складноструктурова

мережа взаємодії, що розвивається на різних регіональних рівнях і охоплює різні складові; посилення ролі регіональної конкурентоспроможності в контексті глобальних трансформацій.

Стрімка світова динаміка кількості укладених регіональних інтеграційних угод (особливо з початку XXI століття) стала свідченням пошуку нових напрямів і механізмів міждержавного співробітництва, не тільки з боку високорозвинутих країн. Для країн, що розвиваються, такі угоди стали пошуком нових інструментів посилення власних конкурентних позицій, прискорення темпів економічного зростання тощо. Станом на середину 2024 року (рис.1) загальна кількість нотифікованих регіональних торговельних угод, яких нотифіковано СОТ, становила 607, у тому числі діючих 369 [419], які створюють особливу інституційну та політичну основу для подальшого поглиблення інтеграційних процесів у світі. Конвергенція торговельних та інвестиційних режимів, регуляторних політик не тільки сприятимуть нарощуванню потенціалу країн-інтегрантів, вони впливатимуть й на їх стратегічний розвиток в цілому.

Джерело: [419]

Рис.1.1. Динаміка укладання регіональних торговельних угод (кумулятивний результат)

Глобальні трансформації, невизначеність, посилення інтенсивності впливу геополітичних, гео економічних, екологічних, соціальних чинників на безпеку національних

економік актуалізували емпіричні дослідження розвитку регіонів у світовому господарстві. В економічній науці сформовано потужний теоретико-методологічний базис дослідження економічної безпеки країни в контексті посилення процесів регіоналізації у світовому господарстві.

Статична концепція регіонів, що тривалий час домінувала в економічній науці, стала трансформуватись під впливом змін, що посилились у глобальному середовищі (Болдвін Р. [224], Бузан Б., Уївер О. [242], Булатова О. [15], Бурфішер М. [239], Довгаль О. [27], Лайк Д., Морган П. [363], Лангенхов В. [356], Лук'яненко Д., Столярчук Я., Поручник А., Мансфілд Е., Мілнер Х. [371], Орехова Т. [165], Панченко В. [109], Пейдж С. [402], Реймо В. [415], Резнікова Н. [146], Скотт Е., Сторпер М. [434], Солінген Е. [444], Хеттне Б. [327], Чужиков В. [199] та інші). Таким чином, акцент у дослідженні регіонів почав змінюватись від їх територіального (географічного) визначення до функціонального (інституційного, інтеграційного) [236]. Підтвердженням цього є розвиток напрямів досліджень регіональних просторів, концептуальні засади яких представлено в таблиці 1.1.

Розвиток інтеграційної взаємодії на регіональній, континентальній, трансконтинентальній основі став важливою компонентою глобалізаційного розвитку, що проявляється у формуванні глобальних регіонів [15, с.70].

Процеси інтернаціоналізації та глобалізації впливають на розвиток відкритих регіонів, які спроможні забезпечити вирішення протиріч між державами та ринками, безпекою та небезпекою. У свою чергу, поглиблення інтеграційних процесів сприяє посиленню мобільності факторів виробництва і товарів, гармонізації та узгодженню норм регулювання та різних політик, формуванню спільних інституцій, що забезпечують сприяння регіональному розвитку [239, с.10-11], сприяють появі нових економічних регіонів у світовому господарстві [199, с.5].

Регіони світу нерозривно пов'язані як із міжнародною системою, частиною якої вони є, так і з різними національними системами, які їх складають, від так регіони впливають на формування національних політик, так само як міжнародна політика все більше формується регіональною, а також національною та місцевою динамікою [353]. Вони виступають як інтегровані соціально-економічні, політичні системи, що мають геоцивілізаційну цілісність, соціокультурну близькість та відповідні наднаціональні інститути [27, с.97].

Таблиця 1.1

Концептуальні засади визначення регіональних просторів

Дослідник	Сутність визначення розвитку регіональних просторів
Омає К. (1985)	Регіони-тріади в умовах глобалізації стають джерелами енергії економічного розвитку
Гідденс А. (1990)	Під впливом інтенсифікації соціальних відносин змінюються міжтериторіальні відносини, виникає «просторово-часова дистанційність»
Агню Дж.(1995) Корбрідж С.	Ґрунтуючись на певних територіях поступово формується відповідний простір
Кастельс М. (1996)	Простори територій визначаються відповідними фізичними межами, простори потоків – проявляються у мережах через реалізацію соціальних практик
Франкел Дж. (1997)	Сучасними формами регіонів у світовому господарстві є інституційно оформлені інтеграційні об'єднання
Кругман П., Венайблз Е, Фудтжита М. (1999)	Просторовість глобального простору визначається як географічними факторами, так і суспільними (інституції, людський капітал тощо)
Хеттне Б. (1999)	Розвиток регіоналізації визначається з точки зору просторовості та формування ідентичності (регіональність)
Сторпер М.(2000) Скотт А.(2003)	Розвиток регіонів визначає процес регіоналізації глобального простору
Клочко В. (2001)	Сучасна структура світового господарства виступає одночасно і як єдина система, і як система, у якій взаємодіють відповідні регіональні сектори
Реймо В.(2003)	На формування нової просторової структури світового господарства впливає глобальна регіоналізація
Скотт А., Сторпер М. (2003)	Розвиток сучасних регіонів впливає на процес регіоналізації глобального простору
Сіберт Х.(2006)	Глобалізація мінімізувала значення територіального фактору для визначення конкурентних переваг регіонів
Чужиков В.І. (2008)	Результатом процесів регіоналізації, до яких долучені суб'єкти рівних рівнів, є формування нових регіонів у світовому господарстві
Мансфілд Е. (2010)	Регіон у системі світового господарства вже більше ніж просто географічний простір, оскільки йому притаманні економічна взаємодія та взаємозалежність
Геєць В.М. (2011)	Сучасна конфігурація карти світу визначається регіонами, що розвиваються у вигляді відповідних регіональних об'єднань
Булатова О. (2012), Чентуков Ю., Чентуков І. (2018)	Регіон – певний простір (у т.ч. у форматі інтеграційного об'єднання) що характеризується спільністю інтересі країн регіону/континенту
Довгаль О., Казакова Н. та ін. (2018)	Макрорегіони в світовому господарстві виступають як інтегровані системи, що мають геоцивілізаційну цілісність, соціокультурну близькість та відповідні наднаціональні інститути
Марей Н., Річард Я. (2020)	Просторові регіональні системи є проміжними між глобальним та національним рівнями

Джерело: Складено автором

На сумісність економічних регіонів з інтегрованою глобальною економікою звертає увагу Катценштейн П. [354]. Із урахуванням того, що провідні регіони світу мають різні норми і різні можливості для їх втілення, гомогенізація світового господарства залишається суперечливим питанням. Відповіддю на це стає не тільки поліцентричність (з точки зору структури) та множинність (з точки зору змісту) глобальної політики [355, с.81-82], суттєвих змін зазнають дослідження розвитку регіонів та регіональної політики. При цьому, підкреслюють Скотт А., Сторпер М. [434], у сучасному глобальному просторі регіони виступають як самостійні актори міжнародних економічних відносин. Таким чином, вплив процесів глобалізацій та регіоналізації на розвиток світового господарства, фактично, призвів до сучасної структури світогосподарського простору, що визначається глобальними регіонами. Тобто причинно-наслідковими причинами розвитку сучасних форм регіональних та міжрегіональних зв'язків стали, безпосередньо, глобалізація та регіоналізація, а інтеррегіоналізм став важливою особливістю сучасної міжнародної системи. Із посиленням регіоналізму у світі стала відбуватись структурна трансформація глобального простору [15,с.316].

Регіони (регіони-тріади) стають джерелами енергії, що рухає економічний розвиток, підкреслює Омае К. [397, с.8]. Слід підкреслити, що сучасні форми регіонів пов'язують із інтеграційним характером розвитку, що досягає відповідного інституційного оформлення Франкел Дж. [290]. Так, зазначає Геєць В., саме такі глобальні регіони, що інституційно оформлені у вигляді інтеграційних об'єднань, визначають сучасну конфігурацію гео економічної та геополітичної карти світу [26,с.8-9]. Враховуючи, що інституційне оформлення у вигляді інтеграційного об'єднання передбачає певну історію розвитку взаємовідносин між регіонами, слід погодитись із думкою, що регіон – певний простір, який утворюється сукупністю країн певного регіону/континенту світу, характеризується високим ступенем інтенсивності економічних зв'язків, які ґрунтуються на спільності певних інтересів, ресурсного забезпечення тощо, у тому числі у форматі інтеграційного об'єднання [15,с.65].

Розвиток регіональних відносин охоплює різні рівні – від національного до глобального, зазначає Реймо В. [415]. У наслідок розвитку регіональних відносин на різних рівнях, сучасна структура світового господарства виступає одночасно

і як єдина система, і як система, у який взаємодіють відповідні регіональні сектори (національні, регіональні) [79,с.51].

В умовах глобалізації змінюються міжтериторіальні відносини і виникає «просторово-часова дистанційність» [300,с.64]. Просторовість глобального простору визначається як географічними факторами, так і суспільними (інституції, людський капітал тощо) [294]. Основними факторами сучасного просторового розвитку стають [441,с.48-121]: просторова концентрація населення та розвиток міських агломерацій (density); економічна відстань, що впливає на рівень трансакційних витрат, які визначаються характером і станом розвитку інфраструктури, а не віддаленістю (distance); інституційні бар'єри, які впливають на рівень мобільності факторів виробництва, товарів тощо (division).

Ґрунтуючись на певних територіях поступово формуються відповідні простори. За визначенням Кастельса М., простори територій – локальність, чия форма, функції, зміст є самодостатніми у певних фізичних межах, простори потоків – матеріальна організація визначеного у часі обміну соціальними практиками, що реалізуються через потоки та мережі [248,с.412-423]. Таким чином, відбувається трансформація від географічної ідентифікації до функціональної характеристики регіону [82], а розвиток регіоналізації, зазначає Хеттне Б., визначається з точки зору просторовості та формування ідентичності (регіональністю) [327].

Критично важливим для формування світової політики у другій половині ХХ століття стає розвиток відкритих регіонів (П.Каценштайн) [353]. Сучасні регіони та, відповідно, регіональні організації посилюють свій вплив у світовому господарстві, сприяючи глобальному миру. При цьому розвиток сучасних регіонів впливає на розвиток глобальних процесів, які набувають характеру глобальної регіоналізації [434]. Це стосується різних сфер політики, підкреслює Лангенхов В. [365], оскільки регіони підтримують багатосторонність та реалізацію загальних цілей ООН.

Наслідком цього стає перетворення світового господарстві зі світу держав у світ регіонів, посилення взаємозалежності між місцевим та глобальним рівнями управління. Відповідно, за таких умов посилюється роль регіональних організацій у вирішенні безпекових питань, формуються нові завдання забезпечення економічної безпеки національних економік в умовах глобальної регіоналізації.

Структурний зв'язок між глобалізацією та регіоналізацією є унікальним і охоплює внутрішні та регіональні (міжнародні) умови, з одного боку, саме внутрішні умови визначають розвиток регіональних процесів. З іншого, поглиблення регіоналізації змінює внутрішні умови її розвитку [443]. Зовнішня спрямованість розвитку регіоналізації, що відповідає сутності відкритого регіоналізму, сприяє збільшенню відкритості для міжнародних ринків, посиленню регіонального співробітництва, що в кінцевому результаті сприятиме забезпеченню стабільності та регіональному порядку. Внутрішня спрямованість регіоналізації ґрунтується на забезпеченні самодостатності, у тому числі через встановлення повного контролю на вирішенням регіональних проблем. Ці відмінності впливають на вибір стратегій регіонального розвитку.

Просторову систему світу формують просторові регіональні системи (Марей Н., Річард Я.) [373] (які можуть об'єднувати декілька країн або їх частин), внутрішні взаємодії яких є більш сильними по відношенню до просторових одиниць, розташованих за їх межами. Такі системи залучають акторів всіх типів (уряди, підприємства, інститути громадянського суспільства, окремі особи, мережі тощо), є достатньо автономними, виступають проміжною ланкою між глобальним та національним рівнями. Під впливом глобалізаційних процесів, які постійно поглиблюються, та глобальних проблем, що тільки загострюються, конкуренція між зазначеними напрямками розвитку процесів регіоналізації тільки посилюється.

Визначення вимірів світового/ регіонального економічного порядку [84], дозволяє дійти висновку – інтеграція не завжди передбачає наявність солідарності, а від так є ризику виникнення ендогенних проблем безпеки регіону (рис.1.2), а регіональне управління інтеграційними процесами стає продовженням національних політик.

Сучасний індустріалізований світ рухається до суспільства ризику, у цьому суспільстві багатство і розподіл багатства замінюється розподілом ризику. Мова йде про появу нової ризикової та непередбачуваної реальності, у якій визначення природи походження загроз та ризиків, розробка відповідних дій з боку держави є недостатнім для ефективного розвитку національної економічної системи.

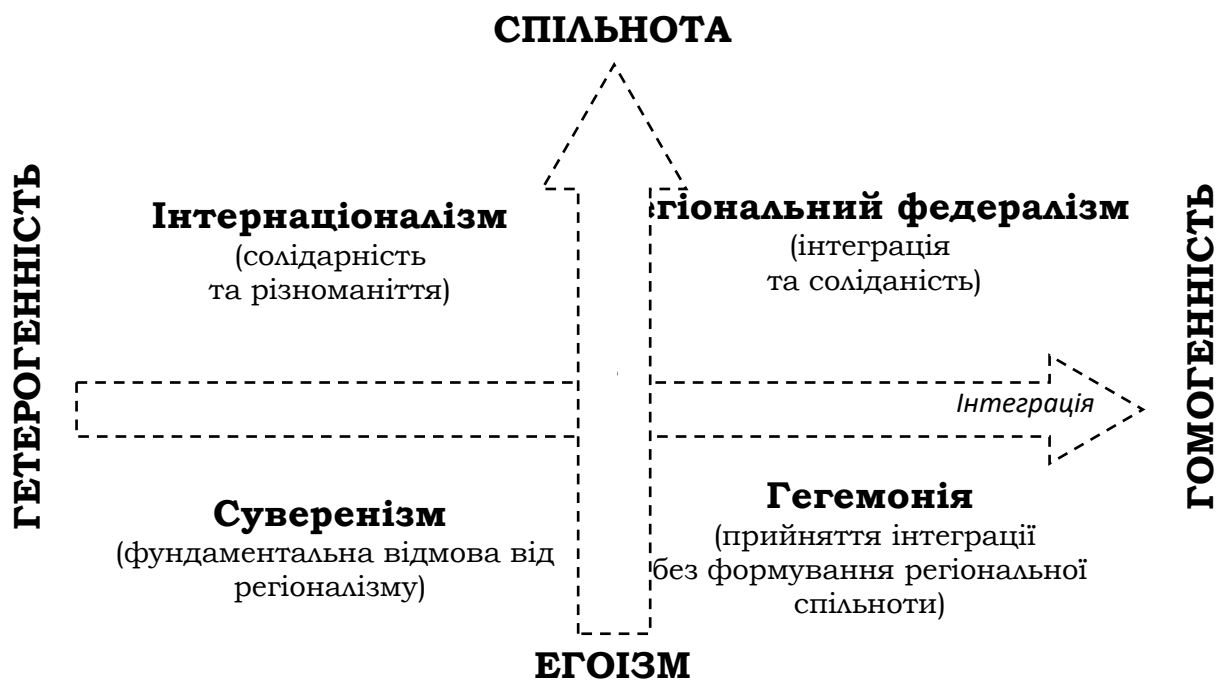

Рис. 1.2. Виміри світового/регіонального економічного порядку: інтеграція та солідарність

Джерело: побудовано на основі [84]

Посилюється вагомість міждержавної взаємодії та співпраці для спільної протидії ризиковим наслідкам. На жаль, с початку ХХІ століття в світі поступово знижувалась довіра до принципів, конвенцій, процесів, спрямованих на забезпечення миру та стабільності у світі, а від так, сфера застосування переговорних процесів [418,с.4] постійно скорочувався одночасно із посиленням напруги у міжнародних відносинах та збільшення конфліктів по осі демократичні та авторитарні форми управління. Відповідно, на тлі загострення національних інтересів країн світового господарства безпекова складова їх сталого розвитку стає пріоритетною [109].

Складність конфлікту, пов'язаного із забезпеченням міжнародного безпекового середовища, посилюється викликами, які безпосередньо впливають на національну безпеку [216,с.4-5]:

по-перше, посилюється конкуренція серед великих держав, зростаючих регіональних держав, а також деяких недержавних акторів, за домінування в глобальному порядку задля встановлення нових правил, що визначатимуть міжнародний порядок (посилення конфронтації між США, з одного боку, та КНР і росією, з іншого, на тлі війни, яку розв'язала росія в Україні);

по-друге, важкі наслідки пандемії COVID-19 заглибили економічні проблеми, які безпосередньо пов'язані із енергетичною та продовольчою безпекою, що разом із іншими глобальними викликами (зміна клімату, безпека людини), а також із підсиленням впливу (як позитивного, так і негативного) сучасних цифрових технологій, посилюють невизначеність та вразливість сучасного середовища.

У суспільстві ризику уникнення небезпек і громадянських загроз може зрештою перевершити економічні питання як основну рушійну силу місцевої, національної та міжнародної політики. Оскільки не існує світового уряду, ринковий ризик не може бути обмежений національними ринками. З іншого боку, жоден національний ринок не може повністю захистити себе від проявів глобалізації. Дослідження сучасних ризиків міжнародної безпеки особливо актуалізувались в умовах четвертої індустріальної революції із появою нових технологій (у першу чергу цифрових, біологічних), вплив яких формує нові виклики для розвитку національних економік, їх безпеки, довкілля тощо [421]. Світ став не тільки мультиполярним, а й мультиконцептуальним [213], визначається поглибленням залежності між країнами [65], зростанням економічного націоналізму у світовій політиці [425], посиленням геоекономічної та геополітичної напруги та посиленням ризиковості глобального середовища.

На необхідність дослідження нових вимірі безпеки звертає увагу Уолт Ст. [460], формуванню ризиків через зміни співвідношення матеріальних та нематеріальних ресурсів, які належать країнам, приділяє особливу увагу Моргенту Г. [379]. Нові умови існування світового господарства викликають нові напрями розвитку конфліктів у світовому співтоваристві, дослідженню яких присвячено наукові розробки Бека У. [229]. Цілком логічним є висновок Агіра С., Армана Н. щодо формування оновленого контексту змістовного наповнення досліджень об'єктів безпеки за нових умов [210].

Еволюція наукових пошуків, пов'язаних із визначенням загроз та ризиків існування та розвитку національних економік, відображає зміни, що відбувається у еволюції безпосередньо концепції безпеки – від традиційної (державоцентристської) до сучасних нетрадиційних концепцій. Відповідно до традиційної концепції контекст безпеки мав вимір сили країни шляхом вимірювання військових сил. Тобто безпосередньо інша держава, її військова сила спроможна забезпечити перерозподіл сил, ресурсів та влади, що може стати

джерелом загроз та конфліктів для національної економіки. Відповідно, інші виміри контексту безпеки, які пов'язані із дослідженнями бідності, міграційних процесів, деградація навколишнього середовища набувають актуальності лише за умов, коли вони спроможні викликати зброєний конфлікт [460]. Однак таке уявлення про загрози та ризики безпеці є недостатнім, відповідно, були спроби поглибити та розширити поняття безпеки від рівня держави до безпеки суспільства, безпеки людини.

Військову безпеку країни може забезпечити саме держава, джерелом ресурсного забезпечення якої є потужна економіка, що забезпечує й військову безпеку, й національне багатство країни, зазначає Нанто Д. [381]. Матеріальні (ресурси, військова сила) та нематеріальні (дипломатія, національний характер) фактори визначають співвідношення сил між країнами, відповідно, більш переважаюча сила спроможна вплинути на це співвідношення, зазначав Моргентгау Г. [379,с.201]. Наявність більш переважаючої сили у країни спроможна вплинути на існуючий баланс сил між країнами, що призводить до виникнення конфліктів між країнами. Більш того, посилюючи власну безпеку, уряди країн впливають на послаблення безпеки інших країн через створення відповідних загроз та ризиків (дилема безпеки). У випадку неспроможності забезпечити рівноважний стан у міждержавних взаємовідносинах країни посилюють витрати на забезпечення власної безпеки (у першу чергу це проявляється через збільшення витрат на ВПК, нарощування озброєнь), втрачаючи можливість більш продуктивного використання обмежених ресурсів, а від так і більш ефективного розвитку національної економіки

Інтенсифікація міжнародних відносин суттєво розширили дослідження об'єктів безпеки, який за часи холодної війни був чітко визначений, а за нових умов трансформувався у комплексний та багатовимірний контекст [210,с.107]. Бек У. виділяє три осі конфлікту в світовому суспільстві ризику [229,с.13-14]: конфлікти екологічних ризиків, які спонтанно генерують глобальні динамічні процеси; глобальні фінансові ризики, які трансформуються від індивідуальних до консолідованих; загрози з боку терористичних мереж. Тобто, загрози безпеці національної економіки можуть знаходитись у позадержавній площині.

Таким чином, у сучасній системі міжнародних відносин вплив кожної держави визначається не тільки її перевагами у

військовій силі, а й іншими вимірами її впливу у сучасному геопросторі, до яких відносяться економічний потенціал, рівень інноваційного та технологічного розвитку, дипломатичний вплив тощо. Цілком логічним є розуміння, що сучасний інструментарій впливу з боку держав не обмежується тільки наявним військовим потенціалом, звідси особливої актуальності набуває досягнення та підтримка балансу сил у світовому господарстві. Баланс сил у сучасні міжнародній системі визначається відповідними правилами та нормами, підкреслює Каплан М. [351], які характеризуються наступним:

- 1) збільшувати можливості, вести переговори, а не боротися;
- 2) не стільки боротися, скільки посилювати можливості;
- 3) припинити боротьбу ніж усунути важливого актора;
- 4) протистояти будь-якій коаліції або окремому актору, що прагнуть прагне зайняти позицію переважання в системі;
- 5) стримувати суб'єктів, які підписуються наднаціональними організаційними принципами;
- 6) дозволяти переможеним або обмеженим основним суб'єктам знов повернутись до системи.

Фактично, мова йде про те, що будь-який конфлікт впливатиме на розвиток національної економічної системи. У сфері міжнародного обміну торговельний конфлікт безпосередньо впливає не тільки на сферу зовнішньоторговельної безпеки, а й національної безпеки в цілому. Досліджуючи зв'язок між міжнародною торгівлею та національною безпекою, можна зазначити, що, з одного боку, спостерігається взаємний позитивний вплив між ними, а з іншого – можуть існувати суттєві протиріччя, коли задля захисту національної безпеки застосовуються спеціальні торговельні заходи. У свою чергу, наголошує Ілген Т. чим більше зростає взаємозалежність між країнами, тим біль шкоріше відбуваються зміни у правилах міжнародного обміну [337, с. 56]. Розширення міжнародної торгівлі сприяє підвищенню національної безпеки. З іншої сторони, торговельні санкції негативно впливають на загальний розвиток міжнародної торгівлі, тому їх запровадження має бути тільки у відповідності до міжнародних норм та правил, включаючи угоди СОТ.

Сучасний характер розвитку міжнародної торгівлі свідчить, що у світі протекціонізм посилюється, інструменти, які використовують уряди для захисту національних ринків значно диверсифікувались і набули нових форм.

Протекціонізм, підкреслює Холсті К. [330], негативно в цілому впливає як на загальну міжнародну економічну безпеку, так і на національну безпеку, оскільки значно знесило систему міжнародних економічних відносин. Олвей Л., Долден Дж., Келлі Р. [398] визначають, що політика протекціонізму посилює ризики для забезпечення національної безпеки, оскільки спостерігається високий рівень взаємозалежності країн, а від так, національні економіки є більш вразливими, оскільки напрями товарних, ресурсних, капітальних потоків змінюються внаслідок впровадження торговельних обмежень і негативно впливають на зростання ВВП країни. Захисні інструменти державної торговельно-економічної політики, у т.ч., дискримінаційного та рестрикційного характеру, які використовуються країнами світу щороку поширюються [315]. Тим більш, що економічні інтервенції з боку держав (навіть ліберальних) фактично ніколи не зникав, оскільки саме національні інтереси визначають відповідний економічний вибір (економічний патріотизм), а від так, виникають нові «інструменти до реконфігурацій глобального управління і взаємозалежності ринків»[109].

Посилення торговельної напруги у світі було пов'язано, перш за все, із діями Адміністрації США, коли за ініціативою Трампа Д. було впроваджено одностороннє підвищення тарифів, що спровокувало адекватне впровадження компенсаційних тарифів з боку Китаю, європейських країн, Канади, Мексики та інших. Як наслідок, такі дії спричинили зрушення у торговельній, інвестиційній сферах, вплинули на загальноекономічну динаміку. Все це дозволяє говорити про виникнення у світовому господарстві своєрідної спіралі, що характеризується, з одного боку, появою нових компенсаційних торговельних тарифів, а з іншого – уповільненням інвестиційних потоків [232,с.5]. Продовження Трампом Д. політики економічного націоналізму призвело не тільки до поглиблення розриву торгівлі з Китаєм, більш вразливими стали транскордонні інвестиційні потоки та торгівля в цілому.

Вплив політики на торговельну сферу залежить значною мірою від того, яким чином торгівля підпорядковується політичній стратегії, що реалізується урядом [327]. Для країн із малим економічним потенціалом зовнішньоторговельна безпека є важливішою складовою національної безпеки, і не є обов'язковою для потужних країн. Тобто, відбувається певне розмежування між політикою та економікою одночасно із

укріпленням торговельно-економічного співробітництва між потужними країнами-партнерами.

Таким чином, розвиток багаторівневої просторової структури світового господарства сприяє появі нових форм міжрегіональної взаємодії, до яких залучаються країни із урахуванням власних інтересів, тому числі безпекових. Національна безпека кожної країни є важливою складовою у системі глобальної безпеки. Спільні інтереси країн-партнерів визначають характер та напрями співробітництва, у т.ч. інтеграційної взаємодії. Трансформації національних інтересів у спільні (глобальні) сприяють міжнародні інституції, регулююча функція яких спрямована на вирішення глобальних проблем, що набули транснаціонального масштабу, виникають у наслідок загроз нетрадиційного характеру, які викликають напруженість у соціумі, мають на нього мультикативний вплив. На Всесвітньому економічному форумі «Глобалізація 4.0: формування нової архітектури в епоху четвертої промислової революції» [312] підкреслювалось, що для побудови спільної архітектури глобального управління потрібні дві складові з боку міжнародного співтовариства: залучення всіх зацікавлених сторін до сталого діалогу, що матиме вирішальне значення, системного мислення, необмеженого короткостроковими інституційними та національними міркуваннями. Неприйняття такого нового підходу стане трагедією для людства.

24 лютого 2022 року було зруйновано принципи мирного співіснування у світі, а саме – порушено основоположну норму міжнародного порядку, яка забороняє застосування або загрозу застосування сили проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави [418, с.4]. Економічні наслідки вторгнення росії в Україну можуть стати визначальними для розвитку глобалізаційних процесів у XXI ст., оскільки війна викликала фундаментальну переоцінку економічних відносин і залежностей, коливання системи цінностей, а мінливі альянси створюють нову глобальну карту економічних відносин [362]. Від так, невизначеність та вразливість сучасного глобального середовища не тільки посилили глобальні виклики та загострили конкуренцію між державами (глобальними, регіональними), регіонами, мова йде про відкриту війну на європейському континенті, що безпосередньо впливає на безпеку національних економік. В умовах глобальної регіоналізації формуються нові завдання забезпечення економічної безпеки національних економік, які

сьогодні зазнають стратегічного перегляду із урахування воєнних дій.

Вирішення сучасних проблем, що набули транснаціонального масштабу, потребують спільних рішень, які мають стати результатом ефективного міжнародного співробітництва від двостороннього, регіонального до глобального формату. Відповідно, важлива роль у формуванні глобальної системи безпеки належить міжнародним та регіональним організаціям, діяльність яких спрямована трансформацію інтересів кожної країни у спільні (глобальні інтереси).

Посилення ризиків розвитку світового господарства трансформує сучасні політики країн (торговельно-економічні, зовнішні, міграційні тощо), змінюються інструменти регулювання задля забезпечення національних інтересів. Однак, як доводить сьогодні, колективні засоби врегулювання виявились не спроможними у вирішенні транснаціональних проблем, мінімізувати ризики тощо. Від так, виникає об'єктивна потреба визначення ієрархії рівнів та структурних компонентів економічної безпеки в контексті сучасної просторової структури світового господарства, що сприятиме визначенню й досягненню стратегічних пріоритетів безпекового розвитку національних економік із урахуванням актуальних процесів, що відбуваються у глобальному середовищі.

1.2. Структурні компоненти економічної безпеки як різнорівневої інтегрованої системи

Жоден порядок, який встановлюється у світі, не триває довгий час. Держави, що розвиваються та набувають економічної влади та сили стають все більше зацікавленими у перегляді принципів та відповідних політичних інститутів. Після другої світової війни порядок був встановлений для вирішення двох ключових проблем: створення суверенних національних держав в кожній частині світу, а також забезпечення стабільності та зростання національних економік і світового ринку в цілому шляхом просування ідей лібералізму [219].

На політику держав на глобальному рівні впливають, з одного боку, внутрішні фактори, які сприяють розвитку внутрішніх та інтернаціональних коаліцій з іншими країнами,

що, у свою чергу, посилює міждержавну співпрацю впливає, зазначає Солінген У. [443], на формування регіональних порядків. З іншого боку, поведінка держав на глобальному рівні може залежати від впливу потужних держав, що означає інший характер розвитку регіонально-глобальних зв'язків, абсолютно слушно підкреслює Піерсон П. [408], від так, можлива зміна пріоритетів у зовнішній політиці країни у контексті розвитку міжрегіональних зв'язків. Характер впливу регіональних відносин на зовнішню політику країни у просторово-часовому вимірі фактично визначатиметься не географічним розташуванням регіону, а визначеними пріоритетами взаємодії [416]. Відповідно, посилюється вплив регіонів на формування зовнішньої політики на глобальному рівні.

Із появою нових проблем світової політичної системи перехід влади стає важливою умовою реакції на старі та нові проблеми світової політичної системи. Відповідно до теорії транзиту влади (Лемке Д.) [367] в аспекті регіональних систем безпеки, світовий порядок є результатом переваги влади домінуючої держави, у тому числі її відповідних політичних можливостей впливати на вирішення світових проблем. Існуючі регіональні порядки доповнюють системні провали світового порядку, які не в змозі вирішити міжнародні інституції за сучасних умов, шляхом продукування відповідних правил, спільних норм та режимів, які значною мірою доповнюють один одного.

Порівняльний аналіз систем регіонального порядку (Лейк Д., Морган Р.) [363] ґрунтується на визначенні регіонів з точки зору режиму управління безпекою, і визначає модель управління конфліктом – від досягнення балансу до формування інтегрованих структур. Об'єднана спільнота, що виникає в наслідок інтеграції, зазнає системних змін (Адлер Е., Баннет М., Сміт І.) [435], забезпечує передбачуваність, формує надійну основу для побудови спільних інституцій. Спільноти безпеки виступають як є транснаціональні «когнітивні регіони», де практикуються мирні зміни. Єдність, що виникає в межах певних територій, забезпечує сталість економічної системи [169,с.7].

У системі міжнародних відносин для окремих груп країн питання забезпечення національної безпеки є взаємопов'язаними, від так, досягнення безпеки (протистояння відповідним загрозам) стає глибоко пов'язаним із питанням розвитку. Теоретичне обґрунтування формування безпекових систем на регіональному рівні втілюється у розробленій концепції

комплексів регіональної безпеки (Бузан Б. та Уівер О.) [243]. Зазначена концепція зосереджується на питанні формування безпеки на рівні географічних регіонів світу, де безпека кожного окремого актора знаходиться у тісній взаємозалежності від інших акторів регіону.

Регіональний безпековий комплекс (РБК) визначається як група держав, первинні інтереси безпеки яких настільки тісно пов'язані між собою, що їх національні безпекові системи не можуть розглядатись відокремленими одна від одної. Теорія комплексу регіональної безпеки, яку запропонували Бузан Б. і Уівер О., ґрунтується на виділенні чотирьох взаємопов'язаних рівнів аналізу [242, с.51-55]:

1) внутрішня складова розвитку у державах регіону (стан стабільності внутрішнього порядку тощо), що визначає внутрішню вразливість;

2) міждержавні відносини (регіональний рівень) між країнами регіону;

3) взаємодія регіону з іншими регіонами (міжрегіональний рівень);

4) роль глобальних держав у регіоні, що визначає характер взаємодії між глобальною та регіональною структурами безпеки (глобальний рівень).

Із урахуванням зазначених рівнів аналізу, відповідно, регіональні безпекові комплекси можуть розвиватись у напрямі збереження статус-кво, що не передбачає будь-яких структурних змін. Однак, більш реалістичними є певні трансформації, що відбуваються у регіональних безпекових комплексах, що пов'язані із дією внутрішніх або зовнішніх факторів. Відповідно, структурна трансформація регіонального безпекового комплексу може мати внутрішній характер (поглиблення інтеграції, конфронтація між країнами, що входять до комплексу тощо), або зовнішній (перш за все такі трансформації пов'язані зі зміною складу учасників регіонального безпекового комплексу). У будь-якому випадку, основою аналізу трансформацій стає безпосередньо держава, що дозволяє визначити вектор побудови регіональних безпекових комплексів – «знизу в гору», від держави, її національних інтересів до регіонального утворення із відповідними спільними інтересами. Характер відносин між регіональним та глобальним рівнями управління, у свою чергу, може визначатись як [349]:

нерелевантні (неактуальні), конфліктні відносини співробітництва, й, нарешті, гармонійні відносини.

Дослідження емпіричних практик розвитку світового господарства у другій половині ХХ століття дозволило диференціювати держави із урахуванням їх спроможності протидіяти зовнішнім та внутрішнім загрозам. Сильні країни характеризуються більшою внутрішньою згуртованістю, тоді як більш слабкі держави є більш вразливими до зовнішніх загроз через наявні внутрішні виклики та проблеми розвитку. З урахуванням цього країни світу розподіляються за наступними типами [242, с.41]:

наддержави, до яких належать країни, що мають можливості реалізувати свої можливості (військові, політичні, економічні) у всій системі міжнародної безпеки, тобто відносяться до особливих акторів міжнародних відносин, які діють на загальносистемному рівні;

регіональні, до яких відносяться держави із потужним регіональним впливом;

острівні держави, які розташовані в зоні байдужості між регіональними комплексами безпеки;

буферні держави, що значною мірою залежать від наявної безпекової ситуації в країнах-сусідах, і знаходяться між відповідними регіональної безпеки.

Відносно буферних держав, слід зазначити, вони, як правило, мають геостратегічну важливість для акторів з різних регіонів. До таких держав належить, зокрема, і Україна, яка характеризується одночасним перебуванням на пересіченні двох просторів – європейського та пострадянського. Саме тому проблеми національної безпеки України складно розглядати окремо від безпекових проблем обох регіонів. Виконуючи роль буферної держави, Україна відчувала зростаючий тиск, оскільки постійно перебувала під різноспрямованим впливом двох регіональних комплексів безпеки. При цьому довгий час певна невизначеність зовнішньоекономічного та зовнішньополітичного курсу країни при розв'язанні проблем регіональної безпеки не давала можливості ефективно протидіяти деструктивним наслідкам такого різноспрямованого тиску [114].

Складний комплекс регіональної безпеки охоплює різні сектори держав (військовий, політичний, економічний, соціальний, екологічний), які взаємодіють між собою на різних рівнях (відносини співпраці чи суперництва), при цьому більша частина взаємодії припадає на регіональний рівень. На формування регіональних комплексів безпеки впливають історичні фактори, які пов'язують певну групу країн, спільне

культурна спадщина, географічна близькість країн тощо [242,с.55-56]. Залежно від внутрішньої системи організації дослідники виокремлюють стандартні та центровані регіональні комплекси безпеки.

Стандартні регіональні комплекси безпеки формуються, зазвичай, з двох та більше країн, відносини між якими можуть варіюватися від конфліктних до консолідаційних режимів безпеки, що визначаються військово-політичними питаннями. Полярність країн, що формують зазначені комплекси безпеки, визначається кількістю регіональних держав, відповідно, стандартні регіональні комплекси безпеки можуть бути однополярними (домінанта однієї країни), або багатополярними і не містять потужностей глобального рівня. Центровані регіональні комплекси безпеки виокремлюються через наявність у складі великої держави із домінуванням глобального рівня, а також через значний вплив інституцій у розвитку регіональних інтеграційних процесів. Тобто, центровані регіональні комплекси безпеки також можуть бути однополярними, однак, їх полярність у такому випадку, визначається великою державою або наддержавою, від так інші держави, що входять до комплексу, не можуть сформувати інший регіональний полюс впливу. Центровані регіональні комплекси безпеки можуть характеризуватись також розвинутими інституціями, що наділяють регіону статусом глобального актора, що виконує роль інституту безпеки.

На посилення регіональної динаміки впливає декілька процесів. У наслідок трансформації влади відбувається зміна рівня втручання з боку глобальних держав процеси, що відбуваються в інших країнах та регіонах, зменшується їх владних вплив тощо. Від наявного рівня дружності (або, навпаки, ворожнечі) залежить формування відповідного режиму безпеки (security regime), або, навпаки, конфліктної формації в регіоні. Досягнення відповідного режиму безпеки забезпечується через наявні в регіоні норми та привила, у свою чергу, унеможливлення застосування насильства характеризує високий рівень безпеки, притаманний співтовариству безпеки (security community). Навпаки, висока ймовірність конфліктів, загроз, застосування сили призводить до утворення конфліктних формувань (conflict community).

Сукупність агентів безпеки, інструментів для побудови миру, моделі безпеки та конфліктів, рівень регіональної інтеграції тощо формують відповідні кластери регіональної

безпеки (Таварес Р.) [453], що визначають особливості регіональної побудови:

регіональна фрагментація (що визначається низьким рівнем розвитку регіональних інтеграційних процесів, а побудова миру досягається шляхом використання балансу сил, військової влади тощо),

регіональна коаліція (основним інструментом побудови миру в регіоні є використання різноманітних інструментів співробітництва),

регіональне співтовариство (наявність миру та безпеки визначається усіма суб'єктами, суспільство визнає власну регіональну ідентичність),

регіональна держава (на заміну суверенітету суспільство спільно визнає і делегує повноваження наднаціональним інституціям).

Економічна безпека як складна система характеризується наявністю відповідних взаємообумовлених зв'язків між різними складовими безпеки – економічною, політичною, соціальною, екологічною, інформаційною, демографічною, науково-технічною, технологічною тощо. Для забезпечення економічної безпеки країни, з одного боку, необхідним є ефективний розвиток національної економіки, який забезпечує їх незалежність і самодостатність, а з іншого, ефективна взаємодія та колективна співпраця з іншими країнами на міжнародному рівні. Економічну безпеку визначає сукупність внутрішніх та зовнішніх умов, які формують здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на різних рівнях (національному, міжнародному тощо) [87, с.114]. У дослідженнях Національного інституту стратегічних досліджень [11,с.125] систематизовано ієрархічну структуру економічної безпеки, яку визначають наступні рівні:

міжнародний (глобальний та регіональний),

національний (державний, регіональний, суб'єктів господарювання та особи).

Відповідно до об'єктів безпеки Мокій А., Дацко О. виділяють п'ять ієрархічних рівнів [99,с.86,89]: мегарівень, макроекономічний, мезорівень, макрорівень, нанорівень. Мегарівень економічної безпеки пов'язаний із сферою наддержавних мегарегіональних структур. Макрорівень пов'язаний із рівнем економічної безпеки держави. Мезорівень визначатимуть безпека регіону, території, галузі, виробничого комплексу тощо. З економічною безпекою підприємств пов'язаний мікрорівень. Економічна безпека родини,

особистості визначає нанорівень у запропонованій ієрархії, який є «ядром» і основою економічної безпеки.

Визначення рівнів економічної безпеки із урахуванням трансформацій інтеграційних процесів, які відбуваються на різних рівнях, і пов'язані із поглибленням глобальної регіоналізації, вимагає уточнення визначення регіону у системі сучасного світового простору, який виступає вже більше ніж просто географічний простір, оскільки йому притаманні соціальна та культурна однорідність, спільність політичних поглядів і політичні інститути, економічна взаємодія та взаємозалежність [372,с.146-147]. Сучасне світове господарство має складну ієрархічну просторову структуру, у якій [15, с.65-67] виокремлюється три основні регіональні рівні: внутрішньодержавний, державний, наднаціональний, до яких належать відповідні таксономічні одиниці: локальні регіональні утворення, мікрорегіони, мезорегіони, макрорегіони (або національні регіональні утворення), мегарегіони, метарегіони.

Розвиток сучасної просторової системи світового господарства створює умови для формування нових напрямів і форм взаємовідносин між різними регіонами (у тому числі що мають інституційне оформлення у вигляді інтеграційного об'єднання), що активно просувають власні регіональні ініціативи. Слід зазначити, що до таких ініціатив активно залучаються не тільки уряди країн, а й недержавні суб'єкти. У такому випадку роль урядів у розвитку регіонального співробітництва змінюється або, навіть, зменшується [357]. Широкий спектр форм і типи міжрегіоналізму (інтеррегіоналізму) у своєму розвитку сприяв подальшому збагаченню та ускладненню багаторівневої системи глобального управління[324,с.14]. Типологія сучасних форм міжрегіональної взаємодії [317,324] передбачає:

а) чистий міжрегіоналізм (бірегіоналізм), що охоплює двосторонні відносини між інституційно оформленими інтеграційними об'єднаннями;

б) трансрегіоналізм, передбачає залучення країн до співпраці із регіональними організаціями різної континентальної приналежності;

в) гібридний міжрегіоналізм, що охоплює відносини між регіональними об'єднаннями, країнами тощо із визначенням єдиних повноважень, що дозволяють застосовувати більш гнучкі механізми розвитку.

Зміщення акцентів від державоцентристської концепції у дослідження регіональної безпеки до комплексного розуміння,

що охоплює дослідження як внутрішньої, так і зовнішньої складових розвитку безпекового середовища. Саме це дозволить визначити напрями міжнародного співробітництва країн, інтеграційної взаємодії та міжрегіональної співпраці.

Бірегіоналізм, що визначає традиційний формат міжрегіональної взаємодії, зорієнтований на досягнення такого рівня інституціоналізації, що дозволяє підвищити ефективність реалізації спільних проектів для відповідних регіональних партнерів. Розширення відносини між країнами та регіональними організаціями різної континентальної приналежності (транснаціональний інтеррегіоналізм) сприяє розвитку взаємодії в рамках нового просторового формату із залученням державних і недержавних акторів міжнародних відносин. Й нарешті, гібридний інтеррегіоналізм, що відображає більш розгалужену систему відносин (між окремою державою та окремою регіональною групою; відносини між повноцінним регіональним об'єднанням та такими, що мають низький рівень інституціоналізації), зорієнтований на підтримку та розвиток стратегічного партнерства шляхом укладання різноманітних угод та визначення відповідних єдиних повноважень.

У наслідок розвитку та поширення процесів регіоналізації, що набули глобальних масштабів (глобальна регіоналізація) у світовому господарстві формується нова просторова структура [415]. Враховуючи особливості сучасної просторової світової архітектури, можна запропонувати уточнену ієрархію рівнів та відповідні структурні компоненти економічної безпеки, які представлено у таблиці 1.2.

Представлені структурні компоненти економічної безпеки із урахуванням сучасних умов глобальної регіоналізації актуалізують проблему визначення економічної безпеки як різнорівневої інтегрованої системи, якій притаманні складність, вертикальні та горизонтальні взаємозв'язки, взаємозалежність структурних компонентів, здатність до саморозвитку тощо. Під впливом політичних, економічних, соціальних факторів територіальне визначення регіонів замінюється функціональним (політико-інституційний формат взаємодії) та інтеграційним (із акцентом на соціально-економічну складову взаємодії).

Таблиця 1.2

**Структурні компоненти економічної безпеки як
різнорівневої інтегрованої системи в умовах глобальної
регіоналізації**

Таксономічний рівень	Рівень регіону	Характер відносин	Економічна безпека	
			Структурний компонент	Об'єкт захисту
Глобальний:	Глобальний регіон	Багатосторонні відносини між країнами та регіональними організаціями/групами різної континентальної приналежності	Глобальна економічна безпека	Світовий порядок, сталий розвиток
• Бірегіональний	Мегарегіон	Відносини між регіональними організаціями	Міжнародна економічна безпека	Економіка та інтереси інтеграційного об'єднання
• Трансрєгіональний	Мегарегіон	Відносини між країнами та регіональними організаціями різної континентальної приналежності	Міжнародна економічна безпека, національна безпека	Економіка та інтереси регіональної групи, регіональний порядок
• Гібридний	Мегарегіон	Відносини між державою/ регіональним об'єднанням та регіональним об'єднанням/ групою	Міжнародна економічна безпека, національна безпека	Економіка та інтереси регіональної групи, регіональний порядок
Регіональний (міждержавний)	Мегарегіон	Відносини між країнами	Національна безпека, економічна безпека	Економіка, двосторонні інтереси
Національний	Макрорегіон	Внутрішні відносини в країні	Національна безпека, економічна безпека	Національна економіка, національні інтереси
Внутрішньо-державний	Мезорегіон	Внутрішні відносини в країні	Економічна безпека регіонів міст	Економіка міста, економіка регіону
	Мікрорегіон	Внутрішні відносини в країні	Економічна безпека суб'єкта господарювання	Економіка суб'єктів господарювання
Базовий			Людина та її потреби	Безпека особистості

Джерело: складено автором

Безумовно, консолідуючими засадами формування регіону в сучасному глобальному просторі стають єдність цінностей, ідеології, детермінанти інтеграційного зближення в цілому, поєднання яких, у тому числі може привести до

інституціонального оформлення регіональної та міжрегіональної взаємодії. Приєднання нових акторів до цих регіональних та міжрегіональних проєктів (країн, інтеграційних об'єднань) впливає на визначення кордонів регіонів, які тісно пов'язані і з глобальною системою, і з національними.

Забезпечення економічної безпеки національних економік в умовах глобальної регіоналізації знаходиться під особливим впливом зазначених регіональних просторів. Різні рівні просторової структури світового господарства визначають відповідні відносини влади, із урахуванням яких визначається система стратегічних пріоритетів безпеки національної економіки, її залучення до регіональних безпекових комплексів в сучасних умовах глобальної регіоналізації.

Аналіз функціональності безпекової сфери [221] вказує, що відповідна регіональне безпекове угруповання може виконувати свої функції задля:

- налагодження та реалізації безпекового діалогу та управління конфліктами, спрямовані на встановлення або підтримання миру в регіоні;

- розвитку системи військової співпраці на основі взаємної стриманості;

- просування демократичних стандартів в уряді, забезпечення прав людини тощо;

- посилення безпеки шляхом поглиблення економічного співробітництва, спільної протидії викликами, ризикам і загрозам, у тому числі гібридним.

Міжрегіональні відносини відрізняються від звичайних міждержавних відносин, оскільки до окрім держав, до відповідна система взаємозв'язків охоплює регіональні організації, громадські організації. Відповідно, координації міжрегіональної взаємодії є більш складним і проблематичним, оскільки наявні державні структури, які задіяні у реалізації міждержавних відносин, мають вже становленні формальні процедури і механізми, тоді як реалізація міжрегіональних відносин потребує більш широкого кола консультацій та переговорів, потрібних для формування узгоджених рішень. Гардіні Дж.Л. та Маламуд А. [296] пропонують два напрями дослідження міжрегіональних відносин політико-інституційний і соціально-економічний характер, що формують чотири типи закономірностей міжрегіональних відносин, які представлено в таблиці 1.3.

Форми реалізації міжрегіональних відносин

Вимір взаємодії	Роль більш розвинутого партнера/регіону	
	Активна	Пасивна (або рівна)
Політико-інституційний	Лідерство	Наслідування
Соціально-економічний	Співпраця	Обмін

Джерело: побудовано на основі [296]

Лідерство, як форма взаємодії, передбачає, що одна із сторін (більш потужна країна або інтеграційне об'єднання) приймає на себе більшу частину відповідальності за створення цілі, моніторинг курсу та забезпечує підтримку шляхом забезпечення менш потужного партнера відповідними інструментами, що дозволять останньому виконати визначені зобов'язання в рамках встановленої взаємодії. Наслідування, як формат відносин, передбачає застосування інтеграційної стратегії, яку вже апробовано більш потужним партнером. Формат співпраці передбачає надання технологічної, фінансової та економічної допомоги з боку більш розвинутого партнера. Найменш вимогливою формою взаємодії виступає торговельний обмін із застосуванням відповідної політики, що може доповнюватись питаннями інвестицій, стандартів, екологічних та трудових норм тощо.

Таким чином, новий формат міжрегіональних зв'язків, у т.ч. таких, що виходять за межі певного регіону, передбачає поєднання соціально-економічних, політичних, культурних процесів тощо, до яких залучаються країни та/або регіони. Відповідно, мова йде про посилення взаємодії та співробітництва у певному просторі, який створюють ці країни та/або регіони. У такому випадку просторове співробітництво набуває ознак сталості та інституційності, що ґрунтується на єдності інтересів, у т.ч. безпекових.

Зазвичай міжрегіональні відносини асиметричні, оскільки вони охоплюють різні за рівнем розвитку регіони. Основне коло питань, що охоплює міжрегіональне співробітництво, на думку Гардіні Дж.Л. Д та Маламуд А., стосувалось проблем соціально-економічного розвитку, а безпекові питання, навіть попри прийняття відповідних заяв, як правило, не мали конкретних результатів [121]. Однак реальність сьогодення доводить, що безпекові питання стають найголовнішими у забезпеченні стійкості національних економік, їх сталого розвитку.

За часів старого регіоналізму визначення системи безпеки стосувалось виключно суверенних країн. Із розвитком нового

регіоналізму система безпеки стала охоплювати, окрім суверенних країн, також і регіональних, місцевих та недержавних акторів [15,с.92]. Спостерігається певна логіка у розвитку сучасних досліджень, які присвячено процесам управління регіональною безпекою. Так, Бьорзел Т., Ріссе Т. визначають, якщо спочатку основна увага приділялась визначенню базових понять, інституційного забезпечення тощо, то із поширенням та поглибленням процесів регіоналізації цілком логічним стає дослідження емпіричного досвіду безпекової політики різних регіонів світового господарства [233]. У цьому контексті досить цікавою є точка зору відносно визначення еталону (норми) розвитку регіоналізму, за основу якого тривалий час розглядався досвід європейського регіоналізму. Солінген Е. [443] визначає, що Європейський Союз як інституція скоріше становить аномалію, а не норму розвитку регіоналізму, що суттєво розширює підґрунтя для нових досліджень інституційного забезпечення регіоналізму в сучасних умовах.

Залежно від типу загроз, що виникають відносно регіону, ризиків та викликів, із урахуванням існуючої системи інституційного забезпечення регіонального розвитку, формуються різні моделі і типи структур управління регіональною безпекою [409]. Серед актуальних моделей регіональної співпраці у XXI ст. в безпековій сфері можна виокремити наступні:

альянси – модель співпраці має, зазвичай, оборонний характер, і передбачає об'єднання спільних зусиль проти зовнішніх загроз. Для внутрішніх процесів альянс сприяє посиленню довіри між країнами – учасниками альянсу стимулює співпрацю в інших сферах. У глобальних масштабах подібні альянси не укріплюють систему міжнародної безпеки, а навпаки, можуть посилити напругу та ліній розмежування;

колективну безпеку – модель, що спрямована на запобігання або стримування війни шляхом забезпечення відповіді на будь-який акт агресії або загрозу миру серед його членів. Цілком логічним, що із зростанням кількості учасників такої моделі регіонального співробітництва досягнення спільних рішень ускладнюються. За наявності консенсусу між великими державами, що охоплено зазначеною моделлю міжрегіонального співробітництва, система колективної безпеки досягається легше, однак, з іншого боку, навіть незначний конфлікт між найбільшими державами може

ускладнити внутрішні відносини в рамках відповідних регіональних груп;

режим безпеки – модель, що визначає механізм встановлення певних норм і правил, що стосуються врегулювання безпекових питань (незастосування сили, повага до існуючих кордонів, використання зброї тощо);

спільноту безпеки модель регіонального співробітництва, що об'єднує групу країн, які мають стійку і глибоку взаємодію, і не воюватимуть між собою, а вирішуватимуть суперечки іншими способами. У цьому контексті інтеграція стає процесом спільного пошуку вирішення безпекових питань, само інтеграційне об виступає як «плюралістичне товариство безпеки» [409,с.5]. Слід зазначити, що структури управління можуть трансформуватись, переходити від одного типу до іншого, залежно від зовнішніх та внутрішніх змін, що відбуваються у середовищі. Система регіональної безпеки інституціоналізується через мережу регіональних і субрегіональних організацій, які розділяють спільні розуміння, норми та практики в сфері безпеки [85,с.156].

Ґрунтуючись на визначенні ієрархії рівнів економічної безпеки в контексті сучасної просторової структури світового господарства, можна визначити, що регіональний безпековий комплекс характеризується розгалуженою системою взаємозв'язків і взаємозалежності, що виділяє його як певну систему (підсистему) у складі світового простору. Новий формат міжрегіональних зв'язків передбачає поєднання соціально-економічних, політичних, культурних процесів тощо, до яких залучаються країни та/або регіони, що посилюють взаємодію та співробітництво у певному просторі, ознаками якого стають сталість, інституційність, що ґрунтуються на єдності інтересів, у т.ч. безпекових. Відповідно, аналіз комплексу регіональної безпеки передбачає врахування декількох складових – зовнішньої, що охоплює глобальний та регіональний рівень взаємодії, особливості міжрегіональної та міждержавної взаємодії, та внутрішньої, яка характеризується особливістю внутрішньополітичного розвитку країни, рівнем її влади, що, у свою чергу, передбачає застосування відповідних методичних підходів до вимірювання рівня безпеки.

1.3. Виклики, загрози, ризики національної економічної безпеки

Національна економічна безпека розвивається в певному глобальному середовищі, яке в тому числі, характеризуються сукупністю економічних умов розвитку підприємницького та ділового життя. Безумовно, на процес формування та стан національної економічної безпеки здійснює вплив дуалістичний характер глобалізації світогосподарського розвитку, що з одного боку, надає розширені можливості для оптимального комбінування наявних у країні ресурсів для поглиблення та збільшення ефективності від участі у міжнародному поділі праці, а з іншого боку, загострює конкурентну боротьбу на світових ринках та за рахунок фінансових та інвестиційних маніпуляцій унеможливає динамічний та справедливий розвиток країн із низьким та середнім рівнем економічного розвитку.

У результаті глобалізації суб'єкти міжнародних відносин всіх рівнів зіштовхуються із все більш складними викликами, загрозами, ризиками безпеки, що потребує не тільки їх ідентифікації та аналізу, а й визначення площини складної взаємодії, відповідних наслідків їх впливу на національному та глобальному рівнях. У своїх дослідженнях глобальних тенденцій розвитку світу і ризиків, що будуть впливати протягом найближчих років Паскуаль-Рамсей А., Сейнц А. [404] звертають увагу на декілька основних тенденцій, що мають глобальний характер і визначатимуть напрями соціальних, технологічних зрушень та ризиків, що відбуватимуться у глобалізованому світі. Середовище функціонування світового господарства змінюється у напрямку посилення взаємозалежності, з одного боку, та фрагментації та регіоналізації, з іншого, що вимагатиме формування ефективного багаторівневого управління. У системі глобального управління і далі посиляться роль економік, що розвиваються. Нова економічна рівновага, яка формується у світовому господарстві, визначатиметься впливом країн азійсько-тихоокеанського регіону – промислового Китаю, найбільш густонаселеної Індії тощо, які визначатимуться як консолідований економічний центр світу. Країни, що розвиваються, посилять свою роль як основні ринки (збільшення торгівлі Південь-Південь), генератори інновацій, і перестануть бути основними джерелами сировини та дешевої робочої сили. Торговельне співробітництво країн, що

розвиваються, буде менш інституціоналізованим (порівняно із європейською моделлю інтеграції).

Нова парадигма виробництва, що формується у світовому господарстві, визначатиметься економічною перевагою міст, де формується особливий простір із високим рівнем конкуренції як між компаніями, так і між високопрофесійними фахівцями. Концентрацією інновацій у відповідних хабах, посиленням конкуренції за інтелектуальні ресурси, поширенням глобальних виробничих ланцюгів. Висока мобільність висококваліфікованих працівників прискорить взаємодію та взаємозалежність культур. Поширення нових технологій посилить безробіття, закріплюючи незмінність структурного безробіття.

У світі відбуватиметься посилення ініціатив громадянського суспільства, покращення освіти, скорочення бідності. Одночасно, із розвитком технологій посилиться роль кібербезпеки. Демографічна ситуація визначатиметься процесами подальшої урбанізації, гендерної рівності, появою нового середнього класу на ринках, що розвиваються. Посилення екологічних проблем вимагатиме спільних дій глобального масштабу, спрямованих на протидію екстремальним кліматичним змінам – повеням, ураганам, пожежам, цунамі – події, які безпосередньо пов'язані із погіршенням стану навколишнього середовища, у тому числі через швидку індустріалізацію регіонів, які тривалий час були аграрними.

Трансформації, що відбуваються у світогосподарському розвитку з початку ХХІ ст., погіршення світового фінансового середовища, зростання геополітичної напруженості посилити основні ризики розвитку світового господарства в сучасних умовах. Відносини розподілу в умовах ринково господарства стають джерелом конфліктів (внутрішніх (через загострення економічних диспропорцій всередині суспільства, розширення бідності та поглиблення соціальної нерівності) та міждержавних (через поглиблення міжнародної конкуренції та глобальні асиметрії). Із поширенням процесів транснаціоналізації наслідки зазначених відносин розподілу тільки посилюються і за певних обставин взагалі можуть призвести до насильницьких конфліктів.

Невизначеність та нестабільність – це прямі наслідки глобалізаційного розвитку, саме вони в першу чергу, визначають Родрік Д., Стігліц Дж.[426, 447], впливають на безпековий розвиток країн, спільнот, людини зокрема. Як

результат, вразливість країн, груп та індивідів до економічних подій (зокрема, економічних криз) визначає ступінь їх економічної незахищеності, а нова ризикова реальність формує потребу пошуку спільних рішень, оскільки поодиноці вирішити глобальні проблеми неможливо [433, 229]. Особливістю сучасних глобальних ризиків та індикаторів їх вимірювання є те, що вони переважно оцінюються методами експертного оцінювання (наявність конфліктів, рівень довіри до уряду і державних інституцій, рівень корупції, рівень демократії тощо). Все це ускладнює систему вимірювання глобального середовища, а саме його викликів, загроз і ризиків, як об'єктів моніторингових спостережень. Національні економіки знаходяться в зоні впливу глобальних та регіональних ризиків, і можливості їх врегулювати країнам самотійно дуже обмежені.

Розширене, не обмежене лише військовим дискурсом розуміння безпеки, яке включає різні види загроз, сформоване у 1990-х роках, лягло в основу стратегій національної безпеки держав у ХХІ столітті, які при цьому під впливом трансформаційних процесів глобалізації постійно корегуються. Загрози розглядають як найбільш реальну та конкретну форму небезпеки, що втілена в певному прояві та способі дії, або має прояв в певній сукупності умов та факторів, які загрожують інтересам різних суб'єктів. Що стосується загроз саме економічній безпеці, то їх можна окреслити як існуючі або потенційно існуючі дії, які носять деструктивний характер впливу, перешкоджають або роблять неможливим сталий розвиток соціально-економічної, політичної сфер держави та створюють небезпеку цінностям та свободам життя суб'єктів. У додатку до Концепції національної безпеки України [204] виклики трактуються як: прояви природної, зовнішньополітичної, внутрішньополітичної або будь-якою іншою ситуації, які породжують загрози національним інтересам України, чи обумовлюють потребу в адекватних діях держави з компенсації цих загроз, при цьому загрози національним інтересам України визначаються як - обумовлене природною, зовнішньополітичною, внутрішньополітичною та будь-якою іншою ситуацією, виникнення реальної можливості заподіяння шкоди її національним інтересам, або закладення виразної тенденції до такого виникнення.

Із огляду на вищенаведене, можна узагальнити поняття загрози економічній безпеці країни в такому вигляді: комплекс передумов та факторів, що породжують небезпеку життєво

важливим інтересам будь-якого суб'єкта при цьому обов'язково призводять до збитків або деструктивно впливають на розвиток суб'єкта, розмір визначається ступенем зниження економічного потенціалу країни за певний період.

Аналіз сучасних наукових джерел [24,45,101,192,200] дозволяє систематизувати загрози безпеці за багатоаспектними ознаками:

- *за масштабами поширення* (глобальні, національні, регіональні, локальні),

- *за рівнями загрози безпеці держави, що забезпечує систему перерозподілу у суспільстві, безпеці суб'єкта господарювання (забезпечення сфери виробництва) та безпеці особи (забезпечення сфери споживання),*

- *за співвідношенням суб'єктів, що формують загрози, та ціллю* (симетричні, у тих випадках, коли суб'єктом загрози та її цілю є держава, та асиметричні, коли суб'єктом загрози, ціллю яких є держава, виступає позадержавний суб'єкт),

- *за історичним походженням* (традиційні та нетрадиційні),

- *за часом походження* (традиційні й нові),

- *за сферою виникнення* (політичні, військові, економічні, інформаційні, екологічні та інші),

- *за ступенем і масштабом їхніх наслідків* («жорсткі» (hard security threats) – пов'язані із забезпеченням воєнних та оборонних аспектів національної безпеки, виникають в наслідок військових дій, терористичних атак тощо, «м'які» (soft security threats) – пов'язані із виникненням потенційних політичних, соціальних та економічних викликів національної безпеці, наслідком яких є погіршення екології, нелегальна міграція, міжетнічні конфлікти, кібертероризм тощо),

- *за природою та напрямом походження* (внутрішні (корупція, злочинність, політичну нестабільність, слабкість державних інститутів та інші), зовнішні (військова агресія, зовнішній тиск на зовнішньоекономічний та зовнішньополітичний курс),

- *за інтеграційним спрямуванням* (загрози національній безпеці України як складової світової спільноти з боку міжнародного тероризму, транскордонної злочинності, поширення зброї масового ураження тощо); загрози на шляху інтеграції України до світового господарства (виклики у процесі формування демократичного суспільства, здобуття членства в НАТО); загрози, які пов'язані із забезпеченням суверенітету і виникають у процесі взаємодії з іншими країнами).

Сучасні практики доводять, що класифікація загроз національній безпеці за вищезазначеними ознаками є складним завданням, оскільки дія загроз різного типу має ефект взаємного підсилення, відповідно, розмежувати їх доволі складно [115,с.7]. З іншого боку, активне застосування междисциплінарних термінологічних запозичень суттєво ускладнюють визначення взаємозв'язків як структурних складових, так і рівнів безпеки [80,с.9]. Відповідно, актуальним залишається застосування різних підходів у дослідженні безпеки категорії [289,с.31-32]: суб'єктний (безпека особистості, безпека країн, міжнародна безпека), предметний (політична безпека, воєнна, економічна, соціальна, культурно-ідеологічна, екологічна), просторовий (місцева, регіональна, глобальна), часовий (безпека як стан і як процес).

Серед теоретичних здобутків теорії національної безпеки немає єдиної думки, щодо сутності викликів національній безпеці. Бодрук О. зазначає, що виклик, це певна проблема, яка з тих чи інших причин в означений момент часу критично сприймається урядами країн та набуває пріоритетного значення для них [14] Різник Н. пропонує визначати виклик, як протидію здійсненню захисту, певним бар'єром безпечному розвитку держави [154]. Якщо звернутися до Великого тлумачного словнику сучасної української мови, то «виклик» трактується як «вимога, спонукання до будь-яких дій, відносин; заклик до змагання, до участі в чому-небудь; категорична, різка пропозиція вступити в боротьбу, поєдинок» [22,с.136].

Ми вважаємо, що виклик – це обставини природного, економічного, екологічного, демографічного, політичного або будь-якого іншого характеру які вимагають обов'язкового реагування. Виклики породжуються невпинним розвитком суспільства і світу, з одного боку, вони можуть бути позитивним важелем розвитку, а з іншого, серйозними перешкодами, що негативно впливають на стан безпеки та потребують пошуку конкретних правильних рішень щодо захисту.

В умовах всеохоплюючої глобалізації світу виклики національній економічній безпеці також набувають переважно глобального характеру, та їх можна розподілити на:

- *ресурсні* (енергобезпека, нові технології видобутку енергії, розподіл природних ресурсів, доступність та забезпечення енергією);
- *екологічні* (глобальне потепління і зміна клімату, збереження біорізноманіття планети);

– *економічні* (зростання активності багатонаціональних підприємств, формування правил і процедур вільного руху іноземних інвестицій, фінансова глобалізація, масштабні транскордонні злиття та поглинання, торговельні війни, створення глобальних інформаційних та освітніх мереж);

– *соціально-демографічні* (стан демографічної ситуації у світі, основні типи соціального відтворення, проблема голоду, поширення хвороб, стан здоров'я, проблеми світових ринків праці, міжнародна міграція, питання гендерної рівності);

– *геополітичні* (експорт демократії, асиміляційний характер глобалізації, транскордонна злочинність, тероризм, криза світового геополітичного становища, контроль озброєнь).

Що стосується ризику то його можна визначити як певний ступінь невизначеності, щодо майбутнього результату, від прийнятих рішень або настання подій/обставин. При цьому варто наголосити, що невизначеність – це саме такий стан, який може призвести не тільки до втрат, а й мати позитивні наслідки: прибуток, збільшення ефективності, позитивні структурні зрушення, тощо. В даному дослідженні ми, розглядаючи поняття «ризик», підкреслюємо дуалістичний характер цієї дефініції, адже воно може бути з одного боку, певною складовою *небезпеки* та одночасно певною дією, яка може бути обґрунтована необхідністю протидії небезпеці чи загрозі, або свідомому отриманню збитку, а з іншого боку складовою *загрози* і як свідому дію, що може мати негативні наслідки та стати загрозою [88]. Наприклад, розвиток технологій, цифровізація всіх сфер життя, що з однієї сторони полегшує його якість та підвищує ефективність діяльності людини, з іншої сторони, спричиняє ризик здійснення кібератак та крадіжки персональних даних. Розвиток транспорту призводить до активізації та нарощування обсягів міжнародної торгівлі, розвитку туризму, тощо але при цьому підвищує ризик розповсюдження вірусів та виникнення пандемій.

Аналіз сучасних наукових досліджень дозволяє систематизувати ризики за наступними ознаками (рис 1.3):

– *за рівнями виникнення та поширення* (глобальні, національні, регіональні, особисті);

– *за групами* (геополітичні, економічні, технологічні, соціальні, екологічні);

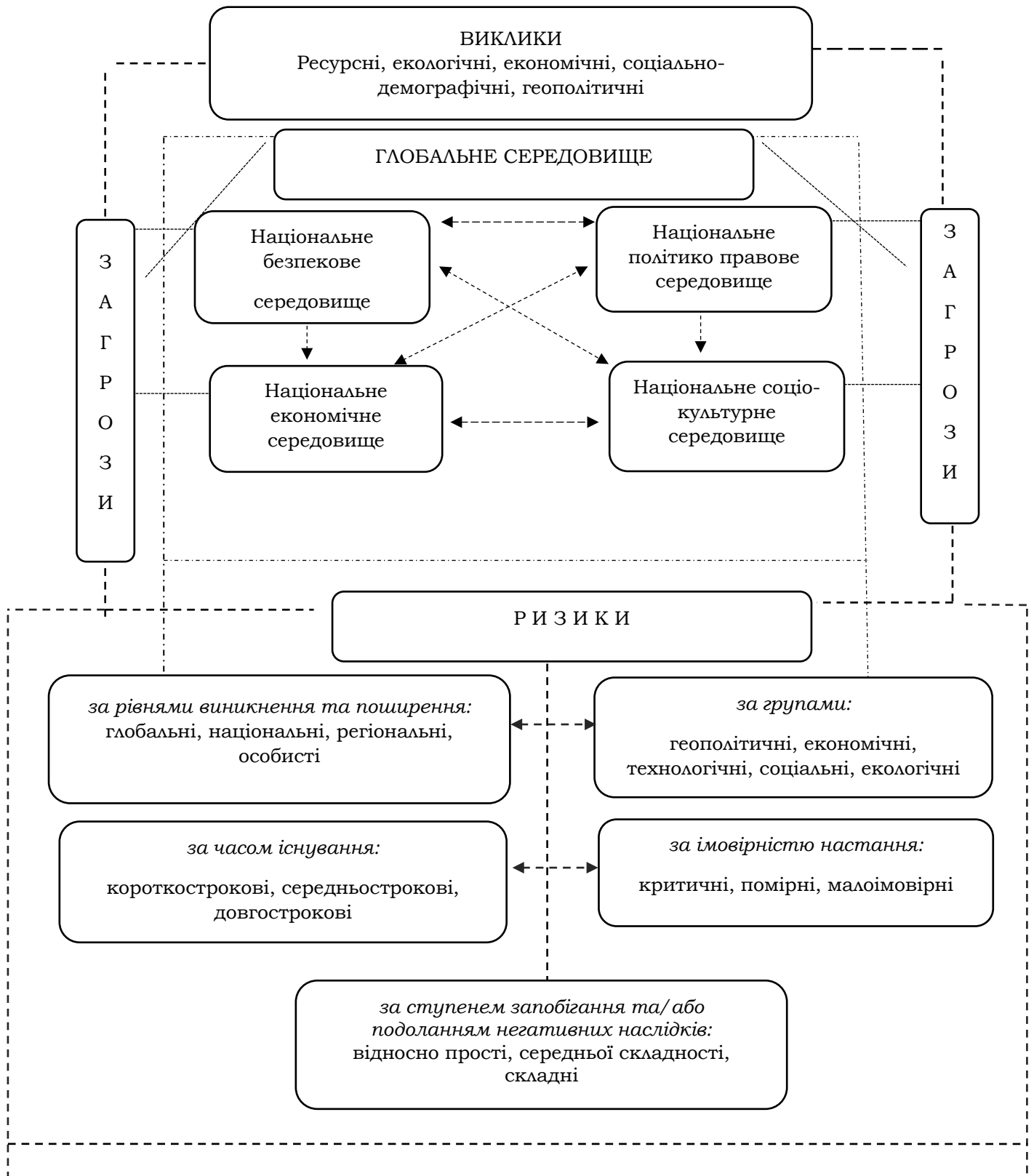

Рис 1.3. Площина складної взаємодії чинників безпекового середовища

Примітка: побудовано автором

- за імовірністю настання (критичні, помірні, малоімовірні);
- за часом існування (короткострокові, середньострокові, довгострокові);
- за ступенем запобігання та/або подоланням негативних наслідків (відносно прості, середньої складності, складні).

Аналіз глобальних ризиків, які щорічно публікує Всесвітній економічний форум (ВЕФ) [313] свідчить, що останніми роками найбільш імовірними за настанням, рівнем впливу та важкістю для запобігання стали екологічні ризики, такі як екстремальні погодні коливання, екологічні та природні катастрофи, ризик втрати біорізноманіття. При цьому економічні та фінансові кризи, які розглядалися як найнебезпечніші за імовірністю настання до 2016 року та за рівнем негативного впливу до 2017 року відійшли на другий план.

Тут можна зауважити, що світова спільнота довгий час до найвпливовіших відносила ті ризики, що залежали напряду від людства (економічних та геополітичних криз), останнім часом, найважливішими вважають ті, які людство не може контролювати (клімат, природні стихії, природа). Серед істотних короткострокових та середньострокових загроз виділяють також технологічні ризики, включаючи «цифрову нерівність» та питання кібербезпеки. При цьому зберігається вірогідність, загострення економічної конфронтації та внутрішньополітичної поляризації, через послаблення економічного зростання та зростання фінансової нерівності збільшується ризик економічної стагнації. За цих умов зменшується можливість урядів стимулювати національні економіки за допомогою монетарної та фіскальної політик. У свою чергу, економічна стагнація призводить до посилення напруження суспільства країн та втрату довіри до своїх політичних лідерів, результатом чого стають публічні протести, які цілком логічно послаблюють здатність урядів вживати рішучих дій для протидії економічному спаду. Тобто утворюється деструктивна взаємозалежність економічної та соціальної нестабільності. Тому, до групи ризиків короткострокового характеру включено зростаючу соціальну нерівність, падіння доходів та значне погіршення ситуації із психічним здоров'ям, що в певній мірі обумовлено світовою пандемією COVID-19. Важливим є також те, що визначаючи всі попередні ризики, класифікуючи їх за пріоритетністю, ВЕФ наголошує, що часи, в які ми живемо, характеризуються

надзвичайною геополітичною та геоекономічною невизначеністю. Сьогодні вагомі та потужні економічні, демографічні та технологічні чинники формують новий розподіл сил, при якому держави все частіше розглядають можливості та виклики лише з одного боку.

Отже, головною тезою можна вважати, що ризик – це не просто окрема незалежна імовірна подія, це частка складної мережі подій, через те, що настання певного ризику може з різновекторною вірогідністю та глибиною впливу викликати настання інших. Національний рівень економічної безпеки в умовах глобалізації формується під впливом зовнішніх (міжнародних, глобальних тенденцій), і в той же час, від розміру і розвитку певної національної економіки залежить її вплив на регіон та/або взагалі на світове співтовариство. Так, зворотній вектор впливу (тобто позитивний вплив) спостерігається в результаті пандемічної кризи, яка кристалізувала і прискорила багато трендів, насамперед, цифровізацію (різних інфраструктур, освіти, ринку праці, медицини), протекціонізм (у тому числі зростання нетарифних бар'єрів і жорсткість регулювання прямих іноземних інвестицій), розвиток «зеленої» економіки (зростання уваги до ESG-повідстки, екологічної таксономії, випуску зелених облігацій). Ще одним доказом системної дії ризиків є цілком обґрунтоване глобальне зниження викидів парникових газів, через зниження темпів виробництва в результаті обмежень пов'язаних з COVID-19 але в той же час, у 2020 році зафіксовано прискорене зростання рівня викидів парникових газів, ніж у середньому за останнє десятиліття. Така ситуація обумовлена ризиком втрати конкурентних переваг країнами, які продовжують залежати від вуглецевих секторів, через вищу вартість вуглецю, та неспроможність цих країн використовувати технологічні інновації та обмеження у важелях впливу в торгових угодах. Відмова від інтенсивних вуглецевих виробництв, з мільйонами працівників, спричинить економічну нестабільність, поглибить безробіття та загострить соціальну та геополітичну напруженість.

Уряди, підприємства та суспільство перебувають під зростаючим тиском, пов'язаним із передчуттям найгірших наслідків від зміни клімату. При цьому, потрібно мати на увазі, що неузгоджений перехід на альтернативні джерела енергії з різними швидкостями спричинить траєкторії, що розходяться в різних країнах світу і секторах економіки. У свою чергу, це може призвести до роз'єднання країн та появи суттєвих

відмінностей між ними. Отже, можуть з'явитися бар'єри для співробітництва між країнами, причиною яких може стати різна швидкість досягнення цілей декарбонізації. Наразі, експерти прийшли до висновків, що під впливом багатьох факторів, сприйняття ризику змінилося – на перші позиції за ступенем вірогідності та впливу виносять екстремальну погоду, екологічні катастрофи, втрати біорізноманіття, природні катастрофи та неспроможність людства пом'якшити зміни клімату. Попередні сім років були найтеплішими за тривалий час, і очікується, що у майбутньому зміна клімату буде ще сильнішою, відповідно погодні катастрофи — більш інтенсивними та частими. Наслідки кліматичних змін призведуть до надзвичайної ситуації планетарного масштабу, яка проявлятиметься у людських втратах, соціальній та геополітичній напруженості та безумовно негативних економічних наслідках. В умовах неспроможності урядів розробити стратегії пом'якшення та адаптації до змін клімату даний ризик посідає перше місце серед інших в складній системі за силою впливу та друге за ймовірністю настання протягом наступних десяти років. Системність глобальних ризиків проявляється також в тому, що кліматичні зміни викликають втрату біорізноманіття на планеті, яка вважається другим за впливом та третім за ймовірністю ризиком на наступне десятиліття. Критичними для людства в цьому контексті наслідками стануть руйнування систем харчування та охорони здоров'я, в результаті призведуть до деструктивної трансформації цілих ланцюгів постачання продуктів.

Серед магістральних ризиків вагомими є: конфлікт між США та Китаєм, проблема переходу кількості в якість у глобальній енергетиці, порушення IT-інфраструктури, кібербезпека, бульбашки на ринках активів та вичерпання факторів зростання поточного технологічного циклу. Навпаки, позитивні перспективи можуть бути пов'язані з розвитком «зелених» технологій, зростанням частки освіти та охорони здоров'я у ВВП, запуском нових технологічно довгих економічних циклів (біотехнології, робототехніка, космічна галузь), комерціалізація яких почне давати вагоме зростання ВВП починаючи з 2030-х років. Такі інструменти поведінки світової спільноти, яка дезінформація, кібератаки, цілеспрямовані страйки та захоплення ресурсів активізувалися останніми роками. Пандемія показала, як уряди можуть володіти теоріями змов у якості геополітичної зброї, звинувачуючи інші держави. Найімовірніше наступне

десятиліття все частіше будуть використовуватися поширення дезінформації в питаннях геополітичного значення таких як вибори, гуманітарні кризи, громадські питання охорони здоров'я, безпека та культура [313]. Держави та недержавні суб'єкти, швидше за все, будуть більше страждати через кібератаки, і ці атаки стануть більш витонченими. Аналіз кількості кібератак за період з 2006 по 2020 роки свідчить, що Україна посідає сьому позицію серед чільної двадцятки країн-лідерів за цим показником. І навіть такі великі економіки як Китай, Японія, Канада та Франція займають нижчі позиції.

Карантинні обмеження обумовлені пандемією через коронавірусну інфекцію викликали трансформації соціальних, екологічних, демографічних та технологічних звичок людства, що призвело до зростання кількості серцево-судинних та психічних захворювань, а також до значного підвищення витрат на хронічні захворювання, похитнуло стабільність систем охорони здоров'я багатьох країн світу. В результаті людство стикнулося не тільки з підвищенням ризиків по відношенню до існуючих проблем а й з появою нових, що знову підкреслює системність глобальних економічних ризиків. Уповільнення темпів зростання найбільших економік світу, зокрема, США та Китаю – негативно вплине на зовнішній попит у країнах, що розвиваються, через відсутність у керівництва переважної кількості країн, що розвиваються, важелів для підтримки економічної активності. За умови повторних хвиль COVID-19, деструктивних змін у виробничо-збутових ланцюгах, які набувають системного характеру, інфляційних процесів, підвищеної фінансової нестабільності значної частини економік світу зростає ризик значного гальмування економічного розвитку національних господарств. Економічні проблеми, що випливають із пандемії, зберігаються. Прогноз щодо економічного відновлення залишається песимістичним, за даними на початок 2022 року, очікується, що до 2024 року світова економіка буде на 2,3% меншою, ніж була б без пандемії. Новими глобальними ризиками, які безумовно відібраються на більшості національних господарств є зростання цін на сировину, інфляція та борги. Відновлення світової економіки після рецесії, викликані COVID-19, триває, але доволі повільними темпами. Після скорочення у 2020 році на 3,1%, очікується, що зростання до 5,9% у 2021 році і знову уповільнення у 2022 році до 4,9%. Отже, пандемія створила вагомні виклики національним політичним інститутам та міжнародним відносинам які будуть діяти в довгостроковій

перспективі та загрожує довготривалими наслідками. Численні заходи реагування на COVID-19 викликали нову геополітичну напруженість, яка за оцінками експертів ВЕФ, може призвести до критичних загроз, таких як крах держави та втрата багатосторонності протягом наступних п'яти-десяти років [313].

За словами керуючого директора ВЕФ Саадії Західі, у звіті також наголошується, як соціальна згуртованість порушилася під час кризи, що зробило цей ризик найбільшим від початку пандемії. Аналіз доходів 20% найбагатших людей у світі, свідчить, що вони змогли відшкодувати близько половини втрат за останні кілька років; в той час коли аналіз доходів 20% найбідніших людей у світі, свідчить, що вони втратили за цей період додатково 5% свого доходу [376].

В останньому звіті експерти ВЕФ зробили аналіз основних ризиків у розрізі країн світу, де відзначити топ-п'ять ризиків для кожної країни, щодо України то, за прогнозами експертів, найвагомішими є: тривала економічна стагнація, на першій позиці; крах держави (тут мається на увазі розвал держави та її інститутів, втрата верховенства закону, через внутрішній конфлікт, військовий переворот), на другій позиції, на третій – йдуть разом: неспроможність дій у боротьбі зі зміною клімату; нездатність стабілізувати ціни; міждержавний конфлікт за допомогою відкритого військового втручання або проксі-війни з використанням біологічних, хімічних чи кібернетичних атак. У додатку до цього, Україна опинилася у переліку країн, поряд з Гватемалою, Гондурасом, Нікарагуа та іншими, де серед десяти найважливіших загроз є вимушена міграція [376].

Треба зауважити, що з 2020 року спостерігається негативна тенденція – перевищення історичного максимуму переміщених мігрантів (понад 34 мільйони осіб) через різного роду конфліктів. Багато країн світу посилили бар'єри на в'їзд мігрантів, які шукають нові ринки праці через втрату робочих місць внаслідок пандемії. Згідно з концепцією комплексності безпеки, загрози що виникають перед безпекою країн світу глибоко взаємопов'язані, таким чином, що потреби безпеки однієї держави неможливо об'єктивно розглянути, не враховуючи потреби безпеки інших держав світу, що цілком очевидно породжує суперництво між державами [374].

Таким чином, виклики, загрози та ризики економічної безпеки можна класифікувати за наступними характерними ознаками: передумови виникнення та наслідки впливу (таблиця 1.4).

Характерні ознаки дефініцій «виклик», «ризик», «загроза»

Дефініція		
Виклик – обставини природного, економічного, екологічного, демографічного, політичного або будь-якого іншого характеру які вимагають обов'язкового реагування.	Загроза – передумова та фактор, що породжує небезпеку життєво важливим інтересам будь-якого суб'єкта.	Ризик – певний ступінь невизначеності, щодо майбутнього результату, від прийнятих рішень або настання певних подій/обставин. Це не просто окрема незалежна імовірна подія, це комбінація складної мережі подій.
Передумови виникнення		
Виклики породжуються неспинним розвитком суспільства і світу.	Загроза стає незалежним фактором негативного впливу,	Ризик виникає внаслідок дій вжитих для реагування на виклик, відхилення від нормального розвитку подій.
Наслідки		
Виклики, з одного боку, можуть бути позитивним важелем розвитку, а з іншого, серйозними перешкодами, що негативно впливають на стан безпеки та потребують пошуку конкретних правильних рішень щодо захисту.	Загрози обов'язково призводять до збитків або деструктивно впливають на розвиток суб'єкта, розмір визначається ступенем зниження економічного потенціалу країни за певний період.	Ризик може призвести не тільки до втрат, а й мати позитивні наслідки через те, що настання певного ризику може з різновекторною вірогідністю та глибиною впливу викликати настання інших.

Примітка: побудовано автором

При цьому треба відзначити, що вони є взаємопов'язаними, взаємо обумовлюючими складниками національного безпекового середовища, які за умов всеохоплюючої глобалізації складно розподілити за рівнями (глобальний або національний), вони мають скоріше комплексний характер.

Незважаючи на локальний характер виникнення викликів, загроз та ризиків вони не можуть розглядатися урядами держав ізольовано і потребують у великій кількості випадків тісної міжнародної співпраці для їх подолання. Підсумовуючи, слід зазначити, національні економіки знаходяться в зоні впливу глобальних та регіональних викликів, загроз, ризиків, що є взаємопов'язаними та взаємообумовленими складниками національного безпекового середовища, і класифікуються за багатоаспектними ознаками.

Середовище функціонування світового господарства змінюється у напрямку посилення взаємозалежності, фрагментації, поглиблення регіоналізації, технологічних та соціальних зрушень, зростання геополітичної напруженості, що формує площину складної взаємодії викликів, загроз, ризиків безпеки. Наслідками глобалізаційного розвитку є невизначеність та нестабільність, в умовах яких спостерігається посилення конфліктів, (джерелом яких виступають відносини розподілу): внутрішніх (через загострення економічних диспропорцій всередині суспільства, розширення бідності та поглиблення соціальної нерівності) та зовнішніх (через поглиблення міжнародної конкуренції, посилення глобальних асиметрій).

Складна взаємодія чинників глобального безпекового середовища охоплює функціональні складові (економічна, політико-правова, соціо-культурна), притаманні кожній національній економіці, які розвиваються в тісному взаємозв'язку в глобалізованому світі під різним ступенем впливу широкого викликів, загроз та ризиків, що спроможні породжувати небезпеку життєво важливим інтересам (будь-якого економічного агенту або держави в цілому) з певним ступенем невизначеності щодо майбутнього результату, та тісно корелюють із прийнятими урядом або економічними агентами рішеннями.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ГЛОБАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА БЕЗПЕКОВИЙ РОЗВИТОК КРАЇН

2.1. Регіональні безпекові комплекси: формування та інституційне забезпечення

Національні системи економічної безпеки, безумовно, виступають ядром сучасного глобального безпекового комплексу, створюючи фундамент для формування багаторівневої системи забезпечення економічної безпеки. Разом із тим, у сучасному глобалізованому світі, внаслідок розвитку процесів регіоналізації, ефективність функціонування систем національної економічної безпеки країн світу все більше визначається результативністю міждержавної взаємодії з безпекових питань, ступенем інтеграції національних безпекових систем у регіональні безпекові мережі та глобальні механізми забезпечення економічної безпеки [30]. Більше того, за сучасних умов небезпечний розвиток регіональних суперечностей, кризових ситуацій та конфліктів позначається на стані як національної, так і міжнародної безпеки, що робить вкрай необхідним зміцнення безпеки у кожному окремо взятому регіоні [114].

Регіональні безпекові комплекси почали формуватися у переважній більшості після Другої світової війни шляхом створення ініціатив, які поєднували елементи колективної безпеки та безпеки на основі дво- та багатостороннього співробітництва. Необхідність створення відповідних механізмів була пов'язана з прагненням країн здійснювати координацію зусиль у сфері протидії новим загрозам транснаціонального характеру [115]. Проте довгий час сфера функціонування регіональних безпекових механізмів була певним чином обмеженою, оскільки вони, як правило, практично не опікувалися проблемами економічної безпеки. Так, найважливіші складові сучасної архітектури європейської безпеки (зокрема, Організація з безпеки і співробітництва в Європі – ОБСЄ та НАТО) та пострадянської безпеки (зокрема, Організація договору про колективну безпеку – ОДКБ) функціонують більшою мірою у площині соціально-політичної та військово-оборонної складових безпеки [113]. Навіть концепцію регіональних комплексів безпеки сформовано переважно навколо політичної складової безпеки.

У теорії Бузана Б. та Уівера О. акцент зроблено більше на сприйнятті проблем безпеки політичною спільнотою відповідного регіонального комплексу, тобто саме політична спільнота формує уявлення про той чи інший чинник як загрозу безпеці [9]. Однак, як демонструє практика функціонування більшості регіональних ініціатив, з часом безпекові питання, на яких вони зосереджуються, стають більш диверсифікованими і починають включати економічні, екологічні, соціальні, інформаційні та інші елементи безпеки. Більше того, наразі Сполучені Штати та КНР більше не відокремлюють завдання свого економічного розвитку від геополітичних інтересів, що проявляється у використанні економічних відносин для отримання геополітичних переваг.

Бузан Б. та Уівер О. виділяють дев'ять регіональних комплексів безпеки: Північна Америка, Південна Америка, Європа, пострадянський простір, Близький Схід, Південна Африка, Центральна Африка, Південна Азія та Східна Азія [242]. Всі зазначені регіональні безпекові комплекси формуються на базі регіонів, які є суттєво диференційованими за розміром економіки та темпами економічного зростання, а також за чисельністю населення та територією, як це відображено на рис. 2.1 і 2.2 відповідно. Більше того, зазначені регіони значно відрізняються природно-ресурсним потенціалом, рівнем науково-технічного прогресу, політико-правовим та соціальним середовищем, культурно-історичними умовами та релігійними особливостями розвитку країн, що також позначається на специфіці формування відповідних регіональних безпекових систем.

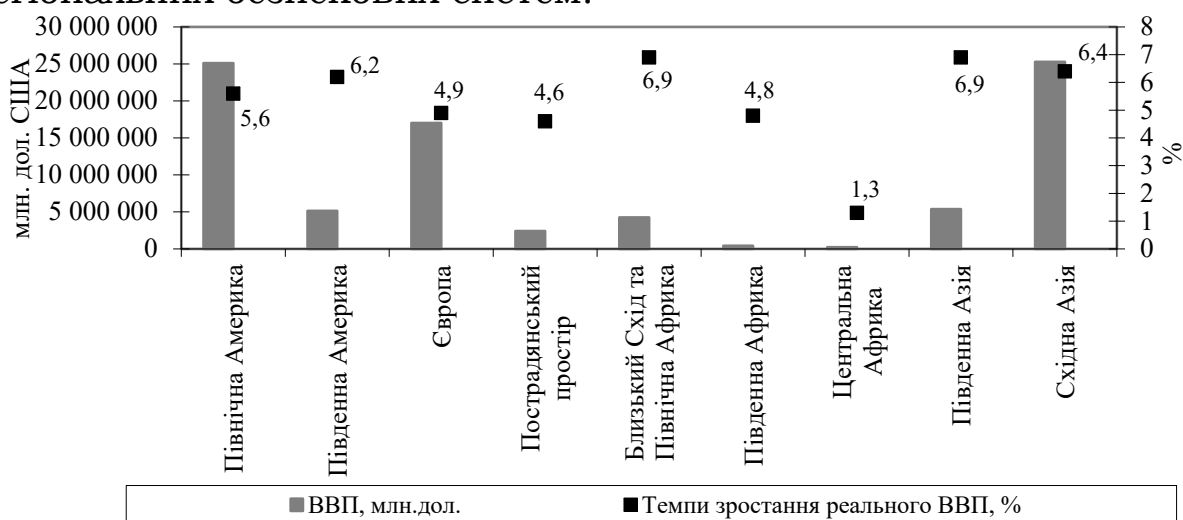

Рис. 2.1. ВВП та темпи зростання економіки регіонів, які є базою формування РБК (2021 р.)

Джерело: побудовано на основі даних [459]

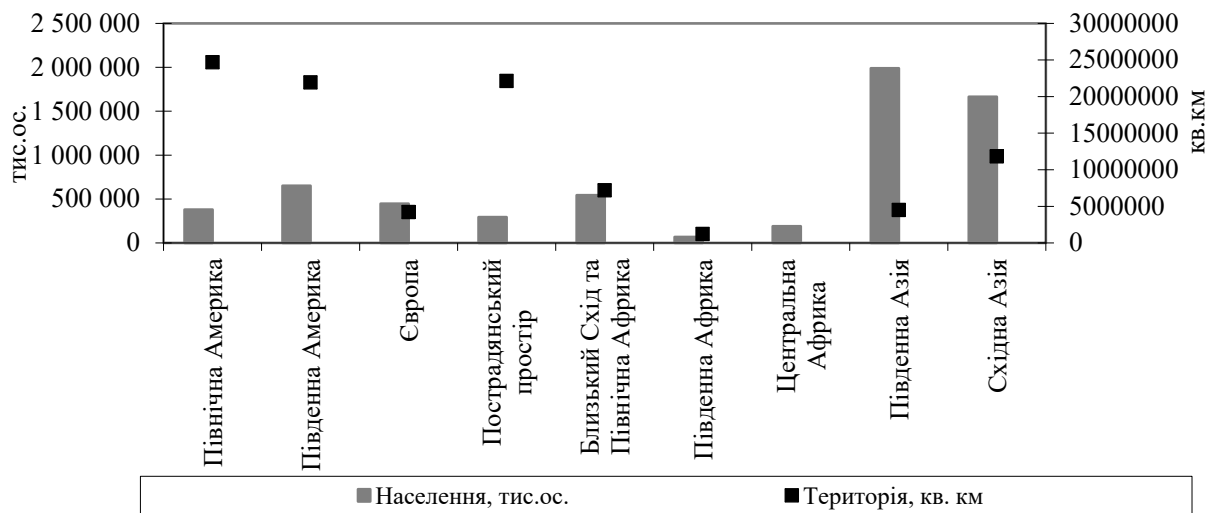

Рис. 2.2. Населення та територія регіонів, які є базою формування РБК (2021 р.)

Джерело: побудовано на основі даних [459]

Основою європейського регіонального безпекового комплексу сьогодні виступає апарат Європейського Союзу. У наукових колах певний час точилася дискусія навколо питання, чи можна вважати ЄС безпековою організацією і відповідно трактувати це утворення як регіональний комплекс безпеки. Однак, враховуючи той факт, що при утворенні Європейський Союз мав виконати завдання недопущення повторення фрагментації в європейському регіоні, а також консолідації зусиль європейських країн для формування певного балансу сил у світовому господарстві, ЄС однозначно має ознаки безпекового утворення. Європейські країни повинні були створити угруповання, яке передбачало б єдиний безпековий порядок денний для всіх учасників [201].

ЄС усе частіше розглядається як регіональне об'єднання, яке формується, передусім, на питаннях безпеки. Більше того, досягнувши найвищого на сьогодні рівня економічної інтеграції, ЄС може забезпечити й досягнення найбільш завершеної форми вигляду регіонального комплексу безпеки, коли інтеграція європейських країн у безпековій площині разом із зовнішньоекономічною та зовнішньополітичною інтеграцією стане найвищою стадією інтеграційних процесів. При цьому зв'язок між інтеграційними процесами та безпековими механізмами ЄС є взаємним та двобічним. З одного боку, підтримка економічної безпеки у європейському регіоні має особливе значення з огляду на те, що це завдання є важливим з точки зору збереження привабливості ЄС для нових членів. З іншого боку, інтеграція виступає своєрідним методом

гарантування безпеки в межах європейського безпекового комплексу.

Еволюція європейського безпекового комплексу відбувається не тільки у напрямі розширення сфер безпекових питань (зокрема, від політичної до економічної безпеки), але й у напрямі співвідношення внутрішньої та зовнішньої складових безпеки. Так, якийсь час країни ЄС вважали, що можливості економічного розвитку угруповання визначаються, передусім, сукупним економічним потенціалом країн-членів. Однак з часом можливості забезпечення економічних інтересів членів Європейського Союзу усе більше залежать від поведінки інших держав, які виступають глобальними лідерами [368]. Це підвищує впливовість зовнішніх чинників економічної безпеки країн ЄС та дещо зміщує акценти на зовнішню складову безпеки регіону.

Одночасно з трансформацією самого поняття регіональної безпеки, що відбувається з часом, змінюється й функціонал регіональних інститутів – поряд з появою нових регіональних установ, розширюються функції існуючих, зростає значення їх безпекової складової [84]. Крім ЄС, який охоплює 27 держав, управління регіональною безпекою у Європі здійснюють такі інститути, як Організація Північноатлантичного договору (НАТО), що включає 30 держав-членів, та Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) у складі 57 членів. Враховуючи кількість членів, які входять до складу зазначених трьох безпекових інституцій, Європа демонструє найбільше охоплення країн питаннями економічної безпеки, порівняно з іншими регіональними комплексами безпеки. При цьому, якщо НАТО та ОБСЄ виступають більше вузькоспеціалізованими структурами, які концентрують увагу на питаннях військово-політичної безпеки, то ЄС має багатоцільове призначення і поєднує як економічні, так і політичні цілі, а також демонструє все більшу спрямованість на безпекові питання. Тенденція до зміщення акцентів в управлінні регіональною безпекою з регіональних організацій вузького призначення на інститути багатопрофільного спрямування є характерною для більшості регіональних комплексів безпеки [83].

Хоча Бузан Б. та Уівер О. виділяють пострадянський простір у окремий регіональний комплекс безпеки [242], насправді, єдиний безпековий механізм у регіоні відсутній. А з 2014 р. протиріччя між окремими країнами пострадянського простору набули особливої гостроти. Фактично, пострадянський простір представлений двома «ворогуючими

таборами»: з одного боку, країни ЄврАзЕС, з іншого – держави, які протиставляють себе першому блоку, зокрема, Україна та Грузія [84]. Водночас, ЄврАзЕС більшою мірою є організацією суто економічного профілю, діяльність якої спрямована на завдання створення спільного ринку країн-членів, а не на безпекові питання. Однією зі спеціалізованих регіональних установ безпекового профілю, що діє у регіоні майже з початку отримання колишніми радянськими республіками незалежності, є Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ або Ташкентський договір), яка об'єднує Білорусь, Вірменію, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан і росію [108]. Цей міждержавний інститут зосереджує діяльність на спільному протистоянні держав-членів регіональним загрозам безпеці військово-політичного характеру.

Ряд країн пострадянського простору також є членами Шанхайської організації співробітництва (ШОС) – міждержавної безпекової організації міжрегіонального характеру. Крім пострадянських держав (Казахстан, Киргизстан, РФ, Таджикистан, Узбекистан) до ШОС входять азійські країни – Індія, КНР, Пакистан. Серед основних цілей ШОС, встановлених статутними документами, заявлено спільне забезпечення і підтримка миру, безпеки і стабільності у регіоні, що дозволяє визначати її як безпекову організацію, яка функціонує у політичній, торговельно-економічній та культурно-гуманітарній сферах [437]. Водночас, фактично діяльність членів ШОС зосереджено на боротьбі з проявами транснаціональної злочинності (незаконний обіг наркотиків і зброї), протидії тероризму та екстремізму та нелегальній міграції.

Безпековий комплекс Північної Америки функціонує в умовах наявності широкого спектру загроз та викликів, включаючи високий ступінь мілітаризації, високі ризики терактів та кібератак, наявність ядерної зброї у США, високий рівень злочинності, жорстку конкуренцію між ТНК, проблему напливу мігрантів. Економічна безпека *Південної Америки* знаходиться під впливом як суто економічних чинників (високий рівень безробіття, фінансово-економічна нестабільність), так і викликів соціально-політичного та злочинного характеру (політичні конфлікти, високий рівень злочинності, у тому числі транснаціональної, нелегальна торгівля наркотичними препаратами тощо).

Для регіональних комплексів безпеки у Північній та Південній Америці характерним є міжрегіональний та

міжконтинентальний характер відповідної інституційної бази. З одного боку, такі країни Північної Америки як США та Канада входять до НАТО, іншими членами якого є європейські країни. З іншого боку, певні функції міждержавного інституту колективної безпеки у американському регіоні відіграє Організація американських держав (ОАД), членство у якій мають країни і Північної, і Південної Америки. Серед головних цілей ОАД – посилення миру і безпеки на континенті (безпекова складова), а також просування демократії, мирне вирішення спорів, сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку, боротьба з бідністю, вирішення політичних, юридичних та економічних проблем між країнами-членами (що визначає її багатопрофільність). Крім того, у регіоні Південної Америки діє кілька міждержавних організацій економічного профілю, які не є чисто безпековими за функціоналом, але спрямовують діяльність на укріплення економічних зв'язків між країнами-членами та вирішення спільних проблем економічного характеру за рахунок розвитку інтеграційної взаємодії (Економічний союз держав Південної Америки (МЕРКОСУР), Андська спільнота націй, Карибська співдружність).

Азійсько-Тихоокеанський регіон представлений двома регіональними безпековими комплексами – Південної Азії та Східної Азії. Характерною рисою безпекового комплексу Південної Азії є існування серйозної неузгодженості та суперечок між державами регіону. Мова йде, зокрема, про протистояння між Індією та Пакистаном у територіальних, етноконфесійних та ядерних питаннях, що позначається на економічній безпеці не тільки відповідних країн, але й усього регіону. У Південній Азії безпекову діяльність здійснює Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії (СААРК), яка забезпечує співробітництво у соціально-економічній сфері, зокрема, для укріплення регіональної безпеки, миру та стабільності. Після того, як було скасовано повноваження СААРК у сфері врегулювання суперечок між державами-учасницями, безпекова діяльність організації стала розглядатися як неефективна. Через це вже кілька років фахівці обґрунтовують необхідність модернізації СААРК у бік посилення безпекових функцій чи навіть заснування якісно нової регіональної інституції, що дозволить побудувати ефективну архітектуру безпеки південно-азійського регіону [161].

Регіональний безпековий комплекс Східної Азії сформувався у 90-ті роки ХХ ст. шляхом об'єднання двох субрегіональних комплексів безпеки – Північно-Східної та Південно-Східної Азії. Сьогодні безпековий комплекс Східної Азії інституційно представлений Самітом країн Східної Азії, який працює у форматі щорічного форуму [266]. Багатопрофільність форуму визначається метою його започаткування, яка передбачає діалог та співпрацю з політичних та економічних питань стратегічного характеру, що становлять спільний інтерес, для сприяння миру, стабільності та економічному процвітання у Східній Азії. Пріоритетні напрями співробітництва зосереджені у сферах охорони навколишнього середовища, енергетики, освіти, фінансів, глобальних проблем охорони здоров'я та пандемії, боротьби зі стихійними лихами. Відносно нові напрямки співпраці країн-учасниць охоплюють питання торгівлі та економіки, а також традиційні та нетрадиційні питання безпеки, зокрема, продовольчої безпеки, морської безпеки тощо.

У класичній версії теорії регіональних безпекових комплексів Бузана Б. та Уівера О. виділяються регіональні комплекси безпеки Південної Азії та Східної Азії, однак сьогодні можна казати й про існування відокремленого безпекового комплексу Південно-Східної Азії. Зокрема, Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) спрямовує діяльність на прискорення соціально-економічного розвитку країн-членів, захист миру та стабільності у регіоні, надання можливості розв'язувати суперечки між державами-учасницями мирним шляхом. Серед основних завдань АСЕАН – взаємодія у сфері безпеки, яка концентрується навколо проблем боротьби з міжнародною злочинністю, тероризмом, використанням зброї масового ураження, охорони здоров'я і освіти.

Останнім часом відбувається взаємопроникнення безпекових систем субрегіонів Азії. Це, зокрема, підтверджується залученням до роботи у спільних міжурядових організаціях країн з різних субрегіонів Азії. Так, відносно новою міждержавною структурою у регіоні Південно-Східної Азії є Всебічне регіональне економічне партнерство – організація, що функціонує у форматі «зона вільної торгівлі +» [11]. Партнерство охоплює 10 країн-членів АСЕАН та 5 країн, з якими вони мають угоди про вільну торгівлю (Австралія, Китай, Нова Зеландія, Південна Корея, Японія), і спрямоване на зміцнення економічних зв'язків та підвищення рівня добробуту країн-учасниць через лібералізацію торговельних відносин, сприяння

виходу на нові ринки збуту, нарощування експортно-імпортних потоків, розширення інвестиційної співпраці. Переговори щодо створення Партнерства тривали 8 років, що пов'язано з намаганням врегулювати певні суперечливі пункти, зокрема, проблеми неузгодженості питань доступу до ринків та переліку захищених товарів між КНР та Індією [450]. З одного боку, Всебічне регіональне економічне партнерство не є суто безпековою установою. Але з іншого, активізація переговорів щодо створення організації у 2019 р. була пов'язана з необхідністю розв'язання саме безпекових питань, а саме – відновлення економічного зростання в умовах пандемії COVID-19 та укріплення безпеки регіону на фоні зростання напруженості у сфері зовнішньої торгівлі між двома найбільшими економіками світу.

Зближення східноазійського та південноазійського комплексів безпеки, що спостерігається у останні роки, передусім відбувається під впливом Китаю. КНР розвиває співпрацю з Пакистаном, переважно у військово-політичній та ядерній сферах, зокрема, як інструмент протистояння з Індією. Бузан Б. [245], погоджуючись з наявністю тенденції до інтеграції комплексів безпеки Південної Азії та Східної Азії, водночас відзначає наявність певних суперечливих аспектів їх функціонування, які стримують цей процес. Зокрема, мова йде про конкуренцію між двома основними акторами відповідних регіональних комплексів (КНР та Індією) та їх боротьбу за лідерство.

Регіональний безпековий комплекс Близького Сходу de-facto територіально є більш широким і традиційно охоплює також країни Північної Африки. Економічна безпека даного регіону формується під впливом ряду чинників, які визначають специфіку соціально-економічної сфери та безпекового середовища кожної країни та регіону в цілому, а саме:

1) Регіон Близького Сходу та Північної Африки є суттєво диференційованим за складом країн, які до нього належать, причому як за рівнем соціально-економічного розвитку, так і за особливостями політичних систем, релігійно-конфесійним складом населення, культурними традиціями. З одного боку, регіон включає такі країни, як Саудівська Аравія і Туреччина, які входять до G20; з іншого боку, Ємен та Сирію, які належать до групи країн з низьким рівнем доходу.

2) У регіоні існує певна конкуренція між найбільш сильними державами за роль регіонального лідера (Туреччина та Ізраїль – у економічній та військовій сферах, Саудівська

Аравія – у економічній, військовій та релігійній сферах, Єгипет – у економічній та політичній сферах) [105].

3) Серйозною проблемою, що постійно розхитує безпеку регіону, є залучення ряду країн до тривалих збройних конфліктів, які періодично загострюються, посилюючи військово-політичну напругу (Ізраїль, Сирія, Туреччина, Ірак, Ємен, Єгипет).

4) Роль регіону у світовому господарстві, геоекономічні й геополітичні переваги країн визначаються, у першу чергу, ресурсним фактором. По-перше, понад 45% світових запасів нафти і 35% природного газу сконцентровано саме у регіоні Близького Сходу та Північної Африки. По-друге, африканські країни знаходяться серед світових лідерів за родовищами природних ресурсів (золота, платини, алмазів, марганцю, бокситів, міді тощо).

5) Ресурсний чинник має для регіону подвійне (іноді суперечливе) значення. З одного боку, країни регіону історично мають тісні зовнішньоекономічні зв'язки з США та європейськими державами. З іншого боку, боротьба третіх країн за вплив у регіоні і, зокрема, доступ до його ресурсної бази, часто призводить до виникнення конфліктів на цьому ґрунті. Це, в свою чергу, вже впливає не тільки на регіональну, але й на глобальну безпеку.

6) Спільною проблемою для країн регіону є брак водних ресурсів, який є одним із наслідків зміни клімату. Так, у 2019 р. на Всесвітньому економічному форумі дефіцит водних ресурсів був визнаний найбільшим ризиком для регіону Близького Сходу та Північної Африки [52].

7) Гострим питанням забезпечення безпеки регіону є продовольча проблема. Зокрема, стабільний доступ до ринків продовольчої продукції є критично важливим для країн регіону з відносно більш низьким рівнем економічного розвитку.

Інституційно безпековий комплекс Близького Сходу та Північної Африки представлений двома основними організаціями багатoproфільного характеру – Лігою арабських держав (ЛАД) і Радою співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ). Обидві інституції не є суто безпековими структурами, однак мають у своєму функціоналі дотичні питання. ЛАД забезпечує координацію взаємодії між країнами-членами для захисту їх суверенітету, сприяння забезпеченню національних інтересів арабських країн і опікується питаннями захисту навколишнього середовища, енергетики, освіти, фінансів, охорони здоров'я, боротьби зі

стихійними лихами тощо. РСАДПЗ є міждержавною організацією закритого характеру, діяльність якої спрямовано на координацію, співпрацю й інтеграцію країн-членів у економічній, соціальній і культурній сферах. Серед економічних та пов'язаних з ними питань особливий акцент робиться на регулюванні взаємної торгівлі і торговельних відносин з третіми країнами, туризму, науково-технічного прогресу, розв'язанні проблеми нестачі водних ресурсів та забезпечення продовольством. Безпекові повноваження РСАДПЗ також охоплюють плани щодо формування об'єднаних сил оборони для швидкого реагування на можливі військові виклики.

Безпекові комплекси Південної Африки та Центральної Африки, які географічно належать до єдиного регіону Субсахарської (Тропічної) Африки, формуються під впливом багатьох спільних викликів. До основних чинників, що визначають конфігурацію систем економічної безпеки зазначених регіонів, належать: суттєве відставання темпів соціально-економічного розвитку країн у порівнянні з країнами з інших регіонів, їх залежність від ЄС, США та інших розвинених країн, зокрема, у питаннях надання економічної допомоги; наявність шкідливих виробництв; високий рівень безробіття; високі показники народжуваності і смертності населення; поширення багатьох хвороб; дефіцит водних ресурсів; продовольча проблема тощо. Крім того, економічна безпека зазначених регіонів потерпає від ризиків соціально-політичного, військово-терористичного та злочинного характеру (етнічно-релігійні та ресурсні конфлікти, боротьба за владу у країнах, діяльність радикальних проісламських угруповань, поширення піратської активності, нелегальна торгівля зброєю) [62].

Як і у випадку з регіоном Близького Сходу, у Південній та Центральній Африці немає міждержавних економічних інституцій суто безпекового профілю. Спеціалізованою міждержавною установою, яка діє у напрямку створення спільного економічного простору країн регіону і опосередковано опікується питаннями безпеки, є Співтовариство розвитку Півдня Африки. Головною метою діяльності цього співтовариства є формування у державах-членах економік відкритого типу на принципах рівності та взаємної вигоди і з урахуванням завдань регіональної економічної інтеграції – усунення митних бар'єрів, стимулювання вільного переміщення товарів та інвестицій, поступового переходу до єдиних митних тарифів, а у

перспективі – до єдиної валюти. Країни регіону також входять до Економічного співтовариства країн Східної та Південної Африки, метою якого є посилення економічної інтеграції між країнами-членами шляхом послідовного проходження етапів інтеграції – від зони вільної торгівлі до спільного ринку. Аналогом цієї організації у регіоні Центральної Африки є Економічне співтовариство країн Центральної Африки) – інтеграційне угруповання, діяльність якого спрямовано на підвищення рівня життя, підтримку економічної стабільності та укралення мирних відносин між країнами-членами.

Крім вищезазначених інституцій, функції міждержавної установи колективної безпеки африканських країн частково покладено на Африканський Союз – панконтинентальну організацію загальної компетенції. У фокусі цієї організації – демократія, права людини, припинення конфліктів на континенті, стабілізація економіки, створення спільного ринку. У цілому, розуміючи слабкість національних економік та враховуючи наявність спільних проблем, країни Африки усвідомлюють важливість посилення інтеграційної взаємодії для підвищення рівня економічної безпеки. Водночас, економічна безпека Субсахарської Африки значною мірою визначається станом військово-політичної безпеки, яка є надто нестабільною. Фактично, дієва архітектура військово-політичної безпеки, яка здатна запобігати конфліктам і сформуванню сталого підґрунтя для забезпечення економічної безпеки, у регіоні досі не створена.

Крім багатопрофільних міждержавних установ та організацій загальноекономічної компетенції сучасна архітектура регіональної економічної безпеки включає також спеціалізовані установи, що функціонують у конкретних сферах і чия діяльність сприяє забезпеченню окремих складових економічної безпеки. Чисельність таких організацій є суттєво диференційованою за різними сферами економічної безпеки. Так, у галузі енергетичної безпеки працюють Енергетичне співтовариство (країни ЄС, Південно-Східної Європи та ряд третіх країн) [105], Європейське співтовариство з атомної енергії [108], Організація арабських країн-експортерів нафти [168].

Після глобальної фінансової кризи 2008-2009 рр. поглибилися фінансові дисбаланси країн, і у відповідь на це розпочався процес активного створення регіональних фінансових механізмів. Роль зазначених міждержавних фінансових інституцій зводиться до врегулювання спільних

валютно-фінансових проблем країн, що належать до одного регіону, на основі багатобічного антикризового регулювання та відповідного забезпечення їх фінансової безпеки. Система міждержавних фінансових ініціатив, які виступають інституційним забезпеченням регіональних безпекових комплексів у частині фінансової компоненти економічної безпеки, на сьогодні є однією з найбільш розвинутих підсистем регіональної безпеки, а її складові представлені практично у всіх регіонах світу. Цю систему формують Європейський стабілізаційний механізм [277], Євразійський фонд стабілізації та розвитку [273], Чіангмайська ініціатива [250], Арабський валютний фонд [217], Латиноамериканський резервний фонд [366].

Практика заснування вузькопрофільних регіональних установ у інших галузях економічної безпеки наразі не є поширеною. Натомість, окремі безпекові повноваження виконують регіональні банки розвитку, які доповнюють інституційне забезпечення регіональних комплексів безпеки. Сучасну систему регіональних банків розвитку складають Європейський банк реконструкції та розвитку [276], Азійський банк розвитку [218], Африканський банк розвитку [209], Ісламський банк розвитку [345], Міжамериканський банк розвитку [341]. Не виступаючи суто безпековими інституціями, регіональні банки розвитку, тим не менше, сприяють врегулюванню окремих безпекових проблем країн з відповідних регіонів за рахунок фінансової та технічної підтримки їх інноваційно-інвестиційної діяльності, сталого розвитку й охорони навколишнього середовища, охорони здоров'я, освіти, боротьби з бідністю.

На основі компаративного профілю інституційної бази регіональних безпекових систем і з урахуванням просторової та функціональної ознак, притаманних відповідним міждержавним організаціям, сформовано матрицю інституційного забезпечення РБК (табл. 2.1). Визначено, що європейський та північноамериканський комплекси безпеки вийшли на трансконтинентальний рівень інституційного забезпечення безпеки. РБК пострадянського простору будується переважно навколо політичних та військово-оборонних питань безпеки. Натомість, у Східній і Південно-Східній Азії, Південній і Центральній Африці, а також частково у Південній Америці діяльність спеціалізованих міждержавних організацій значною мірою зосереджується на питаннях співробітництва у розв'язанні проблем економічної безпеки.

Таблиця 2.1

**Матриця інституційного забезпечення регіональних
безпекових комплексів за просторовою та
функціональною ознаками**

Просторова ознака (територіаль не охоплення міждержавни ми інститутами)	Функціональна ознака (коло повноважень)				
	Багатопрофіль ьні (універсальні)	Безпекові	Спеціалізовані		
			Опосередковано безпекові з акцентом на:		
			економіці	політиці й обороні	змішані
Регіональні	Європа (ЄС) Близький Схід та Північна Африка (РСАДПЗ, ЛАД) Східна Азія (EAS)	Пострадянськи й простір (ОДКБ)	Південна Америка (CAN, Меркосур) Південна Африка (САДК, КОМЕСА) Центральн а Африка (ЕКОЦАС)	Південна Америка (Prosur)	Південна Азія (СААРК) Південно- Східна Азія (АСЕАН)
Міжрегіональні	Північна і Південна Америка (ОАД) Південна і Центральна Африка (АС)		Східна і Південно- Східна Азія (ВРЕП)	Пострадян -ський простір, Південна і Східна Азія (ШОС)	
Трансконтинен -тальні		Європа і Північна Америка (НАТО, ОБСЄ)			

Джерело: складено автором

Таким чином, дослідження безпекових комплексів, що функціонують у регіонах світу, дозволило виділити наступні тенденції та закономірності формування сучасних систем регіональної економічної безпеки. По мірі усвідомлення країнами значення національної економічної безпеки відбувається й поступова трансформація профілю регіональних безпекових комплексів у бік розширення функціоналу у сфері забезпечення економічної безпеки країн з відповідних регіонів. Разом із тим, досі спостерігається більша зосередженість РБК на військово-політичних аспектах, тобто на «жорстких» складових безпеки. Відповідно, інституційна база РБК часто є багатопрофільною і представлена міждержавними установами, повноваження яких охоплюють широке коло суспільно-

політичних, військово-оборонних, соціально-економічних, екологічних та інших питань співробітництва.

Ефективному функціонуванню систем регіональної економічної безпеки та стабільному розвитку економіки регіону часто заважають внутрішньорегіональні суперечки аж до збройних конфліктів між державами регіону на релігійному або політичному ґрунті, з приводу конкуренції за регіональне лідерство або отримання кращого доступу до ресурсів. Сучасні РБК різняться за ступенем інтеграції безпекових питань на рівні міждержавних установ – від порівняно повної інтеграції підходів щодо врегулювання проблем безпеки (на рівні ЄС) до слабкої безпекової взаємодії (як, наприклад, у випадку із СААРК).

Інституційний профіль регіональних безпекових комплексів має переважно змішаний характер, оскільки функціонування практично всіх регіональних систем безпеки спирається на діяльність як універсальних, так і спеціалізованих міждержавних установ. Разом із тим, РБК є диференційованими за просторовою ознакою діяльності міждержавних організацій (установи регіонального, міжрегіонального та трансконтинентального характеру) та фокусом безпекових питань, які входять до їх повноважень (суто безпекове спрямування та опосередковано безпекові функції з акцентом на економічних, політичних і військово-оборонних питаннях). Характерною рисою сучасних РБК є нерівномірність інституційного забезпечення різних складових економічної безпеки на рівні спеціалізованих міждержавних установ. Найбільш розвинутою є мережа регіональних механізмів забезпечення валютно-фінансової безпеки, окремі регіональні органи функціонують у сфері енергетичної безпеки, інші компоненти економічної безпеки, як правило, забезпечуються регіональними установами загальної компетенції.

Попри те, що процес формування регіональних безпекових систем продовжується, стан та динаміка рівня економічної безпеки економік країн усе більше визначаються не тільки наявністю дієвих механізмів забезпечення безпеки на національному рівні, але й параметрами функціонування відповідних регіональних комплексів безпеки і ефективністю міждержавного співробітництва з безпекових питань.

2.2. Оцінка умов забезпечення безпеки національних економік країн ЄС

Для країн ЄС одним із стратегічних пріоритетів в розвитку та забезпеченні економічної безпеки є підвищення рівня конкурентоспроможності країн за рахунок зростання стійкості європейської економіки, змінення інноваційного та промислового потенціалу, збереження технологічного лідерства та активного розвитку цифрової та зеленої економік. Як зазначається в проекті Стратегії економічної безпеки ЄС даний пріоритет можна досягти шляхом поглиблення єдиного ринку, інвестування в економіку майбутнього за допомогою розумної макроекономічної політики та політики згуртованості, інвестування в людський капітал, зокрема шляхом підвищення кваліфікації європейської робочої сили. Це вимагатиме диверсифікації джерел постачання та експортних ринків, а також інвестицій у розвиток дослідницької та промислової бази в таких стратегічних сферах, як сучасні напівпровідники, квантові обчислення, біотехнології, галузі з нульовим виведенням, чиста енергетика чи важлива сировина [213].

Оцінка рівня безпеки має ґрунтуватися на оцінці ризиків, що й провокують виникнення проблем безпеки, економічної безпеки зокрема. Оскільки одна із задач ЄС в аспекті забезпечення економічної безпеки полягає в утриманні лідерських позицій в світогосподарській системі, то для діагностування рівня безпеки та виокремлення вузьких місць в системі можна застосовувати міжнародні рейтингові оцінки, в основі яких розрахунок відповідних інтегральних індексів, що дозволяють здійснювати компаративний аналіз країн по різних напрямкам та індикаторами, та як наслідок, виокремлювати країни-лідери та країни-аутсайтери. У таблицях 2.2-2.5 представлені статистичні дані основних міжнародних рейтингів по країнах ЄС за даними глобальних рейтингів у період 2021-2023 рр.

Країни ЄС знаходяться в перших 50% рейтингу країн світу за легкістю ведення бізнесу, зокрема в топ10 дві країни ЄС Данія та Швеція, в топ20 – чотири країни Литва, Естонія, Латвія та Фінляндія, в топ30 – Австрія, Німеччина та Ірландія; решта 18 країн ЄС займають позиції, починаючи з 31 сходинки. Значення індексу легкості ведення бізнесу країн ЄС є достатньо високим, в середньому складає 76,21 (що на 20% вище середньосвітового) та 15 країн мають індекс вище середньоєвропейського.

Таблиця 2.2

**Позиції країн ЄС у основних глобальних рейтингах
(економічна складова безпеки)**

Рейтинг	Doing business (2020)		Economic freedom (2023)		Sustainable Development Goals Index (2022)		Global Sustainable Competitiveness Index (2022)		KOF Index of Globalization (2022)	
	score	rank	score	rank	score	rank	score	rank	score	rank
Число країн у рейтингу	190		184		166		180		196	
Оцінка	score	rank	score	rank	score	rank	score	rank	score	rank
Австрія	78,7	27	71,1	23	82,28	5	55,9	11	88,4	7
Бельгія	75	46	67,1	43	79,46	19	51,7	27	90,1	3
Болгарія	72	61	69,3	32	74,62	44	47,2	45	79,0	34
Хорватія	73,6	51	66,4	46	81,5	12	53,4	20	81,0	26
Кіпр	73,4	52	72,3	18	72,49	59	46,1	54	79,5	32
Чехія	76,3	41	71,9	21	81,87	8	52,4	25	84,8	14
Данія	85,3	3	77,6	9	85,68	3	58,1	4	87,9	8
Естонія	80,6	18	78,6	6	81,68	10	54,5	17	82,2	23
Фінляндія	80,2	20	77,1	11	86,76	1	59,3	2	87,2	9
Франція	76,8	32	63,6	57	82,05	6	56,3	8	86,9	10
Греція	68,4	79	56,9	107	78,37	28	49,0	38	83,3	19
Іспанія	77,9	31	65	51	80,43	16	51,7	28	85,2	13
Нідерланди	76,1	42	78	8	79,42	20	53,9	19	90,5	2
Ірландія	79,6	24	82	3	80,15	17	55,6	13	85,8	11
Литва	81,6	11	72,2	20	76,81	37	54,2	18	81,3	25
Люксембург	69,6	73	78,4	7	77,65	33	53,3	21	85,4	12
Латвія	80,3	19	72,8	17	80,68	14	55,4	14	76,8	37
Мальта	66,1	88	67,5	41	75,53	41	48,5	39	80,8	29
Німеччина	79,7	22	73,7	14	83,36	4	54,8	16	88,4	6
Польща	76,4	40	67,7	40	81,8	9	51,2	29	80,8	27
Португалія	76,5	37	69,5	30	80,02	18	54,8	15	84,8	15
Румунія	73,3	55	64,5	53	77,46	35	49,4	36	79,4	33
Словаччина	75,6	45	69	33	79,12	23	52,7	23	83,2	21
Словенія	76,5	39	68,5	37	81,01	13	56,3	9	79,7	31
Швеція	82	10	77,5	10	85,98	2	60,7	1	89,2	4
Угорщина	73,4	53	64,1	54	79,39	22	47,7	42	83,8	17
Італія	72,9	58	62,3	69	78,79	24	52,8	22	82,6	22
Світ	63,6		59,32		66,70		43,2		61,1	

Всі країни ЄС (за винятком Греції) знаходяться в перших 50% рейтингу країн світу за ступенем економічної свободи та 6 країн, а саме Ірландія, Естонія, Люксембург, Нідерланди, Данія та Швеція, входять до топ10. Згідно з класифікацією за індексом економічної свободи Ірландія є економічно вільною країною; 12 країн, зокрема Естонія, Люксембург, Нідерланди,

Данія, Швеція, Фінляндія, Німеччина, Латвія, Кіпр, Литва, Австрія, Чехія, Португалія є переважно вільними, решта за винятком Греції, яка відповідно значення індексу є переважно невільною, належать до групи помірно економічно вільних країн. В середньому по країнах ЄС індекс економічного свободи складає 70,54 та 13 країн (48,1%) мають індекс вище середньоевропейського.

Країни ЄС знаходяться в перших 25% рейтингу країн світу за успіхами в досягненні SDG та формують топ10 країн рейтингу. 78% країн ЄС знаходяться в топ30 країн рейтингу та в середньому по ЄС досягли SDG на 80,16%. Середній показник по ЄС на 20,2% вищий на середньосвітове значення індексу.

Більшість країн ЄС знаходяться в перших 25% рейтингу країн світу та є лідерами за рівнем глобальної стійкої конкурентоспроможності, у тому числі 5 країн, а саме Швеція, Фінляндія, Данія, Франція та Словенія, входять до топ10 рейтингу. Однак, на відміну від високого рівня успіху у досягненні цілей сталого розвитку, за показником стійкої конкурентоспроможності середня оцінка індексу по ЄС складає 53,21%, що є вищим за середній світовий показник стійкої конкурентоспроможності у 2022 році, що становить 43,1%, однак є невисоким, що є свідченням недосконалої сучасного суспільства, яке ще низько інклюзивне та недостатньо дружнє до навколишнього середовища.

Всі країни ЄС входять до 40 найбільш глобалізованих економік світу (з 196 країн), 8 країн ЄС, зокрема Нідерланди, Бельгія, Швеція, Німеччина, Австрія, Данія, Фінляндія та Франція в топ10 найбільш глобалізованих країн. Середній по ЄС рівень глобалізації (індекс КОФ) є високим та дорівнює 84.

Всі країни ЄС, окрім Болгарії, належать до країн з дуже високим рівнем розвитку людського потенціалу ($HDI > 0,8$) та входять до 40% країн-лідерів в загальному рейтингу. Більшість країн ЄС в переліку топ40 країн з найвищим HDI. Середнє значення HDI по ЄС складає 0,90, при цьому 13 країн мають рівень HDI вище середнього.

Таблиця 2.3

**Позиції країн ЄС у основних глобальних рейтингах
(соціальна складова безпеки)**

Рейтинг	Human Development Index (2020-2021)		The Global Prosperity Index (2023)		Social Progress Index (2023)		World Happiness Index (2023)	
	score	rank	score	rank	score	rank	score	rank
Число країн у рейтингу	191		167		169		137	
Оцінка	score	rank	score	rank	score	rank	score	rank
Австрія	0,916	25	79,38	14	88,05	11	7,097	11
Бельгія	0,937	13	77,84	18	87,22	16	6,859	17
Болгарія	0,795	68	65,55	48	76,81	44	5,466	77
Хорватія	0,858	40	68,24	41	82,32	34	6,125	48
Кіпр	0,896	29	71,82	34	83,18	30	6,130	46
Чехія	0,889	32	75,08	25	85,19	23	6,845	18
Данія	0,948	6	84,55	1	90,54	2	7,586	2
Естонія	0,890	31	77,31	21	86,16	18	6,455	31
Фінляндія	0,940	11	83,47	4	90,46	3	7,804	1
Франція	0,903	28	76,73	23	86,04	20	6,661	21
Греція	0,887	33	68,48	40	82,44	33	5,931	58
Іспанія	0,905	27	76,03	24	85,35	21	6,436	32
Нідерланди	0,941	10	82,32	6	88,97	7	7,403	5
Ірландія	0,945	8	80,31	11	87,69	13	6,911	14
Литва	0,875	35	72,54	32	83,71	29	6,763	20
Люксембург	0,930	17	81,83	7	87,48	14	7,228	9
Латвія	0,863	39	72,99	31	82,46	32	6,213	41
Мальта	0,918	23	74,36	28	84,52	26	6,300	37
Німеччина	0,942	9	80,81	9	88,72	8	6,892	16
Польща	0,876	34	70,15	37	80,17	39	6,260	39
Португалія	0,866	38	74,64	26	84,75	24	5,968	56
Румунія	0,821	53	66,40	45	76,89	43	6,589	24
Словаччина	0,848	45	71,15	35	81,29	35	6,469	29
Словенія	0,918	23	74,54	27	84,19	27	6,650	22
Швеція	0,947	7	83,67	2	89,42	6	7,395	6
Угорщина	0,846	46	66,88	42	78,21	42	6,041	51
Італія	0,895	30	73,03	30	85,23	22	6,405	33
Світ	0,732		58,06		65,24		5,540	

Данія та Швеція очолюють рейтинг найбільш успішних процвітаючих держав світу, в цілому країни ЄС входять в 30% найбільш успішних країн та відповідно до шкали процвітанням за індексом входять в перші дві групи за рівнем добробуту.

Середній показник по ЄС складає 75,19 та 11 країн ЄС мають індекс вище середнього.

Всі країни ЄС входять до першої (11 країн) та другої (16 країн) групи країн (tier) з шести за рівнем досягнення соціального прогресу та відповідно входять до першої третини країн з найвищими досягненнями в аспекті соціального прогресу. Середнє значення індексу по ЄС складає 84,72, при цьому 15 країн ЄС характеризується індексом соціального прогресу вище середнього по ЄС. В топ10 5 країн ЄС, в другій десятці – 6, в третій – 8 країн.

Всі країни ЄС, окрім Португалії, Греції та Болгарії, за Глобальним індексом щастя знаходяться в діапазоні 6-8, тобто є щасливими країнами та входять до 36% найщасливіших держав у світі. Португалія, Греція та Болгарія ($4,5 < WHI < 6$) є помірно щасливими. В десятці найщасливіших країн у світі 5 країн ЄС, зокрема Фінляндія, Данія, Нідерланди, Швеція, Люксембург, що як наслідок є найбажанішими для проживання у світі.

Країни ЄС є країнами-лідерами рейтингу за індексом сприйняття корупції, відповідно досягли найбільш суттєвих успіхів у боротьбі з корупцією, мають сильні інститути та ефективно-функціонуючу демократичну систему. Більшість країн (20 країн в топ50) є країни в жовтій зоні, що мають найнижчий рівень сприйняття корупції, решта – в помаранчевій зоні, відповідно середній рівень. 7 країн ЄС входять в топ10 найменш корумпованих держав, а Данія та Фінляндія очолюють рейтинг. CPI<50 тільки у трьох країн ЄС – Румунії, Болгарії та Угорщини. Середній показник по країнах ЄС складає 63,6%.

Країни ЄС характеризуються високим рівнем розвитку демократичних принципів, поваги до громадянських прав та свобод, наявністю незалежних та ефективних державних інституцій. 10 країн ЄС, а саме Швеція, Фінляндія, Данія, Ірландія, Нідерланди, Люксембург, Німеччина, Австрія, Іспанія та Франція, відповідно до індексу демократії належать до групи країн з повноцінною демократією ($8 < DI < 10$), решта країн до групи з недосконалою демократією ($6 < DI < 8$). Загалом країни ЄС перебувають в перших 40% рейтингу, але не очолюють його. Середнє значення індексу по ЄС складає 7,89, що на 49% вище середньосвітового показника.

Таблиця 2.4

**Позиції країн ЄС у основних глобальних рейтингах
(політико-правова складова безпеки)**

Рейтинг	The Corruption Perceptions Index (2022)		The Democracy Index (2022)		The Global Peace Index (2023)		The Fragile States Index (2023)	
	score	rank	score	rank	score	rank	score	rank
Число країн у рейтингу	180		167		163		179	
Оцінка	score	rank	score	rank	score	rank	score	rank
Австрія	71	22	8,2	20	1,316	5	24,4	167
Бельгія	73	18	7,64	36	1,523	20	31,4	160
Болгарія	43	72	6,53	57	1,643	30	51,8	131
Хорватія	50	57	6,5	59	1,45	14	48,7	138
Кіпр	52	51	7,38	37	1,904	64	57	120
Чехія	56	41	7,97	25	1,379	12	40,2	151
Данія	90	1	9,28	6	1,31	2	17,9	174
Естонія	74	14	7,96	27	1,563	25	38,6	153
Фінляндія	87	2	9,29	5	1,399	13	16	177
Франція	72	21	8,07	23	1,939	67	28,8	162
Греція	52	51	7,97	26	1,89	60	55,1	123
Іспанія	60	35	8,07	22	1,649	32	43,5	144
Нідерланди	80	8	9	9	1,49	16	21	169
Ірландія	77	10	9,13	8	1,312	3	19,5	171
Литва	62	33	7,31	39	1,671	36	39,4	152
Люксембург	77	10	8,81	13	19,5	172
Латвія	59	39	7,37	38	1,582	27	43,3	145
Мальта	51	54	7,7	33	33	158
Німеччина	79	9	8,8	14	1,456	15	24,6	166
Польща	55	45	7,04	47	1,634	29	45,2	142
Португалія	62	33	7,95	28	1,333	7	25,7	164
Румунія	46	63	6,45	62	1,649	31	53	129
Словаччина	53	49	7,07	43	1,578	26	37,8	155
Словенія	56	41	7,75	31	1,334	8	27,3	163
Швеція	83	5	9,39	4	1,625	28	20,6	170
Угорщина	42	77	6,64	56	1,508	18	48,8	135
Італія	56	41	7,69	34	1,662	34	42,6	146
Світ	43		5,29		2,099		65,8	

Примітка: ... країни не індексуються у рейтингу

За рівнем безпеки проживання, що комплексно оцінює глобальний індекс миру, 8 країн ЄС мають дуже високий рівень миру та безпеки, решта країн, за винятком Франція, що потрапила в групу з помірним рівнем миру та безпеки, знаходяться у групі держав з високим рівнем миру та безпеки. Лідерами рейтингу миру є Данія, Ірландія, Австрія, Португалія та Словенія, що належать. Середнє значення GPI по ЄС складає

1,55, що є високий рівнем індексу, що на 35,4% нижчий за світовий (індекс є демстимулюючим показником).

В рейтингу крихких держав, що складається за відповідним індексом та вимірює рівень інституційної та соціальної нестабільності в країнах, суспільства яких найчастіше потерпають від конфліктів (такі країни в топі рейтингу), країни ЄС входять до третини найбільш стабільних країн, займаючи позиції в кінці рейтингу крихкості. Середнє значення індексу по ЄС складає 35,36, що на 85% нижче за світовий показник, при цьому найбільш стійкою країною ЄС з мінімальним значенням FSI є Фінляндія.

Всі країни ЄС входять в топ50 найбільш інноваційних економік світу (із 132 країн), 5 країн ЄС, а саме Швеція, Нідерланди, Німеччина, Фінляндія та Данія, входять в топ10 країн-інноваційних лідерів. При цьому середнє значення ГІІ по країнах ЄС є невисоким 45,59 (із 100), отже потенціал зростання рівня інноваційності є суттєвим.

За здатністю генерувати та використовувати інновації всі країни ЄС входять до ТОП50 країн за глобальним рейтингом знань. 6 країн ЄС, зокрема Швеція, Фінляндія, Нідерланди, Люксембург, Данія та Австрія, входять до ТОП10, відповідно є країнами з найрозвиненішою економікою знань. Середнє значення ГКІ по країнах ЄС дорівнює 59,56 (із 100), що вище середнє значення глобального індексу інновацій.

Здатність країн протистояти технологічним ризикам, пов'язаним із зростанням числа кібератак та недосконалістю систем захисту інформації, вимірює глобальний індекс кібербезпеки, відповідно якого 4 країни ЄС, зокрема Естонія, Іспанія, Литва та Франція, характеризуються найвищим рівнем захисту кіберпростору, 23 країни ЄС входять до ТОП50 країн світу з найкращими системами кіберзахисту.

Всі країни ЄС входять до ТОП50 країн світу за рівнем екологічної ефективності, а 7 країн, зокрема Данія, Фінляндія, Мальта, Швеція, Люксембург, Словенія, Австрія входять до ТОП10, отже, відповідно є країнами з найбільш ефективною екологічною політикою. Середнє значення ЕРІ по країнах ЄС дорівнює 61,57 (із 100), а найбільш ефективною в екологічній площині країною є Данія.

Таблиця 2.5

**Позиції країн ЄС у основних глобальних рейтингах
(технологічна та екологічна складові безпеки)**

Рейтинг	Global innovation index (2022)		The global knowledge index (2022)		Global Cybersecurity Index (2023)		Environmental performance index (2022)		Green Growth Index (2021)	
	score	rank	score	rank	score	rank	score	rank	score	rank
Число країн у рейтингу	132		133		182		180		147	
Оцінка	score	rank	score	rank	score	rank	score	rank	score	rank
Австрія	50,19	17	63,63	10	93,89	29	66,5	8	77,78	1
Бельгія	46,88	26	62,51	16	96,25	19	58,2	21	64,33	29
Болгарія	39,53	35	53,12	38	67,38	77	51,9	35	63,93	30
Хорватія	35,60	42	54,99	35	92,53	33	60,2	16	68,07	19
Кіпр	46,17	27	58,61	26	88,82	41	58	22	59,35	51
Чехія	42,84	30	59,13	23	74,37	68	59,9	19	75,13	5
Данія	55,93	10	65,96	7	92,60	32	77,9	1	76,08	3
Естонія	50,19	18	63,23	13	99,48	3	61,4	14	68,27	17
Фінляндія	56,88	9	66,91	4	95,78	22	76,5	3	71,69	8
Франція	54,96	12	61,46	18	97,60	9	62,5	12	70,93	10
Греція	34,54	44	48,83	50	93,98	28	56,2	28	64,46	28
Іспанія	44,62	29	57,31	29	98,52	4	56,6	27	68,33	16
Нідерланди	58,04	5	66,33	5	97,05	16	62,6	11	66,04	25
Ірландія	48,54	23	61,12	20	85,86	46	57,4	24	59,95	44
Литва	37,35	39	55,57	34	97,93	6	55,9	30	68,47	15
Люксембург	49,81	19	66,11	6	97,41	13	72,3	6	67,99	21
Латвія	36,53	41	57,92	28	97,28	15	61,1	15	68,85	14
Мальта	49,15	21	61,38	19	83,65	49	75,2	4	50,72	97
Німеччина	57,23	8	63,58	11	97,41	13	62,4	13	75,01	6
Польща	37,55	38	54,7	36	93,86	30	50,6	39	66,66	24
Португалія	42,11	32	58,55	27	97,32	14	50,4	41	69,54	13
Румунія	34,11	49	51,2	41	76,29	62	56	29	68,01	20
Словаччина	34,30	46	55,85	32	92,36	34	60	18	74,04	7
Словенія	40,56	33	60,94	21	74,93	67	67,3	7	67,68	22
Швеція	61,56	3	66,96	3	94,55	26	72,7	5	76,64	2
Угорщина	39,83	34	55,83	33	91,28	35	55,1	31	69,75	12
Італія	46,06	28	56,48	31	96,13	20	57,7	23	70,89	11
Світ			46,47		51,89		34,35		55,72	

Також країни ЄС очолюють рейтинг зелених економік, топ 30 країн рейтингу на 80% складається саме з країн ЄС. Однак, жодна країна ЄС не потрапила в групу країн з дуже високим рівнем зеленого зростання (GGI>80), 24 країни ЄС мають високий рівень зеленого зростання, та 3 країни (Кіпр, Ірландія та Мальта) характеризуються помірним рівнем зеленого зростання.

На основі розрахунку таких показників нерівномірності та диференціації розподілу, як квадратичний коефіцієнт варіації та рівень диференціації (як співвідношення максимального та мінімального значень індексу) була праведна оцінка варіації країн ЄС за досліджуваними глобальними індексами (табл. 2.6).

Порівнюючи середні значення індексів по ЄС можна зазначити, що найменші оцінки, відповідно невисокий результат та необхідність концентрації зусиль саме в цих напрямках, отримано для індексу глобальної стійкої конкурентоспроможності (GSCI), глобального індексу інновацій (GII) та глобального індексу знань (GKI). За іншими глобальними індексами середні оцінки вище за 60% від максимально можливої величини.

Таблиця 2.6

Оцінка показників варіації країн ЄС за глобальними індексами

Показники (шкала)		Середнє значення	Коефіцієнт варіації	Коефіцієнт диференціації
Економічні	DBI (0-100)	76,21	5,75	1,29
	EFI (0-100)	70,54	8,54	1,44
	SDGI (0-100)	80,16	4,10	1,20
	GSCI (0-100)	53,21	6,82	1,32
	KOF (0-100)	84,00	4,47	1,18
Соціальні	HDI (0-1)	0,90	4,55	1,19
	GPI (0-100)	75,19	7,45	1,29
	SPI (0-100)	84,72	4,51	1,18
	WHI (0-10)	6,63	8,38	1,43
Політико-правові	CPI (0-100)	63,63	21,84	2,14
	DI (0-10)	7,89	11,29	1,46
	GPI (1-5)	1,55	11,78	1,48
	FSI (0-100)	35,36	35,94	3,56
Технологічні	GII (0-100)	45,59	18,06	1,80
	GKI (0-100)	59,56	8,32	1,37
	GCSI (0-100)	91,28	9,44	1,48
Екологічні	EPI (0-100)	61,57	12,48	1,55
	GGI (0-100)	68,47	8,54	1,53

Джерело: розрахунки автора

Неоднорідною є сукупність країн ЄС за індексом крихких держав (варіація вище 33%), за рештою індексів країни ЄС є однорідними. Помірна варіація спостерігається за політичними індексами, зокрема індексом сприйняття корупції (CPI), індексом демократії (DI), індексом миру (GPI), та глобальним індексом інновацій (GII) та індексом екологічної ефективності

(ЕРІ). Більша варіація є свідченням неоднорідності та асиметричності розвитку.

Найбільшу диференціацію в країнах ЄС виявлено за індексом сприйняття корупції та індексом крихких держав. За рештою індексів диференціація є несуттєвою. Зростання рівня диференціації погіршує середньоєвропейські оцінки та позиції, посилює нерівномірність розвитку.

Конкурентні переваги щодо країн ЄС у глобальному середовищі мають в європейському регіоні Норвегія, Великобританія, Швейцарія, в деяких рейтингах Ісландія; США є абсолютним лідером за індексом розвитку економіки знань та розвитком системи глобальної кібербезпеки, входить також в десятку країн за легкістю ведення бізнесу. Серед країн азійсько-тихоокеанського регіону лідерські позиції утримують Сінгапур, Тайвань, Гонг Конг, Корея, Нова Зеландія та Японія. Ризики втрати лідерських позицій пов'язані не тільки з внутрішніми трансформаціями в межах європейського регіону, однак і з зовнішніми факторами, які формуються під впливом тенденцій розвитку інших країн в глобальному конкурентному середовищі. У таблиці 2.7 наведені отримані результати оцінки конкурентів країн ЄС в глобальних рейтингах.

Таблиця 2.7

Основні конкуренти країн ЄС в міжнародних рейтингах

Рейтинг, індекс	Країни-конкуренти в ТОП10 (місце, бал)	Країни-лідери ЄС в ТОП10 (місце, бал)	
Економічні	DBI	Нова Зеландія (1 місце, 86,8), Сінгапур (2 місце, 86,2), Гонг Конг (3 місце, 85,3), Корея (5 місце, 84,0), США (6 місце, 84,0), Грузія (7 місце, 83,7), Великобританія (8 місце, 83,5), Норвегія (9 місце, 82,6)	Данія (3 місце, 85,3), Швеція (10 місце, 82,0)
	EFI	Сінгапур (1 місце, 83,9), Швейцарія (2 місце, 83,8), Тайвань (4 місце, 82,0), Нова Зеландія (5 місце, 78,9)	Ірландія (3 місце, 82,0), Естонія (6 місце, 78,6), Люксембург (7 місце, 78,4), Нідерланди (8 місце, 78,0), Данія (9 місце, 77,6), Швеція (10 місце, 77,5)
	SDGI	Норвегія (7 місце, 82)	Фінляндія (1 місце, 86,76), Швеція (2 місце, 85,98), Данія (3 місце, 85,68), Німеччина (4 місце, 83,36), Австрія (5 місце, 82,28), Франція (6 місце, 82,05), Чехія (8 місце, 81,87), Польща (9 місце, 81,8), Естонія (10 місце, 81,68)
	GSCI	Швейцарія (3 місце, 58,3), Норвегія (5 місце, 57,6), Ісландія (6 місце, 57,1), Великобританія (7 місце, 56,4), Японія (10 місце, 56,2)	Швеція (1 місце, 60,7), Фінляндія (2 місце, 59,3), Данія (4 місце, 58,1), Франція (8 місце, 56,3), Словенія (9 місце, 56,3)
	KOF	Швейцарія (1 місце, 91), Великобританія (5 місце, 89)	Нідерланди (2 місце, 90), Бельгія (3 місце, 90), Швеція (4 місце, 89), Німеччина (6 місце, 88), Австрія (7 місце, 88), Данія (8 місце, 88), Фінляндія (9 місце, 87), Франція (10 місце, 87)

Продовження таблиці 2.7

Соціальні	HDI	Швейцарія (1 місце, 0,962), Норвегія (2 місце, 0,961), Ісландія (3 місце, 0,959), Гонг Конг (4 місце, 0,952), Австралія (5 місце, 0,951)	Данія (6 місце, 0,948), Швеція (7 місце, 0,947), Ірландія (8 місце, 0,945), Німеччина (9 місце, 0,942), Нідерланди (10 місце, 0,941)
	GPI	Швейцарія (5 місце, 83,42), Ісландія (8 місце, 81,02), Нова Зеландія (10 місце, 80,47)	Данія (1 місце, 84,55), Швеція (2 місце, 83,67), Фінляндія (4 місце, 83,47), Нідерланди (6 місце, 82,32), Люксембург (7 місце, 81,83), Німеччина (9 місце, 80,81)
	SPI	Норвегія (1 місце, 90,74), Швейцарія (4 місце, 90,26), Ісландія (5 місце, 89,54), Японія (9 місце, 88,19), Канада (10 місце, 88,17)	Данія (2 місце, 90,54), Фінляндія (3 місце, 90,46), Швеція (6 місце, 89,42), Нідерланди (7 місце, 88,97), Німеччина (8 місце, 88,72)
	WHI	Ісландія (3 місце, 7,53), Ізраїль (4 місце, 7,47), Швейцарія (8 місце, 7,24), Нова Зеландія (10 місце, 7,12)	Фінляндія (1, місце, 7,804), Данія (2 місце, 7,586), Нідерланди (5 місце, 7,403), Швеція (6 місце, 7,395), Люксембург (9 місце, 7,228)
Політико-правові	CPI	Нова Зеландія (3 місце, 87), Норвегія (4 місце, 84), Сінгапур (5 місце, 83), Швейцарія (7 місце, 82)	Данія (1 місце, 90), Фінляндія (2 місце, 87), Швеція (5 місце, 83), Нідерланди (8 місце, 80), Німеччина (9 місце, 79), Ірландія (10 місце, 77), Люксембург (10 місце, 77)
	DI	Норвегія (1 місце, 9,81), Нова Зеландія (2 місце, 9,61), Швейцарія (7 місце, 9,14), Тайвань (10 місце, 8,99)	Швеція (4 місце, 9,39), Фінляндія (5 місце, 9,29), Данія (6 місце, 9,28), Ірландія (8 місце, 9,13), Нідерланди (9 місце, 9,0)
	GPI	Ісландія (1 місце, 1,124), Нова Зеландія (4 місце, 1,313), Сінгапур (6 місце, 1,332), Японія (9 місце, 1,336), Швейцарія (10 місце, 1,339),	Данія (2 місце, 1,31), Ірландія (3 місце, 1,312), Австрія (5 місце, 1,316), Португалія (7 місце, 1,333), Словенія (8 місце, 1,334)
	FSI	Норвегія (179 місце, 14,5), Ісландія (178 місце, 15,7), Нова Зеландія (176 місце, 16,7), Швейцарія (175 місце, 17,8), Канада (173 місце, 18,9)	Фінляндія (177 місце, 16), Данія (174 місце, 17,9), Люксембург (172 місце, 19,5), Ірландія (171 місце, 19,5), Швеція (170 місце, 20,6)
Технологічні	GII	Швейцарія (10 місце, 64,6), США (2 місце, 61,8), Великобританія (4 місце, 59,7), Корея (6 місце, 57,8), Сінгапур (7 місце, 57,3)	Швеція (3 місце, 61,6), Нідерланди (5 місце, 58,0), Німеччина (8 місце, 57,2), Фінляндія (9 місце, 56,9), Данія (10 місце, 55,9)
	GKI	США (1 місце, 68,37), Швейцарія (2 місце, 68,28), Норвегія (8 місце, 64,15), Великобританія (9 місце, 63,88)	Швеція (3 місце, 66,96), Фінляндія (4 місце, 66,91), Нідерланди (5 місце, 66,33), Люксембург (6 місце, 66,11), Данія (7 місце, 65,96), Австрія (10 місце, 63,63)
	GCSI	США (1 місце, 100), Великобританія та Саудівська Аравія (2 місце, 99,54), Корея та Сінгапур (4 місце, 98,52), Росія, ОАЕ та Малайзія (5 місце, 98,06), Японія (7 місце, 97,82), Канада (8 місце, 97,67), Індія (10 місце, 97,5)	Естонія (3 місце, 99,48), Іспанія (4 місце, 98,52), Литва (6 місце, 97,93), Франція (9 місце, 97,6)
Екологічні	EPI	Великобританія (2 місце, 77,7), Швейцарія (9 місце, 65,9), Ісландія (10 місце, 62,8)	Данія (1 місце, 77,9), Фінляндія (3 місце, 76,5), Мальта (4 місце, 75,2), Швеція (5 місце, 72,7), Люксембург (6 місце, 72,3), Словенія (7 місце, 67,3), Австрія (8 місце, 66,5)
	GGI	Швейцарія (4 місце, 75,33), Великобританія (9 місце, 71,73)	Австрія (1 місце, 77,78), Швеція (2 місце, 76,19), Данія (3 місце, 75,34), Чехія (5 місце, 75,13), Німеччина (6 місце, 75,01), Фінляндія (8 місце, 70,93), Словаччина (7 місце, 74,04), Франція (10 місце, 70,93)

Примітка: складено автором

Узагальнююча оцінка лідерських позицій та потенціалу країн ЄС на основі розрахунку структурних характеристик розподілу країн по глобальним індексам показала, в перші 10% найбільш ефективних (за різними критеріями) країн світу в середньому входять 35,4% країн ЄС. Найбільший рівень

лідерського потенціалу країни ЄС мають за такими рейтингами (та відповідним індексами), як індекс досягнення цілей талого розвитку (48,1% країн ЄС в перші 10%), індекс стійкої конкурентоспроможності (44,4%), індекс глобалізованості (55,6%), індекс крихких держав (40,7%), індекс екологічної ефективності (51,9%), індекс зеленого зростання (44,4%). Тобто найвищі лідерські позиції в економічних та екологічних рейтингах.

На основі розрахунку інтегральних індексів отримано узагальнюючі лідерські позиції країн ЄС в глобальному середовищі (рис. 2.3).

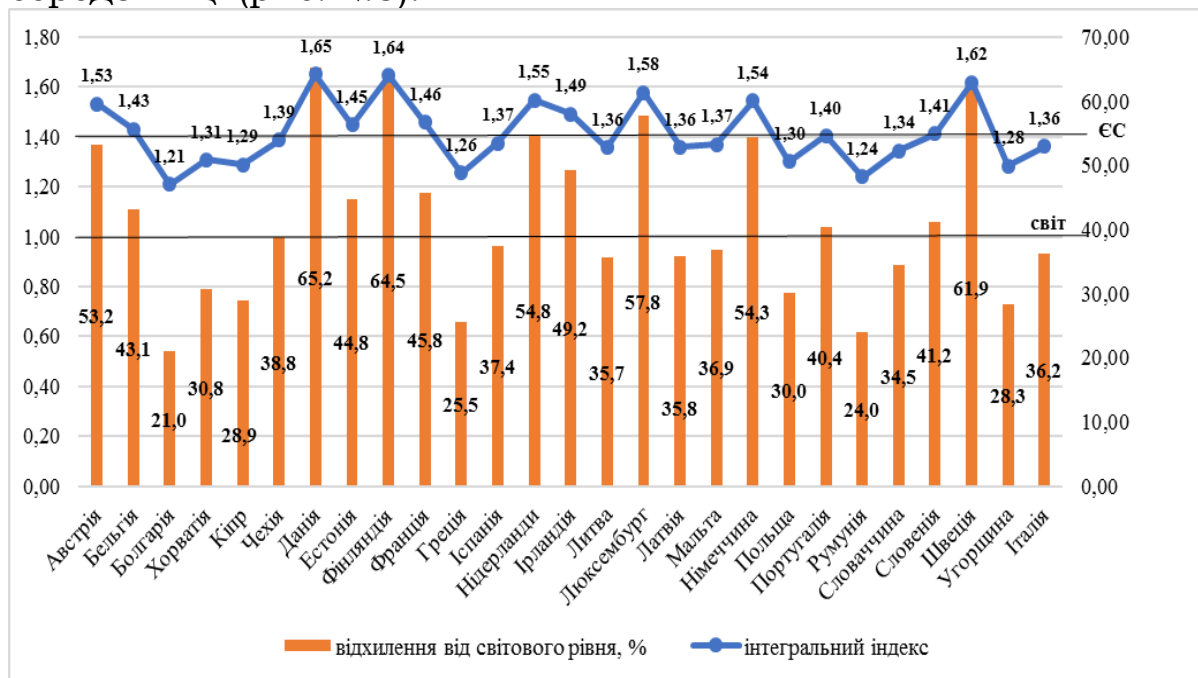

Рис. 2.3. Інтегральні індекси лідерських позицій країн ЄС в глобальному середовищі

Примітка: розрахунки автора

Отримані дані дозволяють визначити, що ЄС на 41% випереджає в середньому інші країни світу (індекс дорівнює 1,41). Найбільші оцінки лідерських позицій, отже, відповідно більш стійка та конкурентоздатна економіка щодо ризиків зовнішнього середовища у таких країн ЄС, як Данія (індекс 1,65, відхилення відносно світового рівня 65,19%), Фінляндія (1,64, відхилення 64,49%), Люксембург (1,58, відхилення 57,8%), Нідерланди (1,55, відхилення 54,8%), Німеччина (1,54, відхилення 54,35%). Ці країни є безумовними лідерами стійкості та безпеки економічного розвитку. Щодо країн з найменшим лідерським потенціалом, то найнижчий відсоток відхилення від світового рівня за розрахованими інтегральними

індексами, мають Болгарія (21%), Кіпр (28,9%, Греція (25,5%), Румунія (24%) та Угорщина (28,3%).

У таблицях 2.8 та 2.9 представлені розраховані індекси за різними складовими безпеки розвитку, що дозволяє визначити, фактори якої групи формують лідерські позиції.

Таблиця 2.8

Інтегральна оцінка лідерських позиції країн ЄС в глобальному середовищі за економічною та соціальною складовою безпеки

Країни	Економічна		Соціальна	
	I	Δ	I	Δ
Австрія	1,28	27,91	1,31	31,15
Бельгія	1,23	22,92	1,30	29,83
Болгарія	1,16	15,88	1,09	9,25
Хорватія	1,21	21,01	1,18	17,75
Кіпр	1,16	16,25	1,21	20,90
Чехія	1,25	24,63	1,26	26,17
Данія	1,34	34,26	1,38	37,60
Естонія	1,28	28,43	1,26	25,64
Фінляндія	1,33	33,08	1,38	37,81
Франція	1,24	24,17	1,27	26,81
Греція	1,13	13,39	1,18	17,92
Іспанія	1,22	22,00	1,25	25,25
Нідерланди	1,28	28,21	1,35	35,00
Ірландія	1,30	30,30	1,32	31,55
Литва	1,25	24,58	1,24	23,68
Люксембург	1,24	23,74	1,33	33,04
Латвія	1,25	24,73	1,20	20,40
Мальта	1,15	14,72	1,24	24,03
Німеччина	1,29	29,00	1,32	31,94
Польща	1,21	21,41	1,19	19,04
Португалія	1,24	24,39	1,21	20,79
Румунія	1,17	16,67	1,16	15,80
Словаччина	1,22	22,19	1,20	19,88
Словенія	1,23	23,44	1,26	25,67
Швеція	1,35	34,81	1,36	35,90
Угорщина	1,18	17,60	1,15	14,86
Італія	1,19	18,62	1,23	23,46
Україна	1,08	8,41	1,02	2,18
Середня по ЄС	1,24	23,51	1,25	25,01

Примітка: розрахунки автора

I – інтегральний індекс лідерських позицій, Δ – відхилення від світового рівня, у %.

В середньому на 23,51% лідерські позиції країн ЄС за економічними рейтингами є вищими за інші країни світу, на 25,01% вищими за соціальними рейтингами. На 34,81% більш

ефективною в економічному розвитку є Швеція, на 24,26% Данія, на 33,08% Фінляндія. Щодо лідерських позицій у соціальному розвитку найбільш успішними є Фінляндія (на 37,81% вищий за світовий рівень потенціал), Данія (на 37,6%), Швеція (на 35,9%) та Люксембург (на 33,04%).

Однак, найвища середня оцінка інтегрального індексу за країнами ЄС по екологічній складовій (1,62), отже країни ЄС на 61,53% ефективніші в розбудові зеленої економіки за решту країн світу. Розраховані оцінки також свідчать про те, що на 56% політико-правове середовище країн ЄС є більш сприятливим для безпеки економічного розвитку порівняно з рештою країн світу; на 43% рівень інноваційного потенціалу країни ЄС використовуються більш ефективно

Таблиця 2.9

Інтегральна оцінка лідерських позиції країн ЄС в глобальному середовищі за політико-правовою, технологічною та екологічною складовою безпеки

Країни	Політико-правова		Технологічна		Екологічна	
	I	Δ	I	Δ	I	Δ
Австрія	1,82	82,17	1,53	53,48	1,80	79,90
Бельгія	1,63	63,15	1,50	50,38	1,53	53,06
Болгарія	1,19	18,98	1,19	19,49	1,44	44,08
Хорватія	1,29	29,31	1,30	29,75	1,60	60,12
Кіпр	1,21	21,06	1,43	42,58	1,47	46,76
Чехія	1,49	48,71	1,31	31,45	1,68	67,80
Данія	2,16	115,67	1,60	60,31	1,93	92,57
Естонія	1,56	56,06	1,56	56,14	1,62	61,95
Фінляндія	2,16	116,41	1,64	63,81	1,85	85,24
Франція	1,59	58,56	1,58	58,41	1,67	66,55
Греція	1,25	24,69	1,24	24,11	1,51	50,56
Іспанія	1,42	42,30	1,45	44,83	1,56	55,56
Нідерланди	1,93	93,36	1,65	65,16	1,61	60,83
Ірландія	2,02	102,13	1,45	45,37	1,47	46,73
Литва	1,43	43,00	1,35	34,83	1,55	54,75
Люксембург	2,16	115,93	1,57	56,97	1,75	75,38
Латвія	1,40	40,13	1,35	35,40	1,62	62,24
Мальта	1,51	51,02	1,45	44,91	1,54	54,48
Німеччина	1,85	85,30	1,62	62,28	1,71	71,13
Польща	1,34	33,59	1,32	32,47	1,45	45,27
Португалія	1,72	71,94	1,42	42,49	1,48	48,09
Румунія	1,20	19,84	1,17	17,12	1,54	54,37
Словаччина	1,40	39,77	1,29	28,74	1,67	66,72
Словенія	1,64	64,03	1,31	30,71	1,69	68,82
Швеція	1,94	93,93	1,68	67,50	1,87	86,71
Угорщина	1,23	23,18	1,35	34,77	1,55	55,07
Італія	1,39	38,64	1,44	44,48	1,60	59,98
Україна	0,78	-21,89	1,05	4,66	1,33	33,36
Середня по ЄС	1,56	56,11	1,43	42,91	1,62	61,53

Примітка: розрахунки автора

Країнами-лідерами за політико-правовою складовою є Австрія (1,82), Данія (2,16), Фінляндія (2,16); за технологічною складовою - Данія (1,6), Фінляндія (1,64), Нідерланди (1,65); за екологічною складовою - Австрія (1,53), Данія (1,65), Фінляндія (1,64).

Для оцінки впливу різних складових на формування лідерських позицій країн ЄС було проведено кореляційно-регресійний аналіз, результати якого наведені на рис. 2.4.

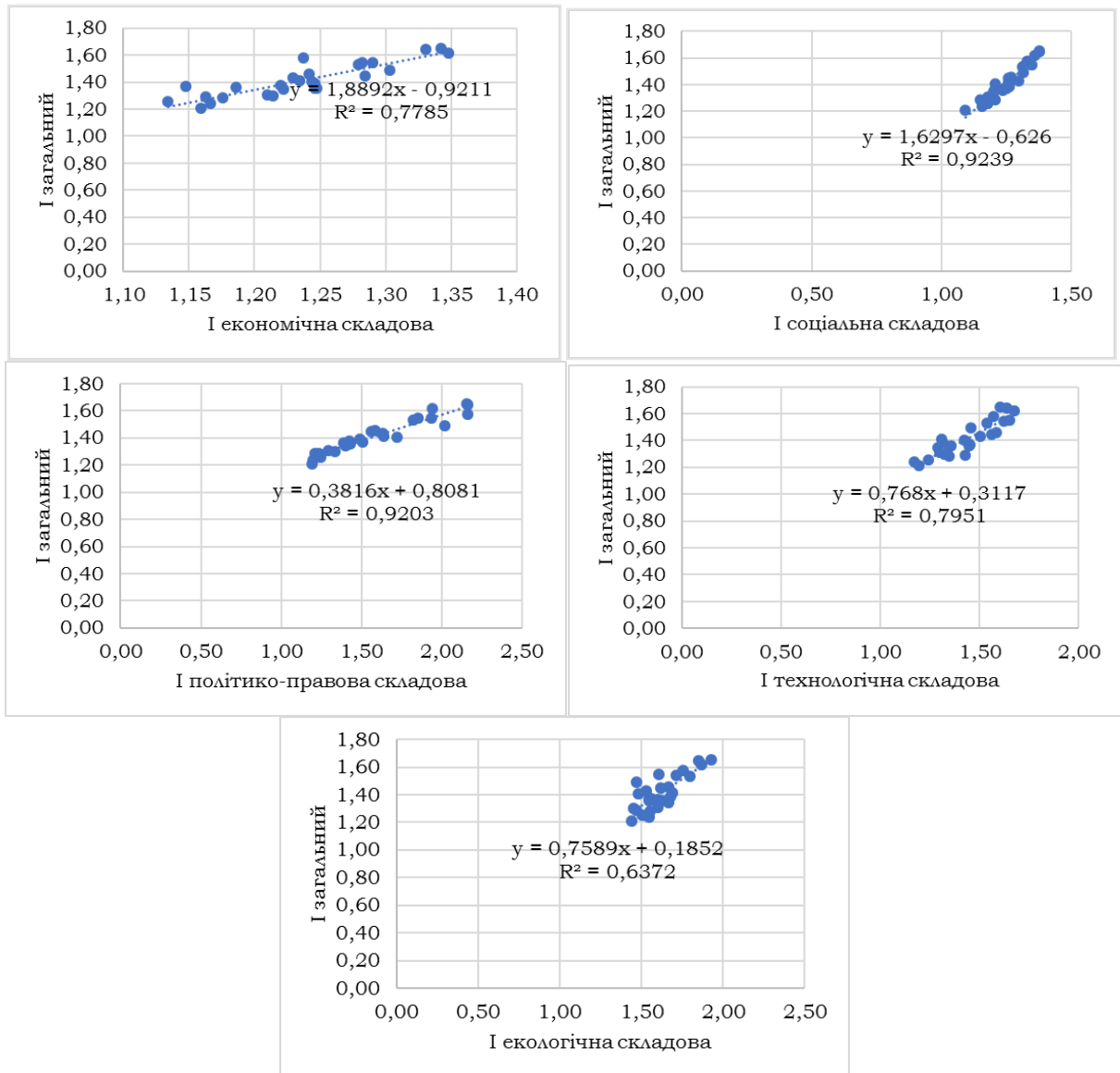

Рис. 2.4. Аналіз впливу різних складових на формування загального інтегрального індексу лідерських позицій країн ЄС у глобальному середовищі

Примітка: розрахунки автора

Зазначимо, що всі складові мають тісну кореляцію із рівнем загального інтегрального індексу, однак найвищий рівень впливу виявлено для соціальної та політико-правової складової (дуже висока кореляція).

Інтегральний індекс лідерських позицій країн ЄС на 77,85% пояснюється динамікою індексу за економічною складовою; на 92,39% соціальною складовою, на 92,03% політико-правовою складовою, на 79,51% технологічною складовою, на 63,72 екологічною складовою.

Таким чином, країни ЄС утримують лідерські позиції, випереджаючи решту країн світу. Найбільші оцінки лідерських позицій, та, відповідно, більш стійку та конкурентоздатну економіку щодо ризиків зовнішнього середовища мають Данія, Фінляндія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина. Найменший лідерський потенціал належить Болгарії, Кіпру, Греції, Румунії та Угорщині. Найбільш стійкі переваги виявлено в екологічній, соціальній та політико-правовій складовій. 35,4% країн ЄС в середньому входять в перші 10% найбільш ефективних країн світу. Рівень варіації та диференціації країн за індексами глобальних рейтингів в межах ЄС є невисоким, що також підсилює потенціал для стійкого економічного розвитку європейських країн.

2.3. Вплив сучасних глобальних викликів та загроз на формування економічної безпеки України

Сучасні глобальна трансформації зазнали суттєвого критичного впливу в умовах російсько-української війни. До економічних трансформацій, що впливали на сучасне середовище глобальної економічної безпеки останнє десятиліття, після 2022 року додалися хронічна інфляція, глобальна рецесія, зростання нерівномірності у розподілі доходів, запровадження цінових обмежень та нових податків, стимулювання розвитку біоекономіки для гармонізації інновацій та стійкості. Соціально-економічні трансформації перетворилися в соціальну поляризацію для якої характерні: падіння реальної заробітної плати, криза вартості життя, прискорене зростання кількості міжнародних мігрантів та біженців. Природно-екологічні трансформації характеризуються питаннями стійкості навколишнього середовища, а саме: посиленням навантаження на природні екосистеми, екологічними злочинами росії на території

України, незаконним видобутком корисних копалин, збільшенням конфліктів і галузі корисних копалин, а також водних суперечок. Окремо у межах цієї групи визначено трансформації, що пов'язані із здоров'я та благополуччям населення, оскільки пандемія, інфекційні спалахи на тлі хронічних захворювань суттєво виснажили системи охорони здоров'я протягом. Технологічні трансформації включають кілька тенденцій – адаптація до великих технологій, поява безпілотних автомобілів та гелікоптерів, технологічне суперництво між державами та зацікавленість у підриві технологічного суверенітету інших країн, до яких додалися такі важливі, як зростання кількості дезінформації та двополярність можливостей штучного інтелекту, що визначають стрімке поширення гібридних загроз.

Політико-ідеологічні (геополітичні) трансформації представлені послабленням впливу влади, підвищенням невизначеності та геополітичною фрагментацією через уповільнення постпандемічного відновлення економіки країн світу, реконфігурацію ланцюгів поставок, кризи забезпечення продовольством, енергетичну кризу, загострення геополітичних відносин внаслідок конфліктів, розгортання нових озброєнь у потенційно більш руйнівних масштабах із зростанням військових витрат. Культурно-цивілізаційні тренди перейшли в площину індивідуальних повноважень та зміни цінностей, для яких характерними є: підвищення впливу соціальних платформ на свідомість користувачів, зростання схильності населення світу до індивідуалізму і позиції «кожен сам себе», виникнення тенденцій до руйнування соціальної згуртованості.

Війна росії проти України загострила проблему постпандемічного економічного відновлення країн світу, що відзначається поверненням «старих» ризиків (інфляції, кризи вартості життя, торговельних воєн, відтоку капіталу з ринків, що розвиваються, широкомасштабних соціальних заворушень, геополітичної конфронтації, загрози ядерної війни), до яких додалися нові напрями глобальних трансформацій, що актуалізувалися в умовах воєнних дій, наслідком чого стає формування унікального невизначеного глобального безпекового середовища майбутнього десятиліття.

Сучасне середовище міжнародної безпеки формується в умовах, що швидко змінюються, а системи національної економічної безпеки функціонують в умовах загострення широкого спектру традиційних і нових ризиків. Стан національної економічної безпеки сьогодні визначається не

тільки внутрішніми чинниками, але й великою мірою обумовлюється дією факторів зовнішнього середовища, масштаби впливу яких зростають по мірі поглиблення глобалізаційних процесів і підвищення ступеня інтегрованості національної економіки до системи світового господарства. При цьому з часом відбувається не тільки зростання масштабів впливу глобальних чинників на середовище національної економічної безпеки, але й постійні трансформації їх переліку – як у кількісному, так і в якісному вимірі. Мова, зокрема, йде про зміни у кількості глобальних детермінант економічної безпеки через появу якісно нових трендів і втрачання актуальності окремих старих чинників, з одного боку, і про видозміну традиційних чинників, з іншого.

Початок ХХІ ст. став періодом, коли відбувається найбільш помітна інтенсифікація процесів трансформації глобальних чинників економічної безпеки. У той час як традиційні підходи до глобальної безпеки, зосереджені на міждержавних конфліктах і громадянській війні, продовжують загрожувати регіонам, які є інституційно та економічно слабкими та вразливими, все більш актуальним стає ширший підхід до глобальної та національної безпеки. Поєднання загроз різного рівня та джерел виникнення створює нові виклики для установ, урядів, міжнародних інституцій і кожної людини в усьому світі.

Сьогодні світ не просто стикається з набагато ширшим спектром загроз, ніж у минулому. Сучасне світове господарство та економіки країн функціонують в умовах безпрецедентної конвергенції різноманітних викликів міжнародній та національній безпеці. Водночас, зазначені виклики не обов'язково несуть загрозу глобальному, регіональному та національному безпековим комплексам. Так, за критерієм характеру наслідків впливу глобальних чинників на безпекове середовище виділяють два типи глобальних трендів: однополюсні (є чистими ризиками для економічної безпеки, які викликають погіршення її стану) і двополюсні (є викликами для безпеки, характер впливу яких може бути як позитивним або негативним, так і нейтральним) [30]. Відповідно, окремі глобальні чинники можуть надавати нової конфігурації безпековому середовищу, не погіршуючи його стану.

Дослідження основних складових сучасного глобалізаційного процесу (економічних, соціально-демографічних, природно-екологічних, інформаційно-технологічних, політико-ідеологічних та воєнних, культурно-цивілізаційних та релігійних), які впливають на міжнародне

безпекове середовище, дозволяє розширити їх шляхом виокремлення принципово нових якісних ознак, що впливають на формування економічної безпеки, її стан тощо.

По-перше, кардинально новий вигляд, якого набуває безпекове середовище, у першу чергу, обумовлений загальними факторами глобального порядку, які одночасно можуть проявлятися у кількох сферах (економічній, політичній, соціальній, інформаційній тощо), – прогресом глобалізаційних процесів, зростанням динамізму та інтенсивності й підвищенням складності міжнародних відносин у всіх сферах на тлі поглиблення процесів глобалізації, ступенем інтеграції країн до світової системи, глобальною конкуренцією, виникненням нових центрів глобального впливу, зростанням швидкості поширення криз, інтернаціоналізацією конфліктів тощо.

По-друге, окремим трендом сучасності, який виступає суттєвою загрозою для безпекових систем, є поширення міжнародної (транснаціональної) злочинності, що в умовах цифровізації отримала якісно нові інструменти і можливості. Як результат, міжнародна злочинність охоплює злочини, передбачені кримінальним правом, які не можна обмежити якоюсь однією категорією правопорушень і які включають міжнародні господарсько-економічні, фінансові, екологічні правопорушення, кіберзлочини, воєнні злочини тощо.

Загальною рисою вищезазначених складових глобальних процесів є їх дифузний характер – їх не можна віднести до якоїсь конкретної сфери, вони одночасно можуть проявлятися у кількох сферах і, відповідно, впливати на різні складові національної безпеки на різних рівнях.

По-третє, є низка ризиків, які довгий час розглядалися як периферійні загрози безпеці, а тепер стають все більш критичними для міжнародної та національної безпеки у світі, що усе більше глобалізується. Мова йде про такі питання, як охорона здоров'я, навколишнього середовища, проблеми міграції, бідності тощо. Вразливість міжнародної та національних безпекових систем посилюється нетрадиційними загрозами безпеці – поглибленням нерівності, кліматичною кризою та пандемією COVID-19. Дискримінація, економічна, соціальна та культурна нерівність завдають руйнівних збитків і загострюють ризики нестабільності та конфліктів.

Всесвітній економічний форум визначив головним ризиком для глобального розвитку нерівність між багатими та бідними країнами, яка посилилася внаслідок пандемії COVID-

19 [202]. Пандемія коронавірусу та її наслідки стали справжнім випробуванням для міжнародної та національної безпеки. Враховуючи масштаби впливу пандемії на різні складові безпеки та глобальний характер її наслідків, доцільним є виділення окремої категорії глобальних процесів, які охоплюють ризики виникнення пандемій і погіршення загального стану здоров'я населення світу.

Сьогодні рівень впливу глобальних чинників на національні безпекові системи визначається, передусім, ступенем залученості країн до глобальних процесів. Для вимірювання рівня глобалізації і масштабів інтеграції країн до глобальної системи в цілому, а також у розрізі економічної, політичної та соціальної складових, використовується Індекс глобалізації, який розраховується за методикою, запропонованою Швейцарським економічним інститутом при Федеральній вищій технічній школі Цюріха (KOF Globalisation Index). Рівень глобалізації України з 2000 року є вищим порівняно із середньосвітовим рівнем глобалізації і наближений до середнього індексу регіону Європи і Центральної Азії, що демонструють дані, представлені на рис. 2.5.

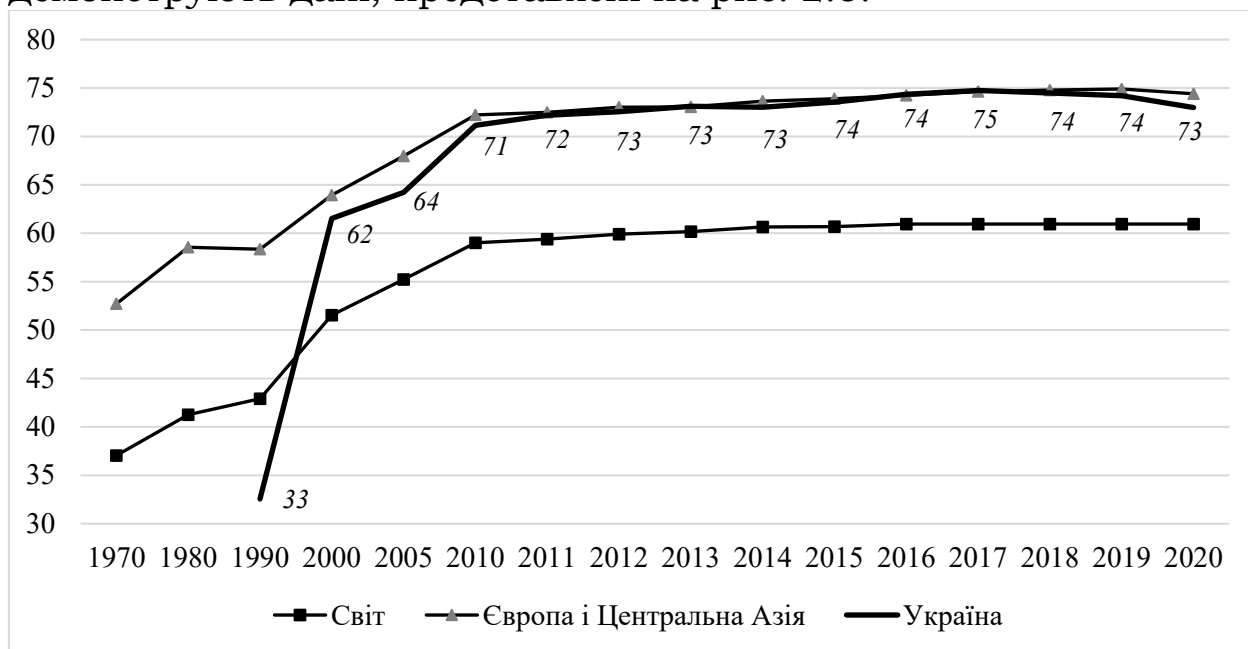

Рис. 2.5. Індекси глобалізації у 1970-2020 рр.*

*2020 р. – останній рік, коли індекс розраховувався

Для України у 1990 р. показано індекс 1991 р.

Примітка: побудовано за даними [151].

У 2020 році Україна з індексом глобалізації 73 знаходилася на 44-й позиції у відповідному рейтингу (для порівняння: на першій позиції знаходилася Швейцарія з індексом 91, на останньому (196-му) місці – Сомалі з індексом 31). Зазвичай, менші за розміром економіки країни мають вищий ступінь

взаємозалежності з іншими країнами і тому посідають вищі позиції у рейтингу глобалізації. У свою чергу, великі економіки знаходяться ближче до середини рейтингу: США – на 65-му місці, Китай – на 79-му [2].

Рівень економічної глобалізації України в цілому є нижчим, ніж загальний рівень глобалізації, а відрив індексу економічної глобалізації від середньосвітового рівня є не таким значним (рис. 2.6).

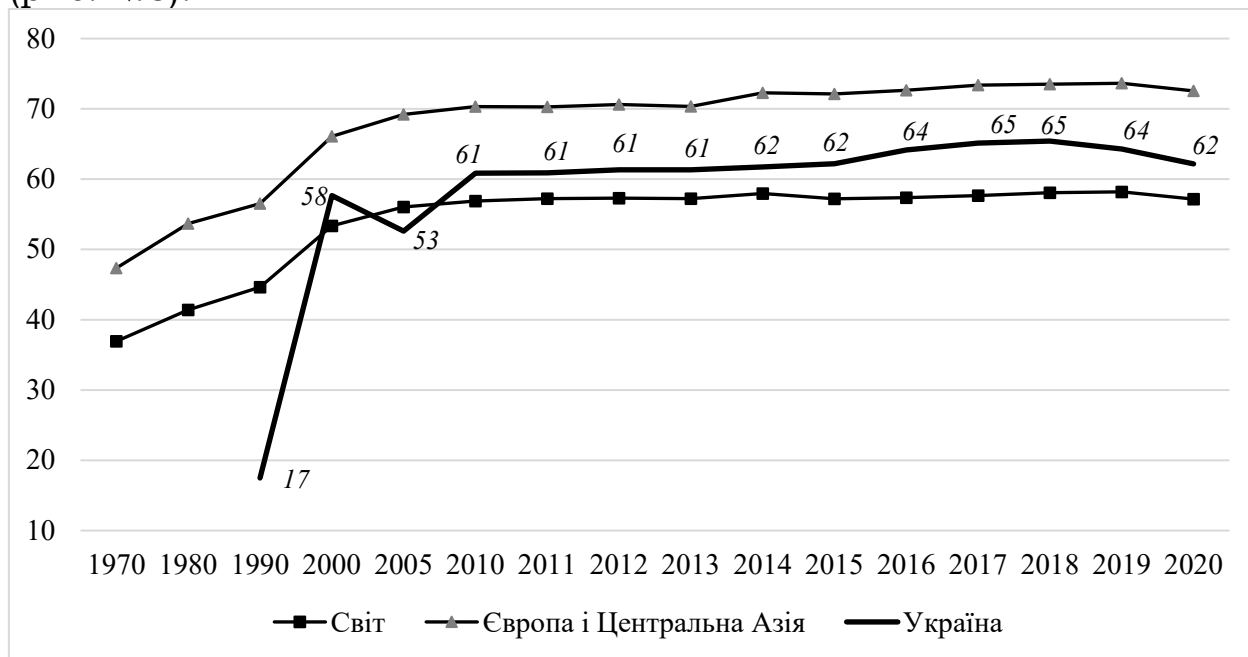

Рис. 2.6. Індекси економічної глобалізації у 1970-2020

рр.

*Для України у 1990 р. показано індекс 1991 р.

Примітка: побудовано за даними [151].

Протягом останніх років Україна входить до п'ятдесяти країн з найвищим індексом глобалізації, що робить національну економіку та безпекове середовище у високій мірі залежними від глобальних процесів. Водночас, з 2017-2018 рр. спостерігається зниження як загального індексу, так і показника економічної глобалізації. Відповідні світові індикатори останнім часом майже не змінюються, що свідчить про досягнення глобалізаційними процесами певної «критичної маси» і логічним уповільненням темпів їх розвитку.

Взаємозв'язок між рівнем глобалізації України та рівнем її економічної безпеки підтверджується розрахованими коефіцієнтами кореляції між відповідними індексами. У якості показника рівня економічної безпеки використано значення інтегрального індексу економічної безпеки України, розраховані Грибіненко О. на період 2000-2018 рр. [30]. Зазначений індекс безпеки є показником, розрахунок якого

базується на універсальному та комплексному підході, що може бути застосований для оцінки рівня безпеки будь-якої країни світу та відповідно забезпечує об'єктивність для міжкраїнових порівнянь та оцінки причинно-наслідкових зв'язків. Як показники глобалізації використано індекси загальної (KOFGI), економічної (KOFEcGI), політичної (KOFPoGI) і соціальної (KOFSoGI) глобалізації. Відповідно до розрахованих коефіцієнтів кореляції найтісніший зв'язок виявлено між рівнем економічної безпеки і соціальною глобалізацією (рис. 2.7).

Показово, що найслабшим виявився зв'язок між рівнем економічної безпеки і ступенем економічної глобалізації. Це свідчить про те, що, по-перше, з початку 2000-х рр. рівень політичної та соціальної глобалізації України є вищим порівняно з економічною глобалізацією; по-друге, часто визначальними з точки зору впливу на стан національної економічної безпеки виявляються не стільки суто економічні чинники, скільки політичні та соціальні процеси.

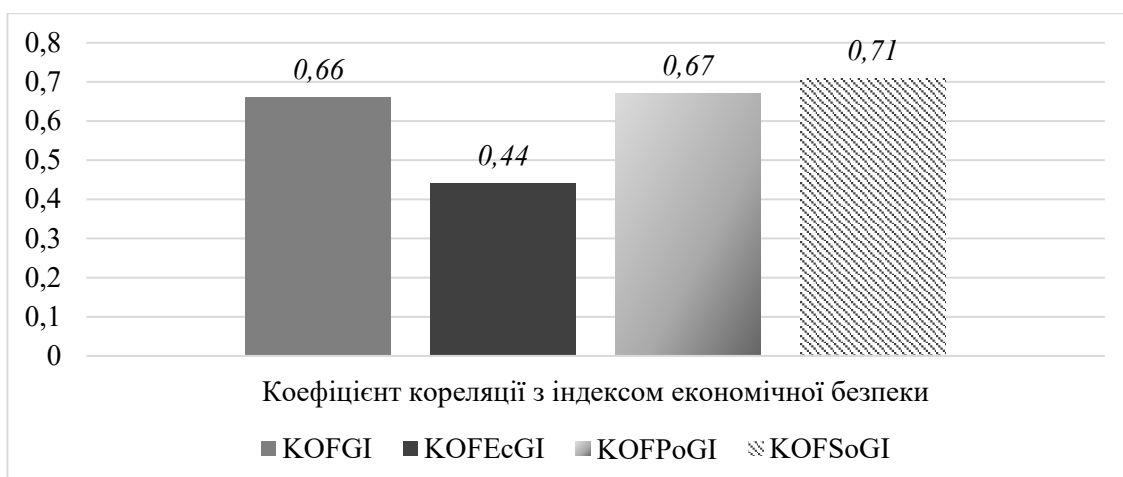

Рис. 2.7. Коефіцієнти кореляції між індексами глобалізації (загальної, економічної, політичної, соціальної) та інтегральним індексом економічної безпеки України

Примітка: побудовано автором

Однією з найбільш суперечливих і динамічних складових глобалізації є процеси фінансової глобалізації. Починаючи з 1982 року і аж до початку глобальної фінансової кризи у 2008 році масштаби фінансової глобалізації перевершували загальний рівень глобалізації, що про що свідчать дані, представлені у таблиці 2.10. Саме високий рівень фінансiалiзацiї свiтової економiки та швидкi темпи фiнансової

глобалізації вважаються одними з головних чинників розвитку глобальної фінансової кризи.

Таблиця 2.10

Рівень загальної (KOFGI) та фінансової (KOFFiGI) глобалізації світу у 1970-2020 рр.

	1970	1980	1990	2000	2005	2010	2015	2020
KOFGI	37	41	43	52	55	59	61	61
KOFFiGI	35	40	46	55	57	58	59	60
Розрив (KOFFiGI- KOFGI)	-2	-1	+3	+3	+2	-1	-2	-1

Примітка: складено за даними [151].

З огляду на те, що фінансові ресурси сьогодні є найбільш глобалізованими ресурсами світової економіки, фінансове середовище є сферою формування викликів, загроз і ризиків економічній безпеці країни. Із поглибленням глобалізації схильність фінансового сектора до ефекту «зараження» зростає, і фінансові потрясіння (особливо в країнах, фінансові сектори яких є важливими для світової фінансової системи) можуть мати регіональні та глобальні наслідки, яскравим прикладом чого є глобальна фінансова криза 2008-2009 рр. Фінансова глобалізація проявляється у поглибленні та активізації процесів, які впливають на середовище міжнародної та національної безпеки, до яких належать: підвищення рівня фінансової глибини світової економіки; розвиток глобальної фінансової кризи та високі ризики її повторення; загальне погіршення світової фінансової кон'юнктури; посилення нерівномірності у регіональному розподілі фінансових активів унаслідок загострення конкуренції за фінансові ресурси; зростання масштабів нелегальних транскордонних операцій з міграції капіталу тощо [237].

Масштаби фінансової глобалізації української економіки в цілому поступаються рівню фінансової глобалізації світового господарства, як це представлено на рис. 2.8. Тим не менше, незважаючи на менший ступінь фінансової інтегрованості української економіки до світового фінансового середовища порівняно із середньосвітовим показником і відповідними показниками економік розвинутих країн, які й стали джерелом кризових явищ, глобальна фінансова криза виявилася серйозним викликом для національної економічної безпеки. Зниження рівня економічної безпеки України, який протягом 2000-2007 рр. згідно значень інтегрального індексу економічної безпеки стабільно зростав, припадає саме на період 2008-2009 рр.

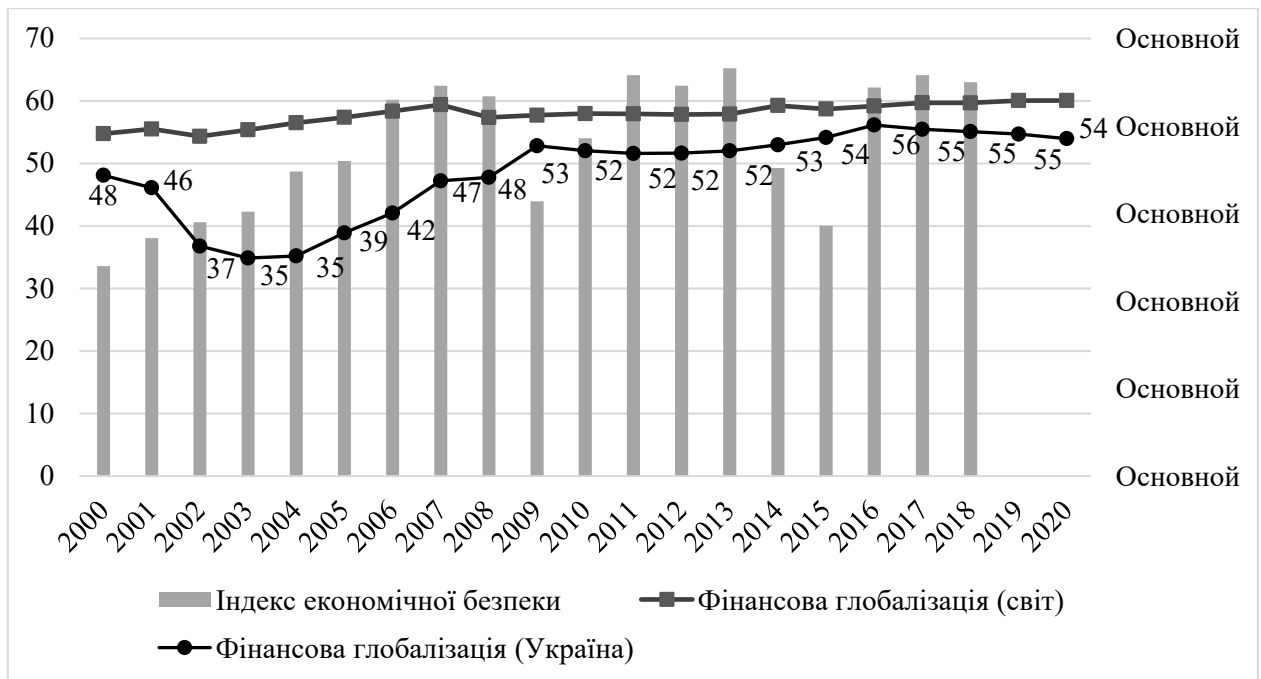

Рис. 2.8. Фінансова глобалізація (ліва шкала) та економічна безпека України (права шкала) у 2000-2020 рр.

Примітка: побудовано за даними [30, 151].

Втрати української економіки у перші ж роки глобальної кризи стали одними з найбільших серед країн Центральної та Східної Європи. ВВП у доларовому еквіваленті у 2009 р. скоротилося на 35% порівняно із 2008 р.; темпи економічного зростання уповільнилися з 8,2% у 2007 р. до 2,2% у 2008 р., а у 2009 р. спостерігалось падіння на рівні -15,1%. Майже вдвічі пришвидшились темпи інфляції – з 12,84% у 2008 р. до 25,2% у 2009 р. Експорт товарів у 2009 р. скоротився на 40,6%, імпорт товарів – на 46,8%, а гривня знецінилася відносно долара США майже на 48% (офіційний обмінний курс знизився з 5,27 грн/дол. у 2008 р. до 7,79 грн/дол. у 2009 р.). Для підтримання обмінного курсу НБУ витратив майже третину міжнародних резервів, які скоротилися з 38,05 млрд. дол. станом на вересень 2008 р., коли вони досягли свого пікового рівня, до 26,51 млрд. дол. станом на кінець 2009 р. Приплив прямих іноземних інвестицій скоротився більш ніж вповоловину – з 10913 млн дол. США у 2008 р. до 4816 млн дол. у 2009 р., а їх загальний обсяг зменшився з 46 997 млн дол. до 45 354 млн дол. У поєднанні зі скороченням вітчизняного експорту масовий відтік капіталу з країни викликав різке погіршення стану платіжного балансу: зведений баланс у 2009 р. склав -13726 млн. дол. США порівняно з -3063 млн. дол. у 2008 р. Дефіцит державного бюджету зріс майже тричі – з -12500,7 млн

грн у 2008 р. (1,32% ВВП) до -35517,2 млн грн у 2009 р. (3,89% ВВП).

Значно погіршилися стан банківської системи, рівень довіри до неї і результати діяльності банків: показник рентабельності активів знизився з 1,03% у 2008 р. до -4,38% у 2009 р., рентабельність капіталу комерційних банків зменшилася з 8,5% до -32,52%. Таким чином, розвиваючись у фінансовому секторі, глобальна криза 2008-2009 рр. вплинула не тільки на рівень власне фінансової безпеки України, а й позначилася на стані всіх основних компонентів національної економічної безпеки, включаючи її макроекономічну, виробничу, зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну та соціальну складові.

Серед сучасних глобальних викликів нового формату особливе місце посідає пандемія COVID-19, наслідки якої актуалізували виокремлення ризиків такого типу у окрему категорію глобальних трендів, що впливають на стан міжнародної та національної безпеки, як це було зазначено вище. При цьому переростання коронавірусної інфекції з локальної проблеми у глобальний виклик відбувалося надшвидкими темпами: спалах інфекції розпочався у Китаї у грудні 2019 р., а вже наприкінці січня 2020 р. ВООЗ визнала спалах нового коронавірусу надзвичайною ситуацією в області охорони здоров'я населення міжнародного масштабу (public health emergency of international concern) [270]. За офіційною статистикою, станом на квітень 2023 року у світі налічувалося понад 685,6 млн осіб інфікованих, з них смертельних випадків – понад 6,8 млн осіб (1%), тих, що видужали – понад 658,4 млн осіб (96%), наразі хворіють – понад 20,4 млн осіб (3%) [258]. В Україні станом на квітень 2023 року зафіксовано 5484,9 тис. осіб інфікованих (13,3% населення), з них понад 5334,2 тис. осіб (97,3%).

Криза COVID-19 також мала значні побічні наслідки для здоров'я населення, частково через те, що з поширенням коронавірусу інші захворювання певним чином були депріоритезованими. Крім того, пандемія призвела до додаткових 53 млн випадків депресивних станів у всьому світі. За результатами опитувань в межах Глобального дослідження сприйняття ризиків, одним із п'яти головних ризиків, які найбільше посилюються під час COVID-19, визначено «погіршення психічного здоров'я» [313].

Масштабних втрат через пандемію зазнали не тільки системи охорони здоров'я у всьому світі, але й національні

економіки та світогосподарська система в цілому. З початком пандемії майже всі країни вимушені були впровадити жорсткі карантинні обмеження, спрямовані на стримування розповсюдження коронавірусу, що викликало згортання економічної активності. Більше того, проблема економічного спаду у світі загострилася, оскільки уповільнення темпів економічного зростання, викликане COVID-19, у часі співпало з фазою рецесії світової економіки, прогнозованою на 2019-2020 рр. [171].

Незважаючи на те, що гостра фаза пандемії вже минула, за прогнозами Всесвітнього економічного форуму, COVID-19 й надалі чинитиме тиск не тільки на системи охорони здоров'я у всьому світі, але й поглиблюватиме нерівність між країнами та всередині них, провокуючи соціальні конфлікти та обмежуючи довгостроковий потенціал економічного зростання. Після економічного спаду на рівні -3,37% у 2020 році глобальне економічне зростання досягло 5,66% у 2021 році та за попередніми оцінками сповільнилося до 3,4% у 2022 році. За прогнозами МВФ, у 2023 році темпи зростання світової економіки уповільняться до 2,9%, а потім підвищаться до 3,1% у 2024 р. [207]. При цьому очікується, що до 2024 року світова економіка виявиться на 2,3% меншою, ніж була б без пандемії [313].

Подовжені наслідки пандемії можуть мати ефект ланцюгових реакцій для національної економічної безпеки країн, впливаючи на різні її складові. Разом з тим, цей ефект, найімовірніше, буде гетерогенним для країн світу. Це, поперше, пов'язано з різними можливостями країн забезпечити вакцинацію. В цілому, вакцинація проти COVID-19 у всьому світі прогресує стабільно, але нерівномірно. Станом на кінець 2021 року 50 країн вакцинували близько 70% свого населення (зокрема, в ЄС – це 67%, в США – 60%), а деякі навіть розпочали ревакцинацію, тоді як рівень вакцинації в 52 найбідніших країнах, де проживає 20% населення світу, все ще становив лише 6% [288,291].

По-друге, COVID-19 призвів до стрибка в темпах цифровізації, проте різною мірою в різних країнах. Розвинуті країни, які є достатньо фінансово спроможними забезпечувати прогрес цифрового розвитку, стають внаслідок цифрового прориву більш конкурентоспроможними. Більшість країн, що розвиваються, за ступенем діджиталізації досі залишаються на допандемічному рівні й відчувають особливу потребу у швидкій цифровізації, щоб уникнути збільшення цифрового розриву. З

іншого боку, ці країни можуть мати обмежені технічні та фінансові ресурси для впровадження надійних технологій кібербезпеки і засобів захисту даних.

Підвищення рівня цифровізації автоматично загострює ризики зростання масштабів кіберзлочинів, починаючи від кібератак і закінчуючи виробництвом та розповсюдженням зброї з підтримкою штучного інтелекту. Швидка цифровізація в розвинутих економіках під час COVID-19 призвела до посилення вразливості їх кіберпростору. Крім того, усе більше країн ризикують стати базою для здійснення кібератак у міжнародному масштабі. Якщо до таких країн будуть встановлюватися обмеження на доступ до цифрових технологій, це може поглибити цифровий розрив у світі. Відносно новим явищем, яке поширюється з розвитком цифрових технологій та комунікацій, є перетворення традиційних війн на гібридні, які одночасно ведуться і на полі бою, і у віртуальному просторі. З одного боку, ризики діджиталізації створюють виклики для національних безпекових систем, а з іншого, занепокоєння щодо можливостей забезпечення кібербезпеки можуть перешкодити подальшій цифровізації світової економіки.

Активна вакцинація у розвинутих країнах у поєднанні з їхніми можливостями забезпечення швидкої цифрової трансформації буде сприяти їх відносно швидшому поверненню до допандемічних рівнів економічного зростання. За прогнозними оцінками, у 2024 році ці країни перевищать своє допандемічне зростання на 0,9%. На противагу цьому, економічне зростання у країнах, що розвиваються (крім Китаю), у 2024 виявиться на 5,5% нижчим від допандемічних рівнів (а в країнах Латинської Америки та Африки це відставання буде ще більшим) [313]. У випадку ж появи нових, більш небезпечних штамів вірусу, цей прогнозований розрив між багатими та бідними країнами може лише поглибитися.

Як вже було зазначено, пандемія коронавірусу запустила ланцюгові реакції, які проявляються у впливі COVID-19 на різні складові національної економічної безпеки країн світу. Зокрема, через поглиблення розриву у економічному розвитку відбуватиметься перетік інвестицій з країн із низьким рівнем вакцинації до держав з високим її рівнем, що буде пов'язано із намаганнями зменшити інвестиційні ризики. Це, відповідно, впливатиме на інвестиційно-інноваційну складову економічної безпеки країн.

Подальше зростання розриву між багатими та бідними країнами провокуватиме сплеск міжнародної міграції. Ці процеси можуть підсилюватися зростанням політичної нестабільності та загостренням громадянських конфліктів, які викликатимуть зростанням кількості мігрантів. Вимушена міграція визначена критичною загрозою для світу протягом наступного десятиліття. Найвпливовішою ця тенденція є для безпекових систем Вірменії, Сальвадору, Гватемали, Гондурасу, Нікарагуа, України та Венесуели, які нещодавно зіткнулися з проблемами, пов'язаними з міграцією та біженцями, погіршуючи стан демографічної складової економічної безпеки.

З іншого боку, нерегульованість та неузгодженість між посиленням міграційного тиску в країнах походження мігрантів та зростанням бар'єрів для міграції у приймаючих країнах можуть посилити напругу на міжнародному рівні, а в найбільш критичному випадку – спровокувати гуманітарні кризи. Отже, міграційні ризики можуть розглядатися як короткостроковий виклик, локалізований у окремих країнах, і водночас у довгостроковій перспективі – як глобальний ризик, зокрема, для соціальної складової економічної безпеки.

Соціальні виміри економічної безпеки також є вразливими до впливу так званого «розриву соціальної згуртованості» – ризику, який найбільше посилюється в усьому світі з початку пандемії COVID-19. За експертними оцінками, він сприймається як критична загроза для світу в усіх часових проміжках (у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективах) і розглядається як один з найбільш потенційно небезпечних ризиків у найближчі 10 років [202]. Нерівність у різних проявах (економічна, політична, технологічна, соціальна тощо) була проблемою для міжнародної спільноти ще до того, як розрив у доходах зріс через пандемію. Прогнозується, що до 2030 року кількість людей, які житимуть в умовах крайньої бідності, зросте порівняно з часом до пандемії на 51 мільйон осіб. Таке зростання розриву у доходах разом із нерівномірним постковідним відновленням економік посилюватимуть соціально-економічну поляризацію світу та системну нерівність між Північчю та Півднем, загострюючи проблеми економічної безпеки країн.

Соціально-економічний вплив пандемії проявився й у трансформації зайнятості – як у якісному, так і у кількісному вимірах. Тільки за перший рік пандемії рівень безробіття у світі підвищився з 5,54% у 2019 р. до 6,9% у 2020 р., а у 2021 р. склав 6,2%. За прогнозами Міжнародної організації праці, у

2023 р. очікується зростання кількості безробітних у світі на 3 млн осіб, загальна кількість яких досягне 208 млн осіб [199]. Пришвидшення процесів цифровізації та перехід на дистанційні форми взаємодії між роботодавцями і працівниками помітно змінюють сферу соціально-трудоких відносин. Це проявляється у змінах форм зайнятості та умов праці, напрямках нормативно-правового регулювання соціально-трудоких відносин, інструментах мотивації, процедур підбору та управління персоналом тощо [62]. Соціально-трудокі трансформації посилювалися через уповільнення міжнародної трудової міграції внаслідок впровадження країнами карантинних обмежень, що певним чином порушило сформовану систему функціонування світового ринку праці.

Крім усього вищезазначеного, пандемія COVID-19 розкрила недоліки глобальної та національних фінансових систем (це, зокрема, стосується як систем державних фінансів, так і фінансових ринків та установ), виявивши їх неготовність до викликів такого рівня та загостривши ряд загроз фінансовій безпеці. Зокрема, державні витрати на вирішення проблем, викликаних COVID-19, стали джерелом додаткового тиску на державні бюджети та негативно вплинули на стан державних фінансів [249]. Так, у середньому по країнах світу дефіцит державного бюджету зріс з 3,9% ВВП у 2019 р. до 13,9% ВВП у 2020 р. Одночасно пандемія стала каталізатором загострення проблем заборгованості – як офіційної, так і приватної: у 2020 р. глобальний борг досяг позначки 226 трлн дол., що стало найбільшим стрибком заборгованості з Другої Світової війни, а у 2021 р. борг сягнув рекордних 303 трлн дол. Сукупний державний борг країн світу зріс у 2020 р. на 13 процентних пункти, досягнувши 97% ВВП.

Спалах коронавірусу позначився на стані банківських систем, погіршивши показники фінансового стану та рентабельності банків. Так, за окремими оцінками, наслідки пандемії коронавірусу стали більшою загрозою для європейських банків, ніж свого часу боргова криза єврозони. При цьому одним з головних ризиків пандемії для банківського сектору ЄС є різке зростання обсягів непрацюючих кредитів [93]. Водночас, результати емпіричних досліджень [475] показують, що ступінь негативного впливу COVID-19 на діяльність банку залежить від особливостей самого банку та країни базування. Негативний вплив пандемії на ефективність банків є вищим у менших, недостатньо капіталізованих і менш

диверсифікованих банках. Таким чином, наслідки стрімкого розповсюдження коронавірусу вийшли за межі суто сфери охорони здоров'я і позначилися майже на всіх основних складових національної безпеки країн і глобальній безпеці в цілому. При цьому існує ймовірність того, що відтепер пандемічні загрози безпеці можуть з більшою частотою повторюватися, маючи характер хвиль, а їх тривалість і масштаби їх наслідків будуть, ймовірно, зростати.

Не встигнувши повністю адаптуватися до пандемічних умов, у яких Україна і увесь світ існували протягом двох років, національна економічна безпека зіткнулася з найновішою для себе загрозою, пов'язаною з повномасштабною війною. Маючи на перший погляд характер локального військового конфлікту, фактично вторгнення РФ на територію суверенної держави є наслідком конкуренції політико-ідеологічних доктрин та зіткнення цивілізаційних ціннісних систем. З одного боку, в основі українсько-російського збройного конфлікту по суті знаходиться конфлікт цінностей – системи державницького авторитаризму в Росії та системи демократичних цінностей в Україні. З іншого боку, у більш широкому сенсі повномасштабна війна в Україні є результатом зіткнення світових центрів сили. Загалом, загрози, пов'язані із зіткненням різних ідеологічних доктрин і ціннісних систем, не є новими для світу. Однак під впливом глобалізації характер прояву цих ризиків суттєво змінюється. Сучасна конкуренція між великими державами ставить на меті не тільки вихід на позиції глобального лідера, але й поширення їх геоекономічного та геополітичного впливу, що може призвести до глобальних конфліктів [115].

З точки зору концепції регіональних комплексів безпеки [244], Україна, перебуваючи на перетині європейського і пострадянського просторів, належить до так званих «буферних» держав, які знаходяться між великими регіонами і мають стратегічну важливість для них. Перебування України під різноспрямованим впливом цих двох просторів завжди справляло додатковий тиск на національну безпекову систему [60], а на початку 2022 року вилилося у повномасштабну війну. Незважаючи на локальний характер збройного конфлікту та його політико-ідеологічні витоки, він став не тільки викликом для національної економічної безпеки України, але й посилив ризики для міжнародної безпеки. Це, зокрема, проявляється у наступному:

- *Зростає вимушена міграція.*

За рік війни відбулося 19,5 млн переміщень з України за кордон і понад 11 млн переміщень у зворотному напрямку. Станом на березень 2023 р. в Європі знаходилося понад 8 млн біженців з України, з них близько 5 млн осіб попросили тимчасового захисту в країнах ЄС. Ця ситуація є найбільш масштабною міграційною кризою Європи після Другої світової війни.

– *Підвищується ризик застосування зброї масового ураження.*

Затяжний характер військового конфлікту і загострення ситуації на фронті підвищують ризики застосування росією зброї масового ураження – ядерної, біологічної або хімічної. За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру, у розпорядженні рф сьогодні знаходиться найбільший у світі ядерний арсенал, і ризик застосування ядерної зброї є найвищим з часів Холодної війни [310].

– *Активізується застосування інструментів протистояння, альтернативних традиційним способам ведення війни.*

У світі поширюються засоби, які доповнюють традиційні бойові дії, базуються на використанні інформаційних та мережевих технологій і втілюються в інформаційних, психологічних, мережевих та кібервійнах. Результатом цього стає усе більше набуття сучасними збройними конфліктами характеру гібридних воєн, де значна частка протистояння здійснюється у інформаційному просторі.

– *Загострюється проблема забезпечення продовольчої безпеки.*

За оцінками ООН, до початку війни 44 млн осіб у 38 країнах знаходилися на межі голоду, а війна може збільшити цей показник до 52-57 млн осіб. Війна може призвести до погіршення стану продовольчого забезпечення багатьох країн Близького Сходу та Північної Африки, які імпортують понад 90% продовольства, і найближчими постачальниками для яких є росія та Україна, а також країн, що розвиваються, з інших регіонів світу [25].

За роки незалежності посилився вплив чинників глобального середовища на економічну безпеку України, зокрема, за останні 15 років національна безпека зіткнулася з трьома безпрецедентними викликами – глобальною фінансовою кризою, пандемією COVID-19 та повномасштабною війною. З метою визначення впливу зазначених викликів на економічну

безпеку України проведено компаративний аналіз зміни основних параметрів економічного середовища під час дії зазначених чинників.

Перелік показників для порівняння сформовано на основі аналізу існуючих підходів до оцінки стану економічної безпеки країни, що передбачають моніторинг окремих її індикаторів [13,34,203], та обрання найбільш важливих та показових з них, які відображають різні складові безпеки. Для забезпечення співставності даних оцінено зміну відповідних показників у основний рік дії кожного виклику (для глобальної фінансової кризи – зміна у 2009 році порівняно із 2008 роком; для пандемії – зміна у 2020 році порівняно із 2019 роком; для війни – зміна у 2022 році порівняно із 2021 роком).

Узагальнені результати порівняльного аналізу представлено у табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Вплив глобальної фінансової кризи, пандемії та війни на показники економічної безпеки України

Індикатор та одиниця виміру його зміни	Зміна індикатора під впливом чинників:		
	Глобальна фінансова криза (2009 до 2008)	Пандемія COVID-19 (2020 до 2019)	Повномасштабна війна (2022 до 2021)
ВВП, %	+31,9	+6,2	-4,8
ВВП на душу населення, %	+32,4	+6,8	-3,8
Темпи економічного зростання, процентні пункти	-17,4	-7,0	-32,5
Інфляція, процентні пункти	-10,0	+0,9	+16,6
Коефіцієнт покриття експортом імпорту, %	+13,2	+15,2	-29,3
Приплив ПІІ, %	-55,9	-100,6	-88,4
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу у % до ВВП, процентні пункти	+5,36	+6,07	+6,69
Офіційний обмінний курс, %	+47,9	+4,3	+18,5
Міжнародні резерви, %	-16	+15,1	-7,9
Дефіцит державного бюджету у % до ВВП, процентні пункти	-2,6	-3,2	-14,0
Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, процентні пункти	+4,4	+3,4	+7,7
Відношення обсягу валового зовнішнього	+31,0	+1,7	+17,3

боргу до ВВП, процентні пункти			
Рентабельність банківських активів, процентні пункти	-5,4	-1,8	-3,8
Частка непрацюючих кредитів в загальному обсязі кредитів, наданих банками, процентні пункти	+9,6	-7,2	+8,8
Чисельність населення, %	-0,4	-0,6	-1,0
Коефіцієнт природного приросту (скорочення), на 1 тис. осіб населення, осіб	+1,1	-1,6	+2,8
Безробіття, процентні пункти	+2,4	+1,3	+14,7
Середньомісячна заробітна плата, %	+5,5	+10,4	+5,9
Рівень «тінізації» економіки, процентні пункти	+9	+2	+18
Рівень злочинності, %	+13,1	-24,6	+12,8

*Заливкою позначено найгіршу з точки зору безпеки зміну індикатора
Примітка: розраховано автором за даними [37,158,459]

З 20 індикаторів, зміна яких під впливом глобальних ризик-факторів аналізувалася, найбільшу кількість показників з найгіршим впливом на економічну безпеку продемонстрував період дії повномасштабної війни (10 позицій), найменшу – період пандемії (2 позиції).

На другому місці за масштабами впливу на безпеку – глобальна фінансова криза (8 позицій). Внаслідок глобальної кризи найбільше постраждали саме показники фінансової безпеки країни, під час війни – базові макроекономічні показники. При цьому варто враховувати, що у період воєнної загрози безпеці безпекове середовище ще продовжувало відчувати вплив наслідків пандемії. Відтак, встановлені найсуттєвіші негативні зміни індикаторів безпеки у період 2021-2022 рр. у тому числі пояснюються накладанням у часі двох впливових загроз національній економічній безпеці.

Отже, сьогодні відбувається швидка трансформація чинників глобального середовища і, відповідно, змінюється їх перелік та вигляд, а також ступінь їх впливовості. З урахуванням результатів проведеного дослідження, до існуючих типів глобальних процесів, що впливають на безпекове середовище, за сферою прояву (економічні, соціально-демографічні, природно-екологічні, інформаційно-

технологічні, політико-ідеологічні та воєнні, культурно-цивілізаційні та релігійні) пропонується додати: загальноглобалізаційні (пов'язані із загальним прогресом глобалізації), міжнародно-правові (пов'язані з поширенням міжнародної злочинності) та пандемічні (пов'язані з виникненням пандемій і погіршенням стану здоров'я населення).

Розвиваючи підходи до типологізації глобальних процесів, що впливають на безпекове середовище, пропонується виокремлювати їх види за додатковими ознаками класифікації відповідно до наступних критеріїв: послідовність прояву, ступінь відкритості прояву, галузеве охоплення, можливості передбачення. Запропонована типологізація чинників сучасного глобального середовища, що впливають на стан економічної безпеки, представлена у таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Типологізація чинників сучасного глобального середовища, що впливають на стан економічної безпеки

Критерій	Види чинників	Характеристика
Послідовність прояву у кожному емпіричному випадку	<i>Первинні</i>	Фактори першого порядку – тригери, які можуть запустити ланцюговий ефект (зіткнення ціннісних систем і українсько-російська війна)
	<i>Вторинні</i>	Чинники другого порядку, виникнення яких викликане дією фактору-тригера (загострення проблем вимушеної міграції та міжнародної продовольчої безпеки внаслідок повномасштабної війни)
Галузеве охоплення та можливості прояву у різних сферах безпекового середовища	<i>Дифузні</i>	Тренди, які одночасно можуть проявлятися у кількох сферах, впливаючи на різні складові національної безпеки (поширення міжнародної злочинності, прогрес глобалізації)
	<i>Одногалузеві</i>	Глобальні процеси, які переважно проявляються у конкретній сфері
Можливості передбачення	<i>Прогнозовані</i>	Глобальні фактори, виникнення яких з відносно великим ступенем ймовірності можна передбачити, зокрема, на основі систем раннього виявлення
	<i>Непрогнозовані</i>	Чинники, які мають характер неочікуваних загроз і які складно передбачити за допомогою існуючих інструментів прогнозування
Ступінь відкритості прояву	<i>Приховані (латентні)</i>	Глобальні ризики, ефекти від яких якийсь час можуть явно не проявлятися у середовищі національної безпеки, поки їх вплив не досягне певної критичної маси або поки їх дія не підсилиться іншими внутрішніми або зовнішніми чинниками безпеки
	<i>Явні</i>	Чинники, характер впливу яких є відкритим, а наслідки впливу можна кількісно та якісно оцінити

Примітка: запропоновано автором

Проведене дослідження дозволило визначити наступні особливості та закономірності впливу чинників сучасного глобального середовища на економічну безпеку країн світу, зокрема, й України:

1. В останні роки зростають темпи трансформації глобальних чинників національної економічної безпеки, яка відбувається за наступними векторами: трансформація по вертикалі – зміна рівня та масштабів прояву відповідних загроз (коли загрози локального рівня з часом перетворюються на виклики регіонального та глобального масштабу), трансформація по горизонталі – урізноманітнення видів глобальних викликів, поява нових загроз.

2. Вплив глобальних процесів на економічну безпеку країн є асиметричним у часовому та просторовому вимірах. З одного боку, дія глобальних загроз може відчуватися раніше у одних країнах і пізніше – у інших. З іншого боку, різні виклики глобалізації мають диференційований вплив на різні держави – у одних вони можуть проявлятися у більшій мірі, у інших – в меншій або майже не проявлятися. Ця асиметричність пов'язана як із різним запасом міцності національних економік, так і з їх різним ступенем залученості до глобальних процесів.

3. Дія глобальних загроз безпеці у кожному конкретному випадку зазвичай має ефект ланцюгової реакції: загроза певного виду (первинна) може запустити послідовне виникнення ризиків інших типів (вторинні). При цьому можливий зворотний вплив змін національного безпекового середовища на середовище міжнародної безпеки (наприклад, як це відбувається із впливом війни України з РФ на глобальну продовольчу безпеку).

Із урахуванням постійного розширення переліку глобальних чинників, що можуть становити загрозу економічній безпеці, їх урізноманітнення, переплетіння та посилення багатовимірності, виникає проблема ускладнення перспективних прогнозів стану безпекового середовища на основі моніторингу перебігу глобальних процесів. По-перше, різні глобальні процеси можуть мати різноспрямований вплив на економічну безпеку. По-друге, глобальні виклики безпеці можуть накладатися на зміну внутрішніх чинників безпекового середовища, які будуть або підсилювати, або нівелювати вплив зовнішніх ризиків. По-третє, надійність таких прогнозів значно зменшується через зростання вірогідності виникнення непрогнозованих глобальних загроз безпеці.

РОЗДІЛ 3. ПРОФІЛЮВАННЯ РИЗИКІВ БЕЗПЕКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК

3.1. Науково-методичні засади оцінки ризиків безпекового розвитку країн

Відповідно до запропонованої декомпозиції площини складної взаємодії чинників глобального безпекового середовища (рис. 1.3) із урахуванням складної та комплексної дії сучасних викликів, загроз, ризиків, виникає потреба в обґрунтуванні та розробці методичних підходів до оцінки стану безпекового розвитку національної економіки задля визначення та запровадження ефективних шляхів досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки. Для оцінки та аналізу стану безпеки та безпекового розвитку найбільш важливим питанням є визначення і систематизація критеріїв та показників, що виступають вимірниками рівня безпекового розвитку. У цьому контексті основою формування системи таких показників виступає наявність тісного взаємозв'язку між безпекою та ризиком.

Концепція ризику (загроз, небезпеки) в стратегії економічної безпеки складається з двох найважливіших елементів: оцінки ризиків і управління ризиком. При цьому оцінка ризиків переважно базується на експертних оцінках, носить імовірнісний характер і відповідно виступає основою розробки системи заходів запобігання загроз безпеці або мінімізації чи подолання негативних наслідків загроз [268], застосування інструментарію моделювання ризиків доповнює експертні оцінки кількісними вимірниками [144], що є основою стратегічного планування. Протилежною концепції ризику з точки зору характеру оцінки є концепція надійності країни (рівня безпеки розвитку), в аналізі якої переважно застосовують методику інтегрального оцінювання (побудови інтегральних індексів).

Як зазначають дослідники Петерсен К., Хейердал А. [328,406], теорія оцінки ризиків та концепція управління безпекою дійсно тісно взаємопов'язані. Перша сприймає загрози як ризики, класифікує їх та оцінює масштаб впливу, визначає здатність до їх сприйняття, друга розглядає стан безпеки як протилежність поширенню ризиків та вразливості

щодо їх впливу. При цьому, як наголошують Батістеллі Ф., Бохолм М., Мьоллер Н., Ханссон С. та ін. [227,231,251], оцінювання як ризиків, так і безпеки залежить від контексту, об'єкту, що розглядається, є достатньо складним процесом, бо обумовлено цілою сукупністю чинників, однак безпеку переважно розглядають через оцінку загроз, які в свою чергу несуть ризики небезпеки та відповідно потребують передбачення та управління.

Важливість розробки методів оцінки ризиків полягає в тому, то в глобальному масштабі вони є невід'ємною частиною економічного розвитку, бо виникають через невизначеність, відсутність повної інформації щодо певних подій, складність прогнозувати параметри глобального економічного середовища. Ризик є невід'ємним елементом діяльності суб'єктів світової економіки, повністю усунути ризики неможливо, при цьому на основі адекватної системи врахування та оцінки ризиків можна мінімізувати їх вплив та приймати більш ефективні рішення.

Оцінювання ризиків дозволяє своєчасно виявляти як небезпечні, так і перспективні для розвитку держави й суспільства тенденції, ідентифікувати загрози, виявляти уразливості, що, зрештою, сприяє формуванню стратегічних документів держави і планів дій на випадок кризових ситуації, уможливорює їх своєчасне коригування тощо. Ураховуючи те, що ризики для держави та суспільства можуть виникати в різних сферах і мати неоднакові наслідки, їх аналіз повинен здійснюватися комплексно, на системній основі [145,396]. Їх зважена оцінка дозволить значно зменшити ризики, а загрози перетворити на можливості [10,с.115].

На рівні країн створюються національні системи оцінювання ризиків та загроз, що виступають важливим елементом стратегічного планування та забезпечення національної стійкості та функціонують у більшості розвинених країн світу. Як показують результати проведених досліджень [145,148], національні системи оцінки ризиків мають схожі риси, зокрема:

- оцінювання проводиться щорічно або періодично (раз на 4-5 років), враховує часову перспективу прояву загроз та ризиків у 3-5 років,

- полягає у комплексному врахуванні всіх можливих ризиків з подальшим їх ранжуванням за імовірністю виникнення та характером наслідків,

- типізація ризиків для розробки системи заходів реагування, складання сценаріїв розвитку, формування матриць загроз та ризиків, розробки відповідних планів, прогнозів та стратегій стійкого розвитку країн,

- проведення оцінки на всіх рівнях (національному, регіональному та місцевому) із залученням до оцінювання не тільки відповідних урядових органів, однак й представників наукових та експертно-аналітичних установ, органів місцевого самоврядування, представників бізнесу та суспільства.

Однак, є певні країнові відмінності у механізмі організації системи оцінювання ризиків, які стосуються структури органів, специфіки оформлення результатів та ступеня відкритості доступу до них, пріоритетністю врахування ризиків тощо. Так, у Великобританії не існує єдиного урядового органу, що відповідає за проведення системи оцінювання ризиків, а до цього процесу залучені Офіс Кабінету Міністрів, Секретаріат з надзвичайних ситуацій, Об'єднаний комітет з питань Стратегії національної безпеки, Об'єднаний центр з питань оцінювання терористичної загрози, Центр з питань захисту інфраструктури, Національний центр з питань кібербезпеки та інші. Тоді як у Нідерландах створена та функціонує Мережа аналітиків у сфері національної безпеки, що включає 6 організацій, а саме [148]: Національний інститут суспільного здоров'я та довкілля при Міністерстві охорони здоров'я, соціального забезпечення і спорту Нідерландів; Центр досліджень і документації Міністерства юстиції і безпеки; Генеральна служба з питань розвідки та безпеки Нідерландів при Міністерстві внутрішніх справ; Нідерландська організація прикладних наукових досліджень; Нідерландський інститут міжнародних відносин «Clingendael»; Міжнародний інститут соціальних досліджень при Роттердамському Університеті Еразма.

Результатом оцінювання ризиків є розробка різних документів та звітів, наприклад, National Security Risk Assessment в Великобританії, що є додатком до Стратегії національної безпеки країни [207] та переглядається кожні два роки; Національний профіль ризиків [385], що складається один раз на 4 роки, починаючи з 2014 р., щорічне Сканування горизонту національної безпеки [332] у Нідерландах; Національний профіль ризиків, індивідуальні профілі ризиків у Новій Зеландії, що є основою Національної стратегії протидії лихам і надзвичайним ситуаціям [383]. Слід зазначити, що для більшості країн документи, що містять результати

національного оцінювання ризиків є закритими та мають обмежений доступ.

На основі узагальнення деяких світових практик оцінювання ризиків можна виділити певну послідовність етапів в системі оцінювання ризиків, чітка реалізація яких забезпечує високу ефективність функціонування системи оцінювання ризиків та виступає інструментом раннього виявлення та попередження загроз, стратегічного планування та забезпечення національної безпеки і стійкості (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Етапи оцінювання ризиків на національному рівні

Примітка: Складено автором на основі [145,148]

Представлена на рис. 3.1 послідовність оцінювання ризиків може застосуватися не тільки для національних економік, однак і для регіонів, галузей, сфер діяльності, що вимагатиме врахування регіональної, галузевої специфіки тощо.

У цілому в теорії оцінки ризиків послідовність етапів оцінки в загальному вигляді може бути такою: визначення внутрішніх та зовнішніх чинників, що збільшують чи зменшують ступінь певного виду ризику; аналіз виявлених чинників; оцінювання певного виду ризику; встановлення допустимого ступеня ризику; аналіз окремих операцій щодо обраного ступеня ризику; розробка заходів щодо зниження ступеня ризику [40]. Такий алгоритм здебільшого характерним є для оцінки індивідуального ризику та передбачає подальше агрегування результатів аналізу.

На міжнародному рівні оцінкою країнових ризиків займаються міжнародні інституції та приватні агентства, що застосовують певні методологічні підходи до комплексної оцінки ризиків, на основі яких формуються рейтинги країн світу за рівнем безпеки розвитку. Прикладами таких оцінок є:

Індекс BERI (BERI model or Business Environment Risk Index), що розраховується для 140 країн світу за участю 100 експертів 4 рази на рік, починаючи з 1972 р. За допомогою різних методів експертних оцінок, зокрема анкетування, на основі 15 оціночних критеріїв аналізуються усі сторони політичної та економічної ситуації в країні. Кожен із критеріїв має власну питому вагу із загальною сумою 100 балів, при цьому чим вище кількість зібраних балів, тим нижче ризик країни і тим вище економічна безпека держави [240];

Political and Country Risk, оцінка якого проводиться CRG для 118 країн світу на основі експертного оцінювання за категоріями: незначний, низький, середній, високий та включає прогнозні сценарії [407];

EuroMoney Country Risk (ECR) - це платформа економічних та політичних експертів, що надає оцінки в реальному часі за показниками, що стосуються економічних, структурних та політичних ризиків. Оцінки експертів (90% підсумкового рейтингу) у поєднанні із даними МВФ / Світового банку і інших міжнародних організацій створюють рейтинг ризику для 185 країн. ECR побудований на аналізі 23 індикаторів, які групуються в п'ять основних складових: чотири базуються на висновках експертів - це політичний ризик (35%),

економічний ризик (35%), структурний ризик (10%) та доступ до міжнародних ринків капіталу (10%) , п'ята група – це кількісні боргові індикатори (10%) [274];

Модель національних ризиків EIU (The Economist Intelligence Unit), що з 1997 р. застосовується для оцінки національних ризиків (за шкалою від 0 до 100) для 131 країни на основі 5 категорій показників: політичний ризик (10 показників політичної стабільності та політичної ефективності), економічна політика (11 показників грошово-кредитної, фіскальної, валютної, торговельної та регуляторної політики), структурні показники (10 показників, що оцінюють рівень доходів і заощаджень, волатильність ВВП, структуру боргу та сальдо поточного рахунку, рівень концентрації експорту, якість та своєчасність статистичних даних), макроекономічні ризики (12 показників, що фокусуються на стандартних показниках економічного циклу – темпи зростання реального ВВП, рівень інфляції, динаміка надходжень від експорту, реальний обмінний курс, волатильність валютного курсу), ризик ліквідності (18 показників, що відображають дисбаланси між активами та пасивами країни) [257].

Серед відомих інтегральних індексів, що застосовують для вимірювання рівня ризиків за країнами світу, є методика *International Country Risk Guide (ICRG)*, на основі якої розраховується комплексна оцінка країнового ризику, починаючи з 1980-х рр.. Інтегральний індекс ICRG включає 22 індикатори, що об'єднані у 3 субкатегорії ризиків: політичний, економічний та фінансовий.

Політичний ризик (PR, 100 балів) є порівняльною оцінкою рівня політичної стабільності країн, що оцінюються, та включаю такі компоненти: стабільність уряду, соціально-економічні умови, інвестиційний профіль, внутрішній конфлікт, зовнішній конфлікт, рівень корупції, рівень мілітаризації політичної сфери, релігійна напруженість, рівень закону та порядку, етнічна напруга, демократична відповідальність, рівень бюрократії. Економічний ризик (ER, 50 балів) оцінює сильні та слабкі сторони економічної системи країни, ґрунтуючись на припущенні, що в країнах, де сильні сторони економіки переважають слабкі, рівень економічного ризику низький і навпаки. Оцінюється на основі врахування 5 компонентів, серед яких: ВВП на душу, рівень реального зростання ВВП, рівень інфляції, рівень бюджетного дефіциту/профіциту відносно до ВВП, стан поточного рахунку платіжного балансу відносно ВВП. Фінансовий ризик (FR, 50

балів) є оцінкою фінансової спроможності та незалежності країни, зокрема вимірює здатність країни відповідати по своїх боргових зобов'язаннях. Вимірюється на основі 5 компонентів, до яких належать: рівень зовнішнього боргу відносно ВВП, платежі по зовнішньому боргу відносно експорту товарів та послуг, стан поточного рахунку платіжного балансу відносно експорту товарів та послуг, офіційні резерви в місяцях імпорту, стабільність валютного курсу.

Показники, що входять до компонентів політичного, економічного та фінансового ризиків, мають різну ступінь вагомості. Комплексна інтегральна оцінка країнового ризику (CPFER) здійснюється за формулою:

$$\text{CPFER (країна X)} = 0,5(\text{PR} + \text{FR} + \text{ER}) \quad (1)$$

$$0 \leq \text{CPFER} \leq 100$$

Чим ближче CPFER до 100, тим нижчий рівень ризику, та навпаки чим ближчий CPFER до 0, тим вищим є рівень ризику. Групування країн за рівнем ризику здійснюється на основі категоріальної шкали (табл. 3.1):

Таблиця 3.1

Оцінка рівня країнового ризику

Рівень ризику	Значення CPFER
дуже високий	$0 \leq \text{CPFER} \leq 49,9$
високий	$50,0 \leq \text{CPFER} \leq 59,9$
помірний	$60,0 \leq \text{CPFER} \leq 69,9$
низький	$70,0 \leq \text{CPFER} \leq 79,9$
дуже низький	$80,0 \leq \text{CPFER} \leq 100$

PRS group надає щомісячну та щорічну оцінку рівня ризику з 1984 р. по 140 країнам світу, в перелік яких входить й Україна [256]. На основі CPFER розробляються короткострокові (до 1 року) та середньострокові (до 5 років) прогнози рівня ризику за всіма компонентами, що дозволяє їх враховувати в оцінки безпекового середовища.

Комплексну змістовну оцінку ризикам глобального середовища щорічно надає *World Economic Forum*, публікуючи *Global risks Report* [313], що відображають зміни, що відбуваються у глобальному безпековому середовищі під впливом різних загроз. Всесвітній економічний форум розглядає ризики глобального безпекового середовища у 5 основних групах (економічні, соціальні, геополітичні, технологічні та екологічні), досліджуючи їх з позиції імовірності виникнення та ступеня впливу на стійкість економічного розвитку країн світу. Як показують результати *Global risks Report 2021* [311] домінуючими ризиками глобального

середовища є екологічні, що складають 40 та 50% відповідно за імовірність та ступенем впливу серед ТОП10 основних ризиків.

Аналіз динаміки глобальних ризиків безпекового розвитку ризиків світового розвитку за період 2012-2021 рр. свідчить про:

- посилення питомої ваги екологічних ризиків, на яких концентруються зусілля світового співтовариства (кліматичні проблеми, проблеми ресурсного забезпечення, посилення негативного антропогенного впливу, зменшення біорізноманіття тощо);

- зменшення ступеня впливу економічних ризиків, так якщо в 2012-2014 рр. серед основних ризиків названі фінансові дисбаланси, нерівність у розподілі доходів, безробіття, то останніми роками економічні ризиків серед топ10 відсутні;

- соціальні ризики, що пов'язані з поширення інфекційних захворювань, вперше за 10 років увійшли до топ 10 ризиків;

- посилення впливу технологічних ризиків, пов'язаних із втратою даних та можливими кібератаками, ризики надмірної цифровізації тощо;

- якщо з погляду ступеня впливу у 2012-2014 рр. фінансові кризи та їх наслідки пов'язували з основною загрозою світогосподарського розвитку, то у 2016-2018 рр. основною загрозою виступали геополітичні детермінанти, зумовлені ризиками використання зброї масового ураження, а у 2021 р. – ризики поширення інфекційних захворювань, що спричинено пандемією COVID19.

З точки зору методології виміру дослідження ВЕФ не дають кількісної оцінки рівня ризиків, однак дозволяють їх систематизувати та визначити індикатори, на основі яких можна вимірювати рівень ризиків.

На основі дослідження Global risks Report 2022 [313] було проведено систематизацію основних ризиків глобального безпекового розвитку та оцінено їх питому вагу в переліку основних виокремлених ризиків (37), а також ступінь впливу відносно позиції у рейтингу (табл. 3.2).

Отже, найбільшу питому вагу продовжують займати соціальні ризики, половина з яких входять до топ10 за ступенем впливу. Другою групою за кількістю є геополітичні ризика, однак за ступенем впливу вони не займають високих позицій в рейтингу. Рівні частки в рейтингу ризиків займають економічні та екологічні, однак екологічні мають більш високі позиції в рейтингу щодо ступеня впливу. Технологічні ризики хоч і

найменш чисельними, однак 40% з наведених в цій групі водять до топ10.

Таблиця 3.2

Систематизація глобальних ризиків безпекового розвитку країн світу

Групи ризиків	Ризик (місце в рейтингу, вагомість, характер прояву)
Економічні (16,2%)	<ul style="list-style-type: none"> ← Боргові кризи (6 місце, 13,8%, коротко-, середньостроковий) ← Тривала стагнація (16 місце, 6,9%, короткостроковий) ← «Бульбашки» активів (17 місце, 6,7% коротко-, середньостроковий) ← Колапс промисловості (25 місце, 4,1%, довгостроковий) ← Нестабільність цін (26 місце, 3,3%, середньостроковий) ← Незаконна економічна діяльність (32 місце, 2,5%, середньо-, довгостроковий)
Соціальні (27,0%)	<ul style="list-style-type: none"> ← Ерозія соціальної згуртованості (1 місце, 27,8%, коротко-, середньо-, довгостроковий) ← Криза засобів до існування (2 місце, 25,5%, середньостроковий) ← Погіршення психічного здоров'я (4, 23,0%, коротко-, середньо-, довгостроковий) ← Інфекційні захворювання (8 місце, 10,9%, короткостроковий) ← Негативні реакції щодо науки (10 місце, 9,5%, довгостроковий) ← Невдоволення молоді (14 місце, 7,1%, коротко-, середньостроковий) ← Колапс соціальної безпеки (18 місце, 6,2%, довгостроковий) ← Вимушена міграція (19 місце, 5,4%, довгостроковий) ← Збої громадської інфраструктури (24 місце, 4,2%, довгостроковий) ← Шкода здоров'ю через забруднення довкілля (34 місце, 1,9%, довгостроковий)
Геополітичні (21,6%)	<ul style="list-style-type: none"> ← Геоекономічні конфронтації (12 місце, 8,2%, коротко-, середньо-, довгостроковий) ← Розрив міждержавних відносин (15 місце, 7,0% середньо-, довгостроковий) ← Конкуренція за геополітичний ресурс (22 місце, 4,4% середньо-, довгостроковий) ← Міждержавний конфлікт (28 місце, 2,9% коротко-, середньо-, довгостроковий) ← Розпад держав (30 місце, 2,6%, середньо-, довгостроковий) ← Крах багатосторонніх відносин (32 місце, 2,2%, довгостроковий) ← Терористичні атаки (35 місце, 1,6%, коротко-, середньо-, довгостроковий) ← Зброя масового ураження (37 місце, 0,3%, коротко-, середньо-, довгостроковий)
Технологічні (13,5%)	<ul style="list-style-type: none"> ← Збої в системі кібербезпеки (7, 12,4%, коротко-, середньостроковий) ← Цифрова нерівність (9, 10,5%, короткостроковий) ← Несприятливі наслідки технічного прогресу (20, 5,3%, довгостроковий) ← Концентрація цифрових потужностей (23, 4,3%, короткостроковий) ← Збої в ІТ інфраструктурі (31, 2,4%, середньо-, довгостроковий)
Екологічні (16,2%)	<ul style="list-style-type: none"> ← Недієві заходи щодо покращення кліматичних змін (3, 25,4%, коротко-, середньо-, довгостроковий) ← Екстремальні погодні умови (5, 22,7%, коротко-, середньо-, довгостроковий) ← Втрата біорізноманіття (11, 8,4%, середньо-, довгостроковий) ← Антропогенні впливи на довкілля (13, 7,8%, середньо-, довгостроковий) ← Криза ресурсів (29, 2,7%, довгостроковий) ← Геофізичні катастрофи (36, 0,8%, довгостроковий)

Примітка: складено на основі [313]

Слід зазначити, що методика, що застосовується експертами ВЕФ, базується на застосуванні різних методів наукових досліджень, серед яких анкетування, аналіз, узагальнення, екстраполяція, систематизація, класифікація, ранжування та дозволяє визначати актуальні й прогнозовані тенденції глобального розвитку, однак при цьому не містить результатів порівняння прогнозованих ризиків із фактичними результатами за підсумками попередніх років, не передбачає визначення взаємозв'язків і впливів між різними глобальними ризиками, що відповідно не дозволяє оцінювати та прогнозувати можливості виникнення внаслідок цього нових ризиків і каскадних ефектів.

На національному рівні в Україні діє методика оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму, що є системою інформації для правоохоронних органів, підрозділу фінансової розвідки, фінансово-кредитних установ та дозволяє зрозуміти, чи відповідає чинне законодавство цілям системи протидії новим загрозам, чи є адекватною система моніторингу, чи є ефективною система правоохоронних органів. Ця методика максимально уніфікована зі стандартами врахування ризиків Міжнародного валютного фонду та Світового банку [96]. Відповідно до даної методики Державною службою фінансового моніторингу України проводяться відповідні дослідження, на основі яких публікуються звіти.

Так, в останньому Звіті про проведення національної оцінки ризиків 2019 р. визначено, що основними ризиками в системі відмивання коштів є низький рівень доходів населення, прояви тероризму та сепаратизму, незаконна економічна діяльність (в тому числі фіктивне підприємництво, шахрайство та ухилення від сплати податків), зростання організованої злочинності, високий обіг готівки, використання неприбуткових організацій з метою відмивання коштів та інші [51].

Що стосується методичного інструментарію оцінки, то методи оцінки ризиків можна поєднати в три групи: якісні, кількісні та комбіновані. Кількісні методи передбачають проведення розрахунків з використанням статистичних показників та інших кількісних вимірників, до них належать методи багатовимірної аналізу, методи побудови інтегральних показників, методи статистичного аналізу та моделювання, прийоми екстраполяції тощо. Якісні прийоми доповнюють кількісні методи оцінки та включають опитування, розробку анкет, побудову матриці ризиків та загроз, складання

структурно-логічних схем аналізу тощо. Комбіновані методи передбачають поєднання прийомів розрахунку похідних, комплексних статистичних показників (індексів) з відповідними експортними оцінками.

Систематизація методів оцінки ризиків залежно від вхідних умов та особливостей процесу загального оцінювання, а саме врахування імовірності, наслідків, рівня ризику тощо, представлена в національному стандарті ДСТУ ІЕС/ІСО 31010:2013 «Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризиків» [28], який складено та адаптований відповідно до міжнародного стандарту ІСО/ІЕС 31010:2019 Risk Management - Risk Assessment Techniques [336]. В даних документах серед використовуваних методів оцінювання ризиків виділяють такі, як методи дослідження небезпечних чинників і працездатності (HAZOP), аналізу небезпечних чинників і критичні точки контролю (HACCP), структурований метод «Що-якщо» (SWIFT), аналізу сценаріїв, аналізу першопричин, аналізу видів і наслідків відмов, аналізу причин і наслідків, імітаційне моделювання за методом Монте-Карло, Байєсова статистика і мережі Байєса, матричний метод «наслідок-імовірність», багатокритеріальний аналіз рішень (MCDA) та інші.

У рамках дослідження із урахуванням існуючих методик оцінки запропоновано модифікований підхід до вимірювання ризику безпекового розвитку країни, що дозволить надавати як кількісну оцінку рівня ризику, так і якісну. Запропонований підхід ґрунтується на наступному алгоритмі (рис. 3.2).

На *першому етапі* формуємо систему кількісних індикаторів ризику, що відображають результати (наслідки) подій у безпековому середовищі (або зміни умов функціонування).

З урахуванням існуючих підходів доцільним є максимально скорелювати індикатори ризику з глобальними детермінантами розвитку (табл. 3.2), отже, запропоновано їх класифікувати у 5 груп: економічний ризик, соціальний ризик, геополітичний ризик, технологічний ризик, екологічний ризик.

Система показників – індикаторів виміру економічного ризику включає 16 індикаторів, серед яких:

1. ВВП на душу населення, дол. США, що є вимірником рівня соціально-економічного розвитку, збільшення якого свідчить про зростання якості життя та добробуту населення, зменшення навпаки є свідченням спадної економічної динаміки та погіршенням умов розвитку економіки.

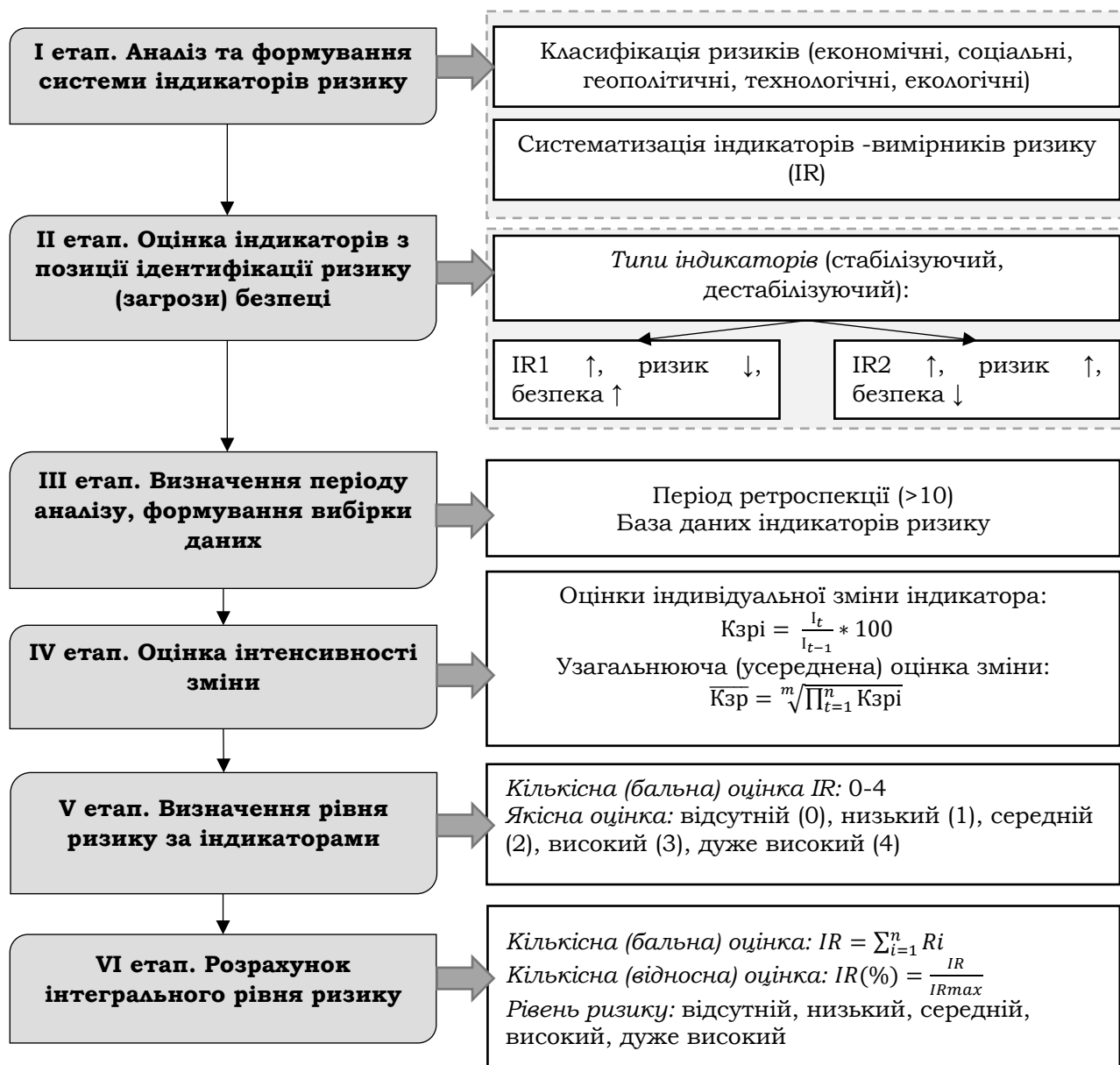

Рис. 3.2. Алгоритм оцінки рівня ризику безпеки розвитку

Примітка: розроблено автором

2. Співвідношення ВВП на душу населення країни відносно найбільш розвинених країн, зокрема для оцінки ризику України було взято коефіцієнт співвідношення ВВП на душу України до відповідного показника країн ЄС у %. Зростання даного показника є свідченням вирівнювання рівня розвитку країн, покращення рівня соціально-економічного добробуту.

3. Рівень інфляції (%), який відображає динаміку зміни споживчих цін. Відповідно, на помірному рівні 1-5% може оцінюватися як додатковий фактор стимулювання попиту та розвитку економіки в цілому, однак більше швидке зростання

може сигналізувати щодо появи ризиків, посилення загроз стійкості розвитку.

4. Рівень безробіття (%), зростання якого свідчить про наявність кризових тенденцій в економічному розвитку країн, зокрема погіршення ситуації на ринку праці, зниження доходів населення, зростання соціальної напруги у суспільстві.

5. Рівень тінізації економіки (% тіньового сектору у ВВП), суттєве значення якого за умови наявності тенденції збереження або подальшого зростання рівня для більшості країн світу є суттєвою загрозою стійкого економічного зростання.

6. Частка сировинного експорту (% до загального обсягу експорту) як показник якості структури експортного потенціалу країни, зокрема для України переважно сировинна орієнтація експорту є загрозою стійкості розвитку, бо не дозволяє максимально використовувати переваги від зовнішньоторговельної співпраці.

7. Частка високотехнологічного експорту (% до загального обсягу експорту) як індикатор технологічної якості експортної продукції, що відображає спроможності країни виробляти інноваційну продукцію, що користується попитом на світових ринках. Низька частка або наявність тенденції до зниження цієї частки є свідченням технологічної відсталості та загрозою стійкому економічному розвитку.

8. Індекс умов торгівлі (як співвідношення темпів зростання експортних та імпорتنих цін) є статистичною оцінкою ефективності участі країни у міжнародній торгівлі. Значення вище 100% та тенденція його зростання є свідченням покращення умов торгівлі для країни та свідчить про ефективне використання власних конкурентних переваг, навпаки, значення нижче 100% та тенденції його скорочення є свідченням погіршення умов торгівлі та може розглядатися як додаткові ризиків зниження ефективності зовнішньоторговельної співпраці.

9. Динаміка курсу національної валюти (відносно долару США, %) – критерій макроекономічної стабільності, знецінення національної валюти, наявність суттєвих коливань курсу є загрозами стійкого розвитку.

10. Рівень іноземного інвестування економіки (частка прямих іноземних інвестицій у ВВП, %) як індикатором здатності країни залучати іноземний капітал, бути привабливою для іноземних інвесторів, що створює можливості

для забезпечення стійкого економічного розвитку та залучення технологій та інновацій.

11. Рівень внутрішнього інвестування (частка валового нагромадження основного капіталу в ВВП, %) як критерій здатності країни інвестувати в забезпечення власного економічного зростання. Значення нижче 15% є критично небезпечним, значення вище 25% свідчить про зростання можливостей щодо технологічного оновлення та модернізації економічного розвитку. Тенденція щодо скорочення цієї частки може ідентифікувати послаблення інвестиційної складової економічного розвитку, що є загрозою стійкості у середньо- та довгостроковій перспективі.

12. Рівень технологічності розвитку (частка середньо- та високотехнологічного сектору в промисловості, %) як індикатор якості технологічної структури виробництва, критерій промислової конкурентоспроможності, зростання якого свідчить про удосконалення якості структури виробництва, впровадження технологічних інновацій, виникнення можливостей для забезпечення сталого промислового розвитку.

13. Рейтинг (бал) країни за індексом глобальних інновацій, що вимірює інноваційну конкурентоспроможність, відповідно більш високі позиції та тенденція посилення позицій є свідченням зростання можливостей стійкого економічного розвитку.

14. Рейтинг (бал) країни за індексом глобальної конкурентоспроможності, що вимірює рівень конкурентних переваг країн в системі глобальних економічних відносин.

15. Рівень зовнішнього боргу (% до ВВП) як один з індикаторів, що застосовується у світовій практиці в якості вимірника рівня заборгованості країни, та відповідно зростання якого свідчить про підвищення зовнішньоборгового навантаження та порушує стійкість розвитку.

16. Рівень внутрішнього боргу (% до ВВП) виступає вимірником рівня внутрішньої заборгованості, зростання також є загрозою стійкості.

Система показників – індикаторів виміру соціального ризику включає 8 індикаторів, серед яких:

1. Рівень доходу на душу населення, дол. США, що є показником якості життя населення, за умови спадної динаміки свідчить про погіршення умов забезпечення соціальної безпеки.

2. Співвідношення рівня доходу на душу населення країни відносно найбільш розвинених країн, зокрема для оцінки

ризикі України було взято коефіцієнт співвідношення рівня доходу на душу України до відповідного показника країн ЄС у %.

3. Рівень бідності (одним з індикаторів є частка населення, що витрачає на день не більше 3,2 дол. США), суттєвий рівень або наявність тенденції його зростання є ризиком соціальної безпеці, бо свідчить про погіршення добробуту та умов життя населення.

4. Децильна диференціація доходів (коефіцієнт – співвідношення рівня доходів 10% найбагатшого населення до рівня доходів 10% найбіднішого населення країни) є критерієм диференціації та нерівномірності якості та умов життя. Зростання показника посилює ризики безпеці.

5. Рівень старіння населення (частка населення у віці понад 65 років у загальній чисельності населення, %) є індикатором демографічної безпеки, відображує рівень демографічного старіння нації. Наявність тенденції до зростання (особливо за умови перевищення 12% порогу) створює додаткові навантаження на систему соціального забезпечення та захисту, послаблює трудоворесурсний потенціал тощо.

6. Рівень навантаження на працездатне населення (співвідношення частки населення у віці понад 65 років до числа працездатного населення), зростання якого створює загрозу стійкості соціально-економічного розвитку

7. Рівень безробіття молоді (частка осіб у віці 15-24 роки в структурі економічно активного населення), зростання якого свідчить про негативні тенденції в формуванні трудового потенціалу країни, неефективність державної політики в сфері освіти, професійної підготовки та працевлаштування молоді.

8. Втрати людського капіталу України від трудової міграції, оцінюються за прийнятими в міжнародній практиці критерієм, за яким такі втрати дорівнюють величині, що у 10 разів більша за показник ВВП на душу населення країни, розрахованого за паритетом купівельної спроможності [51, с.24-25].

Щодо групи індикаторів геополітичного ризику, то їх особливістю є те, що більшість з них не мають кількісного виміру та не відображаються у формі статистичних показників, а переважно є експертними оцінками. Такі вимірники описують рівень політичної стабільності, ступінь довіри населення до уряду та інших державних інститутів, рівень корупції, наявність внутрішніх протистоянь та конфліктів,

наявність зовнішність конфліктів, у тому числі й військових, рівень демократії, рівень злочинності та ступінь довіри до судово-правової системи тощо.

Індикатори технологічного ризику вимірюють рівень та наслідки діджиталізації економічного розвитку, до них відносять: частка ІТ послуг в економіці, в обсягах експорту та імпорту; ступінь забезпечення населення Інтернет та мобільним зв'язком; наявність та рівень розвитку ІТ інфраструктури; частка електронних послуг в банківській сфері, сфері державного управління тощо; індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index – NRI), індекс ефективності впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ICT Development Index) тощо.

Індикатори екологічного ризику вимірюють зміни, що відбуваються у підсистемах навколишнього середовища під впливом антропогенної діяльності та викликають кліматичні зміни, призводять до порушення балансів у екосистемах, призводять до природних катастроф тощо. Основну частку таких індикаторів складають саме показники, пов'язані з антропогенної діяльністю, серед яких: рівень техногенного навантаження, енергоємність та енергоефективність, питома вага відновлювальної енергетики, екологічна стійкість, якість повітря і води, поводження із відходами, ефективність використання ресурсів та інші [30].

На другому етапі проводимо класифікацію виокремлених індикаторів ризику з точки зору того, як зміна (динаміка) кожного сигналізує відносно посилення або послаблення небезпеки (загроз стійкості економічного розвитку).

Так, індикатор типу R1(стабілізуючий) – це певний показник, збільшення значень якого свідчить про зростання рівня стійкості та безпеки розвитку, а отже, знижує рівень ризику та навпаки. індикатор типу R2 (дестабілізуючий) – це такий показник, збільшення значень якого викликає погіршення умов для забезпечення безпекового розвитку та відповідно посилює ризику (табл. 3.3). Тип індикатору в подальшому впливатиме на розрахунок інтегрального рівня ризику.

На *третьому етапі* визначаємо період часу для проведення аналізу. В дослідженні обрано період ретроспекції в 10 років (2012-2021 рр.). Також необхідно формувати систему статистичних даних (з індикаторів ризику), на основі кількісного виміру яких можливо здійснити відповідну оцінку ризику.

Класифікація індикаторів ризику

Показник	Індикатор типу R1 (I_{R1})	Індикатор типу R2 (I_{R2})
Характер прояву	$I_{R1} \uparrow$, ризик \downarrow , безпека \uparrow $I_{R1} \downarrow$, ризик \uparrow , безпека \downarrow	$I_{R2} \uparrow$, ризик \uparrow , безпека \downarrow $I_{R1} \downarrow$, ризик \downarrow , безпека \uparrow
Види показників	ВВП на душу, співвідношення ВВП на душу України до показника країн ЄС, частка високотехнологічного експорту, індекс умов торгівлі, рівень внутрішнього та зовнішнього інвестування, рівень інноваційності, рівень конкурентоспроможності, рівень доходу на душу,	Рівень інфляції, рівень безробіття, рівень тінізації, частка сировинного експорту, валютний курс, рівень зовнішнього та внутрішнього боргу, рівень бідності, диференціація доходів, рівень старіння, рівень демографічного навантаження, рівень безробіття молоді, втрати країни від міграції

Примітка: розроблено автором

На *четвертому етапі* оцінюємо інтенсивність динаміки, шляхом розрахунку відповідних ланцюгових коефіцієнтів зростання/зменшення індикаторів ризику ($K_{зрі}$):

$$K_{зрі} = \frac{I_t}{I_{t-1}} * 100 \quad (2)$$

Проводимо узагальнюючу оцінку інтенсивності змін за аналізований період шляхом розрахунку середнього геометричного коефіцієнту динаміки $\overline{K_{зр}}$:

$$\overline{K_{зр}} = \sqrt[m]{\prod_{t=1}^n K_{зрі}} \quad (3)$$

Де m – число ланцюгових коефіцієнтів ($m=n-1$)
 n – число періодів часу.

На *п'ятому етапі* застосовуючи запропоновану шкалу визначення рівня ризику здійснюємо перерахунок отриманих коефіцієнтів в відповідно кількісну та якісну оцінку ризику (табл. 3.4).

Графічно відмінності між ідентифікацією та вимірюванням рівня ризику для різних типів індикаторів (R1 та R2) представлено на рис. 1.4.

Шкала оцінки рівня ризику безпекового розвитку

Оцінка ризику		Ступінь впливу на стан безпеки	Алгоритм перерахунку (тип R1) Кі	Алгоритм перерахунку (тип R2) Кі
Якісна	Кількісна (бальна) Ri			
Відсутній	0	Мінімальний	$K_{зр\ i} > \overline{K_{зр}}$	$K_{зр\ i} < \overline{K_{зр}}$
Низький	1	Прийнятний	$1 < \frac{\overline{K_{зр}}}{K_{зр\ i}} < 1,25$	$1 < \frac{K_{зр\ i}}{\overline{K_{зр}}} < 1,25$
Середній	2	Помірний	$1,25 \leq \frac{\overline{K_{зр}}}{K_{зр\ i}} < 1,5$	$1,25 \leq \frac{K_{зр\ i}}{\overline{K_{зр}}} < 1,5$
Високий	3	Неприйнятний	$1,5 \leq \frac{\overline{K_{зр}}}{K_{зр\ i}} < 1,75$	$1,5 \leq \frac{K_{зр\ i}}{\overline{K_{зр}}} < 1,75$
Дуже високий	4	Катастрофічний	$\frac{\overline{K_{зр}}}{K_{зр\ i}} \geq 1,75$	$\frac{K_{зр\ i}}{\overline{K_{зр}}} \geq 1,75$

Примітка: розроблено автором

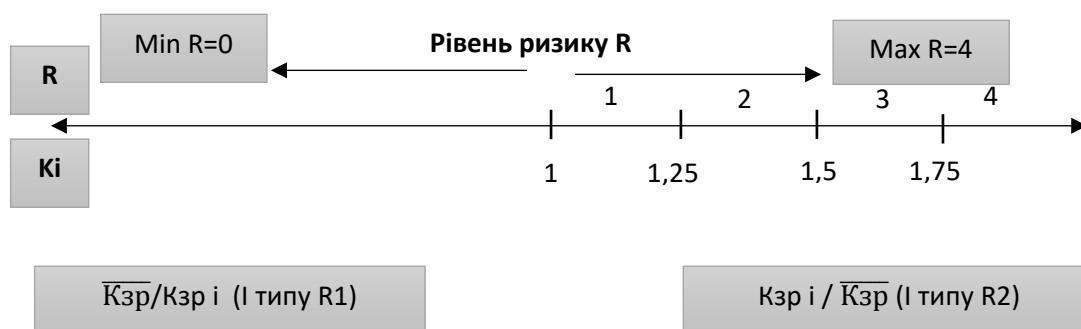

Рис. 3.3. Алгоритм визначення кількісної (бальної) оцінки рівня ризику

Примітка: розроблено автором

Розрахунок інтегрального (сумарного) рівня ризику **IR** за системою індикаторів здійснюється за формулою:

$$IR = \sum_{i=1}^n Ri \quad (4)$$

Окрім кількісної бальної оцінки ризику можна розрахувати відносний рівень ризику у відсотках IR(%):

$$IR(\%) = \frac{IR}{IR_{max}} \quad (5)$$

На основі отриманої відносної оцінки з урахуванням запропонованої шкали (табл. 3.5) можна отримати якісну оцінку рівня ризику, що дозволяє охарактеризувати його рівень.

Таблиця 3.5

Шкала інтегрального відносного рівня ризику

Рівень ризику	IR(%)
Відсутній	$IR(\%) = 0$
Низький	$0 < IR(\%) < 25$
Середній	$25 \leq IR(\%) < 50$
Високий	$50 \leq IR(\%) < 75$
Дуже високий	$IR(\%) \geq 75$

Примітка: розроблено автором

Таким чином, запропоновано методичний інструментарій оцінки рівня ризику безпекового розвитку, що дозволяє надати кількісну та якісну оцінку умовам стійкого розвитку країни з позиції впливу ризиків та загроз.

До *переваг* запропонованого інструментарію можна віднести такі:

- має комплексний характер, бо базується на попередній систематизації груп ризиків відповідно до їх характеру та напрямку впливу;

- в оцінці враховані такі індикатори ризику, що мають кількісний характер виразу, отже підвищується рівень об'єктивності наданих оцінок;

- передбачає можливість адаптації до умов безпекового середовища, тобто дозволяє включати додаткові індикатори ризику або виключати ті, що не є визначальними з позиції об'єкту, що оцінюється;

- ризик вимірюється з точки зору ступеня інтенсивності (суттєвості) зміни значень відповідних індикаторів ризику, при цьому чим більше відхилення темпу зміни від середніх рівнів індикаторів, тим більшим є прояв ризику та вплив загрози на безпеку розвитку.

Втім, можна виокремити деякі «вузькі місця» методу, що потребують подальшого дослідження:

- зміна складу індикаторів може змінювати підсумкову оцінку ризику та відповідно приводити до результатів, що не можуть бути зіставлені, отже вимагатиме постійних перерахунків із врахуванням змін;

- обраний інтервал ретроспекції для аналізу впливатиме на визначення середнього рівня інтенсивності динаміки (середнього коефіцієнту зростання), що відповідно відобразиться на величині відхилень, на яких базується бальна та якісна оцінка рівня ризику, в результаті підсумкові оцінки можуть суттєво відрізнятись.

При тому даний недолік можна скоректувати, якщо застосовувати не сталий період ретроспекції (незмінний для всього періоду аналізу), а змінний (наприклад, для кожного наступного періоду часу зміщувати його на кожен наступний рівень).

- відсутність певних даних або неможливість спрогнозувати включені індикатори ризику внаслідок високого ступеня нестабільності зовнішнього середовища ускладнюють процедуру оцінювання за алгоритмом і вимагають додаткових уточнень, врахувань тощо.

Практичне застосування розробленого інструментарію дозволить провести оцінювання ризиків безпекового розвитку України на основі системного вивчення впливу індикаторів-вимірників ризику та виокремити рівень інтегрального ризику. Моніторинг ризиків на основі запропонованого алгоритму дозволить визначати та корегувати заходи щодо адаптації або мінімізації впливу задля забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку. Методика дозволяє також застосовувати прогнозування рівня ризику та розробки відповідних сценаріїв прояву ризиків, що дозволить визначати напрями посилення стійкості економічного розвитку країни на майбутню перспективу.

3.2. Інтегральна оцінка економічного ризику безпеки розвитку України

Відповідно до Стратегії економічної безпеки України на період до 2025р. [134] протягом останніх 10 років (2010-2019 рр.) умови розвитку країни не забезпечували здатність відстоювати власні національні економічні інтереси, зокрема інтегральний рівень економічної безпеки в середньому варіювався в межах 44-49%, що відповідно до затверджених Міністерством економіки України Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [124] оцінюється як незадовільній.

Відповідно до розрахунків Міністерства економіки України [124] на рис. 3.4 наведена динаміка інтегрального індексу безпеки та в розрізі окремих субскладових (компонентів) безпеки. Зазначені індекси безпеки є адаптованими до національних особливостей безпекового середовища України та враховують загрози та ризики внутрішнього та зовнішнього характеру, специфічні для умов безпекового розвитку саме України.

Інтегральний рівень безпеки за весь період часу знаходиться на незадовільному рівні. У небезпечній зоні перебуває інноваційно-інвестиційна безпека, що має найнижчі оцінки (31% у 2020 р.). фінансова та демографічна безпеки (40% у 2020 р.). На незадовільному рівні також такі компоненти, як макроекономічна безпека (43% у 2020 р.), енергетична (49%), зовнішньоекономічна (44%), виробнича (54%), соціальна (56%). Тільки продовольча безпека серед решти компонентів характеризується оптимальним рівнем, що вище 80% та за даними 2020 р. складає 85%.

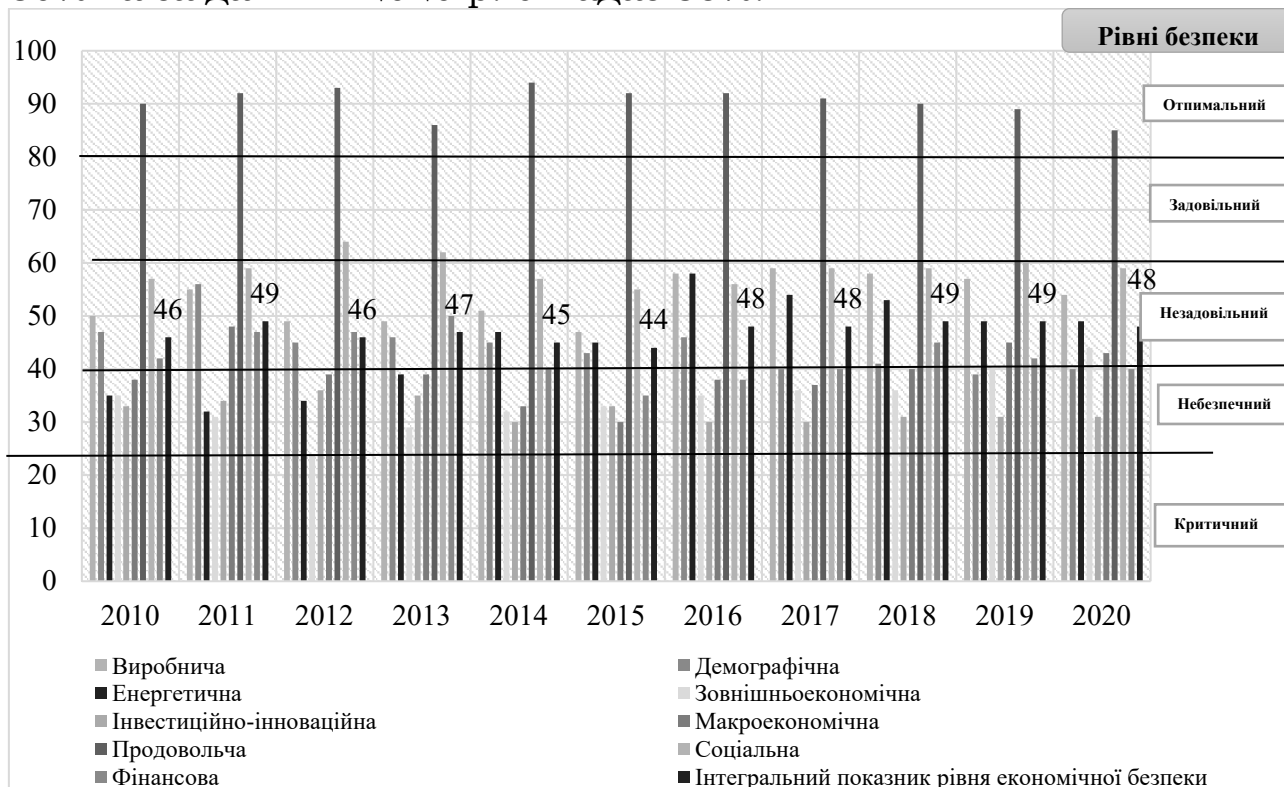

Рис. 3.4. Динаміка рівня економічної безпеки України в цілому та в розрізі складових за період 2010-2020 рр.

Примітка: побудовано автором за [124]

Як показав проведений аналіз динаміки індексів безпеки, результати якого систематизовано в таблиці 3.6, ситуація є практично незмінною протягом аналізованого періоду часу, що й зазначається в Стратегії, що збереження на низькому рівні всіх складових економічної безпеки обумовлює збереження високих ризиків прояву масштабних дестабілізційних явищ в економічному розвитку у довгостроковій перспективі.

За аналізований період інтегральний показник рівня економічної безпеки збільшився лише на 2 в.п., в середньому зростаючи на 0,43% щорічно з максимальним значенням показника у 2019 р. (49%, що на 4% менше мінімального

значення у 2015 р. 44%), однак при цьому стан безпеки зберігається на незадовільному рівні.

Таблиця 3.6

**Аналіз зміни показників рівня безпеки України
за період 2010-2020 рр.**

Складова безпеки	Мінімальне значення (рік)	Максимальне значення (рік)	Середнє значення	Абсолютна зміна (2010-2020 рр.)	Середній приріст, п.п.	Середній темп приросту, %
Виробнича	47 (2015)	59 (2017)	53	4	0,4	0,77
Демографічна	39 (2019)	56 (2011)	44	-7	-0,7	-1,60
Енергетична	32 (2011)	58 (2016)	45	14	1,4	3,42
Зовнішньоекономічна	24 (2012)	44 (2020)	34	9	0,9	2,31
Інвестиційно-інноваційна	30 (2017)	36 (2012)	32	-2	-0,2	-0,62
Макроекономічна	30 (2015)	48 (2011)	39	5	0,5	1,24
Продовольча	85 (2020)	94 (2014)	90	-5	-0,5	-0,57
Соціальна	55 (2015)	64 (2012)	59	2	0,2	0,35
Фінансова	35 (2015)	50 (2012)	42	-2	-0,2	-0,49
Інтегральний показник рівня економічної безпеки	44 (2015)	49 (2019)	47	2	0,2	0,43

Примітка: розраховано автором

Серед субскладових, значення яких покращились, слід зазначити: енергетичну безпеку, рівень якої за період 2010-2020 рр. збільшився на 14 в.п., зростаючи в середньому щорічно на 3,24%; зовнішньоекономічну безпеку, рівень якої зріс на 9 в.п., з середньорічною зміною у 2,31%; макроекономічну безпеку, оцінка рівня якої покращилася на 5 в.п. з щорічним середнім зростанням у 1,24% та соціальну безпеку, що змінилася несуттєво лише на 2 в.п. До компонентів безпеки, рівень яких навпаки зменшився, належать демографічна безпека, оцінка стану якої погіршилася на 7 в.п., щорічно в середньому зменшуючись на 1,6%; продовольча безпека, рівень якої зменшився за період на 5 в.п. та інноваційно-інвестиційна та фінансові складові безпеки, рівень яких погіршився на 2 в.п. Найбільша різниця в максимальній та мінімальній оцінках рівня характерна для таких складових, як енергетична безпека (26 в.п.), зовнішньоекономічна (20 в.п.), макроекономічна (18 в.п.) та демографічна (17 в.п.).

Найнижчим середнім за аналізований період рівнем безпеки характеризується саме інноваційно-інвестиційна

компонента (32 в.п.), що є свідченням низької інвестиційної привабливості та невисокого рівня інноваційної орієнтованості процесів інвестування. При цьому основними викликами та загрозами виступають відсутність сприятливих умов для залучення інвестицій та реінвестування; неефективна структура інвестування та недосконала інвестиційна політика держави; незадовільний стан інноваційної та науково-дослідної інфраструктури, невисокий рівень інвестування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності тощо.

Також найбільш низький середній рівень безпеки є за зовнішньоекономічною складовою (34 в.п.), що зумовлено низькою конкурентоспроможністю вітчизняного виробництва, значною часткою сировинного експорту, несприятливою кон'юнктурою на світових ринках основної експортної продукції, змінами в географічній структурі поставок тощо. Основні виклики та загрози при цьому пов'язані з недостатніми темпами диверсифікації торговельних потоків України для забезпечення її міцних конкурентних позицій на світовому ринку; збереженням достатньої питомої ваги російської федерації в торгівлі, втратами, що викликані веденням військових дій на території України; неефективною структурою торговельних потоків з сировинною орієнтацією в експорті та високотехнологічною структурою імпорту; із превалюванням в експорті сировини, а в імпорті - високотехнологічної продукції; збереженням високої кількості протекціоністських заходів щодо українських товарів та обмеженість доступу товарів та послуг на ринок ЄС тощо.

У цілому, основні вразливості української економіки, що напряду витікають з ризиків стійкості та безпеки розвитку та унеможливають підвищення рівня безпеки такі: дисбаланси фінансової системи та макроекономічні диспропорції, дефіцит фінансових ресурсів, втрати державного бюджету, низька конкурентоспроможність національної економіки, недостатня захищеність національної економіки, недостатність і ресурсна орієнтованість інвестицій, втрата науково-технічного потенціалу, депопуляція, низький рівень добробуту населення, несприятливі умови для підтримки здорового способу життя, зниження культурного рівня й погіршення емоційного стану населення, системні вади у сфері охорони навколишнього природного середовища, недостатній контроль з боку держави за дотриманням біобезпеки, системні вади у сфері енергетичної безпеки, непослідовність і незавершеність реформ, низька

ефективність органів державної влади, корупція тощо [132,147].

На основі запропонованого в п.3.1 методичного інструментарію проведемо оцінку ризиків безпекового розвитку України. В таблиці А.1 додатку А представлені індикатори оцінки економічного ризику в динаміці за період 2012-2021 рр.

Україна у світовій економіці залишається країною з низьким рівнем соціально-економічного розвитку, так у 2021 р. ВВП на душу становить 4835,6 дол. США за даними Світового банку, що на 20,7% більше порівняно з 2012 р., починаючи з 2015р. показник характеризується зростаючою динамікою (збільшився в 2,28 р.). При цьому порівняно з середнім рівнем ВВП на душу країн ЄС, що складає 38234 дол. США на душу, залишається у майже 8 разів меншим. Як показав розрахунок рівня співвідношення, рівень соціально-економічного розвитку України залишається на відмітці 12% від середнього по країнах ЄС, при чому порівняно з 2012 р. ситуація майже не змінилася, позитивним моментом є зменшення розриву з 7% у 2015 р. до 12,6% у 2020 р.

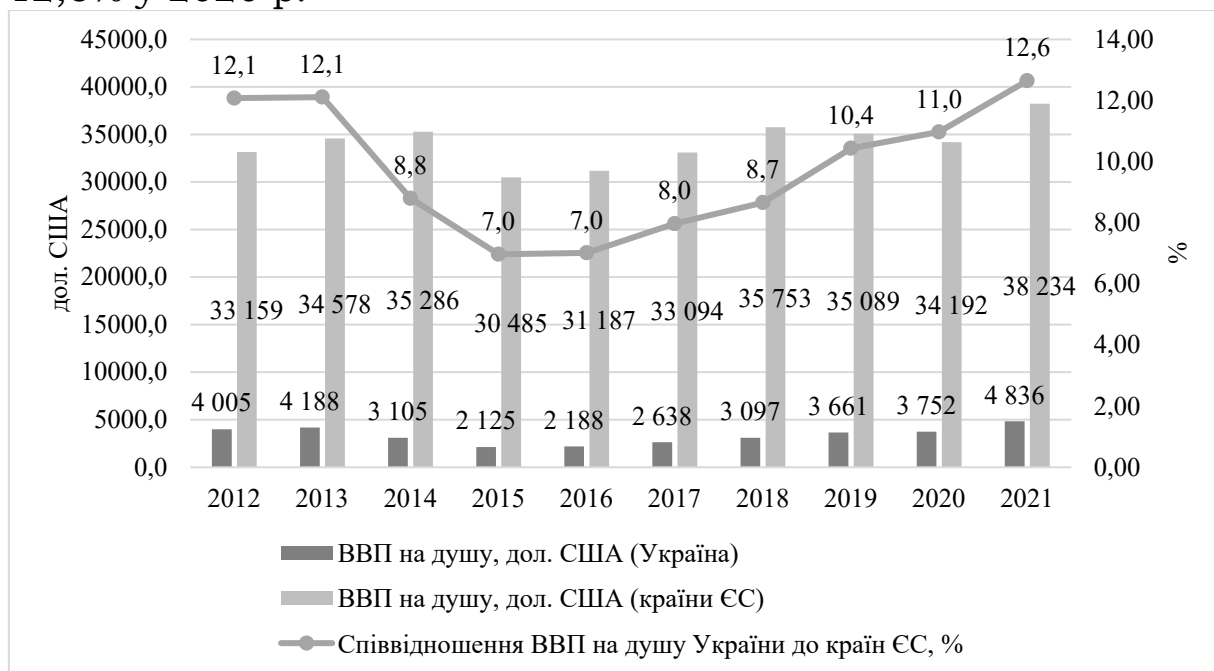

Рис. 3.5. Динаміка показника ВВП на душу України та країн ЄС

Примітка: побудовано автором за даними [190]

З урахуванням того, що українська економіка зростає в середньому на 2-3 % на рік, тоді як зростання світової економіки становить 3,7-3,9 %, а країн, що розвиваються, - у середньому 4,8-5,0%, окремих країн - 8-10 % [473], для країни є

ризик збереження постійного відставання від рівня розвитку європейських країн та світу в цілому.

Щодо динаміки рівня інфляції, то порівняно з рівнем 2015 р. у 48,7% протягом 2016-2021 рр. інфляція зберігається на помірному рівні у діапазоні 2,7% (2020р.) – 14,4% (2017 р.). Це пов'язано із впровадженням режиму інфляційного таргетування Національним банком України [41], що дозволяє знизити її рівень та ступінь волатильності, як це також успішно застосовується в 41 країні світу. Однак, якщо порівнювати з рівнем інфляції в країнах ЄС (складає 2,55%), то в Україні показник є в 4 рази вищим.

Рівень безробіття за даними МОП у 2020 р. складає 8,88% (в середньому за період 2012-2021 рр. 8,7%, максимальний рівень 9,5% у 2017 р.), що є близьким до середнього рівня країн ЄС (8,83%) та нижчим у окремі періоди часу. Такий рівень за оцінками НБУ близький до природнього (8,5%) буде підтримуватися зростанням економічної активності з одного боку та з іншого боку може зростати у зв'язку з подальшим зростанням рівня витрат бізнесу на оплату праці.

Наступний індикатор – рівень тінізації економіки, що для України, так як і для решти країн світу є одним з основних ризиків стійкості економічного розвитку. Для української економіки високий рівень тіньової економіки зумовлює недоотримання бюджетом податків, викривлення конкурентного механізму, посилення корупційних схем у суспільстві, як наслідок, знецінення довіри до державних інституцій [38].

У міжнародних дослідженнях для вимірювання та порівняння між країнами світу рівня тіньової економіки використовується метод MIMIC (the Multiple Indicators and Multiple Causes method), запропонований Ф. Шнейдером [375].

У таблиці 3.7 наведений порівняльний аналіз рівня тінізації економіки України порівняно з деякими європейськими країнами за методом MIMIC.

Розмір тіньової економіки України оцінюється в 50% її ВВП, при цьому показник зберігається протягом аналізованого періоду на такому високому рівні, у 2021 р. порівняно з 2012 р. показник виріс на 6,5%. Розмір тіньової економіки України майже в 2 рази вищий за середній показник по ЄС, який на відміну від українського має тенденцію до скорочення (за період 2012-2021 рр. скоротився на 9,7%). Слід однак зазначити, що процеси тінізації економіки в країнах ЄС є нерівномірними, зокрема в «старих» країнах-членах ЄС,

зокрема Німеччині, Франції, Австрії, цей показник не перевищує 13%, тоді як в країнах останніх хвиль розширення (Центральна, Східна Європа), зокрема в Польщі, Литві, Латвії, Болгарії рівень тіньової економіки перевищує 20%, найбільшим він є в Болгарії (32,4% у 2021 р.), однак це також майже двічі менше за показник України.

Таблиця 3.7

Рівень тіньової економіки деяких країн ЄС та України

Країна	2012	2014	2016	2017	2019	2020	2021	Зміна за період, %
Україна	47,0	46,7	47,0	47,1	47,2	47,8	50,0	6,5
ЄС (28)	19,3	18,6	17,9	17,3	16,3	17,9	17,4	-9,7
Німеччина	12,5	11,6	10,8	10,4	8,5	10,4	10,0	-19,8
Франція	10,8	10,8	12,6	12,8	12,4	13,6	13,1	21,5
Австрія	7,6	7,8	8,2	7,8	6,1	7,2	6,9	-9,2
Польща	24,4	23,5	23,0	22,2	20,7	22,5	22,0	-9,8
Чехія	16,0	15,3	14,9	14,1	13,1	14,2	13,9	-13,0
Литва	28,5	27,1	24,9	23,8	21,9	23,1	22,9	-19,6
Латвія	26,1	24,7	22,9	21,3	19,8	20,9	20,2	-22,5
Болгарія	31,9	31,0	30,2	29,6	30,1	32,9	32,4	1,6

Примітка: складено автором на основі [340,431]

Ще одним фактором, що є викликом щодо стійкого розвитку та відповідно посилює ризики, є сировинна орієнтація зовнішньоторговельної діяльності та низький технологічний рівень виробництва та експорту, що посилює рівень залежності від імпорту технологій та інновацій (рис. 3.6).

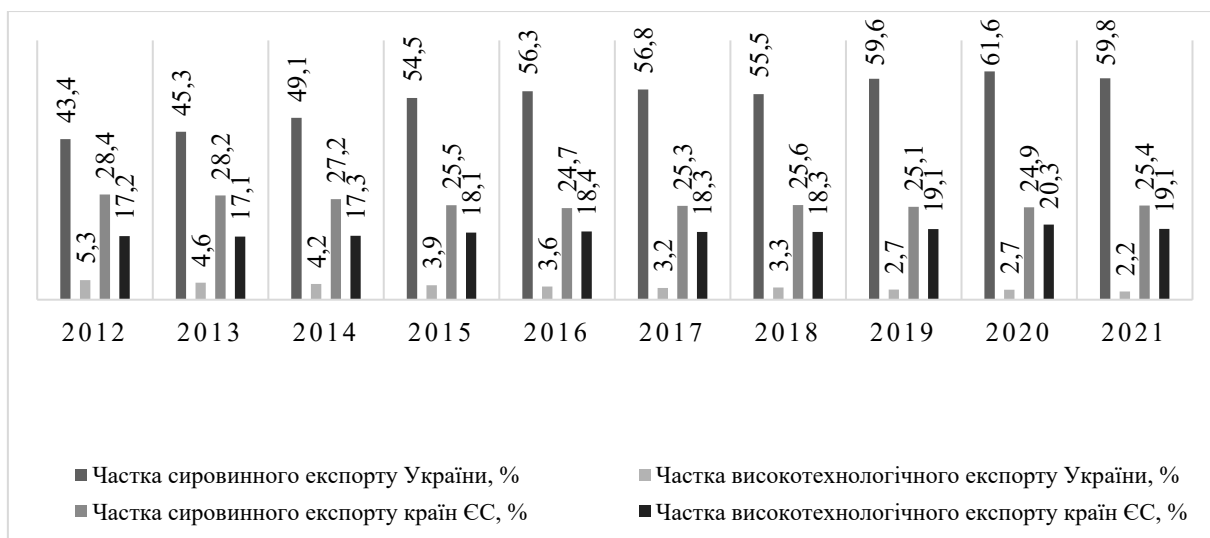

Рис. 3.6. Динаміка питомої ваги сировинного та високотехнологічного експорту України та країн ЄС, %

Примітка: складено автором на основі [37,459]

Як наслідок, наявна незмінна сировинна-індустріальна орієнтації країни, що підсилюється зовнішніми військово-політичними аспектами у відносинах з росією, гальмує зростання рівня економічного розвитку та зменшує доходи суб'єктів економічної діяльності.

60% українського експорту – це сировинна, порівняно з показником по країнах ЄС, що складає 25,4% (2021 р.) з одного боку, а з іншого, якщо питома вага сировинного експорту в країнах ЄС скорочується, а саме з 28,4% у 2012 р. до 25,4% у 2021 р., то для України навпаки простежується тенденції зростання частки сировинного експорту з 43,4% у 2012 р. до 59,8% у 2021 р. Високотехнологічний експорт України займає лише 2,2% на відміну від 19,4% в країнах ЄС за даними 2021 р. При цьому умови торгівлі для України є несприятливими та мають негативну тенденцію до погіршення. Так, індекси умов торгівлі за період 2012-2020 рр. є меншими за 100% та характеризуються загальною тенденцією до зменшення, так якщо у 2012 р. даний індекс складав 94,85%, то в 2020 р. досяг рівня 88,58%, зменшившись на 6,27%.

Негативним чинником, що посилює ризики, є девальвація курсу національної грошової одиниці (у 2012 р. середньорічний курс гривні до долара США складав 7,99 грн. за дол. США, у 2015 р. – 21,84 грн. за дол. США, у 2021 р. – 26,96 грн. за дол. США), що в свою чергу посилює рівень нестабільності, викликає загрози зменшення реальних доходів, оцінених в національній валюті, доходів домогосподарств та бізнесу, знижує їх купівельну спроможність, а також посилює недовіру та негативні економічні очікування.

Відсутність сприятливих умов для залучення інвестицій обумовлює низькі показники рівня інвестування економіки, як внутрішнього, так і зовнішнього (рис. 3.7).

Починаючи з 2016 р. частка валового нагромадження у ВВП зменшалася на 13,69% з 21,73% у 2016 р. до 7,51% у 2020 р. (який є двічі нижчим за критично небезпечний рівень у 15%). Для порівняння для країн ЄС у 2020 р. ця частка складає 22,08%, що майже втричі більше, та у 2012-2020 рр. коливається в межах 20-23%. Рівень накопичених обсягів прямих іноземних інвестицій зменшився з 51,1% у 2017 р. до 33,48% у 2020 р., тоді як у країнах ЄС в середньому ці обсяги становлять 77,88% ВВП (2020 р.) та мають стійку динаміку до зростання рівня. Такі закономірності посилюють

нестабільність, унеможливають забезпечення засад стійкого зростання.

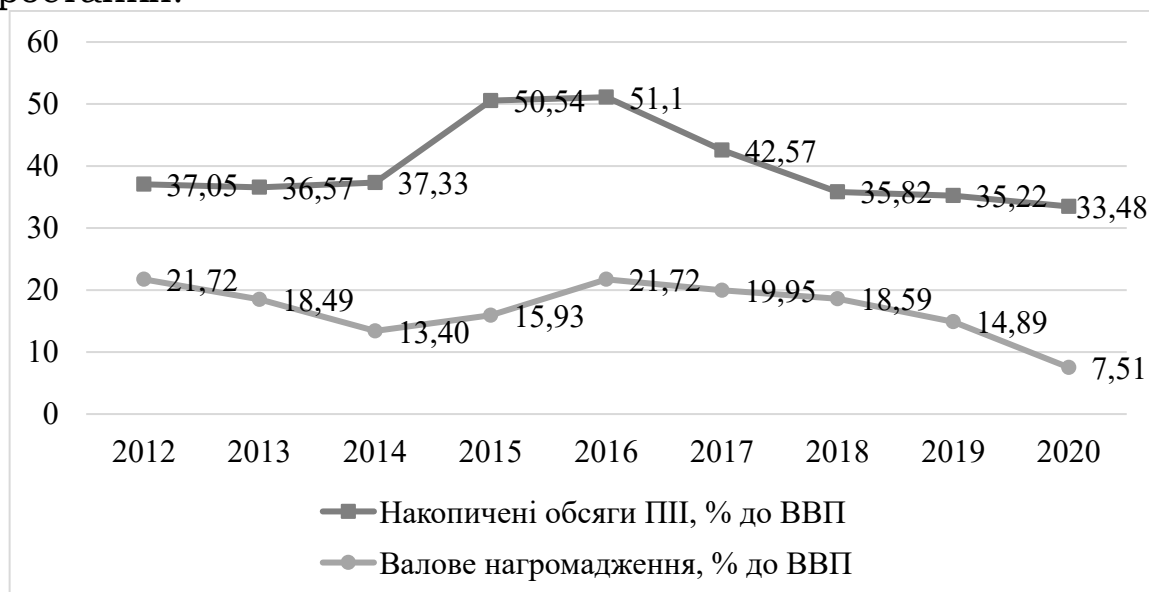

Рис. 3.7. Динаміка рівня інвестування економіки України

Примітка: складено автором на основі [37]

В цілому для української економіки характерним є низький технологічний рівень виробництва, так частка середньо- та високотехнологічного сектору у виробництві дорівнює 28% (2019 р.), що на 7% менше рівня 2010 р. (34,95%), тоді як для країн ЄС в середньому ця частка складає 41,1% (2019 р.). Низька конкурентоспроможність та невисокий рівень інноваційного розвитку також є викликами стійкості економічного розвитку, так Україна серед країн ЄС займає найнижчі позиції у відповідних міжнародних рейтингах, про що свідчать дані оцінки України у рейтингах глобальної конкурентоспроможності, які представлено у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Оцінки України в рейтингах глобальної конкурентоспроможності та глобальних інновацій

Показник		2012	2013	2015	2017	2018	2019	2020
Індекс глобальної конкурентоспроможності	бал	54,3	53,1	52,9	53,9	57,0	57,0	...
	місце	73	84	79	81	83	85	...
Індекс глобальних інновацій	бал	36,1	35,7	36,4	37,6	38,5	37,4	36,3
	місце	63	8	5	2	2	47	2

Примітка: складено автором на основі [301,308]

Україна за даними останнього рейтингу глобальної конкурентоспроможності (2019 р.) займає 85-у сходинку, при цьому незважаючи на те, що порівняно з 2014 р. значення індексу конкурентоспроможності зросло на 5%, країна втратила 9 позицій. Навпаки в рейтингу глобальних інновацій позиції України укріплюються, з 60 місця в 2011 р. Україна піднялась на 45 місце у 2020 р., при чому значення самого індексу збільшилося лише на 3,7%. Подальша втрата конкурентних переваг на фоні збереження невисокого рівня глобальної конкурентоспроможності створює додаткові загрози та є перешкодою в забезпеченні стійкого економічного зростання.

Нарешті, останніми індикаторами виміру ризику в системі запропонованих критеріїв оцінки є показники рівня заборгованості країни, що також перебувають на достатньо високому рівні, так станом за 2020 р. рівень зовнішнього боргу складає 81,41% ВВП, що нижче показника 2015 р. 123,85%, однак вище рівня 2012 р. 74,06%. Внутрішній державний борг складає 48,9%, що вище показника 2016 р. у 81%, однак більше рівня 2012 р. 36,6%.

На основі проведено аналізу індикаторів відповідно до запропонованого алгоритму (рис. 3.2) було розраховано ланцюгові та середні показники зростання проаналізованих вище індикаторів економічного ризику та на основі співвідношення коефіцієнтів зростання визначено ступінь відхилення та відповідні цього ступеню оцінки ризику. Результаті узагальнення оцінки ризиків за основними економічними індикаторами представлені в таблиці 3.9.

Як показують отримані результати, найбільші оцінки ризику отримані для індикаторів у 2014 та 2015 рр., що пов'язано з початком військової агресії росії та втратою частини території, виробничого потенціалу, зокрема основних фондів промислових підприємств, доступу до стратегічних корисних копалин та людського капіталу.

У період 2016-2021 рр. зміна індикаторів ризику знаходилась в межах 1 групи ризику (низький, прийнятний вплив на рівень безпеки), так в 2016 р. таких індикаторів було 3, 2017 р. – 5, 2018 р. – 2, 2019 р. – 5, 2020 р. – 7 (при чому зміну одного індикатору, а саме рівня внутрішнього інвестування оцінено в 3 бали – високий рівень ризику, неприйнятний вплив на рівень безпеки), 2021 р. – 2 (однак, слід враховувати, що за більшістю індикаторів відсутні статистичні

дані, за індикатор «рівень інфляції» оцінено 4 балами, як дуже високий рівень ризику).

Таблиця 3.9

Результати розрахунків рівня ризику R_i за економічними індикаторами

Індикатор	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ВВП на душу населення, дол. США	0	2	2	0	0	0	0	0	0
ВВП на душу населення, % до ЄС	1	2	2	0	0	0	0	0	0
Рівень інфляції, %	0	4	4	0	0	0	0	0	4
Рівень безробіття, %	0	2	0	1	0	0	0	1	0
Рівень тінізації, % ВВП	0	0	1	0	0	0	1	1	1
Частка сировинного експорту, %	1	1	1	0	0	0	1	0	0
Частка високотехнологічного експорту, %	1	0	0	0	1	0	1	0	1
Індекс умов торгівлі, %	0	1	1	0	0	0	0	0	...
Курс гривні, грн. за дол. США	0	2	3	1	0	0	0	0	...
Рівень інвестування (зовнішнє), % ВВП	0	0	0	0	1	1	1	1	...
Рівень інвестування (внутрішнє), % ВВП	1	1	0	0	0	0	1	3	...
Рівень технологічності ВВП, %	0	2	0	0	1	0	0
Рівень інноваційності (GII)	0	1	0	1	1	1	0	1	...
Рівень конкурентоспроможності (GCI)	0	1	0	0	1	0	0
Рівень боргу (зовнішній), % ВВП	1	1	2	0	0	0	0	1	...
Рівень боргу (внутрішній), % ВВП	1	3	1	0	0	0	0	1	0

*... статистичні дані відсутні
Примітка: розрахунок автора

У результаті агрегування даних відповідно алгоритму розрахований інтегральний рівень економічного ризику, показники якого наведено у таблиці 3.10.

Розрахунок інтегрального рівня економічного ризику

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
IR	6	23	17	3	5	2	5	9	6
IR(%)	9,38	35,94	26,56	4,69	7,81	3,13	7,81	16,07	18,75
Рівень	низький	середній	середній	низький	низький	низький	низький	низький	низький

Примітка: розрахунок автора

Як показують результати розрахунків, окрім 2014 р. та 2015 р., для яких характерним є середній рівень ризику, що здійснює помірний вплив на економічну безпеку країни для інших періодів часу оцінка ризику є на низькому рівні, за якого ступінь впливу на безпеку є прийнятною, тобто країна здатна реагувати та адаптувати розвиток для даного рівня ризику. Однак, при цьому можна чітко прослідкувати періоди посилення небезпек, що відповідно супроводжуються зростанням рівня ризиків, зокрема:

- Період 2014-2015 рр. характеризується найвищим інтегральним рівнем економічного ризику, що логічно пов'язано з початком військової агресії росії проти України, та як наслідок, втратою частини території, промислового потенціалу, зростанням безробіття, вимушеною міграцією населення тощо. Інтегральний рівень економічного ризику у 2014 збільшився в 3,8 рази порівняно рівня попереднього року та ідентифікував середній рівень небезпеки (помірний ступінь впливу на стан безпеки). На 2015 р. інтегральний рівень ризику знизився на 29% порівняно 2014 р., однак залишався на достатньо високому рівні.

- Період 2016-2018 рр. – період відносної стабілізації, інтегральні оцінки ризику свідчать про низький рівень загроз, за яких ступінь впливу на безпеку є прийнятною.

- Період 2019-2021 рр., відмічається суттєвими темпами зростання інтегрального індексу ризику, що зумовлено посиленням загроз стійкості економічного розвитку внаслідок впливу пандемії COVID19. Так, якщо у 2018 р. IR складав 3,13%, то у 2019 р. збільшився в 2,5 рази (7,81%), у 2020 р. ще зріс в 2,1 рази (16,07%), 2021 р - 1,17 рази (18,75%), що сигналізує про посилення загроз та накопичення впливу на погіршення рівня безпеки та стійкості економічного розвитку.

Викликами економічній безпеці в цей період стали впровадження коронавірусних обмежень як інструменту зменшення рівня захворюваності та розповсюдження інфекції, що негативно відобразилось на показниках економічного розвитку, зокрема зниження виробничої активності,

скорочення рівня доходів, падіння інвестиційного попиту, зниження обсягів зовнішньої торгівлі тощо.

3.3. Аналіз соціальних ризиків в системі безпеки розвитку України

Соціальні індикатори є не менш важливими з точки зору формування високого рівня забезпечення економічної безпеки. Згідно розробленого алгоритму проведемо розрахунки було проведено інтегрального виміру соціального ризику.

У таблиці 3.11 представлені індикатори оцінки соціального ризику в динаміці за період 2012-2021 рр.

Таблиця 3.11

Соціальні індикатори вимірювання ризику

Індикатор	2012	2014	2016	2017	2019	2020	2021
Рівень доходу на душу, дол.		1062	1126	1203	1351	1337	1386
ППС	9600	0	0	0	0	0	0
Рівень доходу, % до країн ЄС	27,43	28,61	27,77	28,19	29,27	29,81	28,61
Рівень бідності, частка населення, що витрачає на день не більше 3,2 дол. США в ППС (2011)	0,2	0,1	0,4	0,3	0,2	0,1	...
Децильна диференціація доходів	4,73	4,58	4,93	5,29	5,44	5,07	...
Рівень старіння населення, частка населення у віці 65+ років	15,63	15,63	15,89	16,16	16,70	16,95	17,31
Рівень навантаження (пенсійного) на працездатне населення, %	22,38	22,52	23,15	23,68	24,80	25,27	25,93
Рівень безробіття молоді, %	17,89	23,65	23,13	18,94	15,43	16,84	16,45
Втрати людського капіталу України від трудової міграції, млрд. дол.	340,9	350,4	333,6	350,2	389,7	411,4	434,7

В цілому індикатори виміру соціального ризику ідентифікують низький рівень благополуччя населення, який

призводить до скорочення внутрішнього споживання та заощадження, поширення бідності; значні та зростаючі нерівномірності в розподілі доходів населення, що також провокують як внутрішню регіональну міграцію, так і зовнішню трудову міграцію, посилюючи втрати національної економіки від міграції.

Щодо рівня доходів на душу населення в паритеті купівельної спроможності, то як свідчать дані рис. 3.8, в Україні цей показник складає 13860 дол. в ППС, що в 3,5 рази нижче середнього показника країн ЄС, що складає 48451 дол. Позитивним фактором є зростання рівня доходів на душу населення, так, за аналізований період рівень збільшився на 44,4%, тоді як для країн ЄС зростання склало 38,5%. Однак, співвідношення практично не змінилось, рівень доходів на душу в ППС в Україні складає лише 27-29% аналогічного середнього показника за країнами ЄС, що є зовсім невисоким рівнем та свідчить про низький порівняно з європейським рівень добробуту населення.

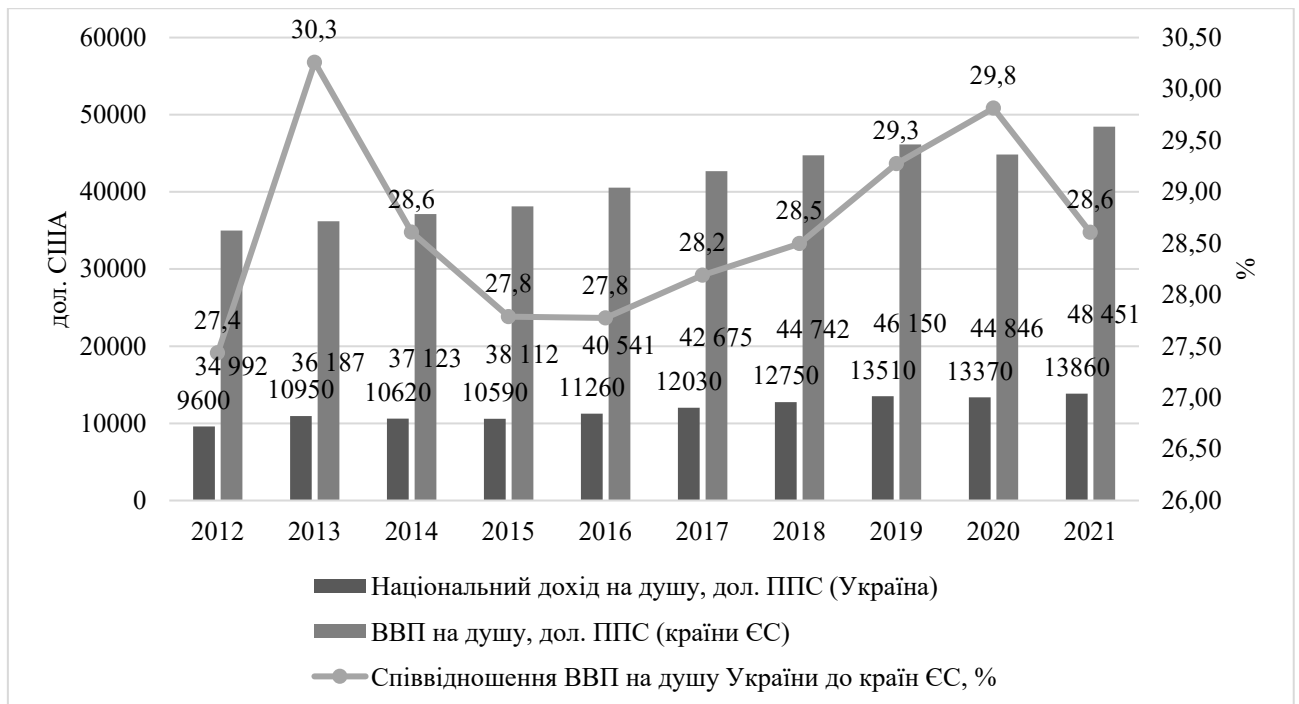

Рис. 3.8. Динаміка показника національного доходу на душу населення України та країн ЄС, дол. ППС

Примітка: розраховано за даними [459]

Щодо показників бідності та нерівномірності розподілу доходів, то якщо вимірювати рівень бідності часткою населення, що живе менш ніж на 3,2 дол. в день (ППС 2011), то

така частка є несуттєвою і складає 0,1% у 2020 р., тоді як в 2015 р. дорівнювала 0,5%.

На рис. 3.9 наведені показники нерівномірності розподілу доходів населення. Дані свідчать, що 10% найбагатшого населення України контролюють 21,8% доходів, тоді як 10% найбіднішого населення – лише 4,3%, ці показники залишаються майже незмінними протягом 2012-2020 рр. Децильна диференціація доходів складає 5,07 за останніми даними та характеризується помірною тенденцією до несуттєвого зростання.

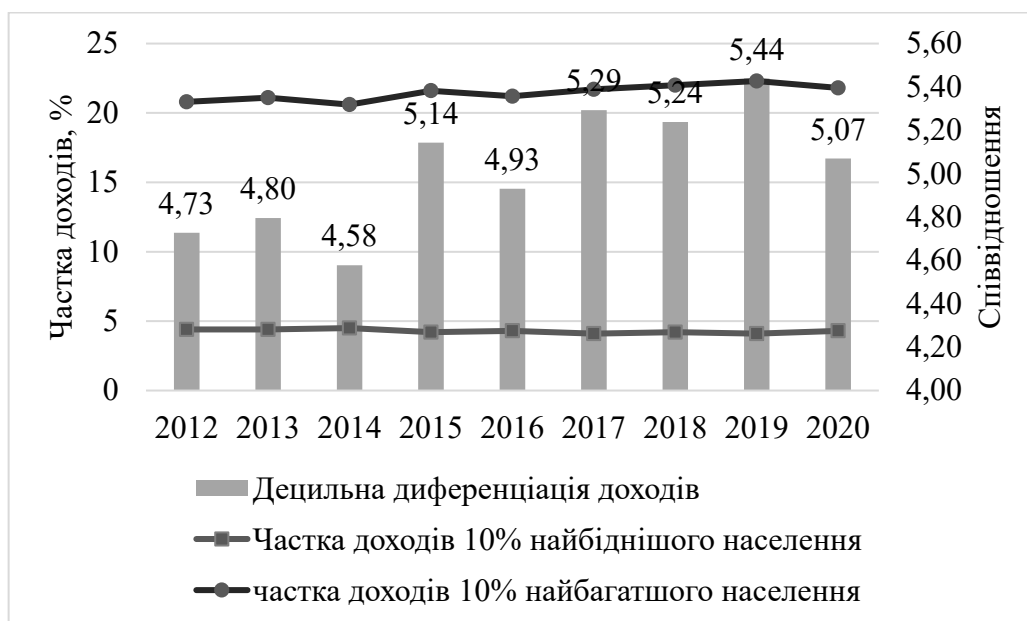

Рис. 3.9. Показники нерівномірності розподілу доходів в Україні

Примітка: розрахунок автора

У системі соціальних вимірників ризику також визначені ряд демографічних індикаторів, бо серед ризиків та загроз безпеці перш за все слід виділяти процеси пришвидшення рівня старіння населення та збільшення частки осіб пенсійного віку, що все більше призводить до зростання демографічного навантаження на працездатне населення, до збільшення соціальних видатків та навантаження на фонд оплати праці. Як наслідок, можливе зменшення розмірів соціальних виплат та їх невідповідність соціальним стандартам, зменшення кількості офіційно працевлаштованих осіб працездатного віку, що призведе до дефіциту трудових ресурсів. На рис. 3.10 наведена динаміка зазначених показників для України, зокрема у порівнянні з країнами ЄС.

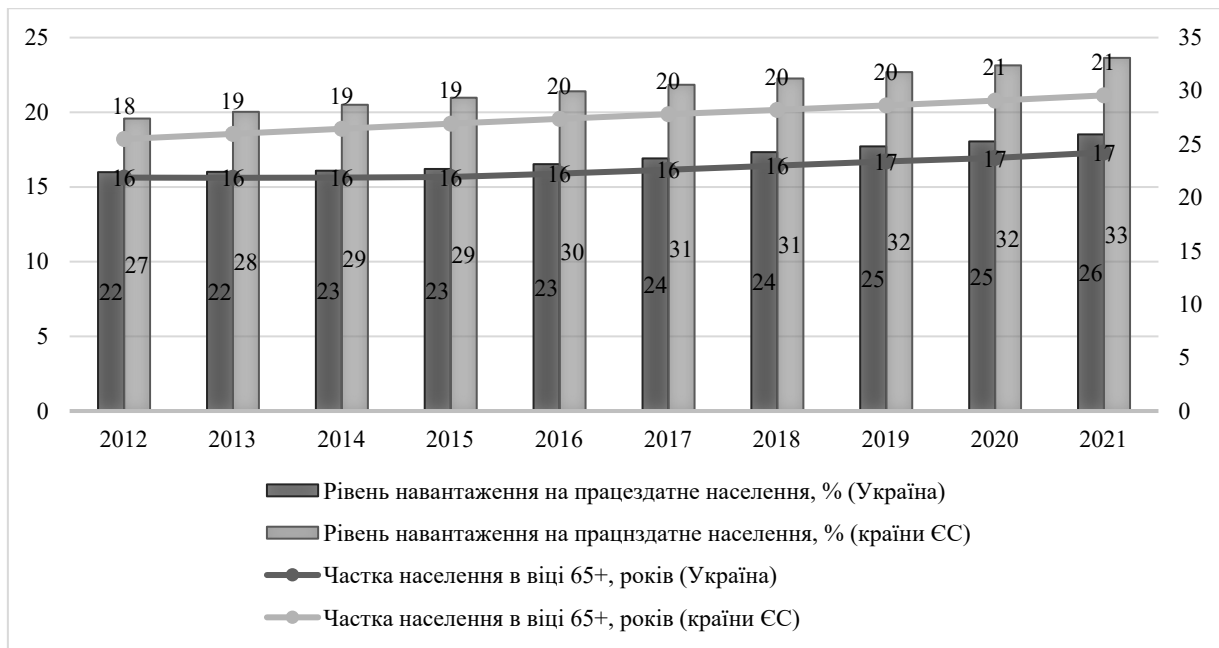

Рис. 3.10. Динаміка показників рівня старіння та демографічного навантаження України та країн ЄС

Примітка: розрахунок автора

Для України та країн ЄС показник частки населення в віці понад 65 років перевищує встановлене критичне значення в 7%, що відносить країни до старіючих, причому в середньому по країнах ЄС цей показник складає 21%, що вище рівня в Україні - 17% у 2021 р. Зростання частки пенсіонерів логічно обумовлює процеси підвищення рівня демографічного навантаження на працездатне населення, яке в Україні складає 26%, що на 4% вище рівня 2012 р., тоді як в країнах ЄС цей показник в середньому ще вищий 33% у 2021 р., що на 6% вище рівня 2012 р.

Низький рівень заробітної плати, диспропорції на ринку праці особливо позначаються на вразливих категоріях населення, так, рівень безробіття серед молоді складає в Україні 16,4% (19,3% в країнах ЄС) за даними 2021 р. Позитивним аспектом є тенденція до скорочення показника, зокрема порівняно рівня 2016 р. 23,1% рівень безробіття серед молоді зменшився на 6,7%, але останнє викликано також міграцією молодого населення.

Міграція також є одним з ризиків безпеці та стійкості соціально-економічного розвитку. З урахуванням критерію, що економіка втрачає від міграції у 10 разів більше за показник ВВП на душу населення країни, розрахованого за паритетом купівельної спроможності та враховуючи що за оцінками експертів потенційний обсяг трудової міграції в Україні оцінюється у 4 млн. осіб (16% працездатного населення) [51,

с.25] в дослідженні розраховані втрати людського капіталу України від трудової міграції (рис. 3.11). За даними 2021 р. оцінка річних втрат становить 434,7 млрд.дол. та щорічно зростає зі зростанням рівня ВВП відповідно. Так, порівняно з 2012 р. цей показник збільшився на 27,5%.

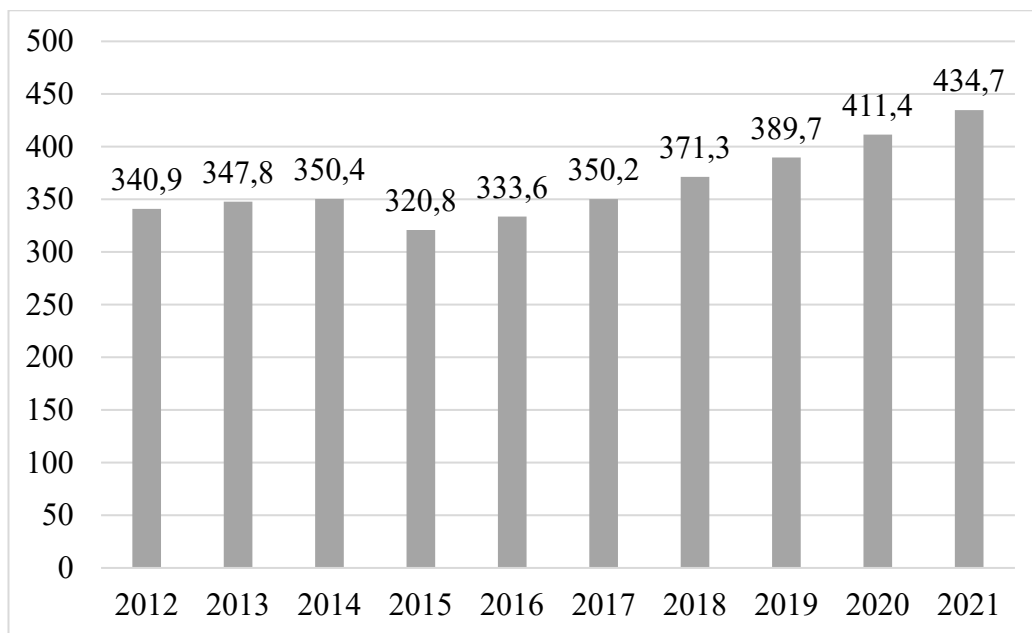

Рис. 3.11. Втрати людського капіталу України від трудової міграції, млрд. дол. США

Примітка: розрахунок автора на основі [37]

Як наслідок, зазначені міграційні процеси супроводжується зменшенням можливостей для економічного розвитку внаслідок відтоку за кордон кращої, ініціативнішої, мобільнішої частини трудових ресурсів, особливо – виїзду вчених і фахівців; зменшенням надходжень до бюджету внаслідок скорочення числа потенційних платників податків; погіршенням демографічної ситуації, старіння трудових ресурсів через зменшення частки осіб працездатного та репродуктивного віку, збільшення навантаження на систему соціального захисту тощо.

Результати узагальнення оцінки ризиків за основними соціальними індикаторами представлені в таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

Результати розрахунків рівня ризику Ri за соціальними індикаторами

Індикатор	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Рівень доходу, дол. на душу ППС	0	1	1	1	1	0	0	1	0
Рівень доходу, % до країн ЄС	0	1	1	1	0	0	0	0	1
Рівень бідності	0	1	4	0	0	2	0	0	...
Децильна диференціація доходів	1	0	1	0	1	0	1	0	...
Рівень старіння населення, %	0	0	0	1	1	1	1	1	1
Рівень навантаження на працездатне населення, %	0	0	0	1	1	1	1	1	1
Рівень безробіття молоді, %	0	2	0	1	0	0	0	1	0
Втрати людського капіталу України від трудової міграції, млрд. дол. США	0	0	0	1	1	1	1	1	1

*... статистичні дані відсутні

Примітка: розрахунок автора

Як показують отримані результати, зміна більшості індикаторів відбувалася у діапазоні, що є характерним для низького рівня ризику, винятком є зміна показника рівня бідності у 2015 та 2018 рр. та рівня безробіття молоді у 2014 р. Зміна решти індикаторів в різні періоди часу знаходилась в межах 1 групи ризику (низький, прийнятний вплив на рівень безпеки), так в 2013 р. таких індикаторів було 1, 2014 р. – 4, 2015 р. – 4, 2016 р. – 6, 2017 р. – 5, 2018 р. – 4, 2019 р. – 4, 2020 р. – 5, 2021 р. – 4. У результаті агрегування даних відповідно алгоритму розрахований інтегральний рівень соціального ризику, показники якого представлено у таблиці 3.13.

Таблиця 3.13

Розрахунок інтегрального рівня соціального ризику

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>IR</i>	1	5	7	6	5	5	4	5	4
<i>IR</i> (%)	3,13	15,63	21,88	18,75	15,63	15,63	12,50	15,63	16,67
Рівень	низький	низький	низький	низький	низький	низький	низький	низький	низький

Примітка: розрахунок автора

Як показують результати розрахунків, на відміну від економічного ризику, в аналізованій період часу рівень соціального ризику оцінюється як низький, при цьому найбільше значення спостерігалася у 2015 р. (21,88%), що на 40% вище рівня попереднього року, у період 2016-2019 рр. спостерігалася тенденція до зниження рівня ризику. У 2019 р. рівень склав 12,5%, що на 43% нижче показника 2015 р. У 2019-2021 рр. виявлено підвищення рівня соціального ризику, що можна розглядати як фактор накопичення додаткових викликів безпеці та стійкості розвитку, особливо від впливом пандемії.

Незважаючи на те, що за отриманими кількісними оцінками, рівень соціального ризику безпеки перебуває в рамках типу «низький ризик», однак, також можна виділити певні закономірності зміни, зокрема такі періоди:

2014-2015 рр. – суттєве зростання рівня ризику внаслідок військової агресії РФ, рівень соціального ризику збільшився в 7 разів порівняно з передкризовим 2013 р. і склав у 2015 р. 21,88%;

2016-2019 рр. – період зростання стійкості соціально-економічного розвитку, посилення безпеки, зниження соціальних ризиків;

2019-2021 рр. – період загострення загроз безпеці соціально-економічного розвитку внаслідок пандемії COVID-19.

Таким чином, сучасне безпекове середовище характеризується достатньо високим рівнем невизначеності та нестабільності, що призводить до неможливості передбачити та спрогнозувати події, явища та зміну процесів, що відбуваються, а отже, потребує постійного удосконалення підходів та інструментів його аналізу, стратегічного планування з метою забезпечення національної безпеки країни, зокрема її економічної складової. Аналіз безпекового розвитку передбачає визначення тенденцій розвитку соціально-економічних явищ та процесів, чинників, що їх обумовлюють, результатів взаємодії суб'єктів міжнародних економічних відносин, що позначаються на рівні стійкості економічного. Зміни параметрів безпекового середовища, які виражаються у відхиленні значень від визначеної траєкторії розвитку чи рівноважного або прогнозованого стану, ідентифікують ризику безпеці розвитку, які ї підлягають оцінці з метою попередження їх перетворення у реальні загрози та за умови вжиття заходів їх трансформації в нові можливості для стійкого

соціально-економічного розвитку суспільства та національної економіки.

Апробація запропонованого інструментарію кількісного оцінювання ризиків дозволила отримати інтегральну оцінку економічного та соціального ризику безпеки розвитку для України та відповідно визначити рівень (тип) ризику та характер його впливу на рівень безпеки. За аналізований період часу рівень економічного ризику був прийнятним з позиції впливу на безпеку, за винятком періоду 2014-2015 рр., в які вплив оцінено як помірний. Рівень соціального ризику оцінено як низький та відповідно вплив на стан безпеки є також прийнятним. Серед економічних індикаторів, що вимірюють рівень ризиків, найвищу оцінку впливу мали рівень інфляції, динаміка курсу гривні та рівень внутрішнього боргу, серед соціальних – рівень бідності та рівень безробіття молоді.

РОЗДІЛ 4. ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ТА БЕЗПЕКОВИЙ РОЗВИТОК

4.1. Концептуальні основи безпекового розвитку національних економік в контексті впливу сучасного глобального середовища

Для забезпечення економічної безпеки на глобальному рівні центрального значення набуває комбінація відповідних інституцій національного, регіонального та глобального рівня. При чому, саме національні інститути мають найважливіше значення у формуванні та забезпеченні безпеки в умовах глобалізації, підкреслює Кахлер М., відповідно, інші рівні інститутів – регіональні та глобальні – доповнюють один одного, впливаючи на безпековий розвиток в умовах сучасної економічної незахищеності та невизначеності [378,с.485-487]. Дія зазначених інституцій має вирішальне значення для пом'якшення негативних наслідків глобалізаційного процесу, що викликають економічну незахищеність, шляхом: страхування, реалізації відповідних політик допомоги й, нарешті, стимулювання та заохочення до реалізації адаптаційних політик.

Нестабільність ринкової економіки, що формує невизначеність середовища економічних агентів, на перше місце виводить державні регулятори, головним завданням яких є забезпечення умов для розвитку національних економік, в першу чергу через регулювання зайнятості, інфляційних та інвестиційних процесів. Регулюючи основні макроекономічні процеси держава впливає на рівень зайнятості та, відповідно, доходів – важливої умови повноцінного розвитку та безпеки. Однак, порівняно із приватною ініціативою, державне регулювання не спроможне забезпечити ефективне використання ресурсів, тому погіршення безпеки країни може стати наслідком саме неефективного державного регулювання. Розвиток національної економіки, як системи, забезпечує сукупність інститутів, діяльність яких визначає відповідні правила, норми, законодавчу базу, інструкції тощо. Сукупність формальних та неформальних інститутів у суспільстві (система органів влади та інститутів громадського сектору, відповідно) впливає на функціонування економічної систем у довгостроковій перспективі [107, с.137]. Інструменти, які використовують інститути, мають суттєвий вплив на інші країни у сучасних умовах.

Діяльність інститутів не тільки визначає розвиток суспільства та його громадян, їх неефективна робота, бюрократизація багатьох процесів, недосконала нормативно-правова база сприяють розповсюдженню тіньової економіки в суспільстві. Змістовне наповнення інституціоналізму (Веблен Т., Мітчелл У., Коуз Р., Нельсон Р., Тевено А., Норт Д., Сото Е.де) визначається обґрунтуванням системи заходів та інструментів захисту економіки від адміністративних бар'єрів, недосконалості влади, бюрократизації, нераціонального правового режиму, детінізація тощо. І хоча тіньовий сектор сприяє розвитку підприємництва у суспільстві, детінізація є вкрай важливим та необхідним інструментом забезпечення економічної безпеки [156].

Проблема тіньової економіки є глобально-історичним феноменом [20,с.49] справедливо зазначає Варналії З., цей сектор економіки, що функціонує всупереч національному законодавству та правовим нормам, є притаманним для всіх суспільних систем (у більшій чи то меншій мірі). Незважаючи на те, що розвиток тіньового сектору в економіці притаманний всім типам суспільств, починаючи з доіндустріального, ґрунтовні дослідження процесів тінізації починається з другої половини ХХ століття. Дослідження тіньової економіки та нелегальних доходів почали розвиватись під впливом інституціоналізму [78,с.7].

Одним з перших, хто запропонував термін тіньової економіки для оцінки економічної діяльності, що не враховується у розрахунку валового національного продукту, став Фейге Е. [281,с.21-22]. Акцентуючи увагу на взаємозв'язку доходу із ринковим та неринковим споживанням, дослідник (враховуючи економічну, фіскальну та соціальну концепції доходу) [282,с.20] визначає, що на практиці вимірювання економічного доходу обмежується споживанням легально вироблених ринкових товарів і послуг (виробленої працею, капіталом і власністю). Відповідно, доход може складатись із трьох складових:

- 1) доход, отриманий від економічної діяльності, яка у суспільстві визначається як незаконна,
- 2) доход, отриманий в неринковій (бартерній) легальній діяльності й, нарешті,
- 3) грошовий доход, отриманий в легальній ринковій діяльності однак не відображений офіційно.

Якщо перші дослідження тіньового сектору економіки були пов'язані, як правило із країнами, що розвиваються, то вже у

1980-х роках розвиток тіньової економіки починає розглядатись як важлива соціально-економічна проблема для всіх країн. Систематичні дослідження тіньової економіки в радянській економіці починаються з середини ХХ століття. Розповсюдження тіньової економіки в радянських країнах дослідники пов'язують саме із особливістю природи авторитарної економіки, якій притаманні нераціональність та бюрократизованість [401,464]. На жаль, перехід до ринкового типу господарювання не вплинув на зменшення тіньової економіки в пострадянських країнах, до яких належить й Україна.

На соціальний характер різних видів діяльності, що здійснюється задля досягнення економічних цілей вказує Даллаго Б. [401,с.31-32]. Різні види такої діяльності об'єднує бажання відповідних суб'єктів уникнути правил (норм та законів, що діють у суспільстві) та навмисні спроби ухилитись від їх виконання (особливо в частині оподаткування). Відповідно, виникає невідповідність між дозволеними суспільством економічними цілями та інструментами та засобами, що використовуються окремими суб'єктами для їх досягнення. Саме через високі трансакційні витрати, що притаманні тіньовому бізнесу, суб'єкти тіньового бізнесу створюють відповідні організації, що знаходяться поза законом. Ціна нелегальності, підкреслює Сото Е.де [156], формується під впливом ризиків порушення законів та норм, повній відсутності захисту прав власності тощо).

Портес А., Кастелс М. [247] обґрунтовують, що у тіньовій економіці рівень доходів нелегальних працівників завжди є нижчим порівняно із легальними працівниками, тоді як безпосередньо підприємці, що працюють у тіньовому секторі, отримують більш високі доходи у порівнянні із підприємцями, що функціонують у формальному секторі.

Основні причини тінізації економіки пов'язані як із соціальними, так і з економічними факторами. Серед соціальних, перш за все, у сучасних дослідженнях виділяють [78,с.43-44]: погіршення умов на ринку праці під впливом посилення безробіття (через структурні реформи, кризові ситуації на ринку тощо, посилення міграційних процесів, у наслідок чого саме у поселеннях мігрантів активно поширюються тіньові відносини, й нарешті, надмірна інституціоналізація у суспільстві сприяє розвитку неформальної зайнятості. Що стосується, безпосередньо, економічних факторів, то рівень державного регулювання, система

оподаткування, корупція – найголовніші фактори поширення тіньового сектору.

Аналізуючи існуючі підходи до визначення тіньової економіки, систематизація яких представлена в таблиці 4.1, можна зазначити, що основні підходи та дослідження пов'язані із:

1) особливостями врахування результатів економічної діяльності в офіційно визнаній системі національного рахівництва та оподаткуванні (Сміт Дж. Д. [442], Фейге Е. [281], Гутманн П. [322], Портес А., Кастелс М. [247], Танзі В. [451]. Тобто під тіньовою економікою розглядається діяльність (з будь-яких причин), що пов'язана із виробництвом товарів та послуг, результати якої не враховуються у розрахунку валового національного продукту та, відповідна, не оподатковується. При цьому ця діяльність, що має організований характер може існувати паралельно із діяльністю, що має легальний характер,

2) характером забезпечення/ порушення законодавчих норм та правил (Гроссман Г. [318], Сото Е. де [156], Портес А. і Бороз Й. [410], Харт К. [325]), тобто будь яка господарська діяльність, що пов'язана із навмисним порушенням законодавчих норм, у тому числі прав власності, і призводить до отримання незаконних неформальних доходів. Зазначається, що тіньовий сектор в національному господарстві виникає в наслідок недосконалості влади, бюрократизації, нераціонального правового режиму

3) визначенням впливу тіньової економіки на суспільство в цілому і людей безпосередньо (Фейге Е. [282], Джонсон С., Фрідман У., Кауфман Д. [292], Шліфер А. [439], Шнайдер Ф. [432], Варналій З. [164]). Господарська діяльність, що не регламентується діючими законами та правилами, порушує права інших суб'єктів господарювання. Навіть якщо ця діяльність і реалізується без порушення законодавства (неофіційна економіка), все одно, вона реалізується без офіційного обліку. Тобто у будь якому випадку діяльність в тіньовому секторі призводить до відповідної шкоди, у тому числі кримінального характеру. Це дозволяє визначити антисуспільний характер тіньової економіки, що становить загрозу економічній безпеці.

Таблиця 4.1

Напрями дослідження сутності тіньової економіки

Автор	Фокус дослідження
<i>Відображення в офіційному рахівництві та оподаткуванні</i>	
Сміт Дж. Д.	виробництво товарів та послуг, що уникає відображення в офіційній статистиці розрахунку валового внутрішнього продукту
Фейге Е.	економічна діяльність, що не враховується у розрахунку ВВП (з будь-яких причин)
Гутманн П.	неврахована при розрахунку валового національного продукту діяльність, яка має бути включена до реальної економічної діяльності
Портес А., Кастелс М.	організована підприємницька діяльність, що існує паралельно із легальною економікою
Танзі В.	діяльність, що забезпечує дохід, що не враховується фіскальними органами, тобто не оподатковується
<i>Порушення законодавчих норм і правил</i>	
Гроссман Г.	діяльність, що пов'язана із навмисним порушенням законодавчих норм, що стосуються підприємництва та бізнесу
Сото Е.де	проста форма побудови ринку, що будується на принципах конкуренції, і виникає в наслідок недосконалості влади, бюрократизації, нераціонального правового режиму
Портес А., Бороз Й.	діяльність, що призводить до порушення прав власності (майнове, інтелектуальне тощо)
Харт К.	діяльність, що пов'язані із неформальною зайнятістю, що призводить до отримання незаконних неформальних доходів
<i>Шкода суспільству та людям</i>	
Фейге Е.	діяльність, що спричиняє шкоду людям, є забороненою (незаконною) в країні, і приносить 1) нелегальний дохід, 2) дохід, отриманий в неринковій (бартерній) легальній діяльності, 3) грошовий дохід, отриманий в легальній ринковій діяльності однак не відображений офіційно (нерегулярна економіка)
Джонсон С., Фрідман Е., Кауфман Д., Шліфер А.	паралельні ринки у країнах, що розвиваються, функціонування яких пов'язане із контрабандою, ризик від якої, компенсується націнкою, що формує відповідний дохід
Шнайдер Ф.	різновид підприємницької діяльності, що реалізується у кримінальних формах економічної діяльності
Варналій З.	<ul style="list-style-type: none"> - неофіційна економіка (економічна діяльність, що реалізується без порушення діючого законодавства, без офіційного обліку), - ілєгальна економіка (економічна діяльність, що порушує права інших суб'єктів господарювання, не регламентується діючими законами та правилами, - кримінальна економіка (економічна діяльність, яка заборонена законодавством)

Примітка: складено на основі [156,106, 164,281,282,292,318,322,325,410,432, 439,442,451]

Розвиток тіньового сектору економіки став глобально-історичним феноменом, при чому, як справедливо наголошують Варналій З. [20,с.49], Кіржецький Ю. [78,с.7] , ця сфера, що суперечить існуючій нормативно-правовій базі, є притаманна будь-якій соціально-економічній системі, відрізняючись масштабами та розміром залежно від ступеню розвинутості та зрілості суспільства. Збільшення рівня тінізації економіки пов'язано із посиленням деструктивних змін в національному господарстві, нерозвинутістю ринкових відносин та демократичних засад громадянського суспільства, що безпосередньо посилює загрози та послаблює безпековий розвиток. Досліджуючи особливості розвитку тіньової економіки в Україні, Варналій З. [164, с.34] зазначає, що тіньова економіка стала суттєвою складовою частиною національного господарства, що має свої регіональні відмінності та специфічні ознаки, швидко адаптується до змін державного регулювання, результатом чого стало тісне переплетіння інтересів представників тіньового бізнесу та державної влади. Потужними факторами впливу на поширення тіньового сектору в національній економіці стали як світові кризи, так і перманентна соціально-політична нестабільність в країні.

Дослідження тіньової економіки в роботах українських науковців (їх систематизацію представлено в таблиці 4.2) дозволяє визначити поступовий розвиток фокусу дослідження від визначення факторів та проблем тіньової економіки після набуття Україною незалежності (Баранов С. [7], Варналій З. [20,164], Мазур І. [90], Рибчак О. [153], Турчинов О. [166], Шелудько Н. [202]), формування методичного апарату оцінювання тіньової економіки в національному господарстві (Базилевич В. [5], Барсукова С. [8], Варламова І. [18], Харазішвілі Ю. [195]) до визначення напрямів та інструментів детінізації та легалізації економіки в контексті забезпечення економічної безпеки Варналій З.[20,164], Васенко В.[42], Ладюк О.[83], Мазур І. [90],Флейчук М.І. [191], Черевко О. [198]).

Забезпечення економічної безпеки країни виникає водночас з історичним становленням нації як держави [170, с.8], відповідно, держава має гарантувати безпеку, яка, у свою чергу, слугує забезпеченню відповідних цінностей у суспільстві [223]. Однак методи, якими національні уряди забезпечують національну безпеку, суттєво відрізняються. Ліберальна ідея тривалий час визначала політичний курс багатьох країн світу, міжнародних організацій (СОТ, МВФ та ін.)

Розвиток фокусу досліджень, присвячених вивченню проблематики тінізації в економіці України

Автор	Фокус дослідження
<i>Визначення факторів та проблем тіньової економіки</i>	
Турчинов О. (1995)	теоретичні основи дослідження та визначення тіньової економіки - діяльності, що не враховується, не контролюється та, відповідно, не оподатковується відповідними державними органами, спрямована на отримання доходу із порушенням діючого в країні законодавства
Варналій З. (1998,2006)	визначення особливостей тінізації економіки в Україні
Шелудько Н. (2002)	визначення проблематики тінізації національної економіки
Мазур І. (2006)	класифікація тіньової економіки за характером діяльності її суб'єктів, організаційна структура сучасної тіньової економіки
Рибчак О. (2006)	природа тіньової економіки, причини, умови та чинники її зростання, соціально-економічні наслідки тінізації економічної діяльності
Баранов С. (2015)	причини тіньової економіки в Україні, її соціально-економічні наслідки
<i>Методичний апарат оцінювання тіньової економіки</i>	
Барсукова С. (2003)	адаптація методичних підходів оцінювання тіньової економіки і іноземних державах до українських реалій
Базилевич В., Мазур І. (2004)	методичні підходи до визначення масштабів тінізації національної економіки
Харазішвілі Ю. 2010	методичний підхід до оцінювання тінізації в національній економіці.
Варламова І. (2013)	вимірювання рівня тінізації економіки із урахуванням світових тенденції
<i>Легалізація економіки</i>	
Черевко О. (2004)	обґрунтування напрямів детінізації національної економіки
Варналій З. (2006, 2014)	шляхи легалізації тіньової економіки в національному господарстві, базові засади детінізації економіки України.
Мазур І. (2006)	державне регулювання детінізації економіки у трансформаційних умовах, організаційно-правові, адміністративні та економічні заходів державного впливу на процеси тінізації економічної діяльності в Україні
Флейчук М. (2008)	стратегічні пріоритети легалізації національної економіки, протидія корупції як шлях детінізації
Васенко В. (2010)	вплив тіньової економіки на формування економічної безпеки на державному рівні та на рівні суб'єктів господарювання
Ладюк О. (2017)	фактори поширення процесів тінізації української економіки та забезпечення її детінізації
Момот Т., Ващенко О., Тесленко Р. (2018)	інструменти державної політики та їх ефективність для розвитку господарської діяльності в контексті забезпечення економічної безпеки

Примітка: складено на основі [5,7,8,18,20,83,90,100,153,164,166,191,195,198,202]

Однак тривалий час питання: чи дійсно вільна економіка сприяє зростанню добробуту в країнах залишається дискусійним. На позитивну залежність рівня відкритості національних економік та їх економічного зростання вказують дослідження (Сач Дж., Уорнер А., Доллар Д., Краай А. [263,429]. Про відсутність емпіричного підтвердження дійсної ефективності лібералізації торговельних режимів, що знаходяться в основі багатостороннього механізму звертає увагу (Роуз А.) [428]. На тлі повільного просування багатостороннього механізму регулювання торговельно-економічних відносин, які забезпечуються міжнародними інституціями, у світі активно поширюються регіональні та двосторонні механізми регулювання.

Аналіз робіт, присвячених дослідженням тіньової економіки [149,162,166], дозволяє виділити ознаки цього складного соціально-економічного явища, ключовим з яких виступають наступні:

структурність – структура тіньової економіки є складною, охоплює різні складові, які характеризуються наявністю стійких зв'язків і відносин. Важливим структурним компонентом тіньової економіки стає її інфраструктура;

адаптивність, що є природньо із точки зору сутності ринкового господарювання, оскільки тіньовий сектор відрізняється швидким застосуванням до нових умов, які постійно змінюються,

мережевість тіньових структур пов'язана із формуванням широкої мережі зв'язків і залежностей,

дуалістичність, яка виникає в наслідок подвійного характеру впливу, що відрізняється позитивними та негативними якостями,

спільна мотивація (отримання прибутку) та взаємодоповненість із офіційною (легальною) економікою тощо.

З'ясування методологічної основи дослідження тіньової економіки дозволяє розвинути теоретико-методологічні засади дослідження тінізації економіки, і доповнити існуючі принципи, за рахунок включення наступних:

перманентності (тіньова економіка виникає завжди там, де є економічна активність, вона притаманна всім країнам світу попри відмінність факторів та умов її розвитку, форм прояву тощо),

поліструктурності (тіньова економіка має складну структуру, в якій з'являються нові складові і яка має тенденцію подальшого розвитку),

багаторівневості (тіньові економічні активності реалізуються на різних рівнях, які формують сучасну просторову структуру світового господарства).

Дослідження теоретико-методологічних засад дослідження тінізації економіки із визначенням відповідних принципів доводять, що тіньовий феномен має комплексний характер, а не тільки економічний [149].

Асиметрії соціально-економічного розвитку країн в умовах сучасного глобального середовища поглиблюють нерівність (у т.ч. цифрову), що формує умови для подальшої тінізації економічної діяльності, у тому числі у глобальному форматі. Процеси цифровізації створюють принципово нові умови реалізації економічних злочинів, поширення шахрайських схем, застосування штучного інтелекту. Ці процеси потребують розширення міждержавної співпраці на регіональній та багатосторонній основі. Відповідно, регіональні організації шляхом підтримки міждержавної співпраці, а міжнародні організації – шляхом формування середовища розвитку цієї співпраці, фактично є тими акторами сучасних міжнародних економічних відносин, що сприяють формуванню узгодженості, гармонізації національних інтересів в спільні, у тому числі глобальні інтереси. Участь країн у подібних регіональних і міжнародних інституціях дозволяє суттєво покращити якість національних інститутів у сфері забезпечення економічної безпеки, у т.ч. боротьби із корупцією, детінізації економіки тощо.

4.2. Тінізація економіки як загроза національної економічної безпеки

Значний і достатньо сформований тіньовий сектор економіка України отримала у «спадщину» від радянської моделі господарювання, наявність якого вже визначала можливості диференціації доходів у суспільстві [155,с.89]. на жаль, навіть через тридцять років реформування українського суспільства рівень тінізації економіки, корупції значно перевищує критичний пороговий рівень. Міжнародні експерти [431] оцінюють розмір тіньової економіки України в 50% її ВВП, що майже в 2 рази вищий за середній показник по ЄС. Розрахунки Міністерства економіки України [163,с.2] дають рівень тіньової економіки меншим. За результатами 2021 року рівень тіньової економіки становив майже третину офіційного

ВВП – 32% (рис.4.1), що перевищує критичний рівень (згідно Індикаторів безпеки, визначених Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженою Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021, критичним пороговим рівнем визначено 25% тінзації від офіційного ВВП [134]). За уточненими розрахунками, що ґрунтуються на удосконалених Методичних рекомендаціях, затверджених наказом Міністерства економіки, торгівлі та сільського господарства України від 20.01.2021 № 104, найвищий рівень тіньової економіки був зафіксований в Україні у 2010, 2014 роках році й становив 36% найвищий рівень визначався у 2014 році – 43%).

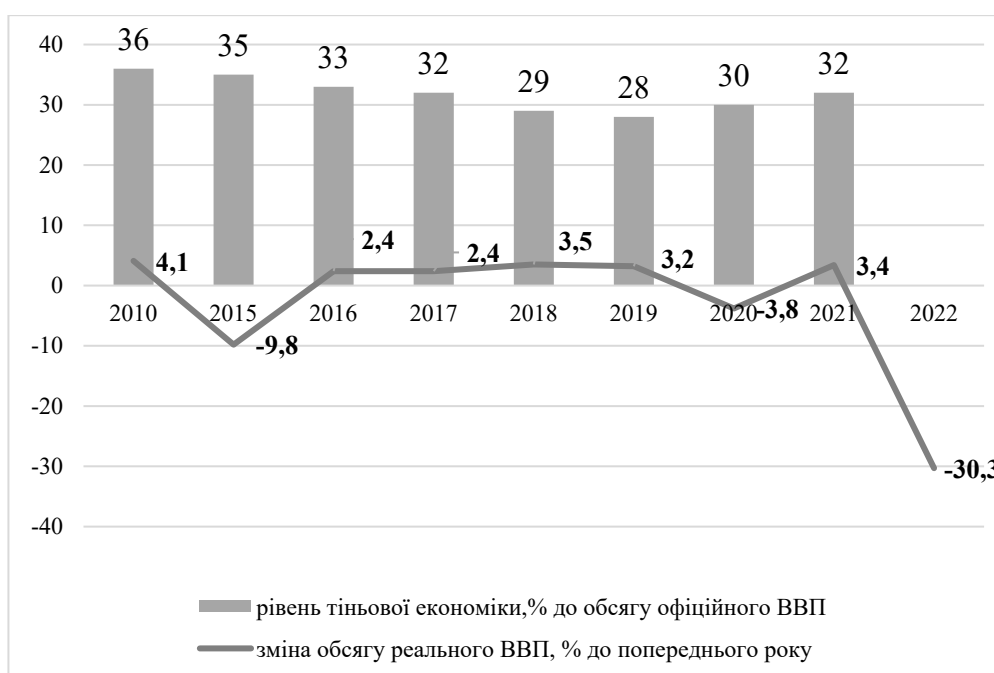

Рис. 4.1. Рівень тіньової економіки в Україні, % від обсягу офіційного ВВП

Примітка: складено автором на основі [163,469]

Офіційно встановлений показник рівня тіньової економіки наочно доводить, що за весь період спостережень рівень тінзації національної економіки перевищував відповідний пороговий індикатор макроекономічного стану, а це створює загрози національній безпеці держави. Складна ситуація спостерігається в тих регіонах, які сьогодні не підконтрольні Україні через військову агресію РФ. За експертними оцінками [1,с.125] в регіонах, де проводяться бойові дії спостерігається найвищий рівень тінзації економіки - Луганська (83,2 %), Донецька (82,3 %).

Серед системних факторів тінізації української економіки слід виокремити, в першу чергу, наступні [47, 163]. В Україні, незважаючи на низку проведених реформ, залишається вкрай низький рівень захисту прав власності, у тому числі інтелектуальної власності. За результатами аналізу показників індексу економічної свободи (Economic Freedom Index 2022), рівень захисту прав власності оцінюється у 39,7 балів (середньосвітовий показник становить 55,3). Вкрай незадовільною відповідно до міжнародних стандартів залишається система захисту інтелектуальних прав власності. Відповідно до Міжнародного індексу прав власності (International Property Rights Index, 2021), що охоплює 129 країн світу, Україна знаходиться лише на 106 місці (серед європейських країн – остання позиція)[343]. Показник економічної свободи України у 2022 році становить 54,1, що відповідає 130-й позиції країни зі 177 країн, по яким розраховано індекс, цей показник значно нижчий за середній регіональний та світовий (серед європейських країн Україна посідає 44 місце з 45 країн) [339]. Ситуація погіршується високим рівнем корумпованості органів влади в країні, низьким рівнем довіри до органів суддівської влади, рівень корумпованості яких залишається досить високим.

Тінізація економіки призводить до послаблення економічної безпеки України, що становить загрозу забезпеченню національних економічних інтересів. Відповідно, визначення ризиків, їх моніторинг та попередження сприятимуть детінізації та зниженню загроз безпеки по всіх складовим. Групування видів тіньової діяльності за сферами виникнення та складовими економічної безпеки представлено в таблиці 4.3. Сферу визначення ризиків виділено відповідно до стандартної системи національних рахунків, складові економічної безпеки визначено відповідно до методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [125].

Проведений аналіз наукових та аналітичних джерел [18,83,155,163,191] дозволяє визначити та систематизувати фактори, що сприяли поширенню процесів тінізації української економіки і, відповідно, стримують її детінізацію:

Таблиця 4.3

Види тіньової діяльності за сферами виникнення та складовими економічної безпеки

Сфера виникнення ризиків	Види тіньової діяльності	Складові економічної безпеки
бюджетна	<ul style="list-style-type: none"> - державні закупівлі і тендерні процедури - економічні злочини та використання тіньових схем у податковій сфері - ухилення від оподаткування, - незаконне відшкодування ПДВ 	інвестиційно-інноваційна макроекономічна енергетична соціальна фінансова
грошова	<ul style="list-style-type: none"> - видаткові операції - приховування незаконно отриманих прибутків - заснування фіктивних фірм фінансового характеру (фондів, трастів, кредитних спілок) - шахрайство - корупція 	інвестиційно-інноваційна макроекономічна соціальна фінансова
реальний сектор	<ul style="list-style-type: none"> - незаконне виробництво та обіг товарів підакцизної групи. - провадження відповідного виду діяльності без ліцензії - порушення прав власності, у т.ч. інтелектуальної - підпільне виробництво - укладання фіктивних господарських договорів - надання необлікованих послуг - фактична відсутність підприємства за юридичним адресом - фіктивне працевлаштування - шахрайство із банкрутством 	виробнича демографічна макроекономічна продовольча енергетична соціальна фінансова
зовнішньоекономічна	<ul style="list-style-type: none"> - ухилення від сплати митних платежів і податків - незаконне переміщення товарів через митний кордон - порушення митних правил - незаконне виведення валютних цінностей за кордон - нелегальний експорт капіталів - трансфертне ціноутворення - зловживання у сфері розподілу та цільового використання коштів, наданих в рамках програм міжнародної технічної допомоги 	зовнішньоекономічна виробнича інвестиційно-інноваційна макроекономічна продовольча

Примітка: побудовано автором

по-перше, це *економічні фактори*, які пов'язані із недосконалістю ринкового середовища, формування якого продовжується і знаходиться у стадії реформування

(недосконала структура ринку, низька ефективність держави у формуванні конкурентоспроможної економіки, дисбаланс у сфері зайнятості), неефективністю державного регулювання ринкових процесів тощо (непередбачувані зміни у податковому законодавстві та неефективне адміністрування податків, надмірна зарегульованість економічної діяльності, несприятливі умови бізнесу тощо);

по-друге, суттєвий вплив на процеси тінізації забезпечують *інституційні фактори*, які пов'язані із діяльністю інститутів, які функціонують в національній економіці (політична нестабільність, недосконалість судової та правоохоронної системи (з точки зору їх незалежності та ступеню довіри з боку суспільства), неефективна дія державних антикорупційних органів, суперечливість та дублювання нормативно-законодавчої бази недостатній захист прав, у тому числі прав на фінансові активи, прав інтелектуальної власності тощо),

по-третє, в Україні не існували тривалий час відповідні стандарти законослухняної поведінки, як з боку пересічних громадян, суб'єктів господарювання, так і державних службовців, які формують *морально-етичні фактори*, вплив яких визначають високий рівень корупції, економічної злочинності тощо.

Аналіз динамічних змін рівня тінізації економіки виявив наступне [163]. По-перше, до початку розгортання повномасштабної агресії РФ проти України спостерігалось відносно забезпечення економічного зростання, розширення внутрішнього попиту та досягнення певної макроекономічної стабільності (табл.4.4).

Таблиця 4.4

Темпи зростання реального ВВП в Україні та світі

Темпи зростання реального ВВП,% до ВВП	2019	2020	2021	2022*	2023*
Україна	3,2	-3,8	3,4	-30,3	-3,0
Світ в цілому	2,8	-2,8	6,3	3,4	2,8
у тому числі					
розвинуті економіки	1,7	-4,2	5,4	2,7	1,3
економіки з ринками, що формуються	36	-1,8	6,9	4,0	3,9

*прогнозні розрахунки

Примітка: складено на основі [469]

Номинальний ВВП становив на початок 2022 року 5459,6 млрд.грн, а ВВП у розрахунку на одну особу – 131944 грн.[17] (дані наводяться без урахування окупованій території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони

проведення антитерористичної операції), третина з якого припадає на тіньову економіку. Відновлення національної економіки після кризових падінь виявилась достатньо повільним. Якщо у розвинутих країнах зростання реального ВВП становило 5,4% у 2021 році, а для економік із ринками, що розвиваються, навіть, 6,9%, то для України це зростання виявилось лише на рівні 3,4%. Однак військова агресія росії проти України фактично обвалила показник ВВП, за оцінками МВФ [469] темп падіння ВВП України у 2022 році становив - 30,3%.

По-друге, в країні поступово реалізується комплекс реформ, спрямованих на розвиток бізнес-середовища, дерегуляції підприємницької діяльності. Однак рівень їх результативності залишається вкрай низьким, підтвердженням чого є місце України у чисельних міжнародних рейтингах. Важливою умовою стає дерегуляція бізнесу, формування стабільних та прогнозованих умов для його ведення в Україні шляхом встановлення прозорих правил взаємовідносин у трикутнику «суспільство – влада – бізнес».

По-третє, реалізація цілеспрямованої політики уряду щодо легалізації зайнятості, зменшення навантаження на фонд оплати праці (зменшення ставки єдиного соціального внеску до 22%), *поступове зростання мінімальної заробітної плати* (з 01.10.2022 мінімальну заробітну плату встановлено на рівні 6700 грн. проти 1600 грн. з 01.12.2016), сприяли поступовому зростанню реальної заробітної плати. Однак, слід зазначити, що індекс інфляції значно перевищує індекс реальної зарплати в країні, що не сприяє детінізації економічної діяльності.

Неспроможність держави у формуванні прозорого та сприятливого бізнес-клімату, розвитку підприємницької ініціативи та діяльності на тлі складного соціально-економічного становища та неефективно працюючого інституційного середовища посилила процеси тінізації економіки. Ці процеси впливають на стрімкий розвиток незареєстрованої в установленому порядку економічної діяльності суб'єкта господарювання, що призводить до порушення законодавчо встановлених норм (які пов'язані із дотримання умов праці, рівня заробітної плати, сплати податків тощо) і встановлення нерегламентованих та незаконних видів господарської діяльності [124].

Зростання рівня заробітної плати в економіці, що посилює купівельну спроможність домогосподарств, стимулює розвиток внутрішнього ринку. У той же час, в Україні достатньо високою

залишається неформальна зайнятість. Співвідношення офіційно працюючих до неофіційно працюючих становить 1:2. Відповідно, близько 10 млн. українців отримують тіньові доходи [86]. Такий значний обсяг нерегульованої сфери трудових відносин – це не тільки недоотриманні державою доходи, це, перш за все, позбавлення будь-яких соціальних гарантій та захисту для усіх неофіційно працюючих.

Кожен п'ятий українець працює саме у тіньовому секторі економіки – тобто займається діяльністю, що не підпадає під оподаткування, а самі суб'єкти господарювання не тільки не сплачують нормативно встановлені податки, а й не дотримуються державних стандартів соціального захисту (мінімальної заробітної плати, максимальної тривалості робочого часу, безпекових та санітарних норм тощо). Все це формує економічні та інституційні переваги і для роботодавців і для працівників. І хоча для найманих працівників зайнятість у тіньовому секторі сприяє збільшенню доходів (через ухиляння від податків, зловживання субсидіями, вторинної зайнятості тощо), як правило, у результаті вони отримують відсутність захисту у сфері трудових відносин, негідні умови праці та соціального захисту. Для роботодавців використання незадекларованої праці сприяє збільшенню прибутковості через скорочення витрат на обов'язкові виплати податків та соціальні внески. Однак саме незадекларована зайнятість несе ризики недобросовісної конкуренції на ринку, втрату переваг. У загальному вимірі наслідки незадекларованої праці для країни в цілому призводять до скорочень надходжень до державного бюджету, фондів соціального страхування, обмеження механізмів захисту прав працівників, неадекватних управлінських рішень в частині державної політики праці та соціальної політики [104,с.28].

Рейтинг України у відповідних міжнародних порівняннях, який представлено у таблиці 4.5, стає важливим індикатором, що певною мірою визначає характер середовища, яке впливає на рівень тінізації економіки. За результатами дослідження [150] встановлено прямий взаємозв'язок між рівнем тінізації національної економіки та тим положенням, яке займає Україна у міжнародних рейтингах: падіння рейтингових показників країни супроводжується посиленням тінізації економіки.

Міжнародне експертне середовище оцінює рівень корупції в Україні як дуже високий. Експертне оцінювання з боку британської аудиторсько-консалтингової групи «Ernst&Young»

також визначає високий рівень корупції в Україні, який є найбільший серед країн Європи та Близького Сходу [142, с. С.129].

Таблиця 4.5

Україна в окремих світових рейтингах

рік	Показник у рейтингу	Economic Freedom Index	Corruption Perception Index	Doing Business	Basel AML Index	Рівень тіньової економіки, %
2022	Місце у рейтингу	130 місце з 177	116 місце з 180	Н.д.	65 місце з 128	Н.д.
	Значення показника	54,1	33	Н.д.	5,09	
2021	Місце у рейтингу	131 місце з 178	122 місце з 180	Н.д.	55 місце з 110	31
	Значення показника	56,2	32	Н.д.	5,21	
2020	Місце у рейтингу	134 місце з 180	117 місце з 180	64 місце з 190	67 місце з 148	30
	Значення показника	54,9	33	70,20	5,23	
2019	Місце у рейтингу	147 місце з 180	126 місце з 180	71 місце з 190	37 місце з 125	28
	Значення показника	52,3	30	68,25	6,01	
2018	Місце у рейтингу	150 місце з 180	120 місце з 180	76 місце з 190	39 місце з 129	29
	Значення показника	51,9	32	65,75	6,06	
2017	Місце у рейтингу	166 місце з 180	130 місце з 180	80 місце з 190	52 місце з 146	32
	Значення показника	48,1	30	63,90	6,52	
2016	Місце у рейтингу	162 місце з 180	131 місце з 176	83 місце з 189	46 місце з 149	35
	Значення показника	46,8	29	63,04	6,57	

*зміна методології розрахунку індексу

Примітка: складено на основі [89,262,339,458]

Порівняно із попереднім роком (за результатами індексу економічної свободи (Economic Freedom Index 2022), ще більше погіршали показники доброчесності уряду (33,8), ефективність судової системи (31,4) тощо. На високий рівень корупції вказує й показник Індексу сприйняття корупції, який за результатами 2022 року оцінюється експертним середовищем у 32 бали (зі 100 можливих). За цим показником Україна знаходиться на 122 місці зі 180 країн світу, і це, на думку міжнародних експертів, є наслідком неефективної роботи антикорупційних інституцій в Україні, які потребують відповідних реформ: правоохоронних, судових, антикорупційних. За даними Transparency International, глобальний середній рівень

корупції, який сьогодні є в країнах світу, становить 43 із 100 (наближення до 0 характеризує найвищий рівень корупції в країні), для 2/3 країн світу показник індексу не перевищує 50. Такий рівень корупції став як причиною, так і наслідком погіршення стабільного стану глобального світу. Країни, що демонструють більш високий рівень корупції, характеризуються більш високим рівнем злочинності, загрози безпеки в таких країнах також посилюються, що, у свою чергу, стає фундаментальною загрозою для глобальної безпеки [254].

Корупція завжди становить загрозу верховенству права, перешкоджає реалізації і цивільних та економічних прав. І якщо цей прояв впливу корупції завжди був притаманним цій протиправній діяльності, то принципово новим явищем стає те, що корупція перетворюється на інструмент національної стратегії, ставши зброєю вже на світовому рівні. Слід зазначити, що реформи державного управління в Україні (де індекс сприйняття корупції становить 33 [255]), які активно впроваджувались у практичну площину з 2014 року, суттєво посилили позиції країни і стали відповідними факторами прогресу, у тому числі вимог Європейської комісії в частині відповідних висновків щодо заявки України на членство в ЄС. Боротьба із корупцією має вкрай високий рівень запиту від українського суспільства. Навіть в умовах воєнного стану (за результатами національного опитування населення та представників бізнесу для комплексної оцінки корупційної ситуації в Україні) корупція посідає 3-тє місце (64,2% населення) серед основних проблем українського суспільства (перше і друге місце посіли висока вартість життя та воєнні дії) [82,с.9]. Прийняття Національної антикорупційної стратегії [4] спрямовано на зменшення рівня корумпованості в найбільш чутливих сферах, а саме: митна справа та оподаткування; суддівські та правоохоронні органи, система державного регулювання економіки, будівництво і земельні відносини, оборонна сфера, охорона здоров'я, система соціального захисту.

Незважаючи на поступове покращення загальнонаціональних показників України у рейтингу Світового банку Doing Business-2020 (наразі Світовим банком відпрацьовується удосконалення методології оцінювання зазначеного індексу, оцінювання більше не проводилось) [262], її позиції залишаються на досить низькому рівні – країна посідає 64 позицію серед 190 країн (для порівняння, Doing Business-2019 Україна займала 71 місце, Doing Business-2018

Україна - 76 місце, Doing Business-2017 - 80 місце, Doing Business-2016 - 83).

Слід зазначити, що у світі в цілому наразі не спостерігається суттєвого прогресу в боротьбі з відмиванням грошей на глобальному рівні. За відповідними розрахунками Базельського інституту, середній глобальний ризик відмивання грошей та фінансування тероризму (базельський індекс, AML) практично не змінився протягом останніх років (5,25 з 10, де 10 – максимальний рівень ризику). Для розрахунку Базельського індексу досліджується не тільки якість системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму країни, а й інші складові, що характеризують ризики розвитку фінансової сфери країни – прозорість фінансового сектору, екологічні злочини, корупцію, хабарництво, політичні та правові ризики тощо. Незважаючи на поступове покращення, Україна за рівнем Базельського індексу 5,09 [225,с.31] все ще відноситься до країн, де політичні та правові ризики, корупція та хабарництво є найслабшими сторонами, відповідно, рівень зазначеного індексу є вищим, ніж у середньому по світовому господарству.

Серед країн ОЕСР спостерігаються достатньо негативні тенденції тінізації економіки, оскільки під впливом пандемії коронавірусу відбулось стрімке скорочення ВВП та сильне зростання безробіття, посилення тінізації економіки тощо. Середній розмір тіншової економіки по цій групі країн зріс з 14,98% у 2019 році до 16,48% у 2021 році. У 2021 році очікується помірне скорочення до 16,07% через відповідний вплив державної політики (субсидування підприємствам, підтримку інфраструктурних проєктів тощо). Найбільше зростання обсягів тіншової економіки спостерігається серед країн, що мають найменший економічний потенціал: в Хорватії зростання становило 3,13% протягом 2019-2020 років (з 26,43% до 29,56%), в Болгарії 2,81% (з 30,12% до 32,93%). Найнижчий рівень тінізації спостерігається серед високорозвинутих країн ОЕСР. Так, розмір тіншової економіки становить в Швейцарії 6,07%, США 6,11% , Австрії 7,23%, Новій Зеландії 7,86%, Нідерландах 8,14%, Люксембурзі 8,56%, Японії 9,1% Австралії 9,71%, Данії 9,84%, Ірландії 9,86% тощо. Відповідно, для цих країн є характерним низьке зростання тінізації в умовах коронавірусної пандемії. За прогнозними оцінками [432] відновлення економічної активності в країнах ОЕСР призведе до зниження рівня тінізації – в середньому до 16, 07%.

Зменшення рівня тінізації економіки спостерігається в тих країнах, де низький рівень корупції та ефективне державне управління. Відновлення економік в цих країнах сприятиме зменшенню мотивації щодо тіньової діяльності, оскільки саме падіння ВВП та стрімке зростання безробіття стали основними рушійними силами збільшення тіньового сектора в країнах ОЕСР в умовах пандемії коронавірусу, оскільки саме через це населення намагалось компенсувати втрату офіційних доходів.

Підсумовуючи, слід підкреслити, що рівень тінізації української економіки є загрозливим і перевищує критичний пороговий рівень, визначений Стратегією економічної безпеки України. Оцінка динамічних змін, що відбуваються в процесах тінізації економіки в Україні, дозволяє виділити основні три групи факторів, що сприяли її поширенню та поглибленню: економічні, інституційні та морально-етичні. Економічні фактори зумовлені недосконалою структурою ринку, нерозвиненістю ринкового середовища та недостатньою ефективністю держави у формуванні конкурентоспроможної економіки через недосконале державне регулювання розвитку ринкових процесів тощо. Недосконала діяльність відповідних інститутів, що забезпечують процеси державотворення та розвиток ринкового середовища, передусім тих, що стосуються захисту прав власності, антикорупційних, правоохоронних та суддівських органів, визначають інституційні фактори впливу на посилення тінізації економіки України. Й нарешті, відсутність тривалий час відповідної правової та економічної культури, стандартів поведінки суб'єктів економічних суб'єктів, визначили групу морально-етичних факторів поширення тінізації в національній економіці, що визначають один з надвисоких рівнів корупції.

Важливим індикатором розвитку ринкового середовища є рейтинг національної економіки у міжнародних порівняннях. Аналіз позицій України в міжнародних рейтингах, що визначають передумови формування та поширення процесів тінізації, виявив: частка тіньової економіки зростає одночасно із погіршенням становища країни у міжнародних порівняннях, про що свідчать показники відповідних індексів (економічної свободи, міжнародного індексу прав власності, показник економічної свободи України, індексу сприйняття корупції, Doing Business тощо). Тінізація економіки послаблює економічну безпеку країни, що потребує не тільки визначення ризиків, а й забезпечення їх постійного моніторингу та попередження, що сприятиме зниженню загроз економічній

безпеки по всіх складовим. Боротьба із економічними злочинами забезпечить детінізацію національної економіки, послабить її криміналізацію.

4.3. Детінізація економіки як фактор безпекового розвитку країни

Посилення тінізації, зростання рівня злочинності в економічній та фінансовій сфері ускладнює забезпечення безпекового розвитку національних економік. Збільшення фінансових трансакцій, які відбуваються у режимі реального часу на національному і на міжнародному рівнях, вимагає відповідних рішень у сфері боротьби із фінансовою злочинністю, у тому числі механізмах запобігання шахрайству, перевірки санкцій, ембарго тощо.

В умовах поглиблення глобалізаційних процесів особливої актуальності набуває дослідження їх впливу на поширення тіншової економіки, оскільки від цього залежить напрацювання відповідного інструментарію її детінізації як фактору безпекового розвитку країни. Посткризовий період 2008-2009р.р. розвитку світового господарства загострив питання нелегальної економічної діяльності, яка суттєво поширилась у відповідь на поглиблення кризи. Підтвердженням цього є виокремлення експертами ВЕФ у Global risk report 2011 [311,с.22] хронічних ризиків - незаконної торгівлі, оргзлочинності, корупції – як високо ймовірних, таких, що змінюють глобальний ландшафт і мають подальший вплив на інші глобальні ризики – тероризм, геополітичні конфлікти, нестабільні держави тощо. Асиметрія розвитку, економічні диспропорції формують сприятливе середовище для поширення тінізації, а від так, гальмують економічний розвиток, поглиблюють нерівність, підривають ефективне глобальне управління. У наявних поточних оцінках перспектив розвитку глобальних ризиків експертами Світового економічного форуму нелегальна економічна діяльність вже не називається, однак найсильніші ризики, які виділено у Global risk report 2023 [312,с.22], мають безпосереднє відношення до процесів тінізації: неспроможність вирішення кліматичних проблем, втрата біорізноманіття, колапс екосистем, масштабні вимушена міграція, дезінформація, цифрова нерівність тощо.

Асиметрія світогосподарського розвитку, яка стала однією з ознак глобальної економіки, сьогодні посилюється й цифровою складовою. Поряд із політикою та ідеологією, що

формують причини нерівності, посилюється вплив цифрового розриву. Доступ до сучасних інформаційних та цифрових технологій стає потужним джерелом нерівності за сучасних умов. У наслідок цифрового розриву виникає цифрова нерівність, нерівний доступ до технологій обмежує можливості доступу до значної кількості благ [424]. А від так, економічна нерівність, у тому числі із урахуванням посилення цифровізації суспільства, й надалі формуватиме сприятливі умови для тінізації економічної діяльності, масштаби якої виходять за межі національних країн і набувають транснаціонального масштабу.

Стрімкий розвиток цифровізації зробили цифрові активи особливим інструментом для відмивання грошей, а самі транзакції з ними стають надзвичайно складними для відстеження. Цифровізація створила принципово нові можливості для фінансового шахрайства. Так, викрадання особистих даних дозволила реалізувати шахрайські схеми з програмами по безробіттю в США в епоху пандемії обсяг яких перевищив 45 млрд.долл.США [427]. Із розвитком цифровізації сервіси компаній стають більш клієнтоорієнтованими. Однак одночасно із зростанням кіберзлочинності саме ці клієнти компаній – споживачі послуг – стають більш вразливими і незахищеними, від так це потребує нових рішень і ресурсів для прийняття відповідних захисних рішень, що ґрунтуються на ефективній аналітичній обробці значного масиву даних, у т.ч. із застосуванням технологій штучного інтелекту. У свою чергу, поширення штучного інтелекту у всі сфери життя, у тому числі в фінансово-економічну, розширює можливості не тільки легальної діяльності, але ж має й зворотній бік, пов'язаний із застосуванням у новому форматі шахрайських схем. З огляду на це у світі найактуальним завданням стає нормативне врегулювання використання штучного інтелекту

Прийняття цивілізованим світом відповідних санкцій по відношенню рф сприяли появі нових складних шахрайських схем, до яких залучені підсанкційні фізичні та юридичні особи. Перш за все це стосується розуміння складної бенефіціарної власності, формування публічних реєстрів компаній тощо. Впровадження секторальних санкцій проти рф активізувало розвиток послуг небанківського сектору, які активно застосовуються для запровадження шахрайських схем (бухгалтерські та юридичні послуги, страхування, брокерські послуги, операції з нерухомості, консалтинг тощо). Так, база даних агенції Moodys нараховує понад 17 млн.профілей таких

осіб (станом на грудень 2022 року)[378], які враховуються для визначення ризиків із якими стикаються організації – клієнти агенції – задля визначення зв'язків між суб'єктами в контексті дії законів про санкції. Санкційні списки, самі санкції та обмеження постійно оновлюються, структура власності, відповідні розподільчі відносини змінюються, створюючи нові ризики. Складна система скринінгу є необхідною задля забезпечення діяльності компаній у правову полі, попередження збитків, мінімізації ризиків, репутаційних у тому числі.

Усунення торговельних обмежень стимулює суб'єктів ринку до роботи саме у формальному, а не тіньовому секторі, розвиває податкову мораль [230]. Від так, усі складові глобалізаційного процесу стримують поширення тіньової економіки через зменшення вигоди від неформальної (тіньової) діяльності. Країни, що залучені до глобальних інтеграційних процесів більш активно беруть участь у міжнародних організаціях, міждержавних угодах, альянсах, інтеграційних об'єднаннях тощо, а це дозволяє суттєво покращити якість інститутів, що працюють в країні шляхом: впровадження більш ефективних закордонних практик, боротьби із корупцією, детінізації економіки тощо.

У часи великої економічної невизначеності шахрайство та інші фінансові злочини, як правило, зростають [360]. Фінансові злочини зростатимуть у міру того, як економіка хитається. 59% фірм очікують зростання рівня злочинності, у свою чергу, нестабільна економіка може підвищити рівень ризикованої поведінки [269,с.9]. Відповідно, масштаби податкового та інвестиційного шахрайства будуть мати тенденцію для подальшого поширення в умовах погіршення стану економіки.

Виклики, пов'язані із наслідками світової економічної кризи 2008-2009рр., стали принципово новими умовами формування економічної політики країн. Задля поживлення економічної активності уряди багатьох країн впровадили відповідні антикризові програми та переформатували торговельну політику із активним використанням інструментів прихованого протекціонізму. Моніторинг торговельної політики країн виявив, що після світової економічної кризи років використання захисних заходів стали стрімко поширюватись та застосовуватись країнами із різним рівнем досягнутого соціально-економічного розвитку, обмеженням для їх всебічного застосування фактично залишається лише

існуючих у світі багатосторонній механізм регулювання торговельно-економічних відносин між країнами, що реалізується відповідно до правил СОТ.

В умовах нестабільності та кризової фази світогосподарського розвитку відбувається посилення протекціонізму у реалізації зовнішньої політики, задля протидії яким держані органи управління багатьох країн світу стали більш активно впроваджувати явні та приховані обмежувальні заходи, кількість яких постійно зростає [223, 344]. Поясненням цього може стати глибинний зв'язок між національними економічними інтересами та бажанням країн застосувати протекціоністські заходи та інструменти, оскільки саме національні інтереси формують складові та напрями реалізації регуляторної політики, важливим завданням якої стає забезпечення конкурентних переваг та захист національного виробництва. Її наслідком може стати формування нерівних умов по відношенню іноземного виробника [461].

Відповіддю на деформацію класичного кредо лібералізму «laissez-faire» стає ліберальний економічний патріотизм, дія якого спрямована на прагненнях: забезпечити більшу незалежність від ресурсів, що знаходяться поза контролем країни; досягнути диверсифікованої та збалансованої національної економіки як засобу покращення національного добробуту; забезпечити самостійне планування національного економічного розвитку в сучасних реаліях глобалізаційних процесів [425]. Таким чином, у сучасних умовах протекціонізм виступає і як обмеження торгівлі, і як певна дискримінація учасників міжнародних економічних відносин. Лібералізація зовнішньоекономічної діяльності сприяла економічному зростанню прогресивних економік, одночасно, саме вільна торгівля часто розглядається як один із факторів зростання нерівності у світі. Це вимагає застосування з боку країн цілеспрямованих політик, які забезпечать більш справедливі результати розподілу [321].

Задля забезпечення високого рівня конкурентоспроможності національних виробників національні уряди все активніше застосовують різноманітні інструменти захисного, стимулюючого, дискримінаційного та рестрикційного характеру, що впливають на економічну активність. Поширення використання протекціоністських заходів, перш за все, пов'язано із нетарифними інструментами, у тому числі прихованого характеру, оскільки подальша лібералізація тарифних інструментів просувається вкрай

повільно, а її потенціал вкрай незначний, що підтверджується активним застосуванням інструментів внутрішньої економічної політики – податків, державних закупівель, стандартів та норм екологічного, фіто-санітарного характеру тощо. Кількість нових державних інтервенцій щороку зростає. Станом на середину 2023 року, починаючи з кризового 2008 року, за даними Global Trade Alert урядами різних країн було імплементовано 1271 інтервенцій дискримінаційного характеру [303], серед яких домінували субсидії (39%), експортні заходи (включаючи експортні субсидії) (15,2%), торговельно-захисні заходи (15,2%), тарифні обмеження (19,8%) тощо.

Глобалізація полегшує розповсюдження інститутів шляхом нівелювання національних кордонів, поглибуючи інтеграційну взаємодію країн, від так, в умовах глобалізації через поширення лібералізації торговельні бар'єри зменшуються. З іншого боку, оскільки через поширення торговельних обмежень збільшуються транспортні, логістичні витрати, то бізнес стає більш зацікавленим у застосуванні тіньових схем (у тому числі контрабандних) задля уникнення тарифів. Серед важливих детермінант контрабанди особливо виокремлюються саме тарифи та обмеження торгівлі, рівень корупції тощо [235]. За експертними оцінками [264] втрати доходу від ухилення від тарифів в даний час у світі в цілому перевищуватимуть 400-670 млн. доларів США на рік.

Глобальні процеси спонукають національні уряди впроваджувати дерегулюючі заходи, покращувати якість інститутів, з іншого боку, зарегульованість економіки сприяють поширенню корупції та поглибленню процесів тінізації національних економік. Посилення ризиків розвитку світового господарства призвело до трансформації торговельних політик, змін у використанні інструментів регулювання зовнішньої торгівлі, що впливає на забезпечення економічної безпеки країн, як важливішої складової їх національної безпеки. Участь держави в регулюванні економічних процесів стала об'єктивною реальністю [403]. Широкий інструментарій, що використовують національні уряди для забезпечення розвитку національних економік, конкурентоспроможності своїх виробників, стимулювання їх економічної активності визначає сутність сучасного неопротекціонізму, середовищем прояву якого може стати будь-яка сфера – науково-технічна, виробнича, інвестиційна, торговельна, міграційна тощо. Гнучкість інструментів реалізації політики неопротекціонізму дозволяє зменшити асиметричний розподіл переваг від

глобалізації та забезпечити адекватну реакцію на глобальні дисбаланси.

Тіньова економіка породжує тіньову політику, сприяє поширенню корупції, посилює криміналізацію економіки, що, у свою чергу, без протидії тінізації може призвести до втрати довіри до держави [1,с.78]. У країнах світу накопичено достатньо практик щодо основних складових боротьби із економічними злочинами [267, с.11]. Відповідну інституційну базу відносно своїх повноважень забезпечують: податкові, митні органи, органи боротьби із відмиванням грошей, органи фінансової розвідки; правоохоронні органи; прокуратура, фінансові регулятори тощо. Між відповідними органами та агенціями реалізується багатостороння міжвідомча співпраця задля максимально повного використання наявних можливостей. Відповідальність правоохоронних органів, зазвичай, визначається відповідним національним кримінальним законодавством, в якому визначається характер адміністрування фінансових злочинів та правопорушень. Окрім цього, важливу роль у формуванні інституційного середовища відіграють фінансові регулятори, діяльність яких не тільки сприяє стабільному та ефективному функціонуванню фінансового сектора в країні, а й виконують наглядові функції, пов'язані із фінансовими ринками.

Економічні злочини та використання тіньових схем у податковій сфері формують значний обсяг порушень. У різних країнах світу застосовуються опрацьовані механізми мінімізації рівня злочинності в економічній та фінансовій сферах, які дозволяють виокремити чотири моделі, представлені в таблиці 4.6 [267].

Слід зазначити, що в деяких країнах (США, Німеччина, Греція, Іспанія, Ісландія тощо) застосовуються одночасно декілька виокремлених моделей, що пояснюється застосуванням різних типів розслідування економічних злочинів, та характеризуються відповідним розподілом відповідальності. Відповідно до моделі 1 керівництво у проведенні розслідувань безпосередньо забезпечує податковий орган країни. Модель 2 передбачає, що проведення розслідування забезпечує податковий орган під керівництвом прокурора. Особливістю моделі 3 є те, що за проведення розслідувань відповідає спеціалізований орган, що, як правило, є в структурі міністерства фінансів. Й нарешті, відповідно до проведення розслідувань забезпечують правоохоронні органи (поліція або прокуратура).

Організаційні моделі розслідування економічних злочинів (у податковій сфері)

Модель	Розподіл відповідальності	Країни застосування
Модель 1	керівництво у проведенні розслідувань забезпечує податковий орган	Австралія, Канада, Німеччина, Греція, Індія, Ірландія, Ізраїль, Японія, Корея, Малайзія, Нова Зеландія, Сінгапур, Південна Африка, Швейцарія, Уганда, Великобританія, США
Модель 2	проведення розслідування забезпечує податковий орган під керівництвом прокурора	Австрії, Азербайджан, Сальвадор, Естонія, Німеччина, Угорщина, Латвія, Нідерланди, Португалія, Сербія, Швеція, Іспанія, США
Модель 3	за проведення розслідувань відповідає спеціалізований орган, що є в структурі міністерства фінансів	Грузія, Гана, Греція, Ісландія, Туреччина, Україна
Модель 4	проведення розслідувань забезпечують правоохоронні органи (поліція або прокуратура)	Бельгія, Бразилія, Буркіна-Фасо, Чилі, Колумбія, Коста-Ріка, Чехія, Данія, Еквадор, Фінляндія, Франція, Греція, Ісландія, Литва, Люксембург, Мексика, Норвегія, Перу, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Україна

Примітка: побудовано автором на основі [267]

Реалізуючи державну податкову політику державна податкова служба України [128] проводить роботу, пов'язану із боротьбою із правопорушеннями податкового законодавства, складає стосовно платників податків відповідні протоколи та виносить постанови у справах про адміністративні правопорушення, вживає заходів для виявлення, аналізу та перевірки фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, у тому числі організовуючи взаємодію та обмін інформацією із відповідними міжнародними організаціями та іноземними партнерами.

Важливу роль у сприянні забезпеченню ефективного впровадження стандартів податкової інформації відіграє міжнародний орган - Глобальний форум з прозорості та обміну

інформацією для податкових цілей ОЕСР [305], завдяки діяльності якого було виявлено 114 млрд.долл.євро додаткових доходів (податків, штрафів тощо). Фінансова таємниця полегшує податкові зловживання, уможлиблює відмивання грошей і підриває права людини для всіх. Індекс фінансової таємниці визначає найбільших у світі постачальників фінансової таємниці та висвітлює закони, які уряди можуть змінити, щоб зменшити свій внесок у фінансову таємницю. Оцінка фінансової таємниці в Україні становить 59 зі 100 [286].

Митні органи відповідають за адміністрування митних зборів та податків, що пов'язані із транскордонними потоками. Залежно від правового статусу митних органів (чи виступають вони частиною податкового органу в країні, чи є окремою структурою) визначається їх місце і роль у запобіганні, розслідуванні економічних злочинів [267, с.36-37]. Розподіл відповідальності митних органів в існуючих організаційних моделях розслідування економічних злочинів представлено в таблиці 4.7.

Таблиця 4.7

Організаційні моделі розслідування економічних злочинів (митна сфера)

Модель	Розподіл відповідальності	Країни застосування
Модель 1	митний орган забезпечує керівництво у проведенні розслідувань	Австралія, Бельгія, Великобританія, Канада, Фінляндія, Німеччина, Греція, Ісландія, Індія, Ірландія, Ізраїль, Японія, Корея, Люксембург, Малайзія, Нова Зеландія, Сінгапур, США, Південна Африка, Швейцарія
Модель 2	митний орган забезпечує проведення розслідування під керівництвом прокурора	Австрія, Азербайджан, Чилі, Чеська республіка, Франція, Естонія, Німеччина, Угорщина, Латвія, Литва, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Швеція, Туреччина
Модель 3	за проведення розслідувань відповідає спеціалізований орган, що є в структурі міністерства фінансів	Грузія, Італія, Україна
Модель 4	проведення розслідувань забезпечують правоохоронні органи (поліція або прокуратура)	Бразилія, Колумбія, Данія, Еквадор, Мексика, Норвегія, Сербія, Словенія, Україна

Примітка: побудовано автором на основі [267]

Забезпечуючи реалізацію державної митної політики Державна митна служба України [128] спрямовує діяльність на

забезпечення митної безпеки та захист митних інтересів України, у тому числі шляхом боротьби із правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи, запобігання та протидії контрабанді. Держмитслужба України реалізує міжнародне співробітництво з питань виявлення та протидії контрабанді та порушенням митних правил. Між злочинами у податковій та митній сфері та відмиванням грошей існує чіткий зв'язок. Задля боротьби із відмиванням грошей в країнах діють відповідні органи, у тому числі відповідні підрозділи із фінансової розвідки, завданням яких стає аналітична робота із підозрілими трансакціями – такими, що пов'язані із відмиванням грошей або фінансуванням тероризму. Згідно рекомендацій FATF (Financial Action Task Force on Money Laundering) відмивання грошей відноситься до предикатних злочинів, тобто - це злочин, який є складовою більш тяжкого злочину. Відповідно, відмивання грошей спрямовано на приховування незаконного джерела їх походження [285]. Існує декілька моделей визначення міста й ролі підрозділів із фінансової розвідки в національній системі запобігання, розслідування економічних злочинів [172,с.39-40], які представлено в таблиці 4.8.

Таблиця 4.8

Організаційні моделі розслідування економічних злочинів (фінансова розвідка)

Модель	Розподіл відповідальності	Країни застосування
Модель 1	Підрозділ з фінансової розвідки функціонує в структурі правоохоронних органів (поліції, прокуратури)	Австрія, Великобританія, Данія, Естонія, Фінляндія, Ісландія, Ірландія, Латвія, Литва, Люксембург, Нова Зеландія, Норвегія, Сінгапур, Швеція, Швейцарія, Японія
Модель 2	Підрозділ з фінансової розвідки є незалежним підрозділом центрального банку	Азербайджан, Італія, Малайзія
Модель 3	Підрозділ з фінансової розвідки функціонує в структурі Міністерства фінансів	Бельгія, Бразилія, Індія, Іспанія, Канада, Мексика, США, Туреччина, Чилі, Франція, Німеччина,
Модель 4	Підрозділ з фінансової розвідки функціонує в структурі Міністерства юстиції	Австралія, Бельгія, Ізраїль
Модель 5	Підрозділ з фінансової розвідки функціонує в структурі іншого Міністерства	Коста Ріка , Угорщина
Модель 6	Підрозділ з фінансової розвідки функціонує як незалежний орган	Грузія, Греція, Уганда, Україна

Примітка: побудовано автором на основі [267]

Слід зазначити, що функціонування різноманітних органів, до компетенції яких відноситься боротьба із фінансовими злочинами, ускладнює контроль за відмиванням грошей, відповідно, сучасна інфраструктура по боротьбі із економічними злочинами постійно удосконалюється. Так, уряд Німеччини має намір скоротити існуючі понад 300 наглядових органів задля полегшення міжнародного співробітництва у сфері відмивання грошей [299]. Державним органом, уповноваженим на виконання функцій підрозділу фінансової розвідки в Україні є Державна служба фінансового моніторингу України [122], діяльність якої безпосередньо спрямована на протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. За даними Держфінмоніторингу [38] у 2022 році кількість матеріалів, переданих до правоохоронних органів становила 934, що дорівнювало рівню 2018 року (у 2021р. – 1170, у 2020р. – 1036).

Тінізація економіки формує сприятливе середовище для розвитку корупції. З іншого боку, саме рівень корупції створює умови для розвитку тіньової економіки. Відповідно, важливу роль у протидії злочинам в економічній та фінансовій сфері відіграють інституції, що забезпечують боротьбу із корупцією. Країни структурують свою систему боротьби з корупцією по-різному, залежно від наявних особливостей національних політичних та правових систем, рівня економічного розвитку, запитів суспільства тощо. Відповідно, існують різні організаційні моделі розподілу повноважень антикорупційних органів, що відображено в таблиці 4.9 [267, с.42-43].

Сучасну інфраструктуру антикорупційних органів в Україні формують наступні інституції. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) [102] – центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, що безпосередньо забезпечує розробку та реалізацію антикорупційної політики, координує реалізацію Національної антикорупційної стратегії [121]. Попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень відноситься до юрисдикції Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) [103]. Безпосередньо розслідування справ НАБУ забезпечує Спеціальна антикорупційна прокуратура (САП) – автономний орган у складі Генеральної прокуратури України. У справах НАБУ та САП правосуддя забезпечує Вищий антикорупційний суд. Сферою відповідальності Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління

активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (скорочено - Агентство з розшуку та менеджменту активів (АРМА) є управління зазначеними активами, у тому числі отриманими за рахунок корупційних доходів.

Таблиця 4.9

**Організаційні моделі розслідування економічних злочинів
(корупційні або пов'язані із корупцією правопорушення)**

Модель	Розподіл відповідальності	Країни застосування
Модель 1	Корупційні правопорушення розслідується прокурорськими або суддівськими органами	Австрія, Азербайджан, Бельгія, Бразилія, Колумбія, Чеська Республіка, Данія, Естонія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ізраїль, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Норвегія, Перу, Португалія, Сербія, Словацька Республіка, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, США, Чилі, Японія
Модель 2	Корупційні правопорушення розслідуються органами поліції (у т.ч. відповідним спецпідрозділом)	Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Великобританія, Канада, Данія, Естонія Німеччина, Греція, Індія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Корея, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Перу, Португалія Сербія, Сінгапур, Словацька Республіка, Словенія, Південна Африка, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, США Чилі, Чеська Республіка
Модель 3	Розслідування корупційних дій забезпечує спеціалізоване агентство, що діє в структурі Міністерства внутрішніх справ	Австралія, Австрія , Великобританія, Німеччина, Нова Зеландія, Португалія
Модель 4	Розслідування корупційних дій забезпечує спеціалізоване агентство, що діє в структурі Міністерства фінансів	Коста-Ріка, Грузія, Греція, Італія, Нідерланди, США
Модель 5	Розслідування корупційних дій забезпечує спеціалізоване незалежне агентство	Австралія, Колумбія, Еквадор, Грузія, Гана, Індія, Латвія, Литва, Малайзія, Мексика, Сербія, Сінгапур, Україна (НАЗК, НАБУ, САП, АРМА, ВАСУ)
Модель 6	Інші органи влади, які наділені відповідними повноваженнями	Австралія, Бразилія, Великобританія, Колумбія, Сальвадор, Франція, Греція, Словенія, США, Україна

Примітка: побудовано автором на основі [267]

Розвиток антикорупційної інфраструктури в Україні, незважаючи на війну, сприятиме впровадженню передових практик запобігання корупції на етапі відбудови національної економіки, забезпечуючи прозорість, конкуренцію та мінімізуючи ризики шахрайства та корупції на всіх рівнях влади, що забезпечить більш тісну інтеграцію із ЄС, поглиблення співпраці із ОЕСР з протидії корупції та доброчесності [431]. У свою чергу, у повоєнний період вірогідність корупційних ризиків через ослаблення економіки може суттєво посилитись [361, с.154-155], що може проявитись у наступному:

виклики спроможності через втрати відповідної інфраструктури та фахового і кваліфікованого персоналу у наслідок військових подій;

відсутність політичної волі через навмисні або ненавмисну затримку в наслідок значного обсягу відновлювальних робіт у повоєнний період;

корупційний «спадок», який сформувався ще у довоєнний та посилюється у воєнний період (для України цей аспект особливо пов'язується із значними обсягами відновлювальних будівельних робіт, державними закупівлями, а ці сфери й довоєнні часи були найкорумпованими);

низька ефективність роботи правоохоронних органів через неспроможність дістатись певних територій;

можливість невиправданої у повоєнний час посиленої централізації управління;

непрозорий механізм розподілу гуманітарної допомоги, яка буде надходити не тільки під час воєнних дій, іноземна допомога буде потрібна й у відновлювальний період.

Розслідування злочинів у сфері економіки на сьогодні у тій чи іншій мірі здійснюють Національна поліція України, ДБР, НАБУ, СБУ, проте особлива роль у забезпеченні безпекового розвитку національної економіки, у т.ч. її детінізації, відводиться Бюро економічної безпеки України. За 2022 рік (перший рік своєї роботи) забезпечуючи детінізацію національної економіки, сприяючи створенню конкурентного середовища для бізнесу БЕБ України виявили та попередили ризики втрат державних фінансів в національній економіці на суму 26,3 млрд.грн., про що свідчать дані, представлені у таблиці 4.10 [50], що дозволяє підвищити ефективність прийняття відповідних управлінських рішень.

**Попередження ризиків та детінізація економіки України
за сферами виникнення та складовими економічної
безпеки**

(за результатами діяльності БЕБ України)

Сфера виникнення ризиків	Складові економічної безпеки	Види тіньової діяльності	Аналітичні продукти (АП), аналітичні довідки (АД)	Виявлено ризиків, млрд.грн
бюджетна	макроекономічна фінансова енергетична виробнича продовольча	державні закупівлі і тендерні процедури	78 АП 80 АД	2235,1
		незаконне відшкодування ПДВ	39 АП 5 АД	1174,0
податкова	макроекономічна фінансова зовнішньо-економічна соціальна енергетична продовольча	використання тіньових схем у податковій сфері	67 АП 15 АД	2805,2
		приховування (вивезення, виведення) незаконно отриманих прибутків	26 АП 9 АД	2979,7
		незаконне виробництво та обіг товарів підакцизної групи	13 АП 8 АД	4140,7
		незаконне зайняття гральним бізнесом	4 АП 2 АД	204,3
		виявлення та вилучення активів рф/рб	25 АП 6 АД	1934,0
митна	зовнішньо-економічна макроекономічна фінансова продовольча	ухиляння від сплати митних платежів	29 АП 8 АД	10828,6
грошово-кредитна та інвестиційна	інвестиційно-інноваційна зовнішньо-економічна макроекономічна фінансова	незаконні операції, пов'язані з обігом криптовалюти	1 АП 1 АД	53,4
РАЗОМ			416	26,3

Примітка: побудовано автором на основі [50]

Різні урядові інституції можуть бути задіяні на різних етапах до боротьби із злочинами в економічній та фінансовій сфері – від попередження, виявлення, розслідування, притягнення до відповідальності до, безпосередньо, відновлення доходів, отриманих злочинним шляхом. Співпраця між різними установами, перш за все, передбачає відповідний обмін інформацією відносно суб'єктів оподаткування, транзакцій. Обмін інформацією може бути різних типів: прямий доступ до відомчої інформації та відповідних баз даних і реєстрів; зобов'язання надавати інформацію за відповідним повідомленням; здатність (але ж не обов'язок) надавати інформацію спонтанно; зобов'язання щодо надання інформацію виключно за запитом. Ефективній реалізації міжвідомчої співпраці заважають існуючі обмеження і бар'єри, які мають законодавчий, оперативний та політичний характер [267,с.28-29]: законодавчі пов'язані із наявними обмеженнями та заборонами щодо доступу до відповідної інформації, оперативні обмеження виникають у наслідок наявних складних процедур щодо доступу інформації, відсутності відповідного досвіду тощо, відповідно, політичні бар'єри пов'язані із відсутністю відповідного рівня підтримки з боку політичних інституцій.

Серед основних форм взаємодії та співпраці між різними установами слід виділити наступні – спільні слідчі групи, міжвідомчі центри розвідки, спільне використання та навчання персоналу тощо. Формування спільних слідчих груп дозволяє підвищити ефективність розслідувань шляхом уникнення дублювання та максимального використання наявного практичного досвіду (таку форму співпраці використовують Австралія, Австрія, Азербайджан, Бразилія, Буркіна-Фасо, Канада, Чехія Республіка, Данія, Сальвадор, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Угорщина, Індія, Ізраїль, Японія, Люксембург, Малайзія, Нідерланди, Португалія, Сінгапур, Словенія, Південна Африка, Іспанія, Туреччина та США. Централізована обробка великих масивів інформації, що реалізується в рамках спільних міжвідомчих центрів розвідки, дозволяє підвищити ефективність спеціалізованих систем з обробки інформації, таку форму взаємодії використовують відповідні органи Австралії, Фінляндії, Угорщини, Індії, Ізраїлю, Литви, Нідерландів, Швеції, Великобританії, США. Шляхом спільного використання (відрядження) персоналу забезпечується висока ефективність співпраці через використання переваг міжвідомчої співпраці (такі практики

напрацьовані в Австралії, Австрії, Бельгії, Канаді, Фінляндії, Франції, Греції, Угорщині, Ірландії, Італії, Японія, Кореї, Норвегії, Португалії, Іспанії, Великобританії, США. Окрім цього, міжвідомча взаємодія передбачає таку форму співпраці, яка охоплює навчання персоналу, що сприяє спільному вирішенню проблем шляхом запровадження спеціальних навчальних програм, які охоплюють різні органи влади і спрямовані на обмін та впровадження досвіду у розслідування, попередження фінансових злочинів. Окрім цього, достатньо результативною формою взаємодії є формування та спільне використання спільних баз даних, поширення результатів стратегічної розвідки тощо. Такі практики напрацьовані в Австралії, Австрії, Бразилії, Канаді, Чехії, Естонії, Індії, Ірландії, Ізраїлю, Італії, Німеччині, США, Фінляндії, Японії тощо.

Виявлення організованої злочинності, особливо що має транскордонний характер, вимагає спільних колективних дій і прийняття відповідних спільних рішень. Доступ до інформації, баз даних, реєстрів сприятимуть більш ефективній співпраці, підвищують її прозорість. При цьому, ця співпраця має охоплювати не тільки співробітництво державних інституцій. Принципово новим напрямом стає розвиток міжнародної співпраці, що ґрунтується на державно-приватних партнерствах, що спрямовані на боротьбу із відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом. Так, Центр аналізу фінансових операцій та звітів Канади (FINTRAC), канадський підрозділ фінансової розвідки за підтримки Scotiabank (третій за розміром ринкової капіталізації банк Канади), мережі United for Wildlife Королівського фонду, яка була заснована принцом Вільямом, Альянсом Fintel AUSTRAC в Австралії, Південноафриканської інтегрованої робочої групи по боротьбі з відмиванням грошей та іншими урядовими, правоохоронними та неурядовими організаціями тощо, реалізує проєкт Антон (Project Anton) [369], метою реалізації якого є боротьба із нелегальними доходами, отриманими в наслідок незаконної торгівлі дикою природою, що становить загрозу як всередині країни, так і на міжнародному рівні.

За оцінками FATF (групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей) торгівля дикою природою щороку забезпечує транснаціональній організованій злочинності, 23 млрд.долл. США кримінальних доходів. Відповідно, вона стала глобальною загрозою, має зв'язки з іншими організованими злочинами, такими як сучасне рабство, торгівля зброєю. Злочини, пов'язані із торгівлею дикою

природою, є складовою екологічних злочинів. Серед останніх найбільший обсяг незаконної діяльності припадає на лісове господарство (незаконні рубки лісів), де вартість злочинних здобутків варіюється від 51 до 152 млрд.долл.США щорічно [377, с.12]. Окрім економічних збитків країни зазнають значних екологічних наслідків (погіршення клімату, негативний вплив на землекористування тощо). Злочини в лісовому господарстві відбуваються по всьому світу, у тому числі до зон їх зосередження відноситься й частина східної Європи. Не менш шкідливими й небезпечними залишаються й такі види злочинів, як незаконний видобуток корисних копалин, торгівля відходами, що приносять, відповідно, 12-48 та 10-12 млрд долл.США кримінальних доходів [377, с.14-17].

Транснаціональний характер економічної злочинності призводить до того, що фінансові потоки, пов'язані із ними, набувають глобального характеру. Обмежена співпраця між відповідними органами влади різних країн створює сприятливе середовище для подальшого отримання злочинних доходів, відмивання грошей тощо. Відповідно, міжнародна співпраця має охоплювати не тільки обмін інформацією, а й бути спрямована на взаємне узгодження нормативно-правової бази. Так, в Європейському Союзі заплановано [182] створення спецоргану по боротьбі із відмиванням грошей (Anti-money laundering Authority (AMLA), який сприятиме гармонізації існуючих механізмів (єдина книга правил, що гармонізує правила ЄС), забезпечить нагляд за високоризикованими трансакціями та суб'єктами господарювання (наглядовий орган на рівні ЄС з прямими наглядовими повноваженнями), посилить взаємодію відповідних національних органів (механізм координації та підтримки національних підрозділів фінансової розвідки).

Формування економічної безпеки України в контексті сучасного глобального середовища вимагає ефективної реалізації антикорупційних заходів [270]. В умовах війни це стає найактуальнішим завданням забезпечення відновлення національної економіки, що неможливо буде зробити без відповідної міжнародної допомоги, шляхом забезпечення інституційної спроможності антикорупційної екосистеми, проведення судової реформи та реформи Конституційного Суду, повернення активів, що потребує реалізації відповідної стратегії та плану дій, консолідації із міжнародним співтовариством у врегулюванні цього питання, й, нарешті,

відповідного впорядкування прозорі системи публічних закупівель.

У часи великої економічної невизначеності шахрайство та інші фінансові злочини зростають. Загострення кризового становища у світовому господарстві сприяло посиленню протекціонізму, який розглядається і як обмеження торгівлі, і як певна дискримінація учасників міжнародних економічних відносин задля досягнення диверсифікованої та збалансованої національної економіки, і який набуває нових форм і ознак, що посилює тиск тінізації у світі. Стимулювання відновлення офіційної економіки забезпечує поступове зменшення рівня тінізації економіки. Усунення торговельних обмежень стимулює суб'єктів ринку до роботи саме у формальному, а не тіньовому секторі.

Економічна нерівність в умовах глобалізації й наділі формуватиме сприятливі умови для тінізації економічної діяльності, масштаби якої виходять за межі національних країн і набувають транснаціонального масштабу. Асиметрія світогосподарського розвитку посилюється цифровою складовою. Цифровізація створила принципово нові можливості для фінансового шахрайства із цифровими активами, поширення кіберзлочинності. Стрімке поширення штучного інтелекту в фінансово-економічній сфері розширює можливості не тільки легальної діяльності (аналітична обробка масивів даних, моніторинг публічних реєстрів, структур бенефіціарної власності, аналіз секторальних санкцій тощо), одночасно сприяло поширенню нових шахрайських схем, заснованих у тому числі на використанні штучного інтелекту. Це актуалізує питання нормативного врегулювання використання штучного інтелекту, як на національному, так і на глобальному рівнях. У країнах світу накопичено достатньо практик щодо основних складових боротьби зі злочинами, інституційні органи яких можуть бути задіяні на різних етапах до боротьби із злочинами в економічній та фінансовій сфері – від попередження, виявлення, розслідування, притягнення до відповідальності до, безпосередньо, відновлення доходів, отриманих злочинним шляхом. Країни, що залучені до глобальних інтеграційних процесів більш активно беруть участь у міжнародних організаціях, міждержавних угодах, альянсах, інтеграційних об'єднаннях тощо, а це дозволяє суттєво покращити якість інститутів, що працюють в країні шляхом: впровадження більш ефективних закордонних практик, боротьби із корупцією, детінізації економіки тощо.

Систематизація основних наявних у країнах світу організаційних моделей протидії економічним злочинам з точки зору податкових, митних, антикорупційних органів, підрозділів з фінансової розвідки дозволила виокремити та обґрунтувати приналежність України до відповідних моделей. Особлива роль у забезпеченні безпекового розвитку національної економіки, у т.ч. її детінізації, шляхом формування спеціалізованої системи в Україні, що забезпечує постійний моніторинг економічної діяльності з метою виявлення, оцінювання, визначення ризиків, управління ними та прогнозування задля забезпечення економічної безпеки країни стало Бюро економічної безпеки України. Різні урядові інституції можуть бути задіяні на різних етапах до боротьби із злочинами в економічній та фінансовій сфері – від попередження, виявлення, розслідування, притягнення до відповідальності до, безпосередньо, відновлення доходів, отриманих злочинним шляхом. Співпраця між різними установами, перш за все, передбачає відповідний обмін інформацією відносно суб'єктів оподаткування, транзакцій, навчання персоналу, формування та спільне використання баз даних, поширення результатів стратегічної розвідки тощо. Виявлення організованої злочинності, особливо що має транскордонний характер, вимагає спільних колективних дій і прийняття відповідних спільних рішень. Доступ до інформації, баз даних, реєстрів сприятимуть більш ефективній співпраці, підвищують її прозорість. При цьому, ця співпраця має охоплювати не тільки співробітництво державних інституцій. Принципово новим напрямом стає розвиток міжнародної співпраці, що ґрунтується на державно-приватних партнерствах, що спрямовані на боротьбу із відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом.

Транснаціональний характер економічної злочинності призводить до того, що фінансові потоки, пов'язані із ними, набувають глобального характеру. Обмежена співпраця між відповідними органами влади різних країн створює сприятливе середовище для подальшого отримання злочинних доходів, відмивання грошей тощо. Відповідно, міжнародна співпраця має охоплювати не тільки обмін інформацією, а й бути спрямована на взаємне узгодження нормативно-правової бази, що сприятиме гармонізації існуючих механізмів та правил, забезпечить нагляд за високоризикованими трансакціями та суб'єктами господарювання, посилить взаємодію відповідних національних органів.

РОЗДІЛ 5.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

5.1. Профілювання ризиків безпекового розвитку як інструмент забезпечення економічної безпеки країни

Запропонований алгоритм кількісного оцінювання інтегрального рівня ризику (розділ) може бути застосований для прогнозування рівня вразливості національної економіки. Однак, в умовах високого ступеня невизначеності загального безпекового середовища прогнозування індикаторів-вимірників економічного та соціального ризиків є достатньо ускладненим, що знижує ступінь точності потенційних прогнозних оцінок та припускає певні коригування з урахуванням ряду припущень, пов'язаних з поточною ситуацією в Україні та можливими сценаріями розвитку військових дій.

За останніми інфляційними звітами Національного банку України [53,54] основні чинники, що знижують ефективність макроекономічного прогнозування, пов'язанні з поточним станом та майбутнім характером військових дій та залежить від інтенсивності та термінів війни росії проти України. В цих умовах формування прогнозних оцінок можливе лише із зазначенням певних передумов, за настання яких можна визначати економічну активність та рівень соціально-економічного розвитку. Серед таких припущень такі:

- суттєве поліпшення безпекової ситуації в Україні у 2023 р. та поступове зниження безпекових ризиків;
- закінчення військових дій протягом 2023-2024 рр. та високі темпи реалізації повоєнної відбудови економіки України;
- реалізація реформ, обумовлених активізацією євроінтеграційних процесів;
- відновлення безперебійної роботи транспортно-логістичних систем, зокрема розблокування чорноморських портів у 2023-2024 рр.;
- адаптація економіки країни до викликів військового стану, зростання рівня стійкості;
- достатні обсяги міжнародного фінансування відбудови економіки країни, активізація співпраці з міжнародними фінансовими інституціями;
- повернення в країну вимушених мігрантів;

- реалізація ефективної та узгодженої монетарної та фіскальної політики.

Якщо за першими двома припущеннями ситуація виявиться зворотною та відповідно період тривалості війни виявиться довшим, то відповідно це збереже високі безпекові ризики, гальмувати подальше економічне зростання та відновлення економічного потенціалу України та створюватиме додаткові ризики, а саме:

- втрати від окупації частини території;
- руйнація виробничих потужностей, порушення технологічних та виробничих процесів, ланцюгів постачання, ускладнення логістики та збуту;
- подальша руйнація країною-агресором енергетичної системи країни, що може привести до суттєвих дефіцитів електроенергії та стримувати економічну активність;
- загострення зовнішньоторговельних питань, зокрема обмеження імпорту українського продовольства окремими європейськими країнами, неможливість вивозу сільськогосподарської продукції морським коридором тощо;
- подальше скорочення попиту та пропозиції на внутрішньому ринку через інтенсивну вимушену міграцію, знецінення доходів внаслідок високої інфляції, скорочення їх рівня через втрату роботи.

Збереження геополітичної напруги також посилює виклики зовнішнього середовища, що впливають на стійкість національної економіки, зокрема глобальна рецесія, повільні темпи відновлення економічного зростання інших країн – основних торговельних партнерів України, збереження високого рівня інфляції на фоні відсутності зростання світового промислового виробництва, збереження перебоїв у ланцюгах постачання, зниження інвестицій та скорочення глобального попиту [53, 305].

В таблиці 5.1 представлені прогнозні оцінки окремих індикаторів, що застосовуються для вимірювання рівня інтегрального економічного ризику.

Наслідком військових дій стало скорочення реального ВВП у 2022 р. на 30,3%, на період 2023-2024 рр. за прогнозними оцінками ВВП повільно зростатиме (0,3% у 2023 р., 4,1% у 2024 р.) за рахунок адаптації економіки до нових реалій, а надалі – завдяки пришвидшенню євроінтеграційних процесів. Однак, таке зростання не покриватиме масштабних втрат, пов'язаних з руйнуваннями та пошкодженнями виробничих потужностей,

розривом технологічних ланцюгів та виїздом робочої сили за кордон.

Таблиця 5.1

Прогнозні оцінки індикаторів - вимірників інтегрального економічного ризику

Показник	2021 (факт)	2022 (оцінка)	2023 (прогноз)	2024 (прогноз)
ВВП номінальний, млрд. грн.*	5451	4825	5985	7086
Реальний ВВП, % до попереднього року*	3,4	-30,3	0,3	4,1
Рівень інфляції (ІСЦ на кінець періоду), %*	110,0	126,6	118,7	110,4
Рівень безробіття, %*	9,8	25,8	26,1	20,0
Рівень тінізації, % ВВП **	50	50,2	51,3	52,5
Частка сировинного експорту, %**	68,07	47,69	40,93	47,44
Частка високотехнологічного експорту, %**	2,20	2,20	2,06	1,96
Індекс умов торгівлі, %**	96,79	70,58	49,05	66,67
Експорт товарів та послуг, млрд. дол.*	81,5	57,1	49,0	56,8
Імпорт товарів та послуг, млрд. дол.*	84,2	80,9	99,9	85,2
Курс гривні, грн за 1 дол. США	27,3	32,3	42,2	41,8
Рівень інвестування (зовнішній), % до ВВП**	32,9	44,2	36,7	31,0
Рівень інвестування (внутрішній) % до ВВП**	13,8	11,3	13,7	17,4
Рівень технологічності ВВП (Високо- та середньо технологічний сектор в промисловості, %)	32,6	39,1	40,3	43,6
Рівень зовнішнього державного боргу, % до ВВП	28,8	50,3	57,9	62,8
Рівень сукупного державного боргу, % до ВВП	48,9	78,5	87,7	96,6

* прогнози НБУ станом на 01.01.2023;

**розрахунки автора

Примітка: складено на основі [91]

Експертні оцінки свідчать, що 10% падіння ВВП із сумарного рівня скорочення в 30,3% викликано зниженням попиту внаслідок вимушеної міграції населення за кордон, бо це позначилося на платоспроможному попиті, що є важливим рушієм економіки, а також зумовило відтік валюти з країни (за рахунок використання мігрантами за кордоном банківських карток українських банків) [92,168].

За прогнозами НБУ подальше зниження безпекових ризиків буде обумовлене відновленням роботи морських портів, поетапним запуском виробничих потужностей, зростанням результативності діяльності сільськогосподарських

підприємств, налагодженням транспортно-логістичних зв'язків, поверненням вимушених мігрантів, що в свою чергу сприятиме економічному зростанню країни у 2024-2025 рр. Також НБУ акцентує увагу на вагомій ролі м'якої фіскальної політики у можливому поживавленні економічної динаміки. Завдяки всім цим чинникам у 2024 р. реальний ВВП України зросте на 4,1%, а в 2025 р. економічне зростання пришвидшиться до 6,4% [91].

Рівень інфляції у 2022 р. досяг 26,6%, зниження рівня у 2023 р. прогнозується до 18,7% та до 10,4% у 2024 р. за рахунок збереження жорстких монетарних умов, зниження світової інфляції та слабшого споживчого попиту при цьому отримання відповідної міжнародної допомоги та політика уряду щодо активізації ринку внутрішніх боргових залучень дозволять запобігти фінансуванню бюджетного дефіциту за рахунок емісії та врівноважити валютний ринок.

Безробіття залишиться на достатньо високому рівні, а саме 26,1% у 2023 р., 20% у 2024 р., що більше ніж вдвічі рівня довоєнного 2021 р. За прогнозами НБУ, ринок праці ще тривалий час залишатиметься слабким, проте поступово відновлюватиметься завдяки адаптації населення та бізнесу до воєнних умов. Очікуване поживавлення ділової активності через зниження безпекових ризиків може стимулювати попит на робочу силу, однак безробіття залишатиметься вищим за свій природний рівень через довгострокові ефекти війни впродовж наступних 3-4 років. На ринку праці зберігатимуться кваліфікаційні, а також регіональні диспропорції, оскільки в повоєнний період змін зазнає не лише структура попиту на робочу силу, а і пропозиція через міграційні процеси [91].

Щодо зовнішньої торгівлі, то тенденція скорочення обсягів експорту товарів та послуг, зокрема на 30% у 2022 р., збережеться і на 2023 р. – очікуване скорочення на 14,2%, на 2024 р. зміниться зростанням у 15,9%. Обсяги імпорту навпаки за прогнозами зростатимуть у 2023 р. на 23,5%, а у 2024 р. зменшуватимуться на 14,7%. Однак, зберігатимуться несприятливі умові торгівлі (індекс умов прогнозується у розмірі 49,05% у 2023 р. з наступним зростанням до 66,67%, що є однак дуже низьким показником) та значний дефіцит поточного рахунку. Зменшення обсягів експорту обумовлено не лише втратою експортного потенціалу підприємств гірничо-металургійного та агропромислового комплексів, але й зниженням попиту з боку країн ЄС на тлі глобальної рецесії та логістичним проблемами. Зростання ж обсягів імпорту

пов'язано з підвищеним попитом на енергоносії (ціни на які також суттєво зросли) та товари, що забезпечують енергоавтономність, а також з зростанням попиту та імпорту для відбудови країни.

Рівень інвестування за прогнозами не є високим, а саме іноземні інвестиції складатимуть лише 36,7% та 31% у 2023 та 2024 р. відповідно; внутрішнє інвестування 13,7% та 17,4%. За даними звіту НБУ [53], очікується збереження значних державних видатків на капітальні інвестиції, які залишаються ключовим драйвером економічного зростання. Суттєві обсяги інвестиції держава продовжуватиме спрямовувати на нарощення обороноздатності країни. Притік приватних інвестицій, у тому числі іноземних, стимулюватиметься за рахунок подальшого поглиблення євроінтеграційних процесів. Інвестиції, таким чином, з 2024 р. матимуть найвищі темпи зростання з-поміж інших складових ВВП. Рівень сукупного боргу держави, за оцінками НБУ, досягне 87,7% у 2023 р., 96,6% у 2024 р., що додатково підвищує ризики боргової безпеки [53].

Як свідчать результати досліджень, що незважаючи на те, що після закінчення війни темпи зростання в країнах перевищують середні довоєнні, для повернення до довоєнного рівня ВВП, в середньому потрібно понад 20 років [320]. Для України зниження безпекових ризиків є ключовим чинником майбутнього відновлення економіки та забезпечення стійкості економічного розвитку.

Глобальні процеси у світі та військова агресія російської федерації породжують нові виклики для національної безпеки України, у тому числі забезпечення її економічної складової [50]. У цих умовах суттєво загострюються питання забезпечення економічної стійкості країни та здатності протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам. При цьому система забезпечення економічної стійкості має базуватися на *ризик-орієнтованому підході*, який покладено в основу діяльності Бюро економічної безпеки України та відповідно передбачає проведення комплексного аналізу щодо прогнозування можливих негативних подій в різних сферах економічного розвитку країни (бюджетній, податковій, митній, грошово-кредитній, інвестиційній тощо) [50,120]. У результаті на стратегічному рівні розвитку національної економіки це дозволяє готувати можливі сценарії розвитку та розробляти та спроваджувати систему заходів щодо управління ризиками.

Аналіз світового досвіду показав, що в міжнародній практиці основними документами, що регламентують процедури оцінювання та управління ризиками та відображають особливості їх практичного застосування, є:

На міжнародному рівні

ISO/IEC 31010:2019 Risk Management - Risk Assessment Techniques (друга редакція 2019 р.) містить рекомендації щодо застосування широкого спектру методів оцінювання ризиків як основи для прийняття рішень в умовах невизначеності [336];

ISO Guide 73:2009, Risk management - Vocabulary містить сукупність термінів з теорії управління ризиками, та забезпечує уніфікацією процесів управління ризиками [347];

ISO 31000:2018, Risk management – Guidelines надає загальну інформацію щодо розуміння ризиків та невизначеності, а також процесів управління ризиками [346];

на регіональному рівні

EU Commission Staff Working Paper «Risk Assessment and Mapping Guidelines for Disaster Management» - містить підходи до розуміння, врахування, оцінювання та запобігання ризиків природних та техногенних катастроф, при цьому головна увага приділяється процесам і методам національної оцінки та картографування ризиків на етапах запобігання, готовності та планування [271];

National-level Risk Assessments of European Union Agency for Network and Information Security – підхід до оцінювання технологічних ризиків в країнах ЄС, що є основною забезпечення кібербезпеки [386]

на національному рівні

Government of Canada's Guide to Integrated Risk Management – Керівництво з управління ризиками Уряду Канади, яким впроваджено застосування ризик-орієнтованого підходу в управлінні економічною діяльністю суб'єктів та визначено загальні рекомендації щодо розробки, проведення та постійного вдосконалення підходів до інтегрованого управління ризиками [320];

National Emergency Risk Assessment Guidelines (NERAG) Handbook (2020) - Національне керівництво з оцінки ризиків надзвичайних ситуацій Австралії, що містить узгоджений підхід до оцінки ризиків та визначення пріоритетів, забезпечує інформування щодо процесів розуміння та зменшення ризиків задля забезпечення стійкості країни до надзвичайних ситуацій [384];

New Zealand's National Risk Approach – підхід, що застосовується урядом Нової Зеландії для забезпечення проактивного та скоординованого виявлення та управління найбільш значущими ризиками національної безпеки країни, дозволяє виявляти небезпеки та загрози національного рівня, розробляти заходи реагування та відповідно мінімізувати їх вплив. В рамках підходу розглядаються такі ризики, як природні лиха, біологічні та технологічні загрози, зловмисні загрози, економічні загрози [393];

Working with scenarios, risk assessment and capabilities in the National Safety and Security Strategy of the Netherlands (2014) – документ, що висвітлює базові засади формування Національної стратегії безпеки Нідерландів як інструменту управління ризиками для забезпечення інтересів суспільства та протистояння небезпекам та кризи [465];

OECD National Risk Assessments (2018) – звіт щодо національних оцінок ризиків у 20 країнах-членах ОЕСР, де систематизовано досвід країн щодо запровадження підходів до національного оцінювання ризиків та їх роль в формуванні державної політики забезпечення стійкості та безпеки [386] та інші.

Дослідження найкращих світових практик щодо впровадження процесів оцінювання ризиків в системи забезпечення безпеки країн дозволило систематизувати їх за відповідним методологічним підходом, особливостями оцінки ризиків, часовими вимірами тощо, результати представлено у таблиці 5.2.

Таблиця 5.2

Світова практика розробки та впровадження національних систем оцінки ризиків безпеки

Країна	Часові орієнтири, інститути	Методологічний підхід	Особливості оцінки ризиків	Результат оцінки
Нова Зеландія, з 2011р.	Горизонт оцінки – 5 років. Останній цикл оцінки 2019 р. Відповідає: Комітет з питань внутрішньої та зовнішньої безпеки, Рада з питань безпеки та розвідки, Рада з питань ризиків	В основі оцінки підхід «all hazards-all risk» Застосування сценаріїв, емпіричних показників, результатів наукових досліджень. Оцінка «імовірність-наслідки впливу (6 бальна шкала)»	Цілісний та інтегрований підхід до управління ризиками «4R» (reduction, readiness, response, recovery). Драйвери ризиків: соціальна напруга, економічні ризики, екологічні загрози, кіберзагрози, технологічні виклики	National Risk Register (включає 5 груп загроз, закритий документ); індивідуальні профілі ризиків («Орієнтовні національні ризики» 2022р. – відкритий документ)

	небезпек, Аген-стство з коорд-инації ризиків			
Австралія, з 2004р.	Перший цикл у 2011р. Перегляд – за необхід-ністю (останній профіль в редак-ції 2020 р.), координується Держкомітетом з надзвичайних ситуацій	В основі оцінки «all hazards» підхід. Оцінка «імовірність-наслідки впливу (6-5 бальні шкали)». Застосування сценар-ного підходу, з оцінкою імовірності, співвідношення «ризик-небезпека»	Враховує лише ризиків, пов'язані зі стихійними лихами та надзвичайними ситуаціями природного характеру. Дозволяє визначати вразливості країни	National Risk Profile (5 кластерів ризиків за пріоритетністю, 3 категорії ризиків за особливістю поведіння)
Нідерланди, з 2016р.	Горизонт оцінки – 5 років. Координується (National Steering Committee) та Міністерством безпеки та юстиції	В основі оцінки «all hazards» підхід. Застосування сценарного підходу та багатокритеріального аналізу, оцінки «імовірність-наслідки впливу», аналіз співвідношення ризику – можливості	Поділ ризиків на 2 таксономічні групи (non-willful, willful). Аналізуються всі ризики та їх наслідки - природні катастрофи, загрози здоров'ю та довкіллю, техногенні аварії, пошкодження критичної інфраструк-тури, тероризм злочин-ність, кіберзагрози, фінансові, економічні, геополітичні загрози	National Risk Profile 2016 An All Hazard overview of potential disasters and threats in the Netherlands, National Risk Assessment Scenario, матриця та таблиця ризиків
Канада, з 2011р.	5 річний цикл перегляду з щорічною оцінкою по найбільш імовірним ризи-кам та їх наслід-кам. Координується Службою громадської безпеки Канади	Застосовується ANRA-методологія (all hazards risk assessment), сценарний підхід, оцінки «імовірність-наслідки»	Впровадження 5-етапного циклу оцінки, Поділ ризиків на 2 таксономічні групи (adaptive/malicious, non-malicious)б врахування широкого спектру загроз	Risk Register, сценарії та карти ризиків, враховано в Національній стратегії безпеки, National Risk Profile Report
Данія	Впроваджується з 2013 р., 3я редакція у 2022 р. Горизонт оцінки – 5 років. Координується ДEMA	В основі оцінки «all hazards» підхід та сценарний підхід. Застосування RVA-підходу (Risk and Vulnerability Analysis)	Оцінка включає реєстр з 30 ризиків, 10 з яких є найбільш вагомими за потенційними наслідками	National Risk Profile, банк сценаріїв ризику, Radar plot

Примітка: складено автором на основі [212,220, 385, 387, 388, 389, 393, 411]

Дослідження найкращих світових практик щодо впровадження процесів оцінювання ризиків в системи забезпечення безпеки країн показали, що: процес оцінювання ризиків складається з 5 основних етапів відповідно до ISO/IEC 31010.2019, а саме: оцінка контексту, ідентифікація ризиків, аналіз ризиків, оцінка ризиків та розробка рекомендацій щодо поводження з ризиками; період перегляду результатів оцінювання складає 4-5 років, при цьому оцінка може здійснюватися на короткострокову перспективу (5 років) або довгострокову (5-25 років); координування процесів оцінки здійснює уряд, залучаючи науково-дослідні установи, бізнес, громаду та інших стейкхолдерів; в основі процесів оцінювання «all hazards» підхід, що полягає у комплексному врахуванні небезпек та ризиків, до яких вони призводять, а також сценарний підхід, багатокритеріальна оцінка, оцінка ризиків у координатах «імовірність – наслідки», при цьому розмір бальної шкали та відповідні групи відрізняються по країнах; результатом реалізації процедур оцінювання ризиків в аспекті забезпечення національної безпеки є розробка профілів (реєстрів) ризиків, банків сценаріїв ризиків, матриць або карт ризиків, додатків до стратегій безпеки, звітів з оцінки тощо.

Більшість європейських країн протягом останніх 10-20 років впровадили в національну практику забезпечення безпеки розвитку національні системи (стандарти) оцінювання ризиків (табл. 5.3), результат практичної реалізації яких втілюється в документи як стратегічного рівня, так і рівня тактичного та оперативного управління. Зокрема урядовими інституціями країн з урахуванням контексту розвитку (умов внутрішнього та зовнішнього середовища) публікуються результати (звіти) National Risk Assessment, які в одних країнах можуть охоплювати лише сферу надзвичайних ситуацій та природніх катастроф (Великобританія, Угорщина, Данія, Австралія), в інших – різні сфери розвитку суспільства, а саме екологічну, економічну, соціально-демографічну, технологічну тощо (Нова Зеландія, Нідерланди, Фінляндія, Норвегія, Польща).

Одним з варіантів представлення результатів національної оцінки ризиків є розробка Національного профілю ризиків (National Risk Register or National Risk Profile). Результати вивчення світових практик показали, що такі профілі/реєстри мають Нова Зеландія, Нідерланди, Канада, Австралія, Данія, Великобританія, Фінляндія. Слід зазначити, що в деяких країнах інформація таких документів в повній мірі є закритою, однак є обмежені версії профілів, що відкриті для суспільства,

громади та бізнесу. Для держави результати оцінювання ризиків та відповідні документи такі, як профілі ризиків, є важливим елементом стратегічного планування в сфері забезпечення національної безпеки, зокрема економічної безпеки.

Таблиця 5.3

Досвід впровадження національних систем оцінки ризиків безпеки в деяких європейських країнах

Країни	Впровадження системи оцінювання ризиків	Горизонт оцінки	Результат оцінки
Великобританія	З 2004 р. (щорічний перегляд)	5 років	National Risk Assessment, National Risk Register (NRR) of Civil Emergencies, додаток до The National Security Strategy
Естонія	З 2003 р.		National Summary of Emergency Risk Assessment, Risk Matrix
Фінляндія	З 2015 р.	3 роки	Risk Matrix, Risk Plot, National Risk Profile (перелік загроз за категоріями)
Угорщина	З 2014 р.	5 років	National Disaster Risk Assessment, Risk Matrix and Chart
Норвегія	З 2012 р.	1 рік	National Risk Assessment (report), Risk Matrix, Bow Tie Model
Польща	З 2011 р.	2 роки	Report on Threats to National Security, National Crisis Management Plan
Швеція	З 2012 р.	3 роки	National Risk Assessment Report, Risk Matrix

Примітка: складено автором на основі [268,386]

В Україні поки що відсутній затверджений механізм проведення процедури оцінювання ризиків та загроз національної безпеки. Прийнятий адаптований до міжнародного стандарту національний стандарт ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013 «Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризиків» [39], що містить загальні рекомендації щодо проведення процедур оцінювання ризиків.

У рамках дослідження на основі вивчення світового досвіду пропонуємо в рамках ризик-орієнтованого підходу в забезпеченні економічної безпеки країни розробити та впровадити процедуру оцінювання ризиків, яка структурно-логічно складатиметься з сукупності 6 взаємопов'язаних етапів, одним із яких стане профілювання ризиків безпеки, практичний результат якого буде втілений у створенні Національного профілю ризиків (ризиків економічної безпеки). Запропонований механізм оцінювання ризиків безпеки розвитку представлено на рис. 5.1.

На першому етапі потрібно провести оцінку факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, детермінант, що його визначають, закономірностей та трендів розвитку, які зумовляють можливі загрози безпеці та стійкості розвитку. Також на цьому етапі визначається часові рамки проведення подальшої оцінки та формується системи критеріїв ризиків, за якою відбуватиметься на наступних етапах оцінка наслідків з позиції потенційних втрат або інших негативних впливів.

Така система критеріїв має бути вибудована за відповідними сферами впливу та може включати такі: суспільство, громада, економіка, навколишнє середовище, сфера державного управління, критична інфраструктура та послуги тощо. Результатом дій на цьому етапі стане розробка звіт-аналізу безпекового середовища, який дозволить розуміти які джерела виникнення ризиків можливі та відповідно причини виникнення ризикових подій та масштаб наслідків; також систему критеріїв ризиків, за якими можна визначити потенційні негативні ефекти і відповідно формувати програму превентивних дій.

Наступні три етапи визначають безпосереднє сам процес загального оцінювання ризиків, які складається з трьох фаз: ідентифікація, аналіз та оцінка. На II етапі ідентифікації на основі прийнятого у світовій практиці підходу «all hazards-all risks» [268], який полягає у комплексному виокремленні та врахуванні внутрішніх та зовнішніх загроз та є інтегрованим підходом щодо визначення потенціалу та можливостей готовності до настання ризикових подій (надзвичайний ситуацій, катастроф, криз, пандемій тощо), відбувається ідентифікація всіх можливих загроз та ризиків. Звичайно, у ситуації з економічними процесами ступінь невизначеності досить високий, відповідно процес ідентифікації ґрунтується на певних імовірностей оцінках.

На етапі аналізу відбувається поглиблений аналіз виокремлених на другому етапі ризиків з точки зору, по-перше, імовірності настання, по-друге, з точки зору масштабів (серйозності) наслідків. Для цього може використовуватися бальна шкала певної розмірності як для імовірності, так і для наслідків, наприклад 5-бальна, як це наведено у таблиці 5.4.

Примітка: розроблено автором; * авторський підхід до вимірювання інтегрального рівня ризику

Рис. 5.1. Механізм оцінювання ризиків безпеки розвитку

Зрозуміло, що під кожний рівень залежно від видів ризиків та критерії ризиків мають бути визначено певні кількісні (напівкількісні) параметри, на основі яких можна діагностувати значення рівня імовірності та наслідків. Для диференціації рівня наслідків (впливу) можна запропонувати застосовувати методичний підхід, що запропоновано в розділі 3.

Таблиця 5.4

Шкала оцінювання ризиків за імовірністю та наслідками

Імовірність		Наслідки	
5	дуже висока	5	катастрофічні
4	висока	4	суттєві
3	середня	3	помірні
2	низька	2	мінімальні
1	дуже низька	1	незначні

Примітка: складено автором

На основі поєднання імовірності та наслідків можна побудувати матрицю ризиків, на основі якої в подальшому провести типологізацію ризиків за рівнем (рис. 5.2), що може розглядатися як основа для розробки алгоритмів дій керування ризиками.

Імовірність	<i>дуже висока</i>	III	III	IV	V	V
	<i>висока</i>	II	III	IV	V	V
	<i>середня</i>	II	II	III	IV	V
	<i>низька</i>	I	II	III	IV	IV
	<i>дуже низька</i>	I	I	II	III	IV
	<i>незначні</i>	<i>мінімальні</i>	<i>помірні</i>	<i>суттєві</i>	<i>катастрофічні</i>	
	Наслідки					
	I	дуже низький (відсутній)				
	II	низький (прийнятний)				
	III	середній				
	IV	високий (неприйнятний)				
	V	дуже високий (катастрофічний)				

Рис. 5.2. Матриця ризиків (варіант представлення)

Примітка: побудовано автором

На цьому етапі також можна провести ранжування ризиків та відповідно до кожного визначити пріоритет, від, наприклад, 1 – найвищий пріоритет, що вимагає найвищого рівня уваги до 5 – найнижчий пріоритет, що вимагає подальшого моніторингу та забезпечення засобів контролю (табл. Б.1 Додатку Б). Пріоритет

ризиків пов'язаний з імовірністю його виникнення та потенційними наслідками. Зрозуміло, що чим вищий рівень ризику, тим вищим є пріоритет. Отже, пріоритезування ризиків забезпечує: по-перше, підвищення рівня достовірності ризикових подій за рахунок додаткових досліджень, експертних висновків, по-друге, визначити заходи щодо зменшення ризику або імовірності його настання, по-третє, підвищує ефективність системи моніторингу та контролю в рамках постійного процесу управління ризиками. Також на цьому етапі результати оцінки та аналізу співставляються з необхідними діями щодо подальшого процесу управління ризиками та всі ризики, ідентифіковані та проаналізовані на II-III етапах можуть класифікуватися на категорії залежно від подальшої дій щодо них (як варіант, представлений в табл. Б.2 додатку Б). Для визначення першочерговості та пріоритету реагування та управління ризиками доцільно також провести їх ранжування та скласти рейтинг ризиків. Таке рейтингування дозволяє чітко зрозуміти, які саме ризики потребують першочергової уваги щодо контролю реалізації засобів реагування.

Наступні два етапи є післяоціночними та передбачають обробку та документування результатів оцінювання. Саме на цьому етапі доцільно проводити процедуру профілювання ризиків. Під профілюванням ризиків пропонуємо розуміти процедури складання профілю ризиків із застосування результатів оцінювання ризиків на основі сукупності методів та прийомів. Національний профіль ризиків безпеки розвитку – це систематизований документ (може мати форму таблиці чи бази даних), що містить узагальнену інформацію щодо вичерпного (на поточний момент часу) переліку ризиків безпеки із зазначенням опису ризику, джерела та причини ризику, сфери впливу, рівня імовірності та наслідків, пріоритету ризиків та є основою для прийняття відповідних рішень та розробки заходів реагування, а також підвищує рівень обізнаності зацікавлених осіб щодо ризиків та вразливостей. Компонентна структура профілю ризиків та його місце в системі забезпечення безпеки розвитку представлена на рис. 5.3.

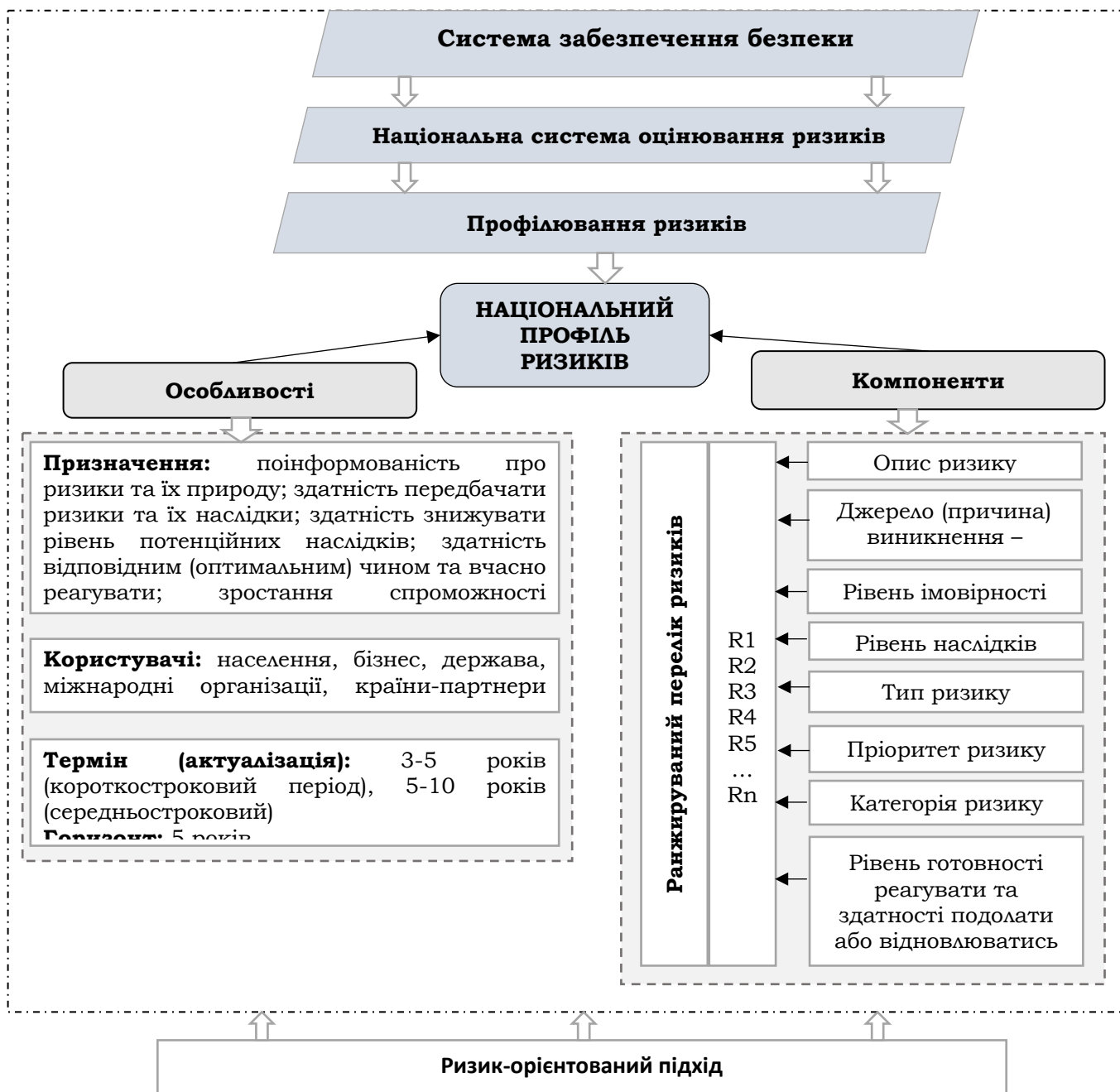

Рис. 5.3. Національний профіль ризиків в системі забезпечення безпеки розвитку

Примітка: побудовано автором

Отже, профіль ризику є результатом профілювання в рамках процедури оцінювання ризиків, що за умови застосування ризик-орієнтованого підходу є вагомим компонентом системи забезпечення безпеки соціально-економічного розвитку.

Профілювання ризиків та розробка відповідного профілю ризиків забезпечить:

- надання об'єктивної комплексної своєчасної інформації для осіб, які приймають рішення, про невизначеності, ризики та можливості;
- розуміння невизначеностей, ризиків та можливостей, а також їх потенційного впливу на безпеку та стійкість соціально-економічного розвитку.
- доступ до результатів кількісної оцінки та рейтингування ризиків, необхідності їх врахування в економічній діяльності;
- сприяння розумінню природи ризиків та масштабів їх наслідків, що є інструментом прийняття ефективності економічних рішень;
- визначення важливих факторів, що сприяють виникненню та поширенню ризиків, виявленню «слабких місць» у розвитку економічних процесів.

З метою виявлення та оцінки ризиків внутрішнього та зовнішнього характеру, що впливають на рівень безпеки економічного розвитку України, та відповідно можуть бути включені до структури Національного профілю ризиків безпеки економічного розвитку, було проведене експертне оцінювання внутрішніх та зовнішніх чинників безпекового середовища України з використанням методу анкетування у форматі гугл-форми. В опитуванні взяло участь 78 експертів, що є фахівцями в сфері безпеки. Перелік ризиків та критерії, за якими їх оцінювали експерти у розрізі внутрішніх та зовнішніх ризиків, представлений у табл. додатку 3, та відповідно включає деякі параметри, що зазначені на рис. 5.3, зокрема імовірність, наслідки, пріоритет та тривалість впливу, що були представлені у форматі 3х бальної шкали оцінювання.

За оцінюванням внутрішніх ризиків безпеки розподіл відповідей експертів за критеріями оцінки представлений у табл. додатку В та дозволяє зробити такі висновки:

- *Висока імовірність* настання або збереження впливу експертами визначена для таких ризиків, як подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей, а також енергетичної системи країни; збереження обмежень у роботі морських портів; збереження високого рівня інфляції та безробіття; подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності; зростання рівня бідності; збереження

високих темпів зовнішньої міграції, зокрема вимушеної; неповернення працездатного населення (вимушених мігрантів); подальше скорочення чисельності населення, зокрема економічно активної частини; подальше зростання рівня демографічного навантаження на працездатне населення; погіршення здоров'я населення через війну (її наслідки), забруднення навколишнього середовища тощо; збереження високого рівня корупції, недостатня ефективність антикорупційних заходів; екоцид внаслідок військових дій. Більшість з зазначеного є *ризиками економічного та соціального характеру*, що виникли або інтенсифікувались внаслідок військових дій. Для решти ризиків з переліку імовірність оцінена на *середньому рівні*.

- Наслідки впливу оцінені експертами як суттєві для 19 із 42 ризиків з переліку, для решти – як помірні. Серед ризиків, масштаби впливу яких передбачаються як *суттєві (значимі)* такі: *ризики політичного характеру*, зокрема збереження складної безпекової ситуації, подальша ескалація військових дій та подальша втрата/ неповернення частини території внаслідок військової агресії; *економічні ризики*, зокрема подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей; порушення роботи енергетичної та транспортної систем країни; збереження обмежень у роботі морських портів; збереження тенденції подальшого падіння економіки країни та збільшення розриву між рівнем соціально-економічного розвитку України та країн ЄС; збереження високого рівня інфляції та безробіття; подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності; зростання рівня бідності; збереження високих темпів зростання боргового навантаження, боргова криза; *соціальні ризики*, а саме збереження високих темпів зовнішньої міграції, зокрема вимушеної; неповернення працездатного населення (вимушених мігрантів); скорочення чисельності населення, зокрема економічно активної частини; зростання рівня демографічного навантаження на працездатне населення; погіршення здоров'я населення через війну (її наслідки), забруднення навколишнього середовища тощо та екологічні ризики, пов'язані з екоцидом внаслідок військових дій.

- *Пріоритет* для всіх ризиків за оцінками більшості експертів оцінений як *середній*, потребує розробки рекомендації / планів подальших дій щодо реагування.

- *Періоду тривалості* впливу ризиків на безпеку розвитку України для більшості ризиків оцінений як середньостроковий, в

перспективі *довгостроковий характер* впливу експерти зазначили для таких ризиків, як подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей; збільшення розриву між рівнем соціально-економічного розвитку України та країн ЄС; подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності.

Розрахунок середньої бальної оцінки за критеріями та їх порівняння дозволило провести рейтингування ризиків (табл. 5.5-5.7) та виділити найбільш імовірнісні, найбільш суттєві за масштабом впливом, найбільш пріоритетні щодо дій з управління ними та найбільш триваліші.

Таблиця 5.5

ТОП10 внутрішніх загроз безпеці за імовірністю

(за результатами опитування)

Категорія*	Загроза	Середня оцінка імовірності
С	Зростання рівня бідності	2,56
НС	Екоцид внаслідок військових дій	2,51
Е	Подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей	2,50
Е	Подальша руйнація/ зниження потужностей енергетичної системи країни	2,50
Е	Збереження обмежень у роботі морських портів	2,50
Е/С	Подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності	2,50
Е/С	Збереження високого рівня інфляції та безробіття	2,47
С	Зростання рівня демографічного навантаження на працездатне населення	2,46
С	Неповернення працездатного населення (вимушених мігрантів)	2,45
Е	Збереження тенденції подальшого падіння економіки країни	2,44

*Е – економічні, С – соціальні, НС – екологічні, Т – технологічні, П – політичні.

Джерело: складено автором

До топ10 ризиків для безпеки України з найвищим рівнем імовірності віднесено: зростання рівня бідності, екоцид внаслідок військових дій, подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей, подальша руйнація/ зниження

потужностей енергетичної системи країни, збереження обмежень у роботі морських портів, подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності, збереження високого рівня інфляції та безробіття, зростання рівня демографічного навантаження на працездатне населення, неповернення працездатного населення, збереження тенденції подальшого падіння економіки країни. Відповідно з них 5 економічні ризики, 5 соціальні та 1 екологічний.

Таблиця 5.6

ТОП10 внутрішніх загроз безпеці за наслідками
(за результатами опитування)

Категорія	Загроза	Середня оцінка наслідків
Е	Збереження обмежень у роботі морських портів	2,62
Е	Подальша руйнація/ зниження потужностей енергетичної системи країни	2,6
Е	Збереження тенденції подальшого падіння економіки країни	2,59
П	Збереження складної безпекової ситуації (військові дії)	2,59
С	Зростання рівня бідності	2,58
Е	Подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей	2,56
П	Подальша ескалація військових дій	2,56
Е/С	Збереження високого рівня інфляції та безробіття	2,55
Е/С	Подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності	2,53
НС	Екоцид внаслідок військових дій	2,49

До топ10 за масштабами впливу та наслідками експерти включили: збереження обмежень у роботі морських портів; подальша руйнація/ зниження потужностей енергетичної системи країни; збереження тенденції подальшого падіння економіки країни; збереження складної безпекової ситуації (військові дії), зростання рівня бідності, подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей, подальша ескалація військових дій, збереження високого рівня інфляції та безробіття, подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності, подальший екоцид внаслідок військових дій. Серед

них 6 економічних ризиків, 3 соціальні, 1 екологічний та 1 політичний.

Таблиця 5.7

ТОП10 внутрішніх загроз безпеці за пріоритетом
(за результатами опитування)

Категорія	Загроза	Середня оцінка пріоритету
Е	Збереження низьких можливостей щодо нарощення високотехнологічного виробництва та експорту	1,92
НС	Збереження високого антропогенного навантаження на навколишнє середовище	1,92
Е	Подальше зростання частки сировинного експорту, посилення сировинної орієнтації	1,92
НС	Збереження низьких темпів поширення впровадження чистих та екологічно безпечних технологій	1,91
Т	Недостатній рівень готовності попереджати кібератаки, низька ефективність системи кібербезпеки	1,91
С	Можливість нового спалаху інфекційних захворювань	1,91
Е	Збереження неможливості поновлення авіаційного сполучення	1,9
Е	Можливість подальшого застосування протекціоністських заходів країнами-торговельними партнерами України щодо українського експорту	1,9
Е	Недостатність/відсутність ресурсів щодо забезпечення стійкості функціонування	1,9
НС	Низька ефективність природоохоронних заходів	1,9

У топ5 найпріоритетніших (тих що потребують більш негайних дій щодо врегулювання) включено: збереження низьких можливостей щодо нарощення високотехнологічного виробництва та експорту; збереження високого антропогенного навантаження на навколишнє середовище; подальше зростання частки сировинного експорту, посилення сировинної орієнтації; збереження низьких темпів поширення впровадження чистих та екологічно безпечних технологій; недостатній рівень готовності попереджати кібератаки, низька ефективність системи

кібербезпеки; можливість нового спалаху інфекційних захворювань; збереження неможливості поновлення авіаційного сполучення; подальше застосування протекціоністських заходів країнами-торговельними партнерами України щодо українського експорту; недостатність/відсутність ресурсів щодо забезпечення стійкості функціонування; низька ефективність природоохоронних заходів. Серед них 5 економічних ризиків, 3 екологічні, 1 технологічний та 1 соціальний.

До найбільш довгострокових за характером дії включено: подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей; збільшення розриву між рівнем соціально-економічного розвитку України та країн ЄС; збереження високого рівня інфляції та безробіття; подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності; збереження / зростання зовнішньоторговельного дефіциту. Всі вони є ризиками економічного характеру.

Щодо загроз зовнішнього (глобального характеру), то за всіма наданими для оцінювання зовнішніми загрозами економічного характеру оцінка імовірності їх настання за більшістю думок експертів оцінена як середня, наслідки впливу загроз як помірні, характер дії загроз оцінено як середньостроковий.

Зокрема, 67,9% експертів вважають, що імовірність поглиблення економічної рецесії є середньою, 65,4% експертів її наслідки оцінюють як помірні, 62,8% експертів період дії цієї загрози оцінюють як середньостроковий (до 5 років). За іншими зовнішніми загрозами економічного характеру характер розподілу відповідей є досить схожим.

На відміну від результатів оцінки загроз економічного характеру, думки експертів щодо загроз соціального є більш диференційованими, зокрема незважаючи на те що більша частина експертів надала оцінку з середньою імовірністю, помірними наслідками та середньостроковим характером дії, третина експертів (за різними загрозами ця частка варіюється в діапазоні 27-40%) соціальні загрози визначили як такі, що мають високу імовірність розвитку, суттєві наслідки та характер їх впливу оцінили як довгостроковий.

Серед геополітичних загроз глобального середовища для оцінювання експертами як найбільш суттєві були визначені такі, як зміна векторів розвитку/трансформації системи міждержавних відносин; загроза застосування зброї масового ураження;

міжнародний тероризм та організована злочинність, перехід від біполярного до багатополярного світового порядку». Загроза зміни векторів розвитку/трансформація системи міждержавних відносин за думкою 60,3% експертів має середню імовірність подальшого розгортання, 59% експертів наслідки оцінили як помірні, 57,7% характер дії визначили як середньостроковий. При цьому слід зазначити, що за оцінками третини експертів ця загроза може мати високу імовірність, суттєві наслідки та більш довгостроковий характер дії. Схожий розподіл думок і за загрозою переходу від біполярного до багатополярного світового порядку.

Щодо таких загроз, як застосування зброї масового ураження та розвиток міжнародного тероризму та організованої злочинності, то поділ експертних оцінок є ще більш диференційованим, тобто імовірність застосування ядерної зброї оцінена як середня, її наслідки суттєві (51,3%) або помірні (46,2%), а період дії середньостроковий (52,6%) або довгостроковий (37,2). Загроза розвитку міжнародного тероризму та злочинності також маючи середню або високу імовірність настання, характеризується помірними наслідками (52,6%) або суттєвими (43,6%) та може мати не тільки середньостроковий характер дії (52,6%), але й довгостроковий (42,3%).

Оцінка глобальних загроз технологічного характеру за відповідями експертів також є диференційованою як щодо рівня імовірності як середньої або високої, наслідків від помірних до суттєвих, періоду дії від середньо- до довгострокового. За загрозою подальшої активізації кіберзлочинності оцінки експертів майже однаково розподілені до двох груп, так, імовірність середня оцінена 48,7% експертів, висока – 43,6%; помірні наслідки оцінені 53,8% експертів, суттєві – 41%; те що ця загроза матиме середньостроковий характер вважають 47,4% експертів, довгостроковий – 42,3%.

Також експертами було оцінено глобальні загрози екологічного характеру, які на думку більшості експертів, мають середній рівень імовірності настання або поглиблення, помірні наслідки та характеризуються середньостроковим характером впливу. Щодо загроз, пов'язаних з екоцидом та екстремальними погодними умовами, зміною клімату, то більш ніж третина експертів оцінила їх як ті, що мають високу імовірність, суттєві наслідки та зберігатимуться протягом довгострокового періоду часу. Відсутність скоординованих дій на міжнародному рівні у вирішенні екологічних

проблем як загрозу високої імовірності з суттєвими наслідками оцінили 41% експертів.

За результатами наданих експертних оцінок за кожною загрозою були розраховані середні значення імовірності, наслідків та періоду дії, що дозволило також ранжувати зовнішні загрози та виділити ТОП10 глобальних загроз безпеці країни за досліджуваними критеріями (табл. 5.8-5.10).

Таблиця 5.8

ТОП10 глобальних загроз безпеці за імовірністю
(за результатами опитування)

Категорія	Загроза	Середня оцінка імовірності
Т	Подальше використання інформаційного простору як інструменту впливу, поширення інформаційних війн	2,37
Т	Активізація кіберзлочинності; активний розвиток технологічних інновацій організованої злочинності або дезінформації	2,36
Е	Посилення конкурентної боротьби за ринки збуту, за фінансові, людські (інтелектуальні), природні ресурси тощо	2,33
С	Збереження/поглиблення нерівномірності у розподілі доходів, поглиблення розриву між багатими і бідними країнами	2,33
Т	Посилення технологічного суперництва між державами та зацікавленість у технологічному суверенітеті інших країн	2,33
П	Міжнародний тероризм та організована злочинність	2,33
Е	Зростання рівня глобальної заборгованості, кризи заборгованості	2,32
Е	Падіння реальної заробітної плати населення країн світу у зв'язку зі зростанням рівня інфляції	2,31
НС	Поширення екоциду, у тому числі внаслідок військових дій, екологічних злочинів	2,31
Т	Проникнення інформаційних технологій, зокрема штучного інтелекту, в усі сфери суспільно-економічного життя	2,29

Джерело: складено автором

Загрози технологічного характеру, пов'язані з використанням інформаційного простору як інструменту впливу та активізацією кіберзлочинності мають найвищим рівень імовірності, а також в топ10 потрапило ще дві загрози цієї категорії, зокрема посилення технологічного суперництва та активний розвиток штучного інтелекту. Найвищий рівень імовірності констатовано щодо таких економічних загроз, як посилення конкурентної боротьби за ринку

збуту та ресурси, зростання рівня глобальної заборгованості, а також знецінення доходів внаслідок інфляційних процесів. З високої імовірністю на безпеку розвитку спливатимуть глобальні процеси поглиблення нерівності, поширення екоциду (як внаслідок військових дій, так і внаслідок екологічних злочинів) та міжнародний тероризм та організована злочинність.

Щодо наслідків/масштабів впливу, то найбільший вплив матимуть загрози політичного характеру, пов'язані з можливістю застосування державами зброї масового ураження та активізацією міжнародного тероризму та злочинності. Ті ж самі загрози технологічного та економічного характеру, що мають високий рівень імовірності (табл. 3.5), також у топ10 за силою впливу. Екологічні загрози поширення екоциду та неефективності міжнародного співробітництва у вирішенні екологічних проблем також у найбільшому ступені впливатимуть та безпеку розвитку національних економік.

Таблиця 5.9

ТОП10 глобальних загроз безпеці за наслідками
(за результатами опитування)

Категорія	Загроза	Середня оцінка наслідків
П	Ризик застосування зброї масового ураження	2,49
П	Міжнародний тероризм та організована злочинність	2,40
Т	Активізація кіберзлочинності; активний розвиток технологічних інновацій організованої злочинності або дезінформації	2,36
Т	Подальше використання інформаційного простору як інструменту впливу, поширення інформаційних війн	2,35
Е	Посилення конкурентної боротьби за ринки збуту, за фінансові, людські (інтелектуальні), природні ресурси тощо	2,35
Е	Зростання рівня глобальної заборгованості, кризи заборгованості	2,35
Е	Падіння реальної заробітної плати населення країн світу у зв'язку зі зростанням рівня інфляції	2,33
НС	Поширення екоциду, у тому числі внаслідок військових дій, екологічних злочинів	2,33
НС	Відсутність скоординованих ефективних дій в рамках міжнародного співробітництва у вирішенні екологічних проблем	2,33
Т	Проникнення інформаційних технологій, зокрема штучного інтелекту, в усі сфери суспільно-економічного життя	2,32

Джерело: складено автором

Серед топ-10 загроз, що зберігатимуть свою актуальність та впливатимуть на безпеку протягом довготривалого періоду, загроза активізації міжнародного тероризму та злочинності; технологічні загрози, пов'язані з кіберзлочинністю, розповсюдженням технологій штучного інтелекту та інформаційної пропагандою та війнами; соціальні загрози, що обумовлені поглибленням нерівності у розподілі доходів та подальшим зростанням неконтрольованої та вимушеної міжнародної міграції; економічні загрози, що витікають з проблем зростання рівня глобальної заборгованості та інтенсифікації інфляційних процесів та загроза поширення екоциду.

Таблиця 5.10

ТОП10 глобальних загроз безпеці за періодом дії
(за результатами опитування)

Категорія	Загроза	Середня оцінка періоду дії
П	Міжнародний тероризм та організована злочинність	2,37
С	Збереження/поглиблення нерівномірності у розподілі доходів, поглиблення розриву між багатими і бідними країнами	2,35
Т	Подальше використання інформаційного простору як інструменту впливу, поширення інформаційних війн	2,33
НС	Поширення екоциду, у тому числі внаслідок військових дій, екологічних злочинів	2,33
С	Подальше зростання масштабів неконтрольованої та вимушеної міжнародної міграції	2,33
Т	Активізація кіберзлочинності; активний розвиток технологічних інновацій організованої злочинності або дезінформації	2,32
Е	Зростання рівня глобальної заборгованості, кризи заборгованості	2,31
Е	Падіння реальної заробітної плати населення країн світу у зв'язку зі зростанням рівня інфляції	2,29
НС	Відсутність скоординованих ефективних дій в рамках міжнародного співробітництва у вирішенні екологічних проблем	2,29
Т	Проникнення інформаційних технологій, зокрема штучного інтелекту	2,29

Джерело: складено автором

Таким чином, фактори глобального середовища, які створюють загрози безпеці економічного розвитку України, пов'язані з процесами поглиблення конкурентної боротьби як за ринки збуту, так і за ринки ресурсів, з загостренням проблеми глобальної

заборгованості та падіння глобального рівня добробуту внаслідок інфляції; з активізацією процесів використання інформаційного простору як інструменту впливу, інформаційними війнами, кіберзлочинністю та проникненням технологій штучного інтелекту у всі сфери життя; із загостренням питань соціально-економічного нерівності та подальшим зростанням обсягів міграції населення, а також екологічними аспектами безпеки, що витікають з поширення екоциду, особливо у тому числі на території України внаслідок військових дій, та неефективності міжнародного співробітництва у розв'язанні глобальних екологічних проблем.

Отримані результати рейтингування можуть бути покладені в основу розбудови Національного профілю ризиків безпеки економічного розвитку України.

Підсумовуючи зазначимо, що система оцінювання ризиків є ефективним інструментом управління ризиками безпеки, дозволяє державі краще розуміти потенційний вплив загроз на порушення безпеки та стійкості розвитку та ступінь імовірності настання таких станів. Таке розуміння дозволяє: розробляти план та алгоритм дій запобігання, виявлення та реагування на ризикові події, визначивши потенційні вразливості та загрози; ефективно планувати та розподіляти ресурси; пріоритезувати ризики, концентруючись на критичних сферах вразливості; типологізувати ризики та імовірністю та ступенем впливу, визначаючи найбільш оптимальні заходи та форми контролю; мінімізувати втрати від потенційних ризиків та загроз.

5.2. Безпека національних економік в умовах загострення глобальних протиріч

Емпіричний досвід функціонування безпекових систем в країнах та регіонах світу демонструє усе більшу вагомість «м'яких» параметрів безпеки, до яких належить і економічна безпека. Зокрема, результати дослідження регіональних безпекових комплексів свідчать про поступове розширення функціоналу міждержавних інститутів у сфері забезпечення безпеки національних та регіональних економік. Водночас, безпековий фокус національної політики країн досі більшою мірою зосереджується навколо «жорстких» складових безпеки, а системи

забезпечення економічної безпеки у багатьох країнах знаходяться на стадії формування.

Взагалі, питання економічної безпеки, як правило, актуалізуються або після економічних криз, переважно, регіонального або глобального масштабу, які стають причиною розбалансування національних економік, або через появу нових викликів для світового господарства чи загострення протиріч між його суб'єктами. Так, зростання актуальності безпекового порядку денного у 2018-2019 рр. стало наслідком торговельної війни між США та Китаєм як найбільшими світовими економіками і відповідного посилення напруги у світовій торгівлі. У 2020-2021 рр. новим викликом для безпеки глобальної економіки стала пандемія COVID-19. З 2022 року повномасштабна війна, розв'язана рф проти України, загострила ризики не тільки для регіональної безпеки (зокрема, у частині міграційної кризи, енергетичної безпеки), але й для глобальної економіки (зокрема, у частині продовольчої кризи).

В останні роки відзначається певний прогрес у визнанні значимості економічної складової національної безпеки. Це, перш за все, проявляється у закладенні інституційно-нормативних підвалин забезпечення безпеки національної економіки – заснуванні профільних державних органів, прийнятті законодавчих документів та розробці відповідних стратегічних планів. Так, в уряді Японії запроваджено посаду Міністра з економічної безпеки, а законодавчий акт про економічну безпеку знаходиться в процесі прийняття. В Україні у 2021 р. прийнято Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року [135]. З того ж року в країні діє Бюро економічної безпеки, місією якого визначено забезпечення безпекового напрямку для економіки України (невразливість національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз) через виявлення ймовірних зон ризиків в економіці, що призводить до її тінізації, з метою їх нівелювання та протидію правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави [16].

Крім суто безпекових органів країни створюють вузькопрофільні інституції (як внутрішні, так і міждержавні), функціонал яких спрямовано на сприяння підтримці окремих складових безпеки. Зокрема, у Австралії для мінімізації вразливих місць у ланцюгах поставок до структури уряду включено Управління стійкості ланцюгів поставок; крім того, у партнерстві з Індією та Японією країна долучилася до регіональної Ініціативи стійкості ланцюгів поставок, яка опікується спільним вирішенням

відповідних проблемних питань, що можуть негативно вплинути на економічну безпеку цих держав.

Досвід реалізації безпекової політики провідними країнами світу демонструє, що основними чинниками у розробці відповідних безпекових стратегій є інтереси національної безпеки, пов'язані із конкурентними перевагами країни в певних секторах світової торгівлі, безпекою інвестицій (зокрема, й зарубіжних) та із забезпеченням ланцюгів поставок. Економічна безпека вийшла на перший план політичних дискусій у всьому світі, оскільки низка криз – останні з них пандемія COVID-19 і повномасштабна війна в Україні – порушили глобальні ланцюги поставок. Уряди в усьому світі шукають способи зробити свої країни менш вразливими до таких збоїв, особливо зараз, коли зростання геополітичної напруженості додає нової невизначеності.

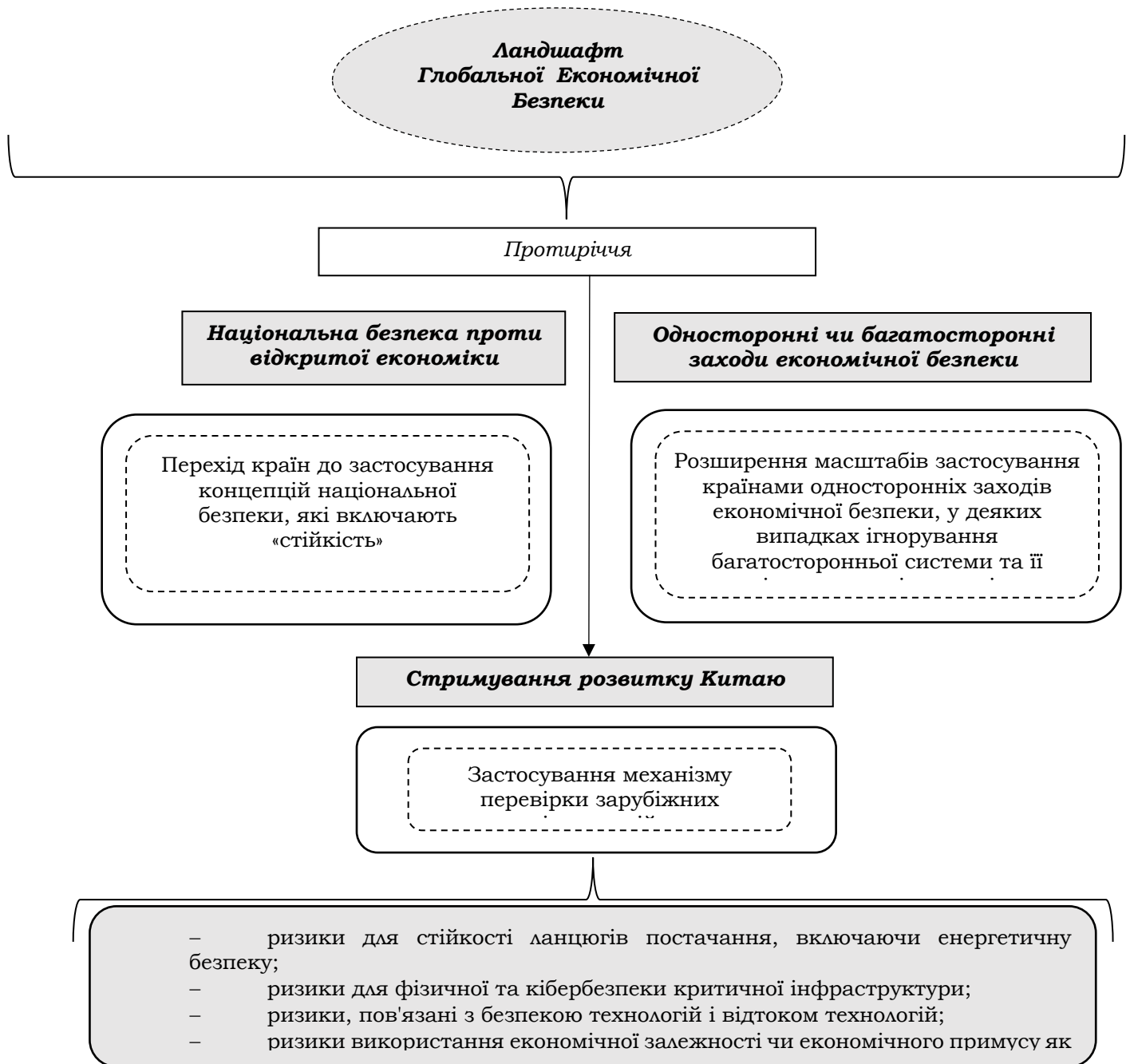
Невизначеність та націоналізм дедалі більше визначають глобальний економічний порядок денний. Нещодавні глобальні потрясіння – від проблем із ланцюжками поставок через пандемію до війни в Україні, зростання націоналізму та авторитарних урядів – вивели безпеку та стійкість у центр політики економічної безпеки в усьому світі. Якщо країни з розвиненою економікою, такі як США, Європа та Японія, колись розглядали конкурентоспроможність Китаю як економічну можливість, то тепер вони вбачають у цьому загрозу безпеці. Ризики, пов'язані з певними економічними зв'язками, швидко поширюються в поточному геополітичному та технологічному середовищі та все більше зливаються з проблемами безпеки. Ось чому країни світу мають розробити комплексний підхід до спільного визначення, оцінки та управління ризиками для своєї економічної безпеки. У Стратегіях економічної безпеки країн світу, зокрема ЄС, найближчим часом мають бути враховані наступні ризики, визначені за результатами дослідження сучасних глобальних трансформацій: ризики для стійкості ланцюгів постачання, включаючи енергетичну безпеку; ризики для фізичної та кібербезпеки критичної інфраструктури; ризики, пов'язані з безпекою технологій і відтоком технологій; ризики використання економічної залежності чи економічного примусу як зброї.

Інтенсивне субсидування Китаєм своїх підприємств, активна промислова політика, стратегічне використання зовнішньої політики для досягнення економічних цілей та перетворення економічних зв'язків на зброю для тиску на треті країни стимулюють розширення заходів економічної безпеки та

імплементацію їх до безпекових стратегій. Така політика включає перевірку інвестицій (при необхідності блокування інвестицій, що становлять загрозу безпеці) та посилений експортний контроль (для контролю за експортом товарів та послуг подвійного цивільного та військового призначення) [293].

Країни приймають усе більш масштабні і складніші набори інструментів для захисту своєї безпеки та стратегічних активів, а також для диверсифікації своїх ланцюжків поставок – все для того, щоб переконатися, що вони не схильні до ризиків безпеки, а їхня економіка стійка до потрясінь та загроз з боку третіх країн. Країни в односторонньому порядку впровадили широкий спектр інструментів з різними функціями та ефектами. Усього п'ять років тому заходів економічної безпеки, які вживаються в односторонньому порядку, було набагато менше і вони були більш слабкими.

В основі еволюції розробки політики економічної безпеки лежать три головні суперечності. Одностороння політика економічної безпеки набирає обертів у всьому світі, її масштаби розширюються, у деяких випадках ігноруючи багатосторонню систему та її міжнародні інститути. Майбутнє глобальної системи, заснованої на національних правилах, у яких пріоритет віддається розширеній інтерпретації національної безпеки та стійкості, а не глобальним економічним вигодам, за рахунок спеціальної співпраці та координації в галузях, що становлять спільний інтерес для окремих країн, призводить до значних розбіжностей. Поточні дебати про політику економічної безпеки, такі як перевірка вихідних інвестицій, експортний контроль та стійкість ланцюжка поставок, виникають через три основні протиріччя. По-перше, це необхідність збалансувати захист національної безпеки та бажання підтримувати відкриту економіку. Друге протиріччя виникає у протиставленні одностороннього та багатостороннього формування політики. Третє – стосується підходу до Китаю, зростання конкурентоспроможності якого країни світу визначають як економічну можливість чи загрозу (рис. 5.4).

**Рис 5.4. Головні протиріччя сучасного ландшафту
глобальної економічної безпеки**

Джерело: побудовано автором

1. Національна безпека проти відкритої економіки.

Певну неузгодженість між завданнями забезпечення на належному рівні економічної безпеки і одночасної підтримки достатньої відкритості національної економіки відчують багато

країн. Так, Японія у повній мірі усвідомлює наявність напруги між захистом своїх активів і ланцюгів поставок від вразливості (через захист патентів і зміцнення основної інфраструктури) і водночас бажанням залишатися активним учасником лібералізованої системи торгівлі. Аналогічно, США підкреслюють готовність співпрацювати з партнерами для зміцнення та диверсифікації всієї екосистеми ланцюжка поставок у довгостроковій перспективі, та водночас чітко заявляють, що самозахист від загроз Китаю є центральним для їхньої політики економічної безпеки щодо стійкості ланцюга поставок та зміцнення заходів з регулювання торговельної діяльності проти передбачуваної несумлінних практик зовнішньої торгівлі.

Хоча національна безпека є спільним знаменником при розробці політики та стратегії економічної безпеки, інтерпретація цього терміну урядами та сфера його застосування дуже різняться. Політики дедалі більше схиляються до концепції національної безпеки, яка включає «стійкість». Поширення технологій подвійного призначення є однією з проблем, які змушують країни розширювати свою концепцію національної безпеки. Китай, наприклад, проводить політику злиття цивільних та військових технологій, яка стирає межу між ними. Китай також використовує свою економічну міць, щоб впливати на рішення та поведінку інших акторів. Це, у свою чергу, спонукало інші країни вважати стійкість пріоритетом національної безпеки з метою зробити свою економіку максимально стійкою до зовнішніх викликів і ризиків та включити питання стійкості до своїх стратегій економічної безпеки. Однак економічна безпека перебуває в площині зовнішньоекономічної політики, яка в більшості країн не має внутрішнього інституційного забезпечення. Саме тому, пріоритетність економічної безпеки має бути відображена, в першу чергу, в інституційному середовищі країни.

2. Односторонній підхід проти багатостороннього.

Логіка стійкості та необхідність менше залежати від китайського ринку викликала нову хвилю односторонніх заходів економічної безпеки та промислової політики країн світу. Однак за умови зосередження виключно на перевагах для внутрішнього ринку – і без погодження з партнерами – вони можуть завдати шкоди. Нещодавні приклади наслідків неврегульованості односторонніх заходів – новий контроль за експортом напівпровідників у США та Закон про зниження інфляції створили

значні проблеми для партнерів з ЄС. Закон про зниження інфляції, наприклад, стимулює європейські компанії переводити операції в США. ЄС та США намагаються вирішити ці проблеми, але вони показують, як неузгоджена політика може мати широкі ненавмисні наслідки для партнерів. В даний час координація може здійснюватися в ексклюзивних форматах, таких як «Велика сімка» або Рада з торгівлі та технологій, і навпаки, багатостороння структура економічної безпеки могла б запропонувати платформу не тільки для координації ініціатив та заходів у відповідь, а й для запровадження нової концепції колективної економічної безпеки.

3. Врахування стратегії Китаю.

Для всіх країн питання економічної безпеки офіційно лише опосередковано пов'язане з Китаєм – воно стосується Китаю лише в тому випадку, якщо він діє, порушуючи їхню політику. Однак США створюють правила економічної безпеки, які, відображаючи їхню стратегію щодо Китаю, прямо націлені на Китай. Новий експортний контроль США щодо напівпровідників, спрямований на експорт продуктів, послуг, знань та робочої сили в Китай, є яскравим прикладом підходу до економічної безпеки, заснованого на прагненні перевершити Китай та стримувати його розвиток. Різницю в підходах частково можна пояснити відмінностями офіційного підходу урядів країн до Китаю. У своїй останній стратегії національної безпеки США офіційно визнали Китай загрозою національній безпеці. Інші країни дотримуються офіційної позиції, згідно з якою Китай не розглядається як загроза національній безпеці.

Ще одним варіантом нового бачення політики та стратегій економічної безпеки, який потребує структурного переосмислення правил глобалізації, є обговорення перевірки зарубіжних інвестицій. Перевірка прямих зарубіжних інвестицій дає позитивне підґрунтя для обговорення цих протиріч. Здебільшого у відповідь на передбачувані хижацькі інвестиції Китаю більшість країн з розвиненою економікою зараз відсівають іноземні інвестиції, хоча й з великими відмінностями в режимах. Але ніхто офіційно не перевіряє зарубіжні інвестиції, наприклад, європейські фірми, які інвестують у Китай. З середини 2010-х років кількість та масштаби механізмів перевірки іноземних інвестицій зростали, і в даний час вони все більше стають нормою, але на це знадобилося багато років та зусиль.

Треба також зауважити, що перевірка зарубіжних інвестицій стикається з додатковими перешкодами. У Японії та Південній Кореї вже діють невеликі обмеження. Це залишки економічної системи, яка існувала до того, як країни почали відкривати свою економіку, саме тому сьогодні вони охоплюють доволі обмежені області – іноземні банки, виробництво зброї та наркотики. Уряд США, з іншого боку, пропонує нові обмеження, спрямовані на раніше не обмежений відтік капіталу у такі країни, як Китай, Іран та Північна Корея. Європейська комісія розгляне цю політику у 2023 році та перегляне правила перевірки ПІІ. Отже, хоча результат може здаватися ідентичним, «системи перевірки» в Японії та Південній Кореї та система, запропонована США, і та, що на порядку денному в ЄС, є результатами двох протилежних процесів та спонукань. Слід зазначити, що на економічну відкритість Японії та Південної Кореї вплинули нові міркування про економічну безпеку, і вони також нині зважують можливість та доцільність перевірки зарубіжних інвестицій на шляху перед ухваленням нової політики економічної безпеки. У 2020 році Південна Корея переглянула Закон про запобігання розголошенню та захисту промислових технологій [423], який регулює не лише іноземні злиття та поглинання національних базових технологій, а й експорт базових технологій, які отримали державну підтримку під час НДДКР. Японія ухвалила Закон про сприяння економічній безпеці, щоб захистити ланцюжки поставок для своєї економіки та захистити вітчизняні інновації.

Закон про національний захист критичних можливостей [382], запропонований законодавцями США, спрямований на захист технологічних знань США та запобігання підтримці китайських технологій американськими грошима та ноу-хау. Своїми останніми заходами експортного контролю США ясно дали зрозуміти, що вони не ухиляються від правил, спрямованих проти Китаю. Що стосується ЄС, то він продовжуватиме обирати політику, яка не націлена на конкретну країну (незалежну від країни), включаючи будь-який майбутній механізм перевірки зарубіжних інвестицій [457]. Перевірка зарубіжних інвестицій має бути зосереджена на чутливих технологіях та стратегічних секторах. Без конкретної географічної мети зусилля ЄС щодо перевірки інвестицій будуть більш трудомісткими та капіталомісткими, оскільки теоретично можна перевірити будь-яку країну призначення. Таким чином, ЄС повинен спочатку звузити фокус лише до прямих інвестицій та націлити їх на конкретні сектори та/або товари. Великі європейські

зарубіжні інвестиції в Китай зосереджені у певних секторах, таких як автомобілебудування, харчова промисловість та дистрибуція, фармацевтика та біотехнології, а також хімічна промисловість [456]. Першочерговою метою є зосередження на якості та кількості інвестицій, аналіз має включати як великі інвестиції, так і невеликі інвестиції у чутливі технології та стратегічні галузі, це може допомогти ЄС отримати більш чітке уявлення про те, що відбувається. Згодом ЄС може ухвалити виважене рішення, чи потрібен такий новий інструмент і як він має виглядати. Незважаючи на відмінності у меті, країнам доцільно координувати свої дії з іншими партнерами, щоб уникнути небажаних наслідків одностороннього прийняття неузгодженої політики для перевірки зарубіжних інвестицій. Деякі європейські іноземні інвестиції можуть становити ризик для безпеки ЄС. Саме тому, акцент повинен розподілятися між національною безпекою як такою та її стійкістю. Наприклад, інвестиції ЄС в автомобільний сектор Китаю можуть не становити пряму загрозу безпеці [455], але в той час, коли ЄС намагається краще керувати надзалежністю, ці інвестиції можуть посилити залежність ЄС від Китаю, який, як відомо, використовує економічний примус. Хоча це стосується не всіх секторів і може не становити безпосередньої загрози безпеці, надмірна залежність обмежує простір для маневру ЄС. У цьому плані обговорення зарубіжних інвестицій може допомогти сформуванню структури економічної безпеки ЄС, яка приділяє більше уваги стійкості та дозволяє робити вибір, зводячи до мінімуму обмеження у разі збоїв. Цей підхід буде ґрунтуватися на більш довгострокових питаннях «відкритої стратегічної автономії», а не на безпосередніх міркуваннях безпеки, і він має стати основою всієї політики економічної безпеки ЄС.

Тим не менш, важливо розуміти, що значна частина надмірної залежності європейських компаній від Китаю не може бути пом'якшена шляхом перевірки зарубіжних інвестицій, яка охоплює лише дуже обмежену частину компаній у Китаї. Велика кількість, хоча й не всі нові обмеження, прийняті США, ЄС, Великобританією, Австралією, Японією та Південною Кореєю, є відповіддю на розширення глобальної присутності Китаю, його передбачувану несправедливу економічну конкурентоспроможність і використання ним економічного примусу на різних рівнях.

Увага до економічної безпеки в Китаї останніми роками також швидко зростає. Економічна безпека є наріжним каменем

всеосяжної концепції національної безпеки Китаю [265], а національна безпека сприймається як основа економічного розвитку Китаю. Нові заходи Китаю щодо забезпечення економічної безпеки тісно пов'язані з його відносинами на міжнародному рівні, особливо з США. Однак вони є результатом зусиль Китаю зі зміцнення нормативно-правової бази. Наприклад, у 2021 році Китай ухвалив Закон про санкції проти іноземних держав, щоб захистити себе від потенційних первинних та вторинних санкцій США, а також дати юридичне обґрунтування вже існуючої практики. Якщо Китай продовжить розробляти обмежувальні заходи, у тому числі зважуючи дії США, він, імовірно, відрегулює свій власний інструмент для перевірки зарубіжних інвестицій, у відповідь на ухвалення перевірки вихідних інвестицій США. Лідер партії та держави Сі Цзіньпін назвав зарубіжні інвестиції питанням національної безпеки. Оскільки Пекін намагається стимулювати інновації всередині країни та виробляти технології всередині країни, а США явно націлені на китайські інновації у своїй політиці, можна очікувати більшого застосування нових обмежувальних заходів.

У 2018 році Китай запровадив форму механізму перевірки зарубіжних інвестицій – Адміністративні заходи для зарубіжних інвестицій підприємств. У даний час він обмежений країнами, які не мають дипломатичних відносин з Китаєм, які зазнають внутрішніх безладів або постраждали від санкцій, яких Китай дотримується. Угоди на суму менше 300 мільйонів доларів США звільнені від податку, але це також стосується іноземних субсидій китайських компаній. Заходи також застосовуються до чутливих галузей (включаючи військову промисловість, зв'язок, засоби масової інформації, нерухомість, енергетику та незаконні галузі, такі як порнографія). Формулювання регламенту залишає місце для його майбутнього розширення, наприклад, для його застосування в інших секторах та країнах.

Таким чином, ландшафт глобальної економічної безпеки стає все більш складним і поповнюється новими заходами економічної безпеки, зокрема, з боку держав, що розвиваються, для захисту національної безпеки країн та її стійкості. Середовище, що змінюється, є відповіддю країн на виклики та загрози зовнішнього середовища, що посилюються геополітичними розбіжностями, змінами ланцюгів поставок, кліматичними змінами, посиленням криз, зокрема енергетичною. На сьогодні виникли три основні

протиріччя, які формують порядок денний економічної безпеки у всьому світі: баланс між безпекою та економікою; захист та зміцнення внутрішньої економічної безпеки, уникаючи при цьому ненавмисних зовнішніх ефектів; підхід до питання Китаю.

Проведене дослідження закономірностей формування безпеки національних економік країн під впливом сучасних глобальних трансформацій із урахуванням сучасного ландшафту глобальної економічної безпеки дозволило виділити чинники, умови та закономірності, що визначатимуть конфігурацію національних безпекових систем і мають бути враховані при реалізації політики забезпечення економічної безпеки країн, які представлено на рис. 5.5.

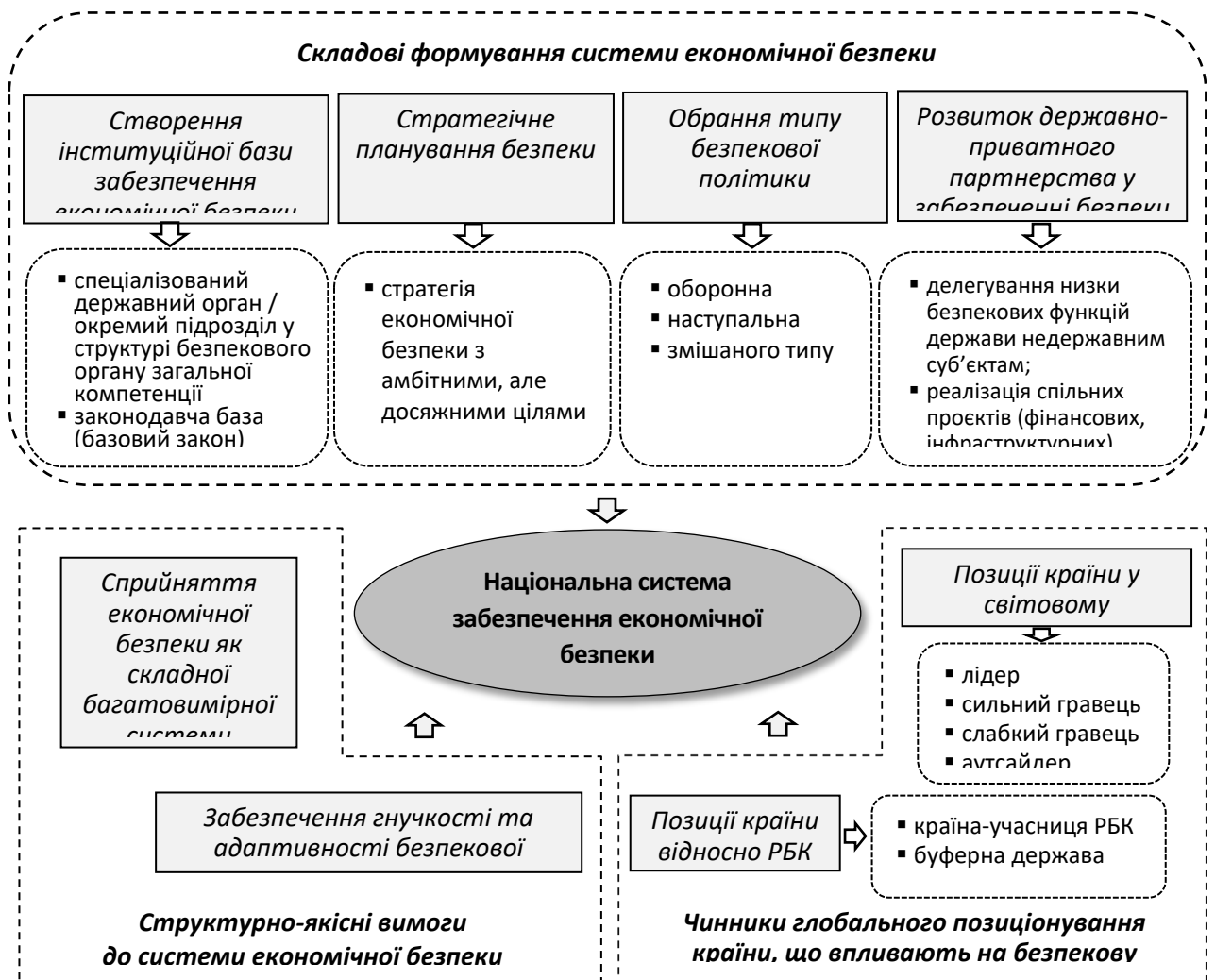

Рис 5.5. Складові та чинники, що визначають конфігурацію національної системи економічної безпеки

Джерело: побудовано автором

1. Наразі практичні заходи із регулювання економічної безпеки більшість провідних країн зосереджують у напрямках забезпечення національних інтересів у сфері міжнародної торгівлі, контролю потоків інвестицій та забезпечення ланцюгів поставок. Разом з тим, такий підхід є досить вузьким сприйняттям економічної безпеки, який варто розширювати за рахунок визнання важливості й інших безпекових сфер (зокрема, й тих, що є складовими економічної безпеки відповідно до нормативно-правових актів України).

2. Крайніми проявами режимів управління економічною безпекою країн є наступальна та оборонна безпекова політика. Водночас, de-facto режим національної економічної безпеки, як правило, має змішаний характер і вимагає балансу між оборонною та наступальною політикою залежно від конкретної ситуації в країні. Більше того, держава може провадити єдиний підхід (наступальний або оборонний) при реалізації заходів з підтримки усіх складових економічної безпеки або диференційований підхід (коли частина складових безпеки забезпечується заходами оборонного, а інша частина – наступального характеру).

3. Одним із чинників, які обумовлюють характер безпекової політики і, зокрема, визначають схильність держави до оборонної або наступальної політики безпеки, виступають позиції країни у світовому господарстві (лідер, сильний гравець, слабкий гравець або аутсайдер).

4. Впливовим чинником, що визначатиме контури національної безпекової політики, є позиції країни відносно існуючих регіональних безпекових комплексів. І якщо для країн, що однозначно належать до певного РБК, логічним є активне включення у безпекові ініціативи на рівні міждержавної співпраці в межах регіону, то для буферних держав це завдання значно ускладнюється. Досвід України, як буферної держави, продемонстрував, що, знаходячись під часто різноспрямованим впливом двох регіональних комплексів безпеки, буферним державам складно утримувати нейтралітет і балансувати між відповідними РБК. Відтак, для таких держав важливо визначитись, в межах якого саме регіону вона буде розбудовувати свій національний комплекс безпеки.

5. У напрямку розвитку інституційного забезпечення економічної безпеки доцільним є заснування спеціалізованих державних установ, що опікуватимуться економічною складовою безпеки (за типом Бюро економічної безпеки України). При

збереженні практики управління безпекою на рівні державних органів широкого профілю, існує ризик того, що їх безпековий функціонал буде традиційно тяжіти до військово-оборонних питань безпеки.

6. Особлива увага має бути приділена державно-приватному партнерству у забезпеченні окремих аспектів економічної безпеки. Практика делегування окремих функцій держави, у тому числі й безпекових, недержавним (приватним) суб'єктам у світі не є новою. Наразі стратегічні документи України передбачають розвиток державно-приватного партнерства у наступних безпекових сферах: створення ефективної системи безпеки та забезпечення стійкості критичної інфраструктури; модернізація транспортної інфраструктури; розвиток оборонно-промислового комплексу [47,48]. Відносно економічної безпеки, це є особливо актуальним для тих безпекових сфер, у яких визначальну роль відіграє приватний сектор (наприклад, ІТ-галузь). Відтак, необхідно, щоб уряди усвідомили свою роль у регулюванні державно-приватного партнерства, оскільки економіки іноді мають балансувати між досить суперечливими цілями: з одного боку, намагаються захистити себе (наприклад, пом'якшити такі загрози, як кібератаки) і одночасно розвиватися (зокрема, за допомогою використання досягнень технічного та технологічного прогресу).

7. Умови, у яких формується сучасне безпекове середовище, висувають до національних безпекових систем нові вимоги. Це, зокрема, стосується підвищеної гнучкості національної політики забезпечення економічної безпеки. Така вимога пов'язана з тим, що система національної безпеки має адаптивно реагувати на швидкі зміни безпекового середовища та появу нових викликів і загроз безпеці. Так, співставлення визначених Всесвітнім економічним форумом топ-10 глобальних ризиків, представлених у таблиці 3.1, які найбільше впливатимуть на національну безпеку країн у найближчі 2 і 10 років, показує суттєву різницю у впливовості ризиків у короткостроковій і довгостроковій перспективі, а також демонструє появу нових ризиків.

8. Останніми роками економічна безпека нарешті почала визнаватися на державному та міжнародному рівні у якості окремої складової національної безпеки, яка потребує власних підходів щодо її регулювання та підтримки. Це стало наслідком трансформації у визначенні самого феномену безпеки і розширення її змісту від вузького сприйняття суто у військово-оборонному та політичному

контексті. Водночас, соціально-політична сфера продовжує демонструвати тісний зв'язок з економічною безпекою. З одного боку, чинники соціально-політичного та воєнного характеру продовжують справляти помітний вплив на середовище економічної безпеки. Зокрема, існує підвищений ризик того, що геополітична фрагментація спричинить геоекономічні війни та підвищить ризик конфліктів між конкуруючими державами (особливо між державами-лідерами). З іншого боку, економічна політика сьогодні використовується як елемент геополітичного протистояння (зокрема, як захисний інструмент – для підвищення самодостатності та незалежності держав, і як інструмент наступальної політики – для стримування експансії країн-конкурентів).

Таблиця 5.11

Топ-10 глобальних ризиків за ступенем впливовості у короткостроковій і довгостроковій перспективі

2 роки		10 років		
Місце	Ризики	Місце	Ризики	Зміна позицій
1	Криза вартості життя	1	Неспроможність пом'якшити наслідки зміни клімату	↑
2	Стихійні лиха та екстремальні погодні явища	2	Збій адаптації до зміни клімату	↑
3	Геоекономічне протистояння	3	Стихійні лиха та екстремальні погодні явища	↓
4	Неспроможність пом'якшити наслідки зміни клімату	4	Втрата біорізноманіття та колапс екосистеми	новий
5	Розмивання соціальної єдності та поляризація суспільства	5	Масштабна вимушена міграція	↑
6	Масштабні екологічні катастрофи	6	Кризи природних ресурсів	↑
7	Збій адаптації до зміни клімату	7	Розмивання соціальної єдності та поляризація суспільства	↓
8	Поширеність кіберзлочинності та інших проявів кібербезпеки	8	Поширеність кіберзлочинності та інших проявів кібербезпеки	без змін
9	Кризи природних ресурсів	9	Геоекономічне протистояння	↓
10	Масштабна вимушена міграція	10	Масштабні екологічні катастрофи	↓

Джерело: складено за даними [312]

Зростання витрат на ВПК і впровадження нових технологій у виробництво продукції воєнного призначення у все більшій кількості країн, що відзначається останнім часом, може

спровокувати глобальну гонку озброєнь, а у довгостроковій перспективі – загострити воєнні конфлікти з розгортанням новітнього озброєння і руйнівними наслідками для глобальної економіки. Важливо, щоб цей новий контекст економічної безпеки був оперативно врахований на рівні міжнародних інституцій з контролю над озброєнням. Відповідно, вимога гнучкості має висуватися не тільки до національних безпекових систем, але й до міждержавних механізмів забезпечення економічної безпеки.

Звісно, результативна робота із забезпечення економічної безпеки країн визначається, перш за все, дієвістю національних безпекових систем. Водночас, безпекові системи країн сьогодні знаходяться під зростаючим впливом глобальних трансформацій, які створюють якісно нові умови безпекового середовища і часто стають джерелом викликів та загроз економічній безпеці. Це ускладнює функціонування національних систем економічної безпеки і підвищує важливість міждержавної співпраці у цьому напрямі.

На сьогодні у світі функціонує достатньо велика кількість міждержавних установ, які прямо або опосередковано опікуються питаннями безпеки держав-членів. Але ефективність міждержавного діалогу та результативність їх безпекової діяльності неоднозначно оцінюється навіть країнами-учасницями. Так, Сполучене Королівство розглядає ОЕСР як найбільш ефективну координаційну організацію для розробки багатосторонніх підходів до економічної стійкості та безпеки [228]. У свою чергу, Сполучені Штати, як один із провідних членів найвпливовіших міждержавних установ, доводять переваги форуму G7, а також Чотиристороннього діалогу з питань безпеки (Quadrilateral Security Dialogue). Останній представляє собою стратегічну ініціативу між США, Японією, Австралією та Індією зі спільного розв'язання безпекових проблем у Індо-Тихоокеанському регіоні [441]. De-jure діяльність цієї ініціативи спрямовано на розвиток партнерства між державами-учасницями з урахуванням спільних інтересів, сприяння вільній торгівлі та мирному врегулюванню суперечок. De-facto мета цього стратегічного діалогу більше пов'язана із стримуванням експансії Китаю у регіоні.

У будь-якому випадку, за наявності значної кількості міждержавних безпекових установ необхідною є ясність щодо того, яку конкретну та взаємодоповнюючу роль кожна з них відіграватиме у досягненні цілей економічної безпеки, зокрема,

якою мірою вони можуть бути посередниками в угодах між конкуруючими державами. З урахуванням складності побудови повноцінної архітектури глобальної економічної безпеки, більш реалістичним завданням ввижається формування розвиненої мережі регіональних комплексів безпеки та активне залучення країн відповідних регіонів до їх функціонування.

Дослідження особливостей формування регіональних комплексів економічної безпеки, результати якого представлено у підрозділі 2.2, виявило прогрес у розвитку регіональних безпекових комплексів та створенні інституційної бази їх функціонування. Разом із тим, встановлено, що рівень інституційного забезпечення діяльності РБК у різних регіонах є суттєво диференційованим. Це стосується і наявності у регіонах міждержавних інституцій загальної та спеціальної компетенції у сфері безпеки, і ефективності їх безпекової діяльності. Крім того, протиріччя та суперечки як соціально-політичного й воєнного, так і економічного характеру (зокрема, боротьба за економічне лідерство у регіоні) між країнами усередині РБК часто стають перепонами на шляху до належної інтеграції безпекових питань.

Відтак, забезпечення безпеки національних економік країн світу все більшою мірою буде залежати від ефективності регіональних безпекових комплексів, що вимагає їх подальшого розвитку, зокрема, у наступних напрямках:

1. Доцільним є визначення структури управління регіональною безпекою на основі обрання типу відповідної структури. Сучасна практика управління безпекою регіону включає підходи від відносно неформальних до більш інституціоналізованих (регіональний баланс сил і неформальні альянси, регіональна узгодженість, регіональна кооперована безпека, регіональний колективний захист, регіональна колективна безпека, плюралістична спільнота безпеки) [233]. Застосування вказаних підходів до управління регіональною безпекою визначається типом загроз регіональній безпеці, рівнем інституціоналізації та складом суб'єктів [85]. Відповідно, управління РБК може брати за основу структуру одного типу, або мати змішаний характер, спираючись на регіональні безпекові угоди декількох типів.

2. Розбудова архітектури регіональної безпеки потребує модернізації інституційного забезпечення РБК у напрямках:

- упорядкування розподілу безпекових функцій між міждержавними інституціями, які діють у одному регіоні;

- посилення безпекових повноважень існуючих регіональних організацій або створення нових міждержавних ініціатив суто безпекового спрямування (наразі безпекові органи управління РБК переважно працюють у сфері військово-політичної та оборонної безпеки, а ті, що залучені до підтримки економічної безпеки, виконують ці функції достатньо опосередковано).

3. Для спільного вирішення специфічних вузьких питань економічної безпеки інституційна база РБК має розвиватися у напрямку створення мережі регіональних спеціалізованих установ для опікування різними складовими безпеки. Наразі найбільш розвиненою є мережа спеціалізованих регіональних ініціатив із забезпечення фінансової безпеки, у окремих регіонах діють також міждержавні органи з питань енергетичної безпеки, в інших сферах економічної безпеки інституційна база на рівні відповідних вузькопрофільних регіональних організацій є практично нерозвинутою.

Конкретні стратегічні пріоритети безпекового розвитку окремих національних економік, зокрема й вітчизняної, в умовах сучасних глобальних трансформацій усе більше визначатимуться як рівнем їх залученості до глобальних процесів, місцем у світовому господарстві і ступенем відповідної чутливості до умов глобального ландшафту економічної безпеки, так і позиціями країн у регіональних безпекових комплексах. У свою чергу, дієвість національної безпекової системи значною мірою залежатиме не тільки від її внутрішніх якісних характеристик, але й від ефективності безпекової діяльності на рівні міждержавних інституцій.

5.3. Безпекова компонента стратегії розвитку економіки України в умовах глобальних викликів

Результати дослідження особливостей формування економічної безпеки України в сучасних умовах світогосподарського розвитку та впливу чинників глобального середовища на національну безпекову систему, представлені у попередніх розділах, актуалізують необхідність вироблення стратегічного бачення місця держави у глобальному безпековому просторі. Головна роль у цих процесах відводиться державному плануванню забезпечення безпеки національної економіки. При цьому поряд з короткостроковими та середньостроковими програмами та

планами, система державного планування економічної безпеки обов'язково має включати документи стратегічного характеру, які розробляються на довгострокову перспективу [41]. Важливість прийняття стратегічних документів при плануванні різних напрямів розвитку держави доведено емпірично. Зокрема, експерти Європейського центру цифрової конкурентоспроможності, проаналізувавши прогрес країн у сфері цифровізації, встановили, що однією з практик, які найбільше сприяють успіху країн у цифровому секторі, є наявність якісної комплексної стратегії цифровізації з амбітними цілями [260].

Дослідження еволюції процесів стратегічного планування національної безпеки в країнах світу показує, що на ранніх етапах безпекові стратегії переважно зосереджувалися на військово-оборонних аспектах безпеки держав. Водночас, з часом усе більше уваги починає приділятися «м'яким» складовим національної безпеки, зокрема, її економічній компоненті, яка починає сприйматися як важлива умова сталого розвитку, досягнення високого технологічного рівня і забезпечення добробуту громадян.

Разом із тим, практика безпекового стратегування є суттєво диференційованою у різних соціально-економічних групах країн. Розвинуті країни світу мають значний досвід розробки та реалізації безпекових стратегій. Так, у Сполучених Штатах Стратегія національної безпеки розробляється з 1987 р., а загальне унормування безпекових питань здійснюється ще з 30-тих рр. ХХ ст. За результатами порівняльного аналізу економічної складової національних безпекових стратегій розвинутих країн і країн, що розвиваються, Грибіненко О. зазначає, що саме розвинуті країни раніше зрозуміли необхідність виділення стратегій економічної безпеки у окремий стратегічний документ [30]. Крім того, практично всі розвинуті країни вже прийняли окремі галузеві стратегії, які є дотичними до питань економічної безпеки (зокрема, стратегії кібербезпеки). В цілому, відзначається зорієнтованість стратегій економічної безпеки розвинутих країн не просто на захист своїх національних інтересів, але й на поширення свого геоекономічного впливу, досягнення лідерських позицій на світових ринках та відігравання провідної ролі у формуванні нового міжнародного порядку.

У свою чергу, переважна більшість країн, що розвиваються, досі не має окремих стратегічних документів, які визначають пріоритети саме економічної безпеки. Натомість, загальні безпекові

стратегії містять окремі питання економічної безпеки, які суттєво різняться у різних країнах групи, зважаючи на їх високу неоднорідність за рівнем економічного розвитку і відповідну гетерогенність економічних інтересів і пріоритетів [32].

З метою з'ясування місця питань економічної безпеки у формуванні стратегічних планів розвитку України, досліджено еволюцію стратегічних документів на предмет:

по-перше, наявності безпекових акцентів у загальних стратегіях економічного розвитку держави,

по-друге, наявності економічної складової у безпекових стратегіях.

Отримані результати представлено в таблицях 5.12-5.13.

Таблиця 5.12

**Еволюція стратегічних документів України
у сфері безпекового розвитку: стратегії економічного
розвитку**

Стратегічний/ програмний документ	Тип документу	Рік прийняття	Наявність фокусу економічної безпеки
Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки	Послання Президента України до Верховної Ради України	2002	- необхідність утвердження принципово нової моделі глобальної безпеки; - необхідність участі України у формуванні механізмів нової міжнародної антитерористичної політики; - визнання пріоритетності інтеграції України в ЄС; - важливість технічного переоснащення Збройних Сил України на базі вітчизняної промисловості з визначенням пріоритетів у виробництві озброєння та розвитку його експорту.
Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки	Указ Президента України	2004	- визнано відсутність цілісної системи організації економічної безпеки, недосконалість нормативної бази; - констатовано здійснення економічної політики без моніторингу загроз економічній безпеці; - частково визначено напрями забезпечення економічної та екологічної безпеки.
Державна програма активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки	Постанова Кабінету Міністрів України	2013	- акцент на загальних питаннях прискорення розвитку пріоритетних галузей економіки, диверсифікацію та зниження енергоємності виробництва; - відсутність у Програмі безпекових акцентів.
Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»	Указ Президента України	2015	- впровадження європейських стандартів життя, вихід країни на провідні позиції у світі; - забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, приватної власності.

Національна економічна стратегія на період до 2030 року	Постанова Кабінету Міністрів України	2021	<ul style="list-style-type: none"> - у місії Стратегії забезпечення належного рівня безпеки визначено однією з цілей її реалізації; - національну безпеку визнано одним із стратегічних орієнтирів («національна безпека за рахунок партнерства та інвестицій»).
---	--------------------------------------	------	--

Основним завданням стратегічного планування соціально-економічного розвитку країни як форми державного регулювання економіки є підтримка економічного балансу, вплив на якісні перетворення в економіці та стимулювання її розвитку. Початком стратегічного планування в Україні з часів її незалежності є послання Президента України до Верховної Ради, які мали доволі розмиті задання та нечіткі механізми їх реалізації. Це обумовило необхідність створення виважено-деталізованої нормативної бази забезпечення законопроектів у сфері соціально-економічного розвитку та зовнішньоекономічної політики держави, адже базовим стовпом міжнародної економічної безпеки держави є її зовнішньоекономічна політика. Необхідні для економічної діяльності господарюючих суб'єктів ресурси, політико-правовий інструментарій, свободи підприємницької діяльності та бізнесу, інструменти регуляторної політики держави у сукупності формують цілісний механізм зовнішньоекономічних відносин, визначають конкурентні позиції національних господарюючих суб'єктів в глобальній системі зв'язків.

Економічна безпека держави повинна бути вагомим елементом загальнонаціональної безпеки, при цьому її забезпечення, безумовно, повинно враховуватися під час планування економічного розвитку. Аналіз нормативно-правової бази соціально-економічного розвитку України за часи її незалежності дає можливість відзначити широке коло державних документів (стратегії, програми, постанови, закони).

Становлення ефективної зовнішньоекономічної стратегії України бере початок з часів проголошення незалежності. Першим законодавчим документом у цій сфері був Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (16.04.1991), який містив виключно принципи та механізм здійснення зовнішньоекономічної діяльності та не мав жодного розділу, присвяченого питанням економічної безпеки держави або суб'єктів господарювання [129].

Таблиця 5.13

**Еволюція стратегічних документів України
у сфері безпекового розвитку: безпекові стратегії**

Стратегічний/ програмний документ	Тип документу	Рік прийняття	Наявність фокусу економічної безпеки
Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється»	Указ Президента України	2007 2012 – оновлення	- формування сталої та зростаючої ринкової економіки визначено однією з цілей стратегії; - акцент на соціально-політичних (внутрішніх і зовнішніх) та оборонних аспектах безпеки, питання економічної безпеки прописані досить поверхово.
Стратегія національної безпеки України	Указ Президента України про введення в дію рішення РНБО України	2015	- більш повне відображення загроз національній економічній безпеці.
Стратегія національної безпеки України	Указ Президента України про введення в дію рішення РНБО України	2020	- зберігається акцент на зовнішньо- та внутрішньополітичних компонентах безпеки; - серед напрямів забезпечення пріоритетів національних інтересів визначено економічну складову безпеки; - розширено традиційний перелік загроз безпеці (додано загрози науково-технічного та медико-біологічного характеру).
Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року	Указ Президента України про введення в дію рішення РНБО України	2021	- аналіз поточного стану безпеки національної економіки заснований на розрахунках інтегрального індексу економічної безпеки; - виклики, загрози безпеці та завдання із забезпечення економічної безпеки визначені за такими її складовими: фінансова, виробнича, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна; - бракує визначення пріоритетів забезпечення енергетичної, продовольчої, демографічної та соціальної безпеки.

Примітка: складено автором

Наступним документом була Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» (02.07.1993; втратила чинність у 2010 р.) [131], в якій створення та забезпечення державної системи національної безпеки, що

включала б економічну, політичну, оборонну та екологічну безпеки, носило виключно декларативний характер. Черговим важливим документом у галузі економічного розвитку країни було Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» (30.04.2002) [44], в якому безпека розглядалася виключно з точки зору врахування нової (на той час) геополітичної ситуації, яка була обумовлена безпрецедентною терористичною атакою на США 11 вересня 2001 р. У документі зазначено, що нові види загроз і викликів створювали необхідність утвердження принципово нової моделі глобальної безпеки, яку країна мала враховувати. При цьому наголошувалося на пріоритетності інтеграції України в ЄС та недопущенні протиріч з іншими стратегічними напрямками зовнішньополітичної та економічної діяльності держави, зокрема росії, США, країн СНД, Центральної та Південно-Східної Європи, інших регіонів світу. Також Постанова містила розділ, присвячений технічному переоснащенню Збройних Сил України на базі вітчизняної промисловості, яке передбачало чітке визначення пріоритетів у виробництві озброєння та розвитку його експорту.

Через два роки Указом Президента України було схвалено Стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки [160] (втратила чинність 07.07.2015 року), в якій останній розділ було присвячено стратегії забезпечення економічної та екологічної безпеки. У даному розділі наголошувалося на відсутності в країні цілісної системи організації саме економічної безпеки держави та вкрай недосконалої її нормативно-правової бази. Також у документі було підкреслено, що в країні не було забезпечено моніторингу загроз безпеки, та, відповідно, не враховано їх при реалізації економічної політики.

У Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (01.07.2010, зі змінами) [123] одним з основних принципів внутрішньої політики було визначено пріоритетність захисту національних інтересів, одночасно одним з принципів зовнішньої політики було виділено утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави. Також у даному Законі статтю 6 було присвячено засадам внутрішньої політики у сфері національної безпеки і оборони та йшлося виключно про необхідність зміцнення обороноздатності, реформування Збройних

Сил України та розвитку вітчизняного оборонно-промислового комплексу. Економічна політика загалом була представлена виключно напрямками внутрішньої політики та окремої складової серед засад зовнішньої політики – підтримки розвитку торговельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди та поглиблення інтеграції.

Державна програма активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки [36], передусім, була спрямована на забезпечення прискорення розвитку пріоритетних галузей національної економіки, сприяння позитивним структурним зрушенням в економіці, диверсифікацію та зниження енергоємності виробництва, та взагалі не містила питань забезпечення безпеки, у тому числі економічної.

У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (12.01.2015) [139] одним з чотирьох векторів руху у напрямку досягнення головної мети – впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі, був вектор безпеки, зміст якого полягав у забезпеченні гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності.

У Національній економічній стратегії на період до 2030 року (03.03.2021) [126] питання економічної безпеки фігурує виключно у місії та меті стратегії, та крім цього є одним із стратегічних орієнтирів, принципів і цінностей: «національна безпека за рахунок партнерства та інвестицій».

Отже, у стратегічних документах із загальних питань економічного розвитку України питання безпеки в основному зафіксовані досить фрагментарно. З іншого боку, довгий час окремого документу, який би визначав стратегічні пріоритети формування економічної безпеки, у державі не приймалося. Законодавчим підґрунтям забезпечення економічної безпеки є Закон України «Про національну безпеку України» 2018 р. [130], у якому встановлено базові засади та принципи національної безпеки (переважно, з позиції оборонних питань), визначено цілі та основи державної політики, які мають гарантувати кожному громадянину і суспільству в цілому ефективний захист від загроз.

Формально стратегування національної безпеки розпочалося з прийняття у 2007 р. першої редакції Стратегії національної безпеки України, яку було дещо оновлено у 2012 р. [138]. Попри те, що зазначена у даному документі мета включає формування сталої та

зростаючої ринкової економіки, а головним викликом для національної безпеки визнано глобальну фінансову кризу, при визначенні основних загроз безпеці та формулюванні стратегічних цілей і завдань зосереджено увагу на соціально-політичних (як внутрішніх, так і зовнішніх) та оборонних аспектах безпеки, тоді як питання економічної безпеки прописані досить поверхово.

Нова редакція Стратегії національної безпеки України, прийнята у 2015 р., трохи повніше визначає основні загрози економічній безпеці України, до яких відносить: низький технологічний рівень економіки, неефективне використання матеріальних ресурсів, нераціональну структуру промисловості; недостатню інноваційну складову економічного розвитку (у т.ч. законодавчу), тінізацію економіки; слабку ефективність роботи щодо захисту ринку від несумлінної конкуренції; неефективне використання коштів бюджетів різних рівнів; залежність внутрішнього ринку від зовнішньоекономічної кон'юнктури; суттєвий вплив іноземного капіталу на розвиток деяких стратегічно важливих галузей національної економіки та високі валютні ризики [134].

Найновішою на сьогодні серед загальних безпекових документів є редакція Стратегії національної безпеки 2020 року [132]. Цей документ серед напрямів забезпечення пріоритетів національних інтересів визначає як безпосередньо економічну складову безпеки (сталий розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір), так і ряд пов'язаних з нею безпекових пріоритетів (розвиток людського капіталу, протидія кіберзагрозам та ін.) Традиційний перелік загроз безпеці доповнений стрімкими технологічними змінами (передусім, в енергетиці та біотехнологіях), розробками у сфері штучного інтелекту, ймовірністю виникнення загроз біологічного походження, ймовірністю виникнення і поширення як уже відомих, так і нових інфекційних хвороб. При цьому, як і у попередніх редакціях, у Стратегії 2020 р. зберігається акцент на зовнішньо- та внутрішньополітичних компонентах безпеки.

Справжній прорив у напрямку удосконалення процесу стратегування економічної безпеки України, причому з точки зору як прийняття програмно-стратегічних документів, так і удосконалення інституційного забезпечення, відбувся у 2021 році. По-перше, було прийнято Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року [135] і ряд дотичних до неї стратегічних

документів – Стратегію енергетичної безпеки [141], Стратегію екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року [140], Стратегію кібербезпеки України [80]. По-друге, вперше створено спеціально-економічну державну безпекову установу – Бюро економічної безпеки – центральний орган виконавчої влади, стратегічною метою якого визначено забезпечення безпекового напрямку для економіки України (невразливість національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз) [16].

Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року стала першою функціональною безпековою стратегією, яка зосередилася на економічній складовій національної безпеки. На відміну від попередніх програмно-стратегічних документів, де питання економічної безпеки відображалося дуже коротко, досить декларативно та часто суто описово, зазначена функціональна стратегія містить аналітичні розрахунки, які суттєво підвищують обґрунтованість позицій, які вона містить. Зокрема, при оцінці поточного стану безпеки національної економіки (на момент прийняття стратегії) автори документу спираються на значення рівня економічної безпеки, розраховані Міністерством економіки України відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277 [124].

Зазначені рекомендації виділяють наступні складові економічної безпеки: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова (банківська, безпека небанківського сектору, боргова, бюджетна, валютна, грошово-кредитна). Разом з тим, при визначенні викликів та загроз безпеці, а також конкретних завдань за основними компонентами економічної безпеки, автори Стратегії обмежуються такими її складовими: фінансова, виробнича, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна. Невключення до Стратегії пріоритетів енергетичної безпеки можна пояснити одночасним прийняттям Стратегії енергетичної безпеки. Проект окремої Стратегії продовольчої безпеки був розроблений ще у 2020 р., але так і не був прийнятий. Натомість, вже після початку повномасштабної війни було затверджено План заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану [127].

На наш погляд, недоліком Стратегії економічної безпеки, який потребує усунення, є відсутність у ній пріоритетів демографічної та соціальної безпеки – безпекових сфер, які відчують чи не найбільший руйнівний вплив війни. За оцінками експертів, внаслідок війни населення України може зменшитися на 24-33% (конкретні втрати будуть залежати від тривалості війни) [157]. Більше того, російсько-українська війна загострює ризики соціально-демографічної та продовольчої безпеки не тільки для України, але й для системи міжнародної економічної безпеки в цілому.

За останні три роки перед початком світової пандемії в кінці 2019 року та перед початком війни у лютому 2022 року Україна досягла певного прогресу на шляху до сталого розвитку в контексті таких складових:

1) соціальна (поліпшення позицій за індексом людського розвитку – 88 позиція у 2018 р., ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності 3095 дол. США у 2018 р., скорочення рівня бідності, скорочення від'ємного приросту населення);

2) економічна (збільшення рівня зовнішньоторговельного обігу на душу населення, зростання позицій у рейтингу Doing Business, утримання частки у світовому експорті товарів);

3) екологічна (тенденція до зниження техногенного навантаження на одиницю ВВП, зниження споживання умовного палива в нафтовому еквіваленті і електроенергії на одиницю ВВП, зростання споживання електроенергії з відновних джерел).

З початком військових дій в Україні економіка країни, за даними експертів ООН, у 2022 році пережила більш ніж 30-відсоткове скорочення, через масштабне руйнування інфраструктури, порушення виробничої та торговельної діяльності, порушення логістичних ланцюгів, значне скорочення робочої сили та переміщення населення [471]. Саме тому, очевидно є необхідність вдосконалення стратегії економічної безпеки країни, яка наразі обумовлена впливом наступних викликів та загроз: наслідки світової пандемії, війна в країні, пов'язана з нею продовольча та енергетична криза, різке зростання інфляції, збільшення боргового тягаря, а також зміна клімату.

Як вже було зазначено, світовий досвід у площині розвитку безпекових стратегій свідчить про зосередження уваги у більшості країн на військово-політичних та оборонних аспектах безпеки,

виключення складають найбільш розвинені країни, які належну увагу зосереджують саме на економічній складовій безпеки [30]. Широкомасштабне вторгнення країни-агресора в Україну стало початком нової епохи економічної безпеки, коли розглядати безпеку потрібно вже не як окрему складову досліджень, а як невід'ємну частину всіх ланок існування та розвитку будь-якої держави світу.

Отже, прийнята Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року потребує переформатування та трансформації ключових шляхів досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки, з огляду на те, що, по-перше, її реалізація відбувається в умовах воєнного стану, який є якісно новим викликом для безпекової системи держави. По-друге, логічно, що в умовах повномасштабної війни основні зусилля держави зосереджені саме на питаннях воєнної безпеки та оборони. Проте вже сьогодні є гостра потреба у визначенні дієвих шляхів відновлення та подальшого забезпечення безпеки національної економіки у повоєнний період.

Проведений аналіз Стратегії економічної безпеки України дозволив виділити два можливі напрями її вдосконалення:

- 1) вдосконалення стратегічного документу за формою та структурою;
- 2) удосконалення змістовного наповнення за визначеними пріоритетами економічної безпеки.

У напрямку покращення форми представлення Стратегії економічної безпеки ввижається доцільним більш чітко дотримання принципу кількісної та якісної визначеності як одного з базових принципів стратегічного планування. Мова йде про те, що стратегія повинна містити хоча б базовий перелік кількісно або якісно вимірюваних індикаторів, які відобразатимуть очікувані результати її виконання і слугуватимуть підґрунтям для визначення ефективності її реалізації. При цьому більш повний перелік індикаторів виконання Стратегії разом із цільовими значеннями може міститися у конкретизованих коротко- та середньострокових програмах та планах забезпечення економічної безпеки.

Поточна редакція Стратегії містить дані про критичні межі й цільові орієнтири за основними індикаторами у розрізі фінансової, виробничої, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної та макроекономічної складових економічної безпеки. Однак, по-перше, значення цільових орієнтирів за відповідними індикаторами, які було визначено ще до початку повномасштабної

війни, потребують корегування з урахуванням поправки на її вплив на показники стану національної економіки. По-друге, зважаючи на те, що Стратегія містить аналітичну інформацію щодо поточного рівня економічної безпеки (а саме, дані щодо динаміки інтегрального індексу економічної безпеки та індексів окремих її складових), логічним є у якості очікуваних результатів реалізації Стратегії зазначити також цільові значення рівня безпеки. У якості таких цільових показників можуть бути визначені:

- конкретні бажані значення інтегрального індексу економічної безпеки та субіндексів за окремими її складовими (по аналогії із встановленими цільовими значеннями окремих індикаторів);

- цільовий діапазон (інтервал), який якісно визначає рівень економічної безпеки відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Зокрема, якщо у ретроспективі встановлено перебування зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної та макроекономічної складових економічної безпеки у небезпечному діапазоні, у якості цільового показника може визначатися покращення їх рівня до незадовільного, а потім задовільного (за можливості, із зазначенням періодів досягнення відповідного діапазону). Якщо у Стратегії констатовано знаходження загальної економічної, фінансової та виробничої безпеки на незадовільному рівні, то цільові показники можуть передбачати вихід відповідних індексів на задовільний, а у більш віддаленій перспективі й на оптимальний рівень.

У напрямі удосконалення структури документу з точки зору складових економічної безпеки доцільно або включити до загальної стратегії пріоритети та завдання забезпечення продовольчої, демографічної та соціальної безпеки (наразі окремі їх аспекти прописано у блоці макроекономічної безпеки), або висвітлити ці безпекові аспекти у окремих стратегічних документах.

У напрямку вдосконалення змістовного наповнення Стратегії пропонується диференціювати заходи на ті, що можуть забезпечуватися в умовах військових дій, та ті, що є першочерговими для реалізації у післявоєнний період. Систематизація зазначених заходів за принципом термінів та умов впровадження представлено в таблиці 5.14.

Таблиця 5.14

Диференціювання заходів Стратегії економічної безпеки за принципом термінів та умов впровадження

Складова економічної безпеки	Заходи, що можуть забезпечуватися в умовах військових дій	Заходи, що є першочерговими для реалізації у післявоєнний період
1	2	3
Фінансова безпека	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення військової безпеки держави; - підтримка Збройних Сил України; - стримування інфляційних процесів. 	<ul style="list-style-type: none"> - стабілізація фінансової системи і національної валюти; - відновлення банківського кредитування.
Виробнича безпека	<ul style="list-style-type: none"> - стабілізаційні заходи з боку держави; допомога у перегрупуванні та трансформації промисловості; - зниження податкового тиску; забезпечення стабільних експортних поставок товарів, які не є критичними; - підтримка промисловості та бізнесу за рахунок держзамовлень. 	<ul style="list-style-type: none"> - вироблення стратегічного бачення відродження промисловості та її потенціалу; - створення нових інноваційних підприємств; - відновлення воєнно-промислового комплексу на підґрунті минулих конкурентних переваг та нових технологій; - стабілізація та розвиток енергетичного ринку; наближення промислового виробництва до світових стандартів, в першу чергу європейських.
Зовнішньоекономічна безпека	<ul style="list-style-type: none"> - відновлення експорту металу на тлі високих світових цін на сировину; - продовження експорту пшениці та кукурудзи, запаси яких у декілька разів перевищують внутрішні потреби; - здійснення перевалки вантажів через річкові порти та розширення залізничних перевезень в умовах блокування морських портів. 	<ul style="list-style-type: none"> - докорінні зміни у промисловості під час відновлення країни; - забезпечення переходу на експорт високотехнологічної та інноваційної продукції; поступове обмеження імпорту; - збереження частки експорту АПК.

Інноваційно-інвестиційна безпека	<ul style="list-style-type: none"> - кредитування за зниженими відсотковими ставками з метою активізації фінансування інвестиційних проєктів малих та середніх підприємств, що працюють у пріоритетних для держави напрямках; - моніторинг та контроль іноземного капіталу, який Україна отримує в якості допомоги; - залучення інвестицій на умовах страхування за міжнародними схемами (DFC, MIGA); - зміцнення інституцій, нормативно-правової, правоохоронної систем з метою обмеження корупції, виконання вимог європейської інтеграції; - підтримка інноваційної активності, особливо підприємництва 	<ul style="list-style-type: none"> - реалізація відновлення інвестиційної активності через платформу залучення іноземних інвестицій Advantage Ukraine; - відбудова сприятливого бізнес-середовища для освоєння інвестицій країн-партнерів, які виявляють - наміри взяти участь у відбудові України.
Макроекономічна безпека	<ul style="list-style-type: none"> - запобігання стрімкому падінню ВВП; - допомога підприємствам та бізнесу, які здійснили релокацію з окупованих територій; - розробка механізму надання допомоги безробітному населенню; - розробка програм повернення населення, яке покинуло країну через військові дії, особливо молоді. 	<ul style="list-style-type: none"> - стабілізація та підвищення основних макроекономічних показників країни; - створення нових робочих місць на основі відбудови промисловості та активізації бізнесу; - впровадження програм перекваліфікації кадрів для забезпечення функціонування промисловості на інноваційних засадах; - реалізація програм повернення працездатного населення й молоді та запобігання нерівномірному розподілу доходів.

Примітка: складено автором

Зокрема, за визначеними у Стратегії складовими економічної безпеки рекомендовано робити акцент на наступних пріоритетах:

Складова «Фінансова безпека»:

– в умовах військових дій: вимагає вживання державних заходів, спрямованих на забезпечення військової безпеки держави, підтримку Збройних Сил України, стримування інфляційних процесів;

– в післявоєнний період: першочерговими повинні стати заходи із стабілізації фінансової системи, стабілізації національної валюти, відновлення банківського кредитування.

Складова «Виробнича безпека»:

– в умовах військових дій: значні втрати виробничих потужностей та основних фондів багатьох бізнесів, руйнування інфраструктури (в тому числі енергетичної), порушення поставок сировини, збільшення витрат виробництва, великі міграційні процеси (внутрішні та зовнішні), як наслідок – втрата професійних кадрів, блокування та порушення логістичного сполучення, порушення функціонування продовольчого сектору потребують стабілізаційних заходів з боку держави, допомоги у перегрупованні та трансформації промисловості, зниження податкового тиску, забезпечення стабільних експортних поставок товарів, які не є критичними, підтримка промисловості та бізнесу за рахунок держзамовлень;

– в післявоєнний період: створення стратегічного бачення відродження промисловості та її потенціалу, створення нових інноваційних підприємств, відновлення воєнно-промислового комплексу на підґрунті минулих конкурентних переваг та нових технологій, стабілізація та розвиток енергетичного ринку, наближення промислового виробництва до світових стандартів, в першу чергу європейських.

Складова «Зовнішньоекономічна безпека»:

– в умовах військових дій: доцільно докласти зусиль з відновлення експорту металу на тлі високих світових цін на сировину, продовжувати експортувати пшеницю та кукурудзу, запаси яких у декілька разів перевищують внутрішні потреби. В умовах блокування морських портів, здійснювати перевалку вантажів через річкові порти та розширювати перевезення залізницею;

– в післявоєнний період: на базі докорінних змін промисловості під час відновлення країни забезпечити перехід на експорт високотехнологічної та інноваційної продукції, поступове обмеження імпорту, збереження частки експорту АПК.

Складова «Інноваційно-інвестиційна безпека»:

– в умовах військових дій: ступінь невизначеності в економіці, активні військові дії на території країни звели до мінімуму інвестиційну привабливість країни [87] та призупинили інноваційний розвиток, але залучення інвестицій навіть в умовах продовження ведення бойових дій є одним із нагальних завдань для уряду. Так, для захисту та посилення інвестиційної допомоги промисловості та бізнесу, доцільно надання кредитування за зниженими відсотковими ставками з метою активізації кредитування інвестиційних проєктів малих та середніх підприємств, що працюють у пріоритетних для держави напрямках, моніторинг та контроль іноземного капіталу, який Україна отримує в якості допомоги, залучення інвестицій на умовах страхування за міжнародними схемами (DFC, MIGA), зміцнення інституцій, нормативно-правової, правоохоронної систем з метою обмеження корупції, виконання вимог європейської інтеграції для формування підґрунтя для заохочення притоку іноземного капіталу в країну після закінчення війни. Разом із тим, важлива підтримка інноваційної активності, особливо підприємництва;

– в післявоєнний період: реалізація відновлення інвестиційної активності через платформу залучення іноземних інвестицій Advantage Ukraine, відбудова сприятливого бізнес-середовища для освоєння інвестицій країн-партнерів, які виявляють наміри взяти участь у відбудові України.

Складова «Макроекономічна безпека»:

– в умовах військових дій: вживання заходів запобігання стрімкого падіння ВВП, допомога підприємствам та бізнесу, які здійснили релокацію з окупованих територій, розробка механізму надання допомоги безробітному населенню, розробка програм повернення населення, яке покинуло країну через військові дії, особливо молоді (приблизно 40 % дітей, 27 % з яких віком до 18 років та приблизно 30 % шкільного віку, залишили країну) [48];

– в післявоєнний період: стабілізація та зростання основних макроекономічних показників країни, створення нових робочих місць на основі відбудови промисловості та активізації бізнесу, програми перекваліфікації кадрів для забезпечення функціонування промисловості на інноваційних засадах, реалізація програм повернення працездатного населення й молоді та запобігання нерівномірному розподілу доходів.

Результати компаративного аналізу зміни основних параметрів середовища економічної безпеки під час дії трьох останніх масштабних викликів (глобальної фінансової кризи, пандемії COVID-19 та повномасштабної війни), показали, що аналізований період повномасштабної війни виявився найбільш вразливим за кількістю індикаторів, які продемонстрували найбільшу негативну зміну. На додаток, параметри національної економіки за різними складовими безпеки зазнали особливого спотворення через подвійну дію двох масштабних загроз – початку війни і продовження впливу пандемії. Крім того, повномасштабна війна порушила принцип неперервності, відповідно до якого діяльність в межах виконання стратегічного плану держави є складним процесом, зупинка якого повертає країну у початкову позицію. Враховуючи усе вищезазначене, можливим є не просто перегляд поточної Стратегії економічної безпеки України, а прийняття якісно нової її редакції, яка буде містити антикризові заходи на час продовження війни та чіткі акценти на післявоєнне відновлення національної економіки.

Пошук шляхів та вживання заходів щодо вдосконалення або оновлення стратегії економічної безпеки країни, безумовно, повинні відбуватися одночасно з постійним моніторингом викликів, загроз та ризиків внутрішнього та глобального середовища. Сучасні підходи до моніторингу економічної безпеки, в основному, базуються або на розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки та аналізі його динаміки, або на спостереженні за окремими економічними індикаторами. На нашу думку, з метою завчасного реагування безпекової системи на підвищення ступеня ризиків, яке може призвести до негативної зміни статусу безпеки (мається на увазі перехід від задовільного рівня до незадовільного, від незадовільного до небезпечного, від небезпечного до критичного), невід’ємною складовою механізму управління економічною безпекою та підґрунтям для її стратегічного планування має стати система моніторингу загроз безпеці на принципах раннього їх виявлення. Мова йде не про періодичну оцінку можливих ризиків-факторів, які впливають на безпекове середовище, а про перманентне спостереження за внутрішніми та зовнішніми процесами, що є діючими або потенційними загрозами безпеці.

Інформація, що акумулюється в межах моніторингових спостережень, буде виступати вихідними даними для безперервного комплексного аналізу потенційних факторів ризику і вразливості

економічної безпеки. Разом із тим, сама побудова такої системи моніторингу може виявитися достатньо складним завданням. Справа в тому, що важливою вимогою до системи моніторингу є зрозумілість її побудови та простота й універсальність у застосуванні. Водночас, перелік чинників та процесів, які можуть мати вплив на безпекове середовище, постійно розширюється та видозмінюється, і відповідно, процес спостереження за всією множиною таких ризик-факторів буде надто трудомістким.

Ця проблема може бути вирішена за рахунок формування загального переліку загроз безпеці, їх групування за пріоритетністю і, зокрема, виділення найбільш критичних загроз. Бажано, щоб цими загрозами були інформативні та кількісно або якісно вимірювані процеси і чинники екзогенного та ендогенного характеру, які мають відношення до різних сфер безпеки. Вимірюваність загроз безпеці є важливою з точки зору необхідності встановлення для кожного індикатора, який характеризує ту чи іншу загрозу, оціночних значень з градацією, яка б показувала, наскільки суттєво він змінюється. Зокрема, свідченням суттєвої зміни індикатора може слугувати значне його відхилення від середніх значень, що, у свою чергу, може бути сигналом зростання масштабів відповідних явищ або процесів і можливого посилення впливу на економічну безпеку. Частина процесів, які протікають у глобальному або внутрішньому середовищі, неможливо напряму оцінити у кількісному вимірі, що може ускладнити їх моніторинг і аналіз. Для спостереження за такими процесами доцільно обрати найбільш дотичний якісний індикатор і вимірювати його шляхом експертних оцінок із залученням представників експертів відповідних галузей та академічного середовища.

Система моніторингу загроз безпеці має бути невід'ємною складовою загальної системи управління економічною безпекою і органічно поєднуватися із процедурами моніторингу рівня економічної безпеки, зокрема, на основі розрахунку інтегрального індексу безпеки та відслідковування змін у окремих індикаторах безпеки. Складові запропонованого моніторингу економічної безпеки України в умовах глобальних викликів представлено на рис.5.6.

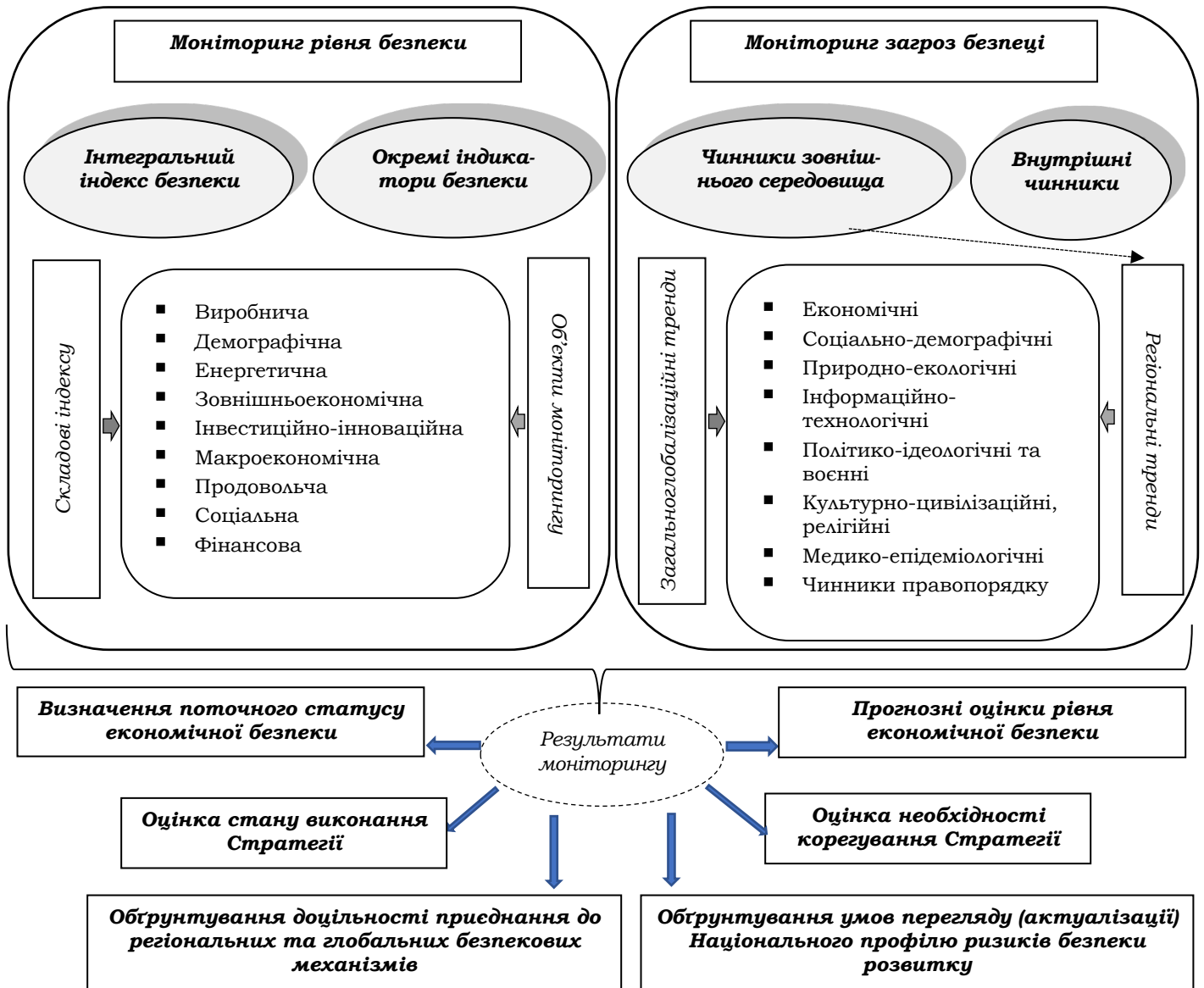

Рис. 5.6. Складові моніторингу економічної безпеки України в умовах глобальних викликів

Примітка: розроблено автором

Основним призначенням такої системи є виявлення фактів підвищення безпекових ризиків (поява нових загроз, зростання масштабів та впливовості традиційних загроз) на ранніх стадіях, поки це ще не викликало перехід безпеки у гірший статус. Додаткове призначення системи моніторингу загроз безпеці полягатиме у контролі за виконанням завдань та реалізацією заходів стратегії економічної безпеки, а також у можливіму

виявленні нових впливових ризиків, які потребуватимуть перегляду та корегування стратегії.

Окремої уваги потребують чинники зовнішнього середовища як об'єкти моніторингових спостережень, зокрема, глобальні ризик-фактори (зважаючи на порівняно високий рівень включення України до світових процесів за індексом глобалізації) та регіональні процеси (зважаючи на знаходження держави на перетині двох регіональних комплексів безпеки). Небезпечний характер зазначених чинників пов'язаний з тим, що їх вплив є переважно неконтрольованим і знаходиться за межею можливостей врегулювання з боку держави. Відтак, знаходячись у зоні впливу таких глобальних або регіональних ризиків, країна потребуватиме приєднання до існуючих міждержавних ініціатив та механізмів забезпечення економічної безпеки відповідного рівня.

Отже, у останні роки відбуваються позитивні зрушення у стратегічному плануванні національної економічної безпеки та у її інституціоналізації, що свідчить про певний прогрес у розвитку загальної системи управління економічною безпекою. Водночас, мінливість переліку внутрішніх та зовнішніх загроз безпеці, посилення впливу чинників зовнішнього середовища на стан національної безпеки країни актуалізують необхідність формування дієвої системи перманентного моніторингу загроз економічній безпеці. Разом із системою моніторингу рівня та динаміки економічної безпеки результати таких моніторингових спостережень не тільки підвищуватимуть надійність прогнозування рівня економічної безпеки, але й сприятимуть завчасному виявленню сигналів, які свідчать про необхідність перегляду та корегування відповідної стратегії, а також формуватимуть додаткову аргументацію доцільності приєднання держави до глобальних та регіональних безпекових механізмів.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах глобальних викликів формуються нові завдання забезпечення економічної безпеки країн, які зазнають стратегічного перегляду із урахуванням російсько-української війни. Національна безпека країн знаходиться під впливом глобальних трансформацій, які створюють якісно нові умови безпекового середовища, стають джерелом викликів та загроз, що ускладнює забезпечення економічної безпеки національних економік і підвищує важливість регіональної співпраці у сфері безпеки. Вплив сучасного глобального середовища на формування економічної безпеки має дуалістичний характер, з одного боку, забезпечується більш ефективне використання ресурсів шляхом розвитку міжнародного співробітництва і залучення країн до інтеграційних процесів, з іншого, – гео економічна та геополітична конкуренція в сучасних умовах ще більше загострюється, а з нею посилюються асиметрії та нерівність.

Сучасна просторова структура світового господарства сформувалась унаслідок унікального поєднання взаємообумовлених та взаємозалежних процесів глобалізації (що впливають на регіональну та національну динаміку) та регіоналізації (поглиблення якої змінює внутрішні умови соціально-економічного розвитку національних економік, регіонів, світового господарства в цілому), що визначають основні складові глобальної регіоналізації, системними елементами якої виступають регіональні простори. У сучасній системі міжнародних відносин вплив кожної держави визначається не тільки її перевагами у військовій силі, а й іншими вимірами її впливу, до яких відносяться економічний потенціал, рівень інноваційного та технологічного розвитку, дипломатичний вплив тощо. Регіональний безпековий комплекс виступають складовими сучасної безпекової структури світового простору, архітектуру регіональних безпекових комплексів формують відповідні міждержавні установи, типологізація яких визначається просторовою та функціональною ознаками.

Аналіз основних тенденцій та закономірностей впливу сучасних глобальних викликів та загроз на економічну безпеку країн світу, зокрема, України, дозволив визначити: по-перше, вектори їх трансформацій: по вертикалі – зміна рівня та масштабів прояву загроз, по горизонталі – урізноманітнення видів глобальних викликів, поява нових загроз, у т.ч. гібридних; по-друге,

асиметричність впливу у часовому та просторовому вимірах; потретьє, ланцюговий характер дії та, по-четверте, можливий зворотний вплив змін національного безпекового середовища на середовище міжнародної безпеки.

Війна РФ проти України загострила проблему постпандемічного економічного відновлення країн світу, що відзначається поверненням «старих» ризиків (інфляції, кризи вартості життя, торговельних воєн, відтоку капіталу з ринків, що розвиваються, широкомасштабних соціальних заворушень, геополітичної конфронтації, загрози ядерної війни), до яких додалися нові напрями глобальних трансформацій, що актуалізувалися в умовах воєнних дій – реконфігурація економічних моделей, соціальна поляризація, навколишнє середовище та стійкість, здоров'я та благополуччя, технологічна конвергенція, послаблення впливу влади та підвищення невизначеності, геополітична фрагментація, індивідуальні повноваження та зміна цінностей. Напрямами та пріоритетними діями стратегічного партнерства ЄС та НАТО, які визначені із урахуванням війни на європейському континенті, є: безпека і оборона; протидія гібридним загрозам шляхом узгодженого та збалансованого розгортання сил швидкого реагування, у т.ч. із застосуванням кіберінструментів; захист критичної інфраструктури із залученням як державних, так і приватних суб'єктів; інновації, інвестування в нові оборонні та цивільні технології, у т.ч. застосування штучного інтелекту; «зелена» оборона шляхом поширення енергоефективних технологій, протидія ризикам, пов'язаних зі зміною клімату тощо.

Поствоєнна відбудова України є важливою складовою подальшого прогресу на шляху до членства країни в ЄС, її залучення до європейського безпекового комплексу, інструментом підтримки і практичної реалізації якої має стати Програма відновлення, реконструкції та модернізації України в контексті перспективного вступу до ЄС та переходу до зеленої, цифрової та інклюзивної економіки («Ukraine Facility» (2024-2027р.)). Залишаючись тривалий час поза членством у НАТО і ЄС, Україна фактично не мала можливостей бути повноцінно залученою до процесу формування та розвитку спільної архітектури європейської безпеки. Україна активно розвиває участь у регіональних форматах та ініціативах, спрямованих на посилення як національної, так і регіональної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Р. Р. Теоретико-методологічні засади та прикладні інструменти державної політики системної детінізації економічних відносин в Україні : монографія. Тернопіль : Крок, 2017. 309 с.
2. Андрієнко М., Гаман П. Проблеми та перспективи державного управління України в умовах глобалізації економіки. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. №1 (7). С. 6–25.
3. Андрощук Г. А., Крайнев П. П. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны. К. : Издательский Дом «Ин Юре», 2000. 400 с.
4. Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки. Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93>
5. Базилевич В. Д., Мазур І. І. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки. *Економіка України*. 2004. № 8. С. 36–44.
6. Балабаниць А., Мацука В. Сучасна парадигма механізму управління фінансово-економічною безпекою держави. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 39. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-65>
7. Баранов С. О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 3. С. 47–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_9_65
8. Барсукова С. Ю. Методы оценки теневой экономики: критический анализ. *Вопросы статистики*. 2003. № 5. С. 14–24.
9. Баскакова А. С. Особливості використання теорії регіонального комплексу безпеки для вивчення причин кримської кризи та російсько-української війни. *Науковий журнал «Політик»*. 2021. Вип. 3. С. 30–36.
10. Беззубченко О. А., Захарова О. В. Соціально-економічний розвиток України в умовах посилення загроз безпекового середовища. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка*. 2022. Вип. 24. С. 108–120. URL: https://visnykeconomics.mdu.in.ua/publ/2022/vipusk_24_2022/bezzubchenko_olga_anatolijivna_zakharova_olga_volodimirivna/12-1-0-107

11. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: монографія / О. С. Власюк, А. І. Мокій, О. І. Іляш та ін.; за заг. ред. О. С. Власюка. К. : НІСД, 2017. 384 с.
12. Біла С. О. Сучасні тренди розвитку зовнішньоторговельних відносин та ризики «неопротекціонізму». *Стратегія розвитку України*. 2017. № 1. С. 11–17.
13. Бобох Н., Протасюк Г. Основні загрози економічній безпеці України в умовах кризових явищ. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2014. №6. С. 10–18.
14. Бодрук О. С. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: Монографія. Київ: НІПМБ, 2001. 300 с.
15. Булатова О. В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів. Донецьк : ДонНУ, 2012. 386 с.
16. *Бюро економічної безпеки України*: офіційний сайт. URL: <https://esbu.gov.ua/>
17. Валовий внутрішній продукт у I–IV кварталах 2021 року й у 2021 році. Експрес-випуск. *Державна служба статистики України*. 2022. 17 с. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/03/25.pdf>
18. Варламова І. В. Рівень тінізації економіки: національні та світові тенденції. *Економіка і регіон*. 2013. № 4 (41). С. 58–63.
19. Варналій З. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації : монографія. Київ : Знання України, 2020. 423 с.
20. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 1. С. 46–53.
21. Варналій З. С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти). К. : Інститут приватного права і підприємництва АпрН України, 1998. 56 с.
22. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
23. Власюк О. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання. Київ : ДННУ «Акад. фін. Управління», 2011. 474 с.
24. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.

25. Вплив війни РФ проти України на стан глобальної продовольчої безпеки. *UkraineInvest*: сайт. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/19-04-22/>
26. Геєць В. Конфігурація геополітичної карти світу та її проблемність. *Економіка України*. 2011. № 1. С. 4–15.
27. Глобалізація та регіоналізація як вектори розвитку міжнародних економічних відносин : колективна монографія / за ред. О. А. Довгаль, Н. А. Казакової. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 540 с.
28. Горбулін В. Без права на покаяние. Харьков: Фолио, 2009. 384 с.
29. Горбулін В. П., Шевцов А. І. Шляхи зміцнення національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2010. № 1(38). С. 6–16.
30. Грибіненко О. Міжнародна економічна безпека в контексті сталого розвитку: монографія. Дніпро : Середняк Т. К., 2020. 434 с.
31. Грибіненко О. М. Розвиток інституційного середовища міжнародної економічної безпеки в сучасних умовах. *Економічний простір*. 2020. № 154. С. 149–155.
32. Грибіненко О. М., Шагоян С. М. Економічна складова стратегій національної безпеки країн, що розвиваються. *Причорноморські економічні студії*. 2020. № 50–1. С. 13–20.
33. Губарева І. О. Формування економічної безпеки України : монографія. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2015. 448 с.
34. Губенко І. В. Особливості формування системи показників економічної безпеки національної економіки. *Науковий вісник УДІЕУ*. 2011. № 4(12). С. 55–60.
35. Дергачова В. В., Колешня Я. О. Вплив сучасних інформаційних технологій на економічну безпеку підприємства. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2017. № 14. С. 431–437.
36. Державна програма активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-%D0%BF#Text>
37. Державна служба статистики України: Офіційний сайт. URL: <https://ukrstat.gov.ua>
38. Державна служба фінансового моніторингу: офіційний сайт. <https://fii.gov.ua/pages/pro-sluzhbu/zagalni-vidomosti/pro-derzhfinmonitoring.html>
39. ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013. Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризиків (ІЕС/ISO 31010:2009, IDT). Видання

офіційне. Київ : Мінекономрозвитку України, 2015. 80 с. URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/dstu%2031010.pdf>

40. Дудка Ю. П. Стратегія подолання ризиків та загроз економічній безпеці України в глобалізованій економіці. *Економіка та держава*. 2009. № 3. С. 23–27.

41. Економіка та економічна безпека держави. Теорія та практика: Частина 1. Монографія / С. Давиденко, О. Єгорова, В. Приходько та ін. Ужгород: РІК-У, 2017. 388 с.

42. Економічна безпека держави, суб'єктів господарювання та тіньова економіка / В. К. Васенко та ін. Черкаси : Маклаут, 2010. 366 с.

43. Економічна безпека України : монографія / Федоренко В. Г., Грищенко І. М., Новікова О. Ф. та ін.; за ред. В. Г. Федоренка, І. М. Грищенка, Т. Є. Воронкової. К. : ТОВ «ДКС центр», 2017. 462 с.

44. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України від 30.04.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02#Text>

45. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: НІСД, 2003. 368 с.

46. Жмуденко В. О. Моніторинг та контроль за станом економічної безпеки аграрної сфери як функції стратегічного управління. *Агросвіт*. 2015. № 21. С.25–30.

47. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні. І квартал 2017 року. Міністерство економічного розвитку України, 2017. 22 с.

48. Зверяков М. І. Глобалізація і деіндустріалізація: зміст, суперечності та способи їх розв'язання. *Економіка України*. 2017. № 11. С. 3–16.

49. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом за 2022 рік. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf

50. Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2022 рік. *Бюро економічної безпеки України*: офіційний сайт. URL: <https://esbu.gov.ua/news/rezultaty-roboty-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy-u-2022-rotsi>

51. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних

злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму 2019. *Організація з безпеки та співробітництва в Європі*. URL: <https://finmonitoring.in.ua/NRA2019.pdf>

52. Іванина Р. We are social 2023: соціальні мережі, інтернет та тенденції електронної комерції. *Elit-web*: вебсайт. URL: <https://elit-web.ua/ua/blog/we-are-social-2023>

53. Інфляційний звіт Національного банку України. Квітень 2023 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q2.pdf?v=4

54. Інфляційний звіт Національного банку України. Січень 2023 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q1.pdf?v=4

55. Інфляційний звіт НУБ (квітень 2021). *Національний банк України*: офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/ukrayinska-ekonomika-u-20212023-rokah-zrostatime-tempami-na-rivni-blizko-4-a-inflyatsiya-pochne-spovilnyuvatisya-voseni-2021-roku--inflyatsiyniy-zvit>

56. Кавун С. В. Система економічної безпеки: методологічні та методичні засади: монографія. Харків : Вид. ХНЕУ, 2009. 300 с.

57. Карпенко О. Економічна безпека країни та міжнародні рейтинги: аналіз та інструменти оцінювання. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2023. Вип. 3 (109). <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2023-3-1>

58. Карпенко О. І. Булатова О. В., Торгівельно-економічне співробітництво країн та економічна безпека. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи*: зб. тез доп. І Міжнарод. наук.-практ. конф., 23 квіт. 2020 р. – Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2020. С.98-99.

59. Карпенко О. І. Глобалізація 4.0: міжнародна торгівля та національна безпека. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Економіка*. 2020. Вип. 19.С.48-56. URL:<https://doi.org/10.34079/2226-2822-2020-10-19-48-56>

60. Карпенко О. І. Європейська регіональна безпека та Україна. *Міжнародна безпека у світлі сучасних глобальних викликів: країни Балтії – Україна: єдність, підтримка, перемога* : збірник наукових праць, III Міжнар. наук.-практ. конф, Київ, 8.06.2023. Київ : КНЕУ, 2023. С. 37–39.

61. Карпенко О. І., Булатова О. В., Федоров Е. В. Оцінка процесів тінізації української економіки та економічна безпека

країни. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Економіка*. 2018. Вип. 16. С. 125–134 URL: <https://visnyk-ekonomics.mdu.in.ua/uk/visnik-16.pdf>

62. Карпенко О.І. Розвиток науково-методичних засад оцінювання рівня економічної безпеки. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Економіка*. 2022. Вип. 24. С. 130–137. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2022-12-24-130-137>.

63. Карпенко О.І., Булатова О.В., Федоров Е.В. Загальні тенденції тінізації української економіки. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Маріуполь, 08 грудня 2018 р. Маріуполь : МДУ, 2018. С. 116–117.

64. Карпенко О.І., Булатова О.В. Європейська інтеграція та зовнішньоторговельна складова національної безпеки України. *Вишеградська четвірка і Україна: напрямки, механізми і форми партнерства: Збірник матеріалів міжнародного наукового круглого столу*, м. Тернопіль, 1 грудня 2020 р. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. С.33-37

65. Карпенко А. И. Безопасность страны в условиях современных глобальных рисков. *Strategii și politici de management în economia contemporană : Conferința Științifică Internațională*. Ediția a VI. Chișinău, 26–27 martie 2021. Chișinău, 2021. P. 206–209.

66. Карпенко А. И., Булатова Е. В., Федоров Э. В. Торговая политика и обеспечение национальной безопасности. *Aspecte ale dezvoltării potențialului economico-managerial în contextul asigurării securității naționale : materialele conferinței științifice internaționale (Bălți, 30 noiembrie-01 decembrie 2018)*. Iași : PIM, 2019. С. 92–94 (

67. Карпенко А. И., Булатова Е. В., Федоров Э. В. Экономическая безопасность и теневая экономика. *Проблемы и вызовы экономики региона в условиях глобализации : материалы IV национальной научно-практической конференций*, г. Комрат, 19 декабря 2018 г. Комрат, 2018. С. 148–151

68. Карпенко О. І. Вплив глобальних трансформацій на безпековий розвиток національних економік. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Економіка*. 2023. Вип. 25. С. 90–107. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2023-13-25-90-107>.

69. Карпенко О. І. Ієрархія рівнів та структурні компоненти економічної безпеки в сучасних умовах просторової структури

світового господарства. *Напрями та сучасні фактори розвитку міжнародних відносин: економічні та політичні аспекти* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Ужгород, 7–8 грудня 2018 року. Ужгород, 2018. С. 29–31.

70. Карпенко О. І. Інтегральний індекс зовнішньоторговельної складової безпеки: інструментарій вимірювання. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 20 листопада 2020 р. Маріуполь : МДУ, 2020. С. 24–26

71. Карпенко О. І. Концептуальні засади розвитку регіональних просторів в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми освіти та науки* : збірник матеріалів XXV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ, м. Київ, 10 лютого 2023 р. / за заг. ред. М. В. Трофименка. Київ : МДУ, 2023. С. 21–24.

72. Карпенко О. І. Регіональні безпекові комплекси в сучасних умовах *Економіка: реалії часу*. Науковий журнал. 2023. № 3 (67). С. 65-74. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8317384>

73. Карпенко О. І. Стратегічні пріоритети безпекового розвитку ЄС та України. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 19 листопада 2021 р. Маріуполь : МДУ, 2021. С. 100–102.

74. Карпенко О. І. Сучасні виміри світового та регіонального економічного порядку. *Особливості інтеграції країн в світовий економічний та політико-правовий простір* : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18 листопада 2022 р. Київ : МДУ, 2022. С. 27–29.

75. Карпенко О. І., Булатова О. В. Системні ознаки тіньової економіки як складного соціально економічного явища. *Тенденції розвитку економіки у 2018 році: аналітичний та теоретико-методологічний аспекти*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 01 грудня 2018 р. Одеса, 2018. С. 59–60

76. Карпенко О. І., Булатова О. В., Федоров Е. В. Ризики безпеки та об'єкти захисту в умовах глобального середовища. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. Маріуполь : МДУ, 2019. 564 с. С. 66–67

77. Карпенко О. І., Федоров Е. В. Вплив процесів глобалізації на тінізацію економіки. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 22 листопада 2019 р. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 32–33.

78. Кіржецький Ю. І. Тіньова економіка та напрями її подолання в Україні: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2013. 198 с.

79. Клочко В. Глобализация и ее влияние на страны с переходной экономикой. *Економіка України*. 2001. № 10. С. 51–57.

80. Козаченко Г. В., Погорелов Ю. С. Про деякі проблеми у сучасній економічній безпекології. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2015. № 3(55). С. 8–18.

81. Конкурентна платформа економічної самодостатності України у глобальному світі: монографія / А. М. Поручник, Д. Г. Лук'яненко, Я. М. Столярчук та ін. К. : КНЕУ, 2020. 296 с.

82. Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2023. 172с.

83. Ладюк О. Д. Характеристика тіньової економіки в Україні. *Економіка та держава*. 2017. № 8. С. 32–34.

84. Ліщинський І., Лизун М. Загрози регіональній безпеці в Європі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : «Економіка і менеджмент»*. 2020. Вип. 42. С. 102–106.

85. Ліщинський І., Лизун М. Концептуальні візії регіональної та глобальної безпеки. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. № 2. С. 148–161. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.148>

86. Любченко оцінив масштаби тіньової зайнятості в Україні. *Слово і діло. Аналітичний портал*: сайт. 21 липня 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/21/novyna/suspilstvo/lyubchenko-oczinyv-masshtaby-tinovoyi-zajnyatosti-ukrayini>

87. Ляшенко О. Д., Плєскач Б. В., Бантуш В. К. Економічна безпека та національна конкурентоспроможність в умовах глобалізації. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 161. С. 113–118.

88. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. Луганськ: Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2011. 400 с.

89. Мазаракі А., Мельник Т. Економічна безпека України в умовах російської агресії. *Scientia Fructuosa*. 2022. № 5. С. 4–28. URL: <http://journals.knute.edu.ua/scientia-fructuosa/article/view/1543/1471>

90. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : Монографія. К: ВПЦ “Київський університет”, 2006. 329 с.

91. Макроекономічний прогноз до Інфляційного звіту, квітень 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Macroeconomic_Forecast_table_2023_Q2.xlsx?v=4

92. Малиновська О. Вимушений виїзд українців за кордон: як коректно оцінити масштаби? *Національний інститут стратегічних досліджень*: сайт. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentarij-ekspertiv/vymushenyu-vuyizd-ukrayintsiv-za-kordon-yak-korektno-otsinyty-masshtaby>

93. Марена Т. Сучасні виклики стабільності банківської системи ЄС. *Виклики європейської регіональної політики в умовах пандемії COVID-19*: збірник матеріалів міжнародного наукового круглого столу (м. Тернопіль, 11 грудня 2020 р.). Тернопіль : ЗУНУ, 2020, С. 50–53.

94. Маркєєва О. Д., Розвадовський Б. Л. Держава та приватний сектор на захисті національної безпеки: від взаємодії до партнерства: аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2021. 72 с.

95. Маркєєва О. Д., Розвадовський Б. Л. Теоретичні підходи до державно-приватного партнерства у сфері національної безпеки. *Стратегічна панорама*. 2022. № 1. С. 42–50.

96. Методика національної оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму в Україні. *Державна служба фінансового моніторингу України*: офіційний вебсайт. URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/nacionalni-riziki/3261718-dokumenti/metodika-naczionalnoji-oczinki-rizikiv-vidmivannya-koshtiv-ta-finansuvannya-terorizmu-v-ukrajini-kopiya.html>

97. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#n9>

98. Міжнародна економічна безпека України: теорія, методологія, практика : колективна монографія / за наук. ред. доц. Кравчука П. Я. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2020. 212 с.

99. Мокій А. І., Дацко А. І. Територіальна громада в системі економічної безпеки держави. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 1 (34). С. 83–89.
100. Момот Т. В., Ващенко О. М., Тесленко Р. Ю. Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України. *Економіка і суспільство*. 2018. № 15. С.169–176.
101. Мунтіян В. І. Економічна безпека України. Київ: КВІЦ, 1999. 462 с.
102. Національне агентство з питань запобігання корупції: офіційний сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/pro-nazk/>
103. Національне антикорупційне бюро України: офіційний сайт. URL: <https://nabu.gov.ua/>
104. Незадекларована праця в Україні: характер, масштаби та шляхи її подолання. Проект ЄС-МОП зміцнення адміністрації праці з метою покращення умов праці і подолання незадекларованої праці. Звіт. 2018. 89 с. URL: <https://dsp.gov.ua/wp-content/uploads/2018/05/protydija-nezadeklarovanij-praci-1.pdf>
105. Ніпіаліді О. Регіон великого Близького Сходу і Північної Африки у сучасній системі міжнародної безпеки. *Економічний аналіз*. 2021. Т. 31. № 3. С. 33–42.
106. Новікова О. Ф., Сидорчук О. Г., Панькова О. В. та ін. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки : монографія. К. ; Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.
107. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки: пер. з англ. /пер. з англ. І. Дзюби. Київ: Основи, 2000. 198 с.
108. Організація договору про колективну безпеку: офіційний вебсайт. URL: <http://odkb-csto.org/>
109. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Безпекові та інноваційні важелі економічної стратегії азійських країн: національні інструменти набуття конкурентних переваг в умовах глобальних трансформацій (на прикладі В'єтнаму та Індії). *Ефективна економіка*. 2021. № 5. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.5.5
110. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Національні особливості реалізації політики економічного патріотизму: В'єтнам та Індія у фокусі дослідження інструментів державного стимулювання розвитку, зростання і досягнення безпеки. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8829>.

111. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України: Аналітична доповідь / за заг. ред. К. А. Кононенка. Київ, червень 2014р. 42 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-06/0625_dop.pdf

112. Парахонський Б. О., Яворська Г. М., Резнікова О. О. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України / за ред. К. А. Кононенка. К. : НІСД, 2013. 56с.

113. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Роль ОБСЄ у формуванні європейського середовища безпеки. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 3. С. 109–114.

114. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України: Аналітична доповідь / за заг. ред. К. А. Кононенка. Київ, червень 2014 р. 42 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-06/0625_dop.pdf

115. Парахонський Б. О., Яворська Г. М., Резнікова О. О. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України / за ред. К. А. Кононенка. К. : НІСД, 2013. 56 с.

116. Партнерство Україна–ЄС у безпековій сфері: сучасний стан і перспективи. *Razumkov center*. Київ, 2021. 71 с.

117. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. К. : Ін-т держ. упр. і самоврядування при КМ України, 1994. 112 с.

118. Патійчук В. Регіональні аспекти сучасних міжнародно-безпекових проблем. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. № 10(383). С. 119–133.

119. Пищуліна О., Юрчишин В., Юрочко Т. Соціально-економічні наслідки коронакризи. Київ: Видавництво «Заповіт», 2021. 236 с.

120. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>

121. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

122. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#top>

123. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 №2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

124. Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки : Наказ Міністерства економіки України № 123 від 18 лютого 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09#Text>

125. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 9 жовтня 2013 року № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

126. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 №179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>

127. Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 р. № 327-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80#Text>

128. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України. Постанова КМУ від 6 березня 2019 р. № 227 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#n15>

129. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. №959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>

130. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

131. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 р. №3360-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>

132. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>

133. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України» : Указ Президента України № 448/2021 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>

134. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 06.05.2015 р. № 287/2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

135. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року: Указ Президента України від 14 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>

136. Про Стратегію кібербезпеки України: Указ Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>

137. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12 лютого 2007 року №105/2007 (в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text>

138. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

139. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

140. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>

141. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 907-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text>

142. Пробоїв О. А., Гуменyak Л. В. Корупція і високий рівень тіньової економіки як визначальні фактори впливу на інвестиційну привабливість України та її інтеграційні прагнення. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 14. С. 127–138.

143. Прямі іноземні інвестиції. *Мінфін*: сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/2022/>

144. Рамазанов С. К., Бурбело О. А., Вітлінський В. В. Ризики, безпека, кризи і сталий розвиток в економіці: методології, моделі, методи управління та прийняття рішень. Монографія / під заг. ред. проф. С. К. Рамазанова. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2012. 948 с.

145. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 456 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-book.2022.01>
146. Резнікова Н. В. Економічна незалежність країн в умовах глобальних трансформацій. К. : Аграр Медіа Груп, 2018. 460 с.
147. Резнікова О. О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/strategichnyy-analiz-bezpekovooho-seredovyshcha-ukrayiny>
148. Резнікова О. О., Войтовський К. Є., Лепіхов А. В. Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України : аналіт. доп. / за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2020. 84 с.
149. Рейкін В. С. Системні характеристики тіньової економіки та її компонентів. *Галицький економічний вісник*. Тернопіль : ТНТУ, 2014. Т. 45. № 2. С.67–73.
150. Рейкін В. С. Аналіз міжнародних рейтингів України як індикаторів впливу детермінант тіньової економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 21. С. 47–52.
151. Рейтинг країн світу за індексом глобалізації. *KOF Swiss Economic Institute*: website. URL: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>
152. Рекун І. Економічна безпека як об'єктивне явище ринкової економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2015. Вип. 12. Ч. 2. С. 108–112.
153. Рибчак О. С. Історичні аспекти розвитку тіньових відносин в економіці України. *Формування ринкової економіки: зб. наук. праць*. К. : КНЕУ, 2006. Вип. 16.1 С. 95–102.
154. Різник Н. С. Теоретичні засади формування системи діагностики економічної безпеки банку. *Вісник Харк. нац. техн. ун-ту сільського господарства: Економічні науки*. 2007. Вип. 66. С. 118–123.
155. Савич І. В. Детермінанти формування тіньової економіки України. *«Young Scientist» (економічні науки)*. 2014. № 12 (15). С. 89–91.
156. Сото Э. де. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. Москва: Catallaху, 1995. 320 с.
157. Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 24.11.2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demohrafichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya>

158. Статистика Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic>

159. Стратегічна концепція НАТО ухвалена главами держав і урядів на Мадридському саміті НАТО. 29 червня 2022 р. URL: <https://www.nato.int/strategic-concept>.

160. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015) «Шляхом європейської інтеграції» / Авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Гесць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. 416 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Heiets_Valerii/Stratehiia_ekonomichnoho_i_sotsialnoho_rozvytku_Ukrainy_2004-2015_shliakhom_yevropeiskoi_intehratsii/

161. Тихоненко І. Південноазійський регіональний комплекс безпеки на сучасному етапі. *Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини*. 2015. Вип. 36(3). С. 60–65.

162. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання : аналіт. огляд / упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152с.

163. Тіньова економіка. Аналітична записка. Загальні тенденції тіньової економіки у січні-вересні 2021 року. Міністерство економіки України, 2022. 14 с.

164. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З. С. Варналія. К.: НІСД, 2006. 576 с.

165. Трансформація соціально-економічних систем в умовах викликів глобального сталого розвитку : монографія / за заг. ред. Т. В. Орехової. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2021. 448 с.

166. Турчинов О. В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. К.: Арттек, 1995. 300 с.

167. Україна – Швидка Оцінка Завданої Шкоди Та Потреб На Відновлення: Лютий 2022 – Лютий 2023 (Ukrainian). *World Bank; Government of Ukraine; European Union; United Nations*. Washington, D.C. : World Bank Group. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099062823034041908/P18017401fe8430010af21016afb4ebc8c4>

168. Українські мігранти підіймають економіку Європи. Що буде з Україною без них? *Економічна правда*. 2023. 10 січня URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/>

169. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку : монографія. У 2 т. /

Д. Лук'яненко, А. Поручник, Л. Антонюк та ін. К. : КНЕУ, 2006. Т. 1. 592 с.

170. Управління фінансово-економічною безпекою держави та шляхи запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам : кол. моногр. / А. В. Балабаниць, О. І. Гапонюк, М. О. Горбашевська та ін. Маріуполь : МДУ, 2020. 223 с.

171. Федик М. В. Макроекономічні наслідки впливу пандемії COVID-19 на світову економіку. *Економіка та держава*. 2021. № 7. С. 40-46.

172. Федоров Е. Зовнішньоекономічна безпеки країни в умовах воєнного стану. *European Regional Policy And Security Threats: Closing conference of ERegPol project*. West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine June 14, 2022.

173. Федоров Е. В. Вплив сучасного глобального середовища на формування економічної безпеки України. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2023. № 2 (66). С. 74–85. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8155111>.

174. Федоров Е. В. Глобальні ризики сучасного економічного розвитку. *Актуальні проблеми освіти та науки : збірник матеріалів XXV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ, м. Київ, 10 лютого 2023 р. / за заг. ред. М. В. Трофименка*. Київ : МДУ, 2023. С. 31–33.

175. Федоров Е. В. Протекціонізм та національна безпека. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 20 листопада 2020 р.* Маріуполь : МДУ, 2020. С. 33–34.

176. Федоров Е. В. Соціальні ризики безпекового розвитку України. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Економіка*. 2023. Вип. 25. С. 77–89. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2023-13-25-77-89>

177. Федоров Е. В. Стратегічні завдання у сфері зовнішньоекономічної безпеки України. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 19 листопада 2021 р.* Маріуполь : МДУ, 2021. С. 113–114.

178. Федоров Е. В. Тенизация экономики как фактор дестабилизации. *Strategii și politici de management în economia contemporană : Conferința Științifică Internațională. Ediția a VI. Chișinău, 26–27 martie 2021*. Chișinău, 2021. P. 289–292.

179. Федоров Е. В. Умови безпекового розвитку національних економік в сучасних умовах глобального середовища. *Особливості інтеграції країн в світовий економічний та політико-правовий простір* : матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18 листопада 2022 р. / за заг. ред. д.е.н., проф. О. В. Булатової. Київ : МДУ, 2022. С. 155–158.

180. Федоров Е. В., Булатова О. В., Карпенко О. І. Оцінка процесів тінізації української економіки та економічна безпека країни. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка*. 2018. Вип. 16. С. 125–134 URL: <https://visnyk-ekonomics.mdu.in.ua/uk/visnik-16.pdf>

181. Федоров Е. В., Булатова О. В. Виклики, загрози та ризики формування національної економічної безпеки: глобальний та національний рівень. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка*. 2022. Вип. 23. С. 52–65. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2022-12-23-52-65>

182. Федоров Е. В., Булатова О. В. Інструментарій оцінки ризиків безпекового розвитку країн. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка*. 2021. Вип. 22. С. 73–87. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2022-11-22-73-87>

183. Федоров Е. В., Булатова О. В. Класифікація загроз національної безпеки за багатоаспектними ознаками. *Напрями та сучасні фактори розвитку міжнародних відносин: економічні та політичні аспекти* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 7–8 грудня 2018 року. Ужгород, 2018. С. 12–14.

184. Федоров Е. В., Булатова О. В. Рейтинг України у відповідних міжнародних порівняннях як індикатор рівня тонізації економіки. *Тенденції розвитку економіки у 2018 році: аналітичний та теоретико-методологічний аспекти* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса 01 грудня 2018 р. Одеса, 2018. С. 20–22.

185. Федоров Е. В., Булатова О. В., Карпенко О. І. Загальні тенденції тінізації української економіки. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 08 грудня 2018 р. Маріуполь : МДУ, 2018. С. 116–117.

186. Федоров Е. В., Булатова О. В., Карпенко О. І. Ризики безпеки та об'єкти захисту в умовах глобального середовища. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні* :

матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. Маріуполь: МДУ, 2019. 564 с. С. 66–67.

187. Федоров Е. В., Загрози та ризики національної економічної безпеки. *Міжнародна безпека у світлі сучасних глобальних викликів: країни Балтії – Україна: єдність, підтримка, перемога*: збірник наукових праць, матер. III міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ 8.06.2023. Київ : КНЕУ, 2023. С. 233–236.

188. Федоров Е. В., Карпенко О. І., Вплив процесів глобалізації на тінізацію економіки. *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь 22 листопада 2019 р. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 32–33.

189. Федоров Э. В., Булатова Е. В., Карпенко А. И. Торговая политика и обеспечение национальной безопасности. *Aspecte ale dezvoltării potențialului economico-managerial în contextul asigurării securității naționale*: materialele conferinței științifice internaționale (Bălți, 30 noiembrie-01 decembrie 2018). Iași : PIM, 2019. С.92–94

190. Федоров Э. В., Булатова Е. В., Карпенко А. И. Экономическая безопасность и теневая экономика. *Проблемы и вызовы экономики региона в условиях глобализации*: материалы IV национальной научно-практической конференций, г. Комрат, 19 декабря 2018 г. Комрат, 2018. С. 148–151.

191. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації. Львів: Ахілл, 2008. 660 с.

192. Формування міжнародної економічної безпеки в сучасних умовах: колективна монографія / за заг. ред. О. В. Булатової. Маріуполь : МДУ, 2020. 255 с.

193. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка. *Новая постиндустриальная волна на Западе: антология* / под ред. В. Л. Иноземцева. М., 1999. С. 528–556.

194. Харазішвілі Ю. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації : монографія. Київ : Інститут економіки промисловості НАН України, 2019. 304 с. URL: <https://cutt.ly/M1cGuAh>.

195. Харазішвілі Ю. М., Дмитренко Н. М. Методичний підхід до оцінювання тіньової зайнятості в Україні. *Економіка України*. 2010. № 12. С. 16–28.

196. Харазішвілі Ю., Дронь Є. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі : аналітична доповідь. К. : НІСД, 2014. 117 с.
197. Хаустова В., Григорова-Беренда Л. Оцінка та діагностика зовнішньоекономічної безпеки України : монографія. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2013. 192 с.
198. Черевко О. В. Детінізація економіки (аналіз, оцінка та механізм зниження рівня тіньової економіки). К. : Видавничий Дім «Корпорація», 2004. 94 с.
199. Чужиков В. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: монографія. К.: КНЕУ, 2008. 272 с.
200. Шайдоров О. І. Економічна безпека в системі національної безпеки. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4. С. 395–400.
201. Швечикова Я. П. Європейський регіональний комплекс безпеки в сучасній безпековій структурі світу *Грані*. 2014. № 9 (113). С. 86–91.
202. Шелудько Н. М. Проблема тіньової економіки в Україні. *Фінанси України*. 2002. № 9. С. 80–87.
203. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення. К.: КНЕУ, 2012. 193 с.
204. Юськів Х. В. Нові виклики та загрози для системи національної безпеки держави в умовах трансформації системи міжнародних відносин на глобальному та регіональному рівнях: теоретико-методологічні та прикладні аспекти. *International relations*. 2016. № 11. URL: https://www.researchgate.net/publication/343007211_Novi_vikliki_ta_zagrozi_dla_sistemi_nacionalnoi_bezpeki_derzavi_v_umovah_transformacii_sistemi_miznarodnih_vidnosin_na_globalnomu_ta_regionalnomu_rivniah_teoretiko-metodologicni_ta_prikladni_aspekti
205. 2020 Economic Security Assessment. *U.S. Department of Homeland Security*. URL: https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/21_0111_economic-security-assessment-annual-report.pdf
206. A Strategic Compass for Security and Defence. *European Union: official website*. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-eu-0_en
207. A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy. URL:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/61936/national-security-strategy.pdf

208. Ackroyd, P., Marsden, S. Enhancing safety culture - simple, effective approaches to making improvement. *Paper presented at the Institution of Chemical Engineers Symposium Series*. 2006. No 151. Pp. 479–501. URL: <https://www.icheme.org/media/9820/xix-paper-32.pdf>

209. *African Development Bank Group*: official website. URL: <https://www.afdb.org/en>

210. Ağır S. B., Arman N. M. Deepening of security conception and violent non-state actors as the challengers of human security. *Adnan Menderes University, Journal of Institute of Social Sciences*, 2014. Vol. 1. Issue 1. P. 105–116.

211. Agnew J., Corbridge S. *Mastering Space: Hegemony, Territory, And International Political Economy*. London: Routledge, 1995. 260 p.

212. All Hazards Risk Assessment Methodology Guidelines (2011-2012). *Public Safety Canada*. 2012. URL: <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/ll-hzrds-sssmnt-archvd/ll-hzrds-sssmnt-archvd-eng.pdf>

213. An EU approach to enhance economic security. *The European Commission*: official website. 20 June 2023, Brussels. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3358

214. Anderson B. *Imagined communities reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso, 1983. 256 p.

215. Andruseac G. Economic Security – New Approaches In The Context Of Globalization. *Ces Working Papers Centre For European Studies*. 2015. Vol. VII (2), P. 232–240.

216. Annual Threat Assessment of the U.S. Intelligence Community. *Office of the Director of National Intelligence*. February 6, 2023. URL: <https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/ATA-2023-Unclassified-Report.pdf>

217. *Arab Monetary Fund*: official website. URL: <https://www.amf.org.ae/en>

218. *Asian Development Bank*: official website. URL: <https://www.adb.org/>

219. Attina F. Theories of world order transition and the current phase of world politics. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2020.

Вип. 33. С. 13–38. DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2304-1439.2020.33.208986>

220. Australia's natural hazards risk profile (2020). *The Australian Institute for Disaster Resilience*: website URL: <https://knowledge.aidr.org.au/resources/ajem-april-2020-australia-s-natural-hazards-risk-profile/#>

221. Bailes A. J. K., Cottey A. Regional security cooperation in the early 21st century. *SIPRI Yearbook 2006: Armaments, Disarmament and International Security*. Oxford University Press; Revised edition, 2006. P. 195–223. URL: <https://sipri.org/yearbook/2006/04>

222. Baldwin D. A. The concept of security. *Review of International Studies*. 1997. Vol. 23. № 1. P. 5–26. URL: [http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20\(1997\)%20The%20Concept%20of%20Security.pdf](http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20(1997)%20The%20Concept%20of%20Security.pdf)

223. Baldwin R., Evenett S. *The Collapse Of Global Trade, Murky Protectionism, And The Crisis: Recommendations for the G20*. London : Centre for Economic Policy Research, 2009. 103 p.

224. Baldwin R. A domino theory of regionalism. Working Paper No. 4465. Cambridge: National Bureau of Economic Research, 1993. 20 p.

225. Basel AML Index 2022: 11th Public Edition – Ranking money laundering and terrorist financing risks around the world. URL: https://index.baselgovernance.org/api/uploads/221004_Basel_AML_Index_2022_72cc668efb.pdf

226. Basel AML Index. *University of Basel*: website. URL: <https://baselgovernance.org/basel-aml-index>

227. Battistelli F., Galantino M. G. (2019). Dangers, Risks and Threats: An Alternative Conceptualization to the Catch-All Concept of Risk. *Current Sociology*. 2019. Vol. 67 (1). Pp. 64–78. URL: <https://doi.org/10.1177/0011392118793675>

228. Beal T. Economic Security: A need for a renewed global effort. *Chatham House*: website. 21 March 2022. URL: <https://www.chathamhouse.org/2022/03/economic-security-need-renewed-global-effort?gclid=CjwKCAjw-7OlBhB8EiwAnoOEK9b3LxtT98>

229. Beck U. Critical Theory of World Risk Society: A Cosmopolitan Vision. *Constellations*. 2009. Vol. 16, No 1. C. 3–22.

230. Berdiev A. N., Saunoris J. W. Does Globalisation Affect The Shadow Economy? *World Economy*. 2018. Vol. 41, № 1. P. 222–241.

231. Boholm M., Möller N., Hansson S. The Concepts of Risk, Safety, and Security: Applications in Everyday Language. *Risk Analysis: An Official*

Publication of the Society for Risk Analysis. 2016. Vol. 36, Is. 2. Pp. 320–338. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/risa.12464>

232. Bollen J., Rojas-Romagosa H. Trade Wars: Economic impacts of US tariff increases and retaliations, an international perspective. *CPB Background Document*, November 2018. 44 p.

233. Börzel T., Risse T. *The Oxford handbook of comparative regionalism*. Oxford University Press, 2016. 677 p.

234. Brethous M., Kovalčíková N. Bolstering EU-NATO cooperation to counter hybrid threats in the Western Balkans. Luxembourg : European Union, 2023. URL: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_2_Western%20Balkans.pdf

235. Buehn, A., Farzanegan, M. R. Smuggling Around The World: Evidence From A Structural Equation Model. *Applied Economics*. 2012. Vol. 44. P. 3047–3064.

236. Bulatova O., Chentukov Yu., Chentukov I. Integration Processes and Global Region. *Journal of European Economy*. 2018. Vol. 17, No 3. P. 292–304. URL: <http://jee.tneu.edu.ua/en/archive-en/2018-en/1116-integration-processes-and-global-regions.html/>

237. Bulatova O., Shabelnyk T., Chentukov Y., Marena T. The impact of global financial transformations on the economic security of Central and Eastern European countries. *Public and Municipal Finance*. 2020. Vol. 9, Is. 1, P. 1–13.

238. Bulatova, Olena, et al. “INTEGRATION PROCESSES AND GLOBAL REGIONS”. *Journal of European Economy*, vol. 17, no. 3, Nov. 2018, pp. 292-04, doi:10.35774/jee2018.03.291.

239. Burfisher M. E., Robinson S., Thierfelder K. *Regionalism: Old and New, Theory and Practice*. Capri: The International Agricultural Trade Research Consortium (IATRC) Conference, 2003. 28 p.

240. *Business Environment Risk Intelligence*: official website. URL: <https://beri.com/about-beri/>

241. Buzan B. *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Wheatsheaf Books LTD, 1983. 262 p.

242. Buzan B., Waever O. *Regions and Powers. The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 564 p.

243. Buzan B., Waever O., Wilde J. de. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder. CO: Lynne Rienner, 1998. 239 p.

244. Buzan B., Waever O., Wilde J. de. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder. CO: Lynne Rienner. 1998. 239 p.

245. Buzan B. Asia: A Geopolitical Reconfiguration. *Politique étrangère*. Summer 2012. Vol. 77. No. 2. URL: chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/
<https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/barrybuzanengpe22012.pdf>

246. Caballero-Anthony M. Understanding Non-traditional Security / *Introduction to the Non-Traditional Security Studies: A Transnational Approach* / M. Caballero-Anthony (ed.). London : Sage Publications, 2016. P. 3–19.

247. Castells M., Portes A. World Underneath: The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy. *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries* / A. Portes, M. Castells, and L.A. Benton (eds.). Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 1989. P. 11–37.

248. Castells M. The Rise of the Network Society. *The Information Age: Economy, Society, and Culture*. Oxford: Blackwell, 1996. 595 p.

249. Chentukov Yu., Marena T., Zakharova O. Debt security of cee countries: actual approaches and methods of evaluation. *Przegląd Strategiczny*. 14.2021. URL: <http://studiastrategiczne.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2021/12/ps-2021-04.pdf>

250. Chiang M. Initiative as the Foundation of Financial Stability in East Asia. Report. *Institute for International Monetary Affairs (IIMA)*. URL: <https://www.asean.org/wp-content/uploads/2012/10/17902.pdf>

251. Ciută F. Security and the Problem of Context: A Hermeneutical Critique of Securitisation Theory. *Review of International Studies*, 2009. Vol. 35(2). Pp. 301–326.

252. Січиокно Г.Б. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки України. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. № 4 (52), С. 205–212. DOI: 10.31732/2663-2209-2018-52-205-212-1

253. Communication From The Commission on the EU Security Union Strategy Brussels, 24.7.2020 COM(2020) 605 final. *European Union*: official website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1596452256370&uri=CELEX:52020DC0605>

254. Corruption perceptions index 2022. *Transparency International*: official website. URL: https://images.transparencycdn.org/images/Report_CPI2022_English.pdf

255. Corruption perceptions index. 2021. *Transparency International*: official website. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021>
256. Countries monitored by International Country Risk Guide (ICRG). *PRS Group*: official website. URL: <https://epub.prsgroup.com/icrg-countries>
257. Country Risk Model EIU. *Economist Intelligence*. URL: <https://www.eiu.com/n/solutions/country-risk-model/>
258. COVID-19 Coronavirus Pandemic. URL: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>
259. Digital 2023. Global overview report. URL: <https://wearesocial.com/uk/blog/2023/01/digital-2023/>
260. Digital Riser Report 2021. *European Center for Digital Competitiveness*. URL: https://digital-competitiveness.eu/wp-content/uploads/Digital_Riser_Report-2021.pdf
261. Doing Business 2020. Comparing Business Regulation in 190 Economies. *The World Bank*: official website. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/75ea67f9-4bcb-5766-ada6-6963a992d64c/content>
262. Doing Business Data. *The World Bank*: official website. URL: <https://archive.doingbusiness.org/en/data>
263. Dollar D., Kraay A. Growth is Good for the Poor. *Journal of Economic Growth*. 2002. Vol. 7. Is. 3. P. 195–225.
264. Drenski A., Hallren R., Lee J. Tariff Evasion In Global Trade Data. *Journal Of International Trade And Economic Development*. April 2019. № 28(7). Pp. 1–14.
265. Drinhausen K., Legarda H. Comprehensive National Security unleashed: How Xi's approach shapes China's policies at home and abroad. Berlin : MERICS, 2022. URL: <https://www.merics.org/en/report/comprehensive-national-security-unleashed-how-xis-approach-shapes-chinas-policies-home-and>
266. *East Asia Summit*: official website URL: <https://eastiasummit.asean.org/>
267. Effective Inter-Agency Co-operation in Fighting Tax Crimes and Other Financial Crimes - Third Edition, Paris : OECD Publishing, 2017. 492 p. URL: <http://www.oecd.org/tax/crime/effective-inter-agency-co-operation-in-fighting-tax-crimes-and-other-financial-crimes.htm>
268. Emergent Best Practices in National Risk Assessment Practices and Process / D. Hales (ed) Contract Report, 2016. URL: https://cradpdf.drdc-rddc.gc.ca/PDFS/unc257/p804974_A1b.pdf

269. *Energy Community*: official website. URL: <https://www.energy-community.org/>

270. Enhancing Ukraine's anti-corruption measures to safeguard the recovery. Ukraine Recovery. Conference 2023 in London. / [The Basel Institute on Governance; Transparency International Ukraine]. URL: <https://baselgovernance.org/sites/default/files/2023-06/230620-URC2023.pdf>

271. EU Commission Staff Working Paper. Risk Assessment and Mapping Guidelines for Disaster Management. Brussels, 21.12.2010 SEC(2010) 1626 final. URL: https://ec.europa.eu/echo/files/about/COMM_PDF_SEC_2010_1626_F_staff_working_document_en.pdf

272. EU sanctions against Russia over Ukraine (since 2014). *European Council*: official website. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-sanctions-against-russia-over-ukraine/>

273. *Eurasian Fund for Stabilization and Development*: official website. URL: <https://efsd.org/en/about/>

274. Euromoney Country Risk. *Euromoney*: website. URL: <https://www.euromoneycountryrisk.com/methodology#AboutUs>

275. European Atomic Energy Community. *European Commission*: official website. URL: https://energy.ec.europa.eu/index_en

276. *European Bank for Reconstruction and Development*: official website. URL: <https://www.ebrd.com/home>

277. *European Stability Mechanism*: official website. URL: <https://www.esm.europa.eu/>

278. Fedorov E. Assessment of economic risks to secure development of Ukraine. *Journal of European economy*. 2023. Vol. 22. No 2 (85). April–June 2023. P. 184–209. URL: <https://doi.org/10.35774/jee2023.02.184>

279. Fedorov E., Bulatova O., Trofymenko M, Karpenko O. The external component of national economic security. *Przegląd Strategiczny*. 2020, Issue 13. P. 425–437. URL: <https://doi.org/10.14746/ps.2020.1.26>

280. Feedbrugge F. Y. M. The Soviet Second Economy in a political and legal Perspective. The Underground Economics. *The Evasion and Information Distortion*; Ed. By E. L. Feige. Cambridge etc. Cambridge University Press, 1989. P. 297–238.

281. Feige E. How big is the Irregular Economy? *Challenge*. 1979. Vol. 6. No 22. P. 5–13.

282. Feige E. L. The Meaning of the “Underground Economy” and the Full Compliance Deficit. *The Economics of the Shadow Economy*. Studies in Contemporary Economics, vol 15; Gaertner W., Wenig A. (eds). Springer, Berlin, Heidelberg, 1985. P. 19–36. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-642-88408-5_2

283. Félix R. M. Crises threaten the massive investment Europe needs to meet the climate emergency and build a digital economy. *European Investment Bank*: official website. URL: <https://www.eib.org/en/stories/crises-investment-europe>

284. Fight against money laundering and terrorist financing. *Council of the EU and the European Council*: official website. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/fight-against-terrorism/fight-against-terrorist-financing/#priority>

285. Fighting Tax Crime – The Ten Global Principles, Second Edition. OECD, 2021. 78 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/006a6512-en>

286. Financial Secrecy Index 2022. *Tax Justice Network*: website. URL: <https://fsi.taxjustice.net/country-detail/#country=UA&period=22>

287. Five hidden ways that globalization is changing. *McKinsey & Company*: website. January, 2019. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/innovation-and-growth/five-hidden-ways-that-globalization-is-changing>

288. Fleming S., Mancini P. D., Pilling D. ‘Erratic’ European Covid vaccine donations hamper African jabs rollout. *Financial Times*. 9 December 2021. URL: <https://www.ft.com/content/d0b53ea4-5eef-4bc7-814c-a69b0dfa1c06>

289. Food security. *The World Bank*: official website. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/40ebbf38f5a6b68bfc11e5273e1405d4-0090012022/related/Food-Security-Update-LXXXVIII-6-29-23.pdf>

290. Frankel J. A. Trading Blocs in the World Economic System. Peterson Institute: Business & Economics, 1997. 364 p.

291. Freelon K. In Brazil’s successful vaccine campaign, a lesson for the U.S. *Undark Magazine*. 14 October 2021. URL: <https://undark.org/2021/10/14/in-brazil-successful-vaccine-campaign-lesson-for-us/>

292. Friedman E., Johnson S., Kaufmann D., Zoido-Lobaton P. Dodging the grabbing hand: the determinants of unofficial activity in 69

countries. *Journal of Public Economics*. 2000. Vol. 76, Is. 3, P. 459–493. URL: [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(99\)00093-6](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(99)00093-6).

293. From opportunity to risk: The changing economic security policies vis-à-vis China. *Mercator Institute for China Studies*: website. URL: <https://merics.org/en/report/opportunity-risk-changing-economic-security-policies-vis-vis-china>

294. Fujita M., Krugman P. R., Venables A. J. *The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade*. MIT Press, Cambridge MA, 1999. 640 p.

295. Future Global Shocks. Improving risk governance. OECD Reviews of Risk Management Policies. OECD Publishing, 2011. 138 p. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/24/36/48256382.pdf>

296. Gardini G. L., Malamud A. Debunking Interregionalism: Concepts, Types and Critique – With a Transatlantic Focus. *Atlantic future working paper* 38. URL: https://www.researchgate.net/publication/320066444_Debunking_Interregionalism_Concepts_Types_and_Critique_-_With_a_Pan-Atlantic_Focus

297. GDP per capita (current US\$). *The World bank*: official website. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

298. Gellner E. *Nations and nationalism*. Blackwell: Oxford, 1983. 150 p.

299. Germany announces plans to create new financial crime authority. *Fintech Global*: website. August 30, 2022. URL: <https://fintech.global/2022/08/30/germany-announces-plans-to-create-new-financial-crime-authority/>

300. Giddens A. *The consequences of modernity*. Stanford University Press, 1990. 188 p.

301. Global competitiveness reports 2011–2019. *World Economic Forum*: official website. URL: <https://www.weforum.org/reports/how-to-end-a-decade-of-lost-productivity-growth>

302. Global Debt Database. *International Monetary Fund*: official website. URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/GDD>

303. Global Dynamics. Global Trade Alert. URL: https://www.globaltradealert.org/global_dynamics/day-to_0709/flow_all

304. Global Energy Transitions Stocktake. *International Energy Agency*: official website. URL: <https://www.iea.org/topics/global-energy-transitions-stocktake>

305. Global Forum on Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes. Organisation for Economic Co-operation and Development: official website. URL: <https://www.oecd.org/tax/transparency/>

306. Global GDP 2021. *Visual Capitalist*. URL: <https://www.visualcapitalist.com/visualizing-the-94-trillion-world-economy-in-one-chart/>

307. Global inflation will fall in 2023 and 2024 amid subpar economic growth. *World Economic Outlook: Inflation Peaking amid Low Growth: Overview*. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/01/31/world-economic-outlook-update-january-2023>

308. Global innovation index 2021: Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis. 14th Edition. Geneva: World Intellectual Property Organization. 2021. URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2021/

309. Global jobs growth will halve in challenging 2023: ILO. *Reuters*. January 16, 2023. URL: <https://www.reuters.com/markets/global-jobs-growth-will-halve-challenging-2023-ilo-2023-01-16/>

310. Global nuclear arsenals are expected to grow as states continue to modernize—New SIPRI Yearbook out now. *Stockholm International Peace Research Institute: official website*. June, 13, 2022. URL: <https://sipri.org/media/press-release/2022/global-nuclear-arsenals-are-expected-grow-states-continue-modernize-new-sipri-yearbook-out-now>

311. Global Risks 2011. Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. World Economic Forum. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2011.pdf

312. Global Risks Report, 2023. *World Economic Forum: website*. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023/digest>

313. Global Risks Report. 2022. *World Economic Forum: website*. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2022>

314. Global Sustainable Competitiveness Index Report, 11th edition. November, 2022. Seoul: SolAbility Sustainable Intelligence Zurich, 2022. 79 p. URL: <https://www.politico.com/f/?id=00000184-d344-da2c-a3af-fb66c4150000>

315. *Global Trade Alert: official website*. URL: https://www.globaltradealert.org/global_dynamics/area_all

316. Grant Ch. The war in Ukraine: Ten consequences. *The Centre for European Reform. Annual Report 2022*. URL: <https://www.cer.eu/about/annual-report/2022>

317. Grimmel A., Li Yuan. The Belt and Road Initiative: A Hybrid Model of Regionalism / Working Papers on East Asian Studies. № 122. June 2018. 22 p. URL: https://www.uni-due.de/imperia/md/content/in-east/about/publications_green_series/paper122-2018.pdf

318. Grossman G. A. Torsorial View of the Soviet Second economy. *Berkeley – Duke Occasional Papers on the Second Economy in the Second Economy in the USSR*. Paper №4, 1985. 48 p.

319. Growth, aid and policies in countries recovering from war. OECD development co-operation working papers, 2012. URL: <https://www.oecd.org/dac/conflict-fragility-resilience/docs/WP1%20Growth%20Aid%20and%20Policies.pdf>

320. Guide to Integrated Risk Management. *Government of Canada: official website*. URL: <https://www.canada.ca/en/treasury-board-secretariat/corporate/risk-management/guide-integrated-risk-management.html>

321. Gunnella V., Quaglietti L. The economic implications of rising protectionism: A euro area and global perspective. *Economic Bulletin*. 2019. Articles, 3. European Central Bank. URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/articles/2019/html/ecb.ebart201903_01~e589a502e5.en.html

322. Gutmann, P. M. The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*, 1977. Vol. 33, No 6, Pp. 26–34. URL: <http://www.jstor.org/stable/4478078>. Accessed 7 Aug. 2023.

323. Handbook on constructing composite indicators: methodology and user guide. *OECD: official website*, 2008. URL: <https://www.oecd.org/sdd/42495745.pdf>

324. Hänggi H. Interregionalism: empirical and theoretical perspectives. *Paper prepared for the Workshop «Dollars, Democracy and Trade: External Influence on Economic Integration in the Americas»*, May 18, 2000. Los Angeles, CA. P. 1–14. URL: <https://www.cap.lmu.de/transatlantic/download/Haenggi.PDF>

325. Hart K. Informal Economy. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 2nd edition; Durlauf S. N., Blume L. E. (eds). Palgrave Macmillan, London, 2008. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-349-58802-2_794

326. Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. *Global Transformations, Politics, Economics and Culture*. Cambridge. Blackwell Publishers, 1999. p. 9.

327. Hettne B., Inotai A., Sunkel O. *Globalism and New Regionalism*. New York : Macmillan, 1999. 308 p.

328. Heyerdahl A. Risk assessment without the risk? A controversy about security and risk in Norway. *Journal of Risk Research*, 2022. 25:2. Pp. 252–267. URL: <https://doi.org/10.1080/13669877.2021.1936610>.

329. Hobsbawm E., Ranger T. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 322 p.

330. Holsti K. Politics in command: Foreign trade as national security policy. *International organization. Madison*. 1986. Vol. 40. No 3. P. 643–671.

331. Hooghe L, Marks G. *Multi-level governance and European integration*. MD: Rowman & Littlefield, 2001. 251 p.

332. Horizonscan Nationale Veiligheid. 2019. Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) URL: <https://www.rivm.nl/sites/default/files/2019-11/Horizonscan%20nationale%20veiligheid%202019.pdf>

333. Hrybinenko O., Bulatova O., Zakharova O. Evaluation of demographic component of countries' economic security. *Business, Management and Education*. 2020. Vol. 18. No 2. URL: <https://doi.org/10.3846/jbem.2020.1230>

334. Hurrell A. *On Global Order: Power, Values, and the Constitution of International Society*. Oxford University Press, 2007. 196 p.

335. ICRG Methodology. *PRSGroup*: website. URL: <https://www.prsgroup.com/wp-content/uploads/2022/04/ICRG-Method.pdf>

336. IEC 31010:2019. Risk management — Risk assessment techniques. *International electrotechnical commission*. URL: <https://www.iso.org/standard/72140.html>

337. Ilgen Th. *Autonomy and Independence: US – Western European monetary and trade relations, 1958–1984*. Totowa (N.Y.), 1985. 166 p.

338. Impact of sanctions on the Russian economy. *Council of the EU and the European Council*: official website. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/impact-sanctions-russian-economy/>

339. Index of Economic Freedom. *The Heritage Foundation*: official website. URL: <https://www.heritage.org/index/>
340. Informal Economy Database. *The World Bank*: official website. URL: <https://www.worldbank.org/en/research/brief/informal-economy-database>
341. *Inter-American Development Bank*: official website. URL: <https://www.iadb.org/en>
342. Interim National Security Strategic Guidance 2021. The Whitehouse. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf>.
343. International Property Rights Index. Ukraine, 2022. *Property Rights Alliance*: website. URL: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/country/ukraine>
344. International Trade After the Economic Crisis: Challenges and New Opportunities. N.Y.: United National Publication, 2010. 144 p.
345. *Islamic Development Bank*: official website. URL: <https://www.isdb.org/>
346. ISO 31000:2018 Risk management – Guidelines. URL: <https://www.iso.org/standard/65694.html>
347. ISO Guide 73:2009 Risk management – Vocabulary. URL: <https://www.iso.org/standard/44651.html>
348. Joint Declaration on EU-NATO Cooperation. NATO: official website. 10 January 2023. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_210549.htm.
349. Kacowicz A. M. Regional Governance and Global Governance: Links and Explanations. *Global Governance*. 2018. Vol. 24. No. 1. Pp. 61–79. URL: <http://www.jstor.org/stable/44861170>. Accessed 6 Aug. 2023.
350. Kahler M. Economic security in an era of globalization: definition and provision. *The Pacific Review*. 2004. Vol. 17. № 4. P. 485–502. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0951274042000326032>
351. Kaplan M. System and Process in International Politics. ECPR Press, 2005. Political Science. 260 p.
352. Karpenko O., Bulatova O. Trofymenko M., Fedorov E. The external component of national economic security. *Przegląd Strategiczny*. 2020. Issue 13. P. 425–437. DOI 10.14746/ps.2020.1.26.
353. Katzenstein P. A world of regions: Asia and Europe in the American imperium. Cornell University Press, 2015. 320 p.

354. Katzenstein P. J. A World of Regions: America, Europe, and East Asia. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 1993. Vol. 1. Iss. 1. Article 4. <https://www.repository.law.indiana.edu/ijgls/vol1/iss1/4>

355. Katzenstein P. Regionalism in Comparative Perspective. *Cooperation and Conflict*. 1996. Vol. 31. Issue 2. P. 123–159 DOI: <https://doi.org/10.1177/0010836796031002001>

356. Kavitha H., Cernigoi A., Lee J. Life support: A people prescription for resilient health systems. *MarshMcLennan*: website. November 2022. URL: <https://www.marshmclennan.com/insights/publications/2022/november/life-support-a-people-prescription-for-resilient-health-systems.html>.

357. Keohane R., Nye J. Power & Interdependence. 4th Edition. Series: Longman Classics in Political Science. Paperback: Cambridge : Publisher: Pearson, 2011. 368 p.

358. KOF Globalisation Index. *Eth Zürich Kof*: official website. URL: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

359. Kolodziej E. A. Renaissance in Security Studies? Caveat Lector! *International Studies Quarterly*. 1992. Vol. 36 № 4. P. 421–438.

360. Kolowrat H. 5 financial crime trends to watch in 2023. URL: <https://www.cgi.com/en/blog/banking-and-capital-markets/5-financial-crime-trends-watch-2023>

361. Kos D. War and Corruption in Ukraine. *Eucrim*. 2022. Is. 2. P. 152–157. DOI: <https://doi.org/10.30709/eucrim-2022-007>

362. Lagarde Ch. A new global map: European resilience in a changing world. *Washington, D.C.*, 22 April 2022. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2022/html/ecb.sp220422~c43af3db20.en.html>

363. Lake D., Morgan P. Regional Orders: Building Security in a New World. Pennsylvania State University Press, 1997. 406 p.

364. Langenhove L.V. Building regions: the regionalization of the world order. Ashgate, 2011. 177p.

365. Langenhove Luk Van. Towards a world of regions and states. *United Nations University*. 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/268482939_Towards_a_world_of_regions_and_states

366. Latin American Reserve Fund. *FLAR*: website. URL: <https://flar.com/pagina-principal-english/>

367. Lemke D. *Regions of war and peace*. Cambridge University Press, 2002. 256p.

368. Leonard M., Pisani-Ferry J., Ribakova E., Shapiro J., Wolff G. Redefining Europe's economic sovereignty. *Policy Contribution*. 2019. Issue № 9. URL: https://bruegel.org/wp-content/uploads/2019/06/PC-09_2019_final-1.pdf

369. MacKillop B. Canada launches international public-private partnership targeting illegal wildlife trade: Project Anton URL: <https://www.border-security-report.com/canada-launches-international-public-private-partnership-targeting-illegal-wildlife-trade-project-anton/#:~:text=Project%20Anton%20is%20led%20by%20Scotia bank%20in%20Canada,expertise%20and%20tools%20in%20combatting%20illegal%20wildlife%20trade.>

370. Majaz M. What Will Shape Supply Chains in 2023: Trends and Predictions. URL: <https://www.supplychainbrain.com/blogs/1-think-tank/post/36662-what-will-shape-supply-chains-in-2023-trends-and-predictions>

371. Mansfield E., Milner H. *The Political Economy of Regionalism*. N.-Y: Columbia University Press, 1997. 274 p.

372. Mansfield E., Solingen E. Regionalism. *Annual Review of Political Science Contents*. 2010. Vol. 13. Pp. 145–163.

373. Mareš N., Yann R. Global Regionalization Processes and (Macro)-Regional Integration. In *Favor of Generalization in Geography. Belgeo*. 2020. DOI: <https://doi.org/10.4000/belgeo.43433>

374. McSweeney B. Dynamic Diversity: Variety and Variation Within Countries. *Organization Studies*. 2009. Vol. 30(9). P. 933–957 URL: [https://www.researchgate.net/publication/216259581_Dynamic_Diversity_Variety_and_Variation_Within_Countries'](https://www.researchgate.net/publication/216259581_Dynamic_Diversity_Variety_and_Variation_Within_Countries)

375. Medina L., Schneider F. The evolution of shadow economies through the 21st century. *The Global Informal Workforce: Priorities for Inclusive Growth*; Delechat C. und L. Medina (eds.). International Monetary Fund, Washington DC, USA, 2021. S. 10–6.

376. Migliaccio A. These Are the Biggest Risks the World Faces in Next 10 Years. Bloomberg, 2022. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-01-11/confidence-in-faster-glo>

377. Money Laundering from Environmental Crimes, FATF, Paris, France, 2021. URL: <https://www.fatf-gafi.org/publications/methodsandtrends/documents/money-laundering-environmental-crime.htm>

378. Moody's analytics. Sanction: one year on. Conflict, change, and new horizons. URL: <https://www.moody.com/web/en/us/site-assets/sanctions-one-year-on-feb2023-LOWRES.pdf>

379. Morgenthau H. Truth and Power: Essays of a Decade, 1960-70. N. Y : Praeger Publishers, 1970. p. 462.

380. Murdoch C., Trager F. Economic factors as objects of security; Economics, security and vulnerability. *Economic issues and national security*. Lawrence, 1977.P.67-98.

381. Nanto D. K. Economics and National Security: Issues and Implications for U.S. Policy. Congressional Research Service, 2011. URL: <https://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R41589.pdf>

382. National Critical Capabilities Defense Act. *United States Senate*. URL: https://www.casey.senate.gov/imo/media/doc/one_pager_nccda.pdf

383. National Disaster Resilience Strategy 2019. *New Zealand Government*. URL: <https://www.civildefence.govt.nz/assets/Uploads/publications/National-Disaster-Resilience-Strategy/National-Disaster-Resilience-Strategy-10-April-2019.pdf>

384. National Emergency Risk Assessment Guidelines (NERAG) Handbook (2020). *The Australian Institute for Disaster Resilience*. URL: https://www.aidr.org.au/media/7600/aidr_handbookcollection_nerag_2020-02-05_v10.pdf

385. National Risk Assessment. The National Network of Safety and Security Analysts (2019). URL: <https://english.nctv.nl/binaries/nctv-en/documenten/publications/2019/09/18/dutch-national-risk-assessment/Dutch+National+Risk+Assessment++2019.pdf>

386. National Risk Assessments: A Cross Country Perspective. OECD Publishing, Paris, 2018. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264287532-en>. <https://www.oecd.org/gov/national-risk-assessments-9789264287532-en.htm>

387. National Risk Profile 2016 An All Hazard overview of potential disasters and threats in the Netherlands. URL: https://ww.rivm.nl/sites/default/files/2018-11/Dutch%20National%20Risk%20Profile%202016_english.pdf

388. National Risk Profile of Denmark 2022. URL: <https://www.brs.dk/globalassets/brs---beredskabsstyrelsen/dokumenter/krisestyring-og-beredskabsplanlaging/2022/-national-risk-profile-2022-.pdf>

389. National Risk Profile. A national emergency preparedness and awareness tool. *Public Safety Canada*, 2023. URL: <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/2023-nrp-pnr/index-en.aspx>

390. NATO 2022. Strategic concept. *NATO*: official website. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf

391. Nesadurai H. Conceptualising economic security in an era of Globalisation: what does the east Asian experience reveal? *CSGR Working Paper No. 157/05 Institute of Defence and Strategic Studies (IDSS)*. Nanyang Technological University, 2005. 26 p.

392. Net Zero by 2050. A Roadmap for the Global Energy Sector. *International Energy Agency*: website. URL: <https://www.iea.org/reports/net-zero-by-2050>

393. New Zealand's National Risk Approach. URL: <https://www.dpmc.govt.nz/our-programmes/national-security/national-risk-approach-0>

394. New Zealand's Nationally Significant Risks. URL: <https://www.dpmc.govt.nz/our-programmes/national-security/national-risk-approach/new-zealands-nationally-significant-risks>

395. North American Sovereign Outlook 2023. *Fitch Ratings*: website. URL: <https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/north-american-sovereign-outlook-2023-16-12-2022>

396. Nunes-Vaz R., Lord S., Bilusich D. From Strategic Security Risks to National Capability Priorities. *Security Challenges*. 2014. Vol. 10(3). Pp. 23–50. URL: <http://www.jstor.org/stable/26465444>

397. Ohmae K. *Triad Power. The Coming Shape of Global Competition*. New York : Free Press, 1985. 345 p.

398. Olvey L., Dolden J., Kelly R. *The economics of national security*. N.Y. : Wayne, 1984. P. 404.

399. *Organization of Arab Petroleum Exporting Countries*: official website. URL: <https://oapecorg.org/Home>

400. Osisanya S. National Security versus Global Security. *United Nations*: official website <https://www.un.org/en/chronicle/article/national-security-versus-global-security>

401. Output Decline in Eastern Europe. Unavoidable, External Influence or Homemade? / Holzmann R., Gács J., Winckler G. (Editors).

Springer Dordrecht, 1995, XVI, 383 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-94-011-0283-4>

402. Page S. Intensity Measures for Regional Groups. In *Regions and Development: Politics, Security, and Economics*. London : Frank Cass, 2000. 279 p.

403. Panchenko V., Reznikova N., From Protectionism to Neo-Protectionism: New Dimensions of Liberal Regulation. *International Economic Policy*. 2017. № 2 (27). P. 91–111. URL: https://www.researchgate.net/publication/326424326_From_Protectionism_to_Neo-Protectionism_New_Dimensions_of_Liberal_Regulation

404. Pascual-Ramsay A., Sáinz A. The World in 2030: Global Trends and Risks That Will Shape the World over the Next 20 Years. *ESADEgeo*. Position Paper 36. October 2014. 39 p.

405. Peace and Security in 2022: Overview of EU action and outlook for the future. *European Union: official website*. URL: <https://epthinktank.eu/2022/07/19/peace-and-security-in-2022-overview-of-eu-action-and-outlook-for-the-future/>

406. Petersen K. Risk Analysis – a Field within Security Studies? *European Journal of International Relations*, 2012. Vol. 18. Is. 4. Pp. 693–717. URL: <https://doi.org/10.1177/1354066111409770>

407. Political and Country Risk. *ControlRisks: website*. URL: <https://www.controlrisks.com/our-services/political-and-country-risk>

408. Pierson P. *Politics in time: history, institutions, and social analysis*. Princeton : Princeton University Press, 2004. 208 p.

409. *Political Community and the North Atlantic Area* / Deutsch Karl W. et al. N.Y. : Princeton University press, 1957. 228 p.

410. Portes A., Boroz J. The informal Sector under Capitalism and State Socialism. A Preliminary Comparison. *Social Justice*. 1988. Vol. 15. № 3–4. P. 17–18.

411. Profiling Australia's Vulnerability: The interconnected causes and cascading effects of systemic disaster risk. National Resilience Taskforce, 2018. URL: <https://knowledge.aidr.org.au/media/6682/national-resilience-taskforce-profiling-australias-vulnerability.pdf>

412. *Project syndicate: website*. URL: <https://www.project-syndicate.org/section/economics>

413. Public governance in Ukraine Implications of Russia's war. *OECD*: official website. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/public-governance-in-ukraine-c8cbf0f4/>

414. Questions and Answers – A new Ukraine Facility. *European Commission*: official website. 20 June 2023. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/questions-and-answers-new-ukraine-facility-2023-06-20_en (31.07.2023)

415. Raimo V. Regionalism: Old and New. *International Studies Review*. 2003. Is. 5. P. 25–52.

416. Ramanzini H. Regions and the Globe: A Spatial-Temporal Framework for Foreign Policy Analysis. *Brazilian Political Science Review*. 2017. Vol. 11. No. 3, e0005. DOI: 10.1590/1981-3821201700030005

417. *Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP)*: official website. URL: <https://rcepsec.org/>

418. Regional Security Outlook 2023. *Council for security cooperation in the Asia Pacific*. URL: [http://www.cscap.org/uploads/CSCAP%20Security%20Outlook%](http://www.cscap.org/uploads/CSCAP%20Security%20Outlook%202023.pdf)

419. Regional Trade Agreements Information System. WTO [Official website] <http://rtais.wto.org/> –

420. Renner M. The Anatomy of Resource Wars. Worldwatch Institute, 2002. URL: <http://www.worldwatch.org/system/files/WP162.pdf>

421. Report: Protectionism in the 21st Century. *Kommerskollegium*: official website URL: <https://www.kommers.se/In-English/Publications/2016/Protectionism-in-the-21st-century/>

422. Reshaping economic geography world development report 2009. Washington : The World Bank, DC, 2009. 383 p.

423. Revising Act on Prevention of Divulgence and Protection of Industrial Technology. *Unctad*: official website. URL: [nvestmentpolicy.unctad.org/investment-policy-monitor/measures/3654/revising-act-on-prevention-of-divulgence-and-protection-of-industrial-technology](http://investmentpolicy.unctad.org/investment-policy-monitor/measures/3654/revising-act-on-prevention-of-divulgence-and-protection-of-industrial-technology)

424. Reznikova N., Bulatova O., Ptashchenko O., Ivashchenko O. “Z-Owning” And “Z-Consumption” in the conditions of movement from shareholder to stakeholder capitalism: values as the basis of self-identification. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.5.28>

425. Reznikova N., Panchenko V., Bulatova O. The Policy of Economic Nationalism: from Origins to New Variations of Economic

Patriotism. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. № 4. P. 274–281. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-274-281>

426. Rodrik D. *The New Global Economy And Developing Countries: Making Openness Work*. Washington D.C.: Overseas Development Council, 1999. 168 p.

427. Romm T. U.S. watchdog estimates \$45.6 billion in pandemic unemployment fraud. *The Washington Post*. September 23, 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/business/2022/09/22/unemployment-fraud-coronavirus-pandemic/>

428. Rose A. K. Do We Really Know That The WTO Increases Trade? *American Economic Review*. 2004. Vol. 94. Is. 1. Pp. 98–114.

429. Sachs J. D., Warner A. Economic Reform and the Process of Global Integration. *Brookings Papers on Economic Activity*. 1995. No. 1. P. 1–118.

430. Schneider F. Development of the Shadow Economy of 36 OECD Countries over 2003–2021: Due to the Corona Pandemic a Strong Increase in 2020 and a Modest Decline in 2021. *African Journal of Political Science*. September, 2021. Vol. 15(2). Pp. 005. URL: www.internationalscholarsjournals.com

431. Schneider F. New COVID-related results for estimating the shadow economy in the global economy in 2021 and 2022. *International Economics and Economic Policy*. 2022. Vol. 19. Pp. 299–313. URL: <https://doi.org/10.1007/s10368-022-00537-6>

432. Schneider F. The Size and Development of the Shadow Economies of 22 Transition and 21 OECD Countries, No 514, IZA Discussion Papers. Institute of Labor Economics (IZA), 2002.

433. Scholte J. A. *Globalisation: A Critical Introduction*. New York: St. Martin's Press, St. Martin's Press, 2000. 361 p.

434. Scott A. J., Storper M. Regions, globalization, development. *Regional Studies*. 2003. Vol. 37: 6&7. Pp. 579–593.

435. Security communities / Adler E., Barnett M. (eds). Cambridge University Press, 1998. 467 p.

436. Seven trends that will shape global security in 2023. *Prosegur* website. URL: <https://www.prosegur.com/en/innovation/security/seven-trends-that-will-shape-global-security>

437. *Shanghai Cooperation Organisation*: official website. URL: <http://eng.sectsc.org/>

438. Siebert H. Locational Competition: A Neglected Paradigm in the International Division of Labour. *The World Economy*. 2006. Vol. 29, Issue 2. Pp. 137–159.

439. Simon J., Kaufmann D., Shleifer A. The Unofficial Economy in Transition. *Brookings Papers on Economic Activity*. 1997. No. 2. Pp. 159–239 URL: https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/30728045/1997b_bpea_johnson_kaufmann_shleifer_goldman_weitzman.pdf

440. *SIPRI Military Expenditure Database*: website. URL: <https://www.sipri.org/databases/milex>

441. Smith S. A. The Quad in the Indo-Pacific: What to Know. *The Council on Foreign Relations*. 2021. May 27. URL: <https://www.cfr.org/in-brief/quad-indo-pacific-what-know>

442. Smith J. D. Market Motives in the Informal Economy. *The Economics of the Shadow Economy. Studies in Contemporary Economics*, vol 15; Gaertner W., Wenig A. (eds). Springer, Berlin, Heidelberg, 1985. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-642-88408-5_10

443. Solingen E. *Comparative Regionalism*. Economics and Security Routledge, 2014. 304 p.

444. Solingen E. *Regional Orders at Century's Dawn: Global and Domestic Influences on Grand Strategy*. Princeton: Princeton University Press, 1998. 328 p.

445. State of Financial Crime 2023. ComplyAdvantage: website. <https://get.complyadvantage.com/insights/the-state-of-financial-crime-2023>

446. Statement on the second meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019-nCoV). *World Health Organization*, 30 January 2020. URL: [https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-ncov))

447. Stiglitz J. The global crisis, social protection and jobs. *International Labour Review*. 2009. Vol. 148, No. 1–2. Pp. 1–13.

448. Storpor M. Globalization, Localization and Trade. *The Oxford Handbook of Economic Geography* / Edited by Gordon L. Clark, Maryann P. Feldman, and Meric S. Gertler. Oxford, U.K. : Oxford University Press, 2000. P. 146–165.

449. *Sustainable Development Report*: official website. URL: <https://www.sdgindex.org/>

450. Tanakasempipat P., Wongcha-um P. Southeast Asian leaders emphasize economic strength in face of U.S.-China tensions. *Reuters*. June 23, 2019. URL: <https://www.reuters.com/article/us-asean-summit/southeast-asian-leaders-emphasize-economic-strength-in-face-of-u-s-china-tensions-idUSKCN1TO02R>

451. Tanzi V. The Underground Economy in the United States: Annual Estimates, 1930-80. *Staff Papers (International Monetary Fund)*. Jun., 1983. Vol. 30, No. 2. Pp. 283–305 (23 pages).

452. Tardy T. The New European Defence and Security Agenda. 2023. *Policy Brief*. 2023. No 5. URL: <https://liberalforum.eu/wp-content/uploads/2023/05/Policy-Brief-5-The-New-European-Defence-and-Security-Agenda.pdf>

453. Tavares R. Understanding regional peace and security: A framework for analysis. *Contemporary Politics*. 2008. Vol. 14. Issue 2. Pp. 107–127 DOI: 10.1080/13569770802176853

454. The 10 most technologically advanced countries in the world. *Foreign Affairs Insights & Review (FAIR)*: website. URL: <https://fairbd.net/the-10-most-technologically-advanced-countries-in-the-world/>

455. The bumpy road ahead in China for Germany's carmakers. *MERICs*: website. URL: <https://meric.org/en/report/bumpy-road-ahead-china-germanys-carmakers>

456. The Chosen Few: A Fresh Look at European FDI in China. *Rhodium Group*: website. URL: <https://rhg.com/research/the-chosen-few/>

457. Transatlantic Approaches to Outbound Investment Screening. *Center for Strategic & International Studies*: official website. URL: <https://www.csis.org/analysis/transatlantic-approaches-outbound-investment-screening>

458. *Transparency International*: official website. URL: <https://www.transparency.org>.

459. *UNCTADstat*: official website.. URL: <https://unctadstat.unctad.org/EN/>

460. Walt St. The renaissance of security studies. *International Studies Quarterly*. 1991. Vol. 35, No 2. P. 211–239.

461. Watson W., Sallie J. Regulatory Protectionism: A Hidden Threat to Free Trade. *Policy Analysis*. 2013. No 723. URL:

https://ciaotest.cc.columbia.edu/wps/cato/0028016/f_0028016_22810.pdf.

462. We forecast that China will be the world's largest economy for only 21 years before the US overtakes again in 2057. And by 2081 India will have overtaken the US. How does this affect geopolitics? Leading economic forecasts and analysis. Centre for Economics and Business Research (CEBR.) URL: https://cebr.com/browse-results/?_sft_category=global-economy,economic-growth

463. Williams P. D. Security Studies: An Introduction. London Routledge, 2008. p. 3 576 p.

464. Wiśniewski M. The Economy and Its Shadow. *Eastern European Economics* Vol. 24, No. 4, The Polish Economic Crisis, Part II (Summer, 1986), pp. 29–39.

465. Working with scenarios, risk assessment and capabilities in the National Safety and Security Strategy of the Netherlands. Ministry of Security and Justice, 2014. URL: https://www.unisdr.org/preventionweb/files/62223_workingwithscenariosriskassessmenta.pdf

466. World Bank Open Data. *The World bank*: official website. URL: <https://data.worldbank.org/>

467. World Bank Response to Rising Food Insecurity. *The World Bank Group*: official website. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-update>

468. *World economic forum*: official website. URL: <http://www3.weforum.org>.

469. World Economic Outlook (WEO) database. 2019. *International monetary fund*: official website. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/index.aspx>

470. World economic outlook. *International Monetary Fund*: official website. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>

471. World Economic Situation and Prospects 2023. URL: <https://desapublications.un.org/publications/world-economic-situation-and-prospects-2023>

472. World Energy Investment 2023. *International Energy Agency*: official website. URL: <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2023>

473. World Energy Outlook 2022. *International Energy Agency*: official website. URL: <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2022>

474. World military expenditure reaches new record high as European spending surges. *SIPRI*: website. URL: <https://www.sipri.org/media/press-release/2023/world-military-expenditure-reaches-new-record-high-european-spending-surges>

475. Xiazi X., Shabir M. Coronavirus pandemic impact on bank performance. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2022.1014009/full>

476. Zelikow P., Edelman E., Harrison K. and Gventer, C. The Rise of Strategic Corruption: How States Weaponize Graft. *Foreign Affairs Magazine*. 2020. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-06-09/rise-strategic-corruption>

477. Zięba R. Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Warszawa, Fundacja Studiów Międzynarodowych Scholar, 1999. 406 p.

478. National-level Risk Assessments. An Analysis Report. November 2013. *European Union Agency for Network and Information Security*. URL: <https://www.enisa.europa.eu/publications/nlra-analysis-report/@@download/fullReport>

479. Global Economic Prospects, January 2023. *A World Bank Group*. URL: https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/Forecast_table_a87-dfeb-5b5c-b00a-727d04ade275/content

480. A long unwinding road. OECD Economic Outlook, June 2023. *The Organisation for Economic Co-operation and Development*: official website. URL: <https://www.oecd.org/economic-outlook>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А
Таблиця А.1

Економічні індикатори вимірювання ризику

Показник	Одиниці виміру	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ВВП на душу населення	дол. США	4004,8	4187,7	3104,6	2124,7	2187,7	2638,3	3096,6	3661,5	3751,7	4835,6
ВВП на душу населення	% до ВВП н/д ЄС	12,08	12,11	8,80	6,97	7,01	7,97	8,66	10,43	10,97	12,65
Рівень інфляції	%	0,5687	0,2389	12,072	48,7	13,913	14,438	10,952	7,8867	2,732492	10,0
Рівень безробіття	% робочої сили	7,53	7,17	9,27	9,14	9,35	9,50	8,80	8,19	9,13	8,88
Рівень гінзації	% ВВП (метод МІМІС)	47,0	47,0	46,7	47,1	47,0	47,1	46,6	47,2	47,8	50
Частка сировинного експорту	%	43,37	45,32	49,098	54,454	56,267	56,758	55,474	59,627	61,6	59,8
Частка високотехно логічного експорту	%	5,27	4,58	4,25	3,90	3,58	3,19	3,29	2,75	2,70	2,20
Індекс умов торгівлі	%	94,85	94,57	91,20	83,59	83,41	84,80	84,43	84,34	88,58	...
Курс гривні	Грн/дол США	7,99	7,99	11,89	21,84	25,55	26,60	27,20	25,85	26,96	...
Рівень інвестування (зовні)	% до ВВП (притік, stock)	37,05	36,57	37,33	50,54	51,1	42,57	35,82	35,22	33,48	...
Рівень інвестування (внутр)	% до ВВП	21,72	18,49	13,40	15,93	21,72	19,95	18,59	14,89	7,51	...
Рівень технологічності ВВП	Високо- та середньо технологіч ний сектор в промислов ості, %	34,97	41,977	31,145	30,693	29,899	27,403	28,836	28,101
Рівень інноваційності	GPI (показник)	63	71	63	64	56	50	43	47	45	...
Рівень конкурентоспроможності	GCI (показник)	73	84	76	79	85	81	83	85
Рівень боргу	External debt stocks (% of GNP)	74,056	78,116	96,09	123,85	121,92	107,9	91,621	79,541	81,41805	...
Рівень боргу	Сучасний держ борг, % ВВП	36,6	40,1	70,2	79,4	81	71,8	60,9	50,3	60,8	48,9

ДОДАТОК Б
Таблиця Б.1

Пріоритетність ризиків

Пріоритет		Дії з управління ризиками
1	Найвищий	Найвищий рівень уваги відповідного органу управління щодо ризику, максимальна поінформованість щодо результатів оцінювання ризику, контроль щодо реалізації дій з управління ризиком
2	Високий	Відповідні органи, що мають відношення до контексту (сфери) ризику мають бути максимально поінформовані щодо результатів оцінювання. Потребує розробки план подальшого аналізу ризику та оптимальних методів реагування
3	Середній	Рекомендації щодо подальшого аналізу (моніторингу) ризику та планів щодо реагування можуть бути доведені до зацікавлених осіб відповідного рівня
4	Низький	Рекомендації щодо подальшого моніторингу ризику та розробки програми дій з реагування на ризик
5	Найнижчий	Прийнятний ризик, що не вимагає ніяких дій, окрім моніторингу та актуалізації результатів оцінювання після встановленого часового періоду

Таблиця Б.2

Категорії ризиків

Категорії ризиків	
Категорія	Характер очікуваних дій
1	Ризики, що потребують дій щодо реагування (зменшення, утримання, розподіл, усунення, адаптація та інші). Оцінка ризиків повністю завершена, вся необхідна інформація щодо поводження з ризиком (його наслідками) міститься у профілі (реєстрі ризиків) та є орієнтиром для подальших дій.
2	Ризики, що потребують подальшого аналізу та збору додаткової інформації. Для таких ризиків оцінювання (етап П-IV) проводиться повторно для порівняння з базовою оцінкою
3	Ризики, що на даний момент не вимагають ні дій, ні додаткового аналізу, а вимагають лише постійного моніторингу та підтримки існуючих засобів контролю.

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

Перелік ризиків та критерії їх оцінювання, що були включені до анкети, на основі якої проводилось експертне опитування

Категорія*		1			2			3			4		
		Низька	Середня	Висока	Незначні	Повітряні	Суттєві	Високі	Середні	Низькі	Короткострокові	Середньострокові	Довгострокові
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
П	Збереження складної безпекової ситуації (військові дії)												
П	Подальша ескалація військових дій												
П	Подальша втрата/ неповернення частини території внаслідок військової агресії												
Е	Подальша руйнація/втрата через окупацію виробничих потужностей												
Е	Подальша руйнація/ зниження потужностей енергетичної системи країни												
Е	Подальша руйнація / порушення безперервної роботи транспортної системи (авто-, залізнична система)												
Е	Збереження неможливості поновлення авіаційного сполучення												
Е	Збереження обмежень у роботі морських портів												
Е	Збереження тенденції подальшого падіння економіки країни												
Е	Збільшення розриву між рівнем соціально-економічного розвитку України та країн ЄС												
Е	Збереження високого рівня інфляції												
Е/С	Збереження високого рівня безробіття												
Е/С	Подальше падіння рівня доходів домогосподарств, зниження купівельної спроможності												
С	Зростання рівня бідності												
Е	Подальше зростання тіньового сектору економіки												
Е	Подальша девальвація гривні												
Е	Збереження низького рівня іноземного інвестування через військовий стан та геополітичну нестабільність												
Е	Збереження високих темпів зростання боргового навантаження, боргова криза												
Е	Збереження / зростання зовнішньоторговельного дефіциту												
Е	Збереження низьких можливостей щодо відновлення експортного потенціалу (металургія, машинобудування, агропромисловий комплекс тощо)												

1	2	3	4	5	6
Е	Збереження низьких можливостей щодо відновлення та нарощування обсягів експорту послуг (зокрема транспортних)				
Е	Подальше зростання частки сировинного експорту, посилення сировинної орієнтації				
Е	Збереження низьких можливостей щодо нарощення високотехнологічного виробництва та експорту				
Е	Можливість подальшого застосування протекціоністських заходів країнами-торговельними партнерами України щодо українського експорту				
С	Збереження високих темпів зовнішньої міграції, зокрема вимушеної				
С	Неповернення працездатного населення (вимушених мігрантів)				
С	Скорочення чисельності населення, зокрема економічно активної частини				
С	Зростання рівня демографічного навантаження на працездатне населення				
С	Збереження низьких темпів відтворення населення (депопуляційний тренд)				
С	Погіршення здоров'я населення через війну (її наслідки), забруднення навколишнього середовища тощо				
С	Можливість нового спалаху інфекційних захворювань				
Е	Згорання / зменшення обсягів фінансування програм фінансової підтримки України країнами-партнерами та міжнародними фінансовими організаціями				
Е	Недостатність/відсутність ресурсів щодо забезпечення стійкості функціонування				
П	Слабкість державних інституцій				
П	Збереження високого рівня корупції, недостатня ефективність антикорупційних заходів				
П	Політична нестабільність				
Д	Екоцид внаслідок військових дій				
Д	Збереження високого антропогенного навантаження на навколишнє середовище				
Д	Збереження низького рівня енергоефективності економіки України				
Д	Збереження низьких темпів поширення впровадження чистих та екологічно безпечних технологій				
Д	Низька ефективність природоохоронних заходів				
Т	Недостатній рівень готовності попереджати кібератаки, низька ефективність системи кібербезпеки				
Т	Недостатній рівень розвитку ІТ інфраструктури, збої в ІТ інфраструктурі				

Примітка: * Категорії: П – політичні, Е – економічні, С – соціальні, Д – екологічні, Т – технологічні

** **Пріоритет:** 1 – високий, потребує негайних дій (впровадження заходів) з реалізацією на проміжний момент часу; 2 – середній, потребує розробки рекомендацій / плану подальших дій щодо реалізації; 3 – низький, не потребує дій з реалізацією, ризик є прийнятним на даний період часу

*** **Тривалість:** 1 – короткострокові (протягом 2х років); 2 – середньострокові (протягом 5 років); 3- довгострокові (протягом 10 років та більше)

Наукове видання

*О.В. Булатова (§1.1, §4.1, §5.2, §5.3), О.В. Захарова (§3.1, §3.2, §3.3, §5.1),
О.І. Карпенко (§1.2, §2.1, 2.2), Е.В. Федоров (§1.3, §2.3, §4.3, §4.3)*

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА КРАЇН
В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЇ:
ВИКЛИКИ, ЗАГРОЗИ, РИЗИКИ**

МОНОГРАФІЯ

**Головний редактор О.В. Булатова
Відповідальний редактор О.В. Захарова
Технічний редактор О.В. Захарова**